

Bilge

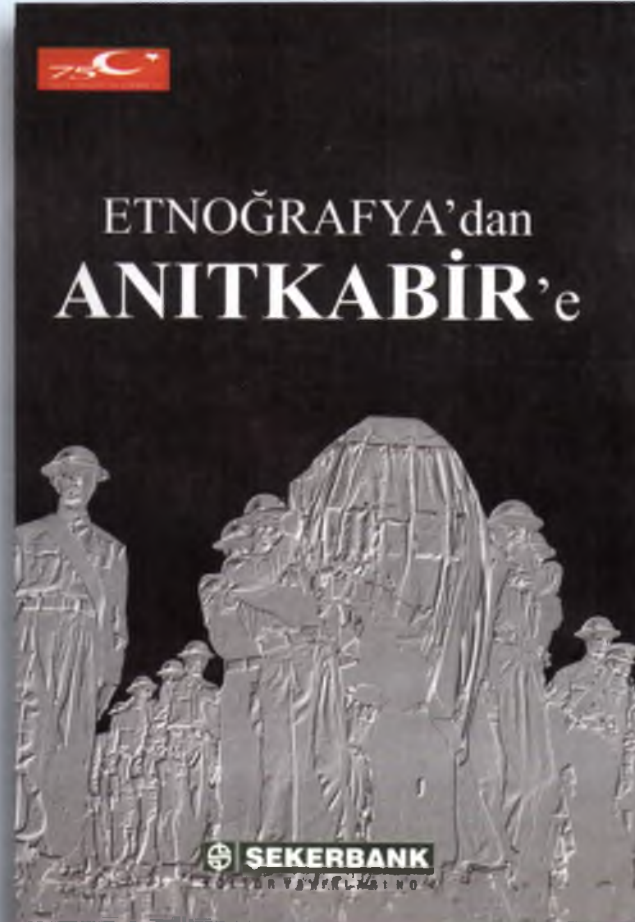
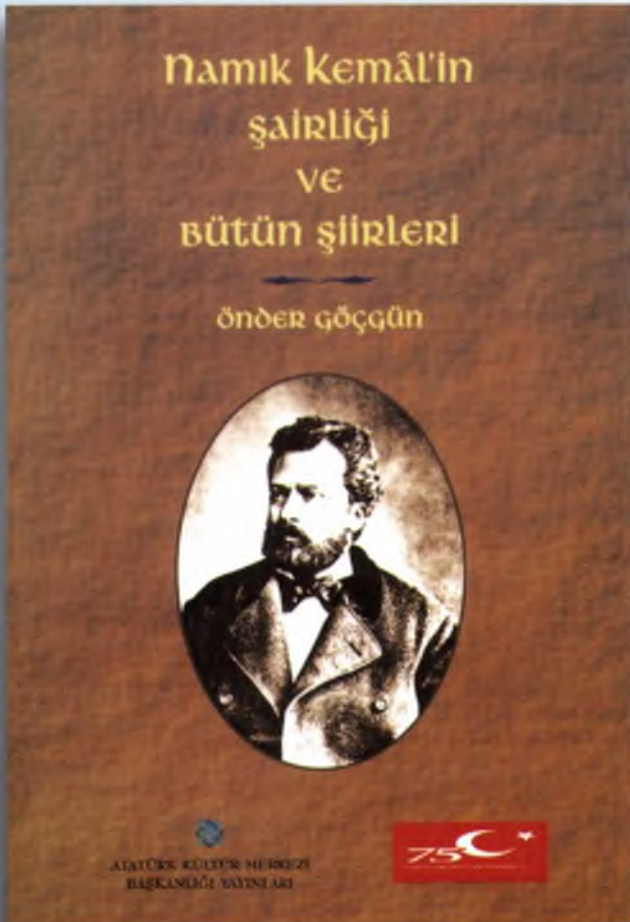
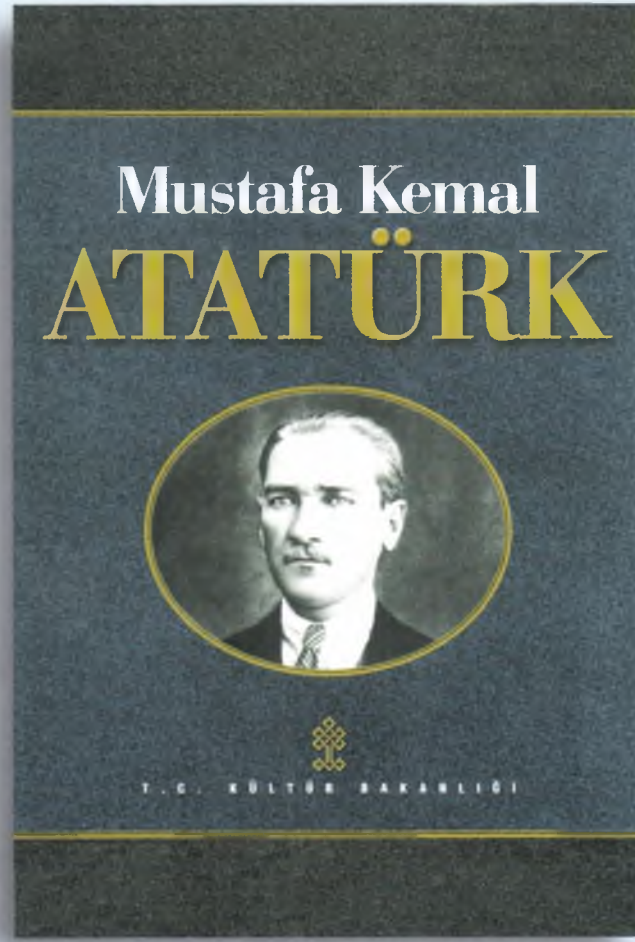
YAYIN TANITIM TAHLİL ELEŞTİRİ

Dergisi

Sayı: 23 / Kış 2000 / Üç Ayda Bir Çıkar

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

Bilge

YAYIN KURUMU: ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
Sayı: 23 / Kış 2000 / Üç Ayda Bir Çıkar

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

Kapak Resmi

Tarihî Beypazarı evi

Yönetim Yeri

Gazi Mustafa Kemal Bulvarı, 133
06570 Maltepe/ANKARA

Telefonlar

Santral: (0.312) 232 22 57-231 23 48
Yazı İşleri: (0.312) 232 43 21
Abone İşleri: (0.312) 232 39 13
Belgegeçer (Faks): (0.312) 232 43 21

Fiyatı

1.000.000 TL

Yıllığı

3.500.000 TL

Dış Ülkeler için Yıllığı: 50\$
(Gönderme Gideri Hariç)

Posta Çek Numarası: 212938

ISSN 1300 - 283X

Bilge

Dergisi
Yayın Tanıtım Tahlil Eleştirisi

Üç Ayda Bir Çıkar

2000/KIŞ 23

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH
YÜKSEK KURUMU

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

Başkanlığı Adına
Sahibi

Prof. Dr. SADIK TURAL

Yazı İşleri Müdürü
İmran BABA

Yayın Kurulu
Prof. Dr. Şerif AKTAŞ
İmran BABA
Dr. Müjgân CUNBUR
Feysi HALICI
Uzm. Elmas KILIÇ
Prof. Dr. Sadık TURAL
Prof. Dr. Berin YURDADOĞ

Yurt Dışı Temsilciliği

A.B.D. : **Doç. Dr. Mustafa ÖZCAN**
Azerbaycan : **Prof. Dr. Kâmil VELİYEV**
Danimarka : **Zeynel KOZANOĞLU**
Kazakistan : **Prof. Dr. Şâkir İBRAYEV**
Kırgızistan : **Prof. Dr. Abdıldacan AKMATALİYEV**
Özbekistan : **Prof. Dr. Begali KASIMOV**
Tataristan : **Prof. Dr. Hatip MİNNİGULİ**
Türkmenistan : **Prof. Dr. Annagurban AŞIROV**

Dizgi-Tasarım-Ofset Baskı

GRAFİKER Ofset

Tel: (0.312) 417 63 93 - (0.312) 417 42 61

Faks: (0.312) 425 64 87

Bu sayfa

Remzi KILIÇ
T. SENGAL (Çev. Saadetin GÖMEÇ)
Feridun AĞASIOĞLU
Çetin CUMAGULOV
(Akt. Kalmamat KULAMŞAYEV)
Ebulfez AMANOĞLU
Elnara BAŞIROVA
Abdullah TÜYLÜ
Turgay TÜFEKÇIOĞLU

Emin ÇOLAŞAN
Hüsrev HATEMİ

M. Âkif TURAL
Hâle ŞIVGIN
Müjgân CUNBUR
Selâhaddin BEKKİ
Nail TAN
Mehmet TEKİN
Durmuş BUNARCIOĞLU
Güçmurat SOLTANMURADOV
İsmail KOKSAL
İsmet ÇETİN
İlhan ÖZKEÇECİ
Zafer GÖLEN
Semih YALÇIN
Soyalp TAMÇELİK
Kübra ALİYEVA-ULUSOY
Abdülbaki ÇETİN
Neval KONUK
Nail TAN
Aysu ŞİMŞEK-CANPOLAT
M. Fatih KOKSAL
Mustafa DURMUŞ
Serap BÖCÜ

Canan BEŞLİ
Ebru AKTAŞ
Semiha ÖZEL
Kalmamat KULAMŞAYEV
Canan BEŞLİ
Necdet BİLGİ
Reşide GÜRSES

Fahri TEMİZYÜREK

Rânâ Gökçe URAL
Rânâ Gökçe URAL

Nazir AKALIN

Naciye YILDIZ
Elmas KILIÇ
Ercan ALKAYA
Azize AKTAŞ-YASA
Neval KONUK

MAKALELER

Irak ve Suriye'nin Tarihi Coğrafyası ve XIX. Yüzyıl Sonu İdarî Konumu	3
Dokuz Oguz Problemi ve Hazarların Menşei	10
Kadim Azerbaycan'da Guttı Devleti	15
Oş Bölgesindeki Epigrafik Anıtları Araştırma Meselesi	19
XVI-XVIII. Yüzyıl Osmanlı Kaynaklarına Göre Güney Kafkaslar'da Yer İsimleri	21
Almas Yıldırım'ın Millî İstiklâl Mücadelesi	24
Bir Hürriyet ve Şahsiyet Âbidesi: Hüseyin Câvid	27
Kâzım Mirşan'ın Özgeçmişi	29

BASINDAN

Peki Ne Yapalım?	31
Dinci-Atatürkçü Bölünmesinin Ciddî Zararları	32

KİTAPLAR

Atatürk Albümü	33
"Kurtuluş, Kuruluş, Cumhuriyet"	35
"Etnoğrafya'dan Anıtkabir'e"	37
Galsan Çinag ve Eserleri Hakkında	40
"Türk Halk Müziği El Kitabı"	43
"Minyatürlerle Nasreddin Hoca Hikâyeleri"	45
"Türkçenin Oyaları"	47
Gorkut Ata'nın Türkmen Nüshasından Bir Örnek	49
"Din ve Lâiklik" Kitabı Üzerine Bir Değerlendirme	51
"Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi"	55
"Bilge" Dergisine Bir Açıklama	58
"Hafız İbrahim Demiralay'ın Hâtıratı"	59
"Yunan Mezalimi"	64
Zîver Bey'in "Kıbrıs Tarihi"	66
Azerbaycan Yayın Tarihiyle İlgili Yeni Bir Kitap	71
Etimolojik Sözlüklerimiz ve "Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü"	73
XIX. Yüzyıl Türk Halı ve Dokumasında Bir İz: Hereke Fabrikası	75
Bir Şuarâ Tezkiresi: "Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr"	77
"Özbekistan Bayramları"	80
"Esrâr Dede Divanı"	85
İki Katalog Hakkında	90
"Tanzimat Edebiyatı"	93

DERGİLER

Meş'ale-i Edebiyat	95
Bir Âb-ı Hayat Sızıntısı: "Dergâh"	97
"Bizim Külliye"	99
"Yüce Ereğ"	101
Ankara'da Bir Soluk, Bir "Hece"	103
"Tarih İncelemeleri Dergisi"	105
"Bilgi"	108

DERS KİTAPLARI

İlkokuma ve Yazma Öğretiminde Selim Sâbit'in Yeri ve Önemi	110
--	-----

GENÇ KALEMLER

"Şiir İncelemeleri"	113
"Televizyon Yayınlarının Türk Toplumuna Üzerindeki Etkisi"	115

YAYIMLANMAMIŞ TEZLER

"Ana Çizgileriyle Türk Kişi Adları Sistemi" (Erol GÜNGÖRDÜ)	117
---	-----

HABERLER

Aşgabat'ta Gorkut Ata 1500. Yıl Uluslararası Konferansı	119
Türk Soyunun Evlâtları Geldi: Boy Boyladı, Soy Soyladı	123
Ankara'da Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni	125
"Oş 3000"	127
Beypazanı'na Bir Gezi	132

Irak ve Suriye'nin Tarihî Coğrafyası ve XIX. Yüzyıl Sonu İtibariyle İdarî Konumu

Yard. Doç. Dr. Remzi KILIÇ
Niğde Üni. Sosyal Bilgiler Eğitimi
Anabilim Dalı Başkanı

A talarımız olan Selçuklu ve Osmanlı Türkleri yüzyıllarca pek çok ülkeyi idare etmişlerdi. Bugün bu toprakların çoğu millî hudutlarımızın dışında olmasına rağmen, tarihimiz ve millî kültürümüz açısından araştırılması son derece önem arz etmektedir. Irak ve Suriye topraklarında IX. yüzyıldan bu tarafa çeşitli Türk hanedan ve beyleri, daha sonraki dönemlerde ise, Selçuklular ve Osmanlılar, aynen Anadolu topraklarında olduğu gibi, hüküm sürmüşler, oraları imar etmişler, eşsiz kıymette tarihî eserler meydana getirmişlerdi.

Bu çalışmamızda, günümüzdeki Irak ve Suriye topraklarında XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti zamanındaki idarî yapıyı ortaya koyacağız. Ortadoğu coğrafyasında önemli bir yer tutan bu topraklarda Osmanlıların son zamanlarında bulunan eyâlet, sancak, kaza, nâhiye ve köyler hakkında bilgi aktaracağız. Bu coğrafyada bulunan Irak bölgesi ve Suriye bölgesinin, tarihî coğrafyaları ve idarî yönetimleri, Osmanlı kaynaklarından yararlanılarak, ortaya konulacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin hudutları dışında kalan bu toprakların, geçmiş yüzyıllarda da önemli bir konumda olduğunu görüyoruz. Araştırmamıza esas olan bölgelerde Osmanlılar tarafından kurulmuş olan vilâyet ve müstakil sancakların 1895 yılındaki idarî taksimatları genel olarak şu şekildedir:

Vilâyet	Sancak	Kaza	Nâhiye	Nüfusu
Halep	3	22	24	994.604
Bağdat	3	12	14	850.000
Basra	4	23	15	200.000
Beyrut	4	23	15	400.000
Suriye (Şam)	3	17	8	604.170
Musul	3	17	29	300.280

Sancak (Liva)	Kaza	Nâhiye	Nüfus
Kuds-i Şerif	4	3	333.129
Deyr-i Zûr	4	15	100.000
Cebel-i Lübnan	8	43	225.000 ¹

Bu dönemde farklı bir kaynak olan *Kâmusu'l-Âlam* adlı eserde ise, şu verileri görüyoruz:

Vilâyet	Nüfus	Şehir	Nüfus
Musul	300.300	Dımaşk (Şam)	150.000
Bağdat	850.000	Bağdat	140.000
Basra	200.000	Halep	127.000
Suriye	335.000	Beyrut	120.000
Halep	995.800	Kerbela	65.000
		Musul	61.000
		Kudüs	41.000
		Humus	35.000
		Kerkük	30.000
Müstakil Mutasarrıflık	Nüfus		
Kudüs	323.000		
Şehr-i Zûr	100.000		
Cebel-i Lübnan	399.500 ²		

Bu iki kaynaktaki verilerden on yıl kadar sonra, *Sal-nâme-i Devlet-i Osmaniyye* (64. defa)'de 1908 yılı itibariyle Irak ve Suriye de idarî konum ise şu şekildedir:

Vilâyet	Sancak	Kaza	Nâhiye	Köy (sayısı)
Basra	1. Basra	3	8	121
	2. Müntefik	3	16	6
	3. Necid	2	4	69
	4. Amarâ	1	6	14
Bağdat	1. Bağdat	11	17	
	2. Divâniye	3	13	
	3. Kerbelâ	3	4	
Musul	1. Musul	5	9	1147
	2. Kerkük	5	13	1163
	3. Süleymaniye	4	6	1084
Halep	1. Halep	13	32	2022
	2. Urfa	4	12	1319
	3. Maraş	4	28	459
Suriye	1. Şam-ı Şerif	9	10	400
	2. Kerek	3	6	35
	3. Hama	3	12	317
	4. Havran	6	7	381 ³
Beyrut	1. Beyrut	3	8	353
	2. Akka	3	4	256
	3. Trablus	3	6	672
	4. Lazkiye	3	17	1440
	5. Nablus	2	7	238 ⁴

Irak ve Suriye topraklarında XIX. yüzyıl sonunda bulunan müstakil sancaklar ve onlara bağlı olan yerleşim yerleri şöyledir:

Sancak	Kaza	Nâhiye	Köy(sayısı)
Kuds-i Şerif	5	12	407
Deyr-i Zûr	3	4	139
Cebel-i Lübnan	8	41	930 ⁵

Ortadoğu coğrafyasında önemli bir yer tutan, Mezopotamya (El-Cezîre) veya Irak-ı Arap bölgesindeki Bağdat, Musul vilâyetleri ile Şehr-i Zûr mutasarrıflığını ve Suriye bölgesindeki Halep, Beyrut, Suriye vilâyetleri ile Cebel-i Lübnan, Kuds-i Şerif mutasarrıflıklarını, tarihî coğrafyası bakımından tanıyalım.

Irak Bölgesi

Adları, Sahası ve Sınırları: Önyasya'nın büyük bir parçasıdır. İran, El-Cezîre, Arabistan yarımadası ve Berrü's-Şam çölleri ile Fars Denizi denilen Basra Körfezi arasında bulunan sahadır.⁶ Mezopotamya olarak bilinen coğrafî kısmına Fırat ve Dicle nehirleri hayat verirler. Tarihin ilk çağlarından beri bölge yerleşim ve tarıma elverişlidir.

Ceziretü ekûra, Fırat ile Dicle arasında Diyarbakır ve Diyar-ı Mudar-ı⁷ içine alan bir yerdir. Fırat ile Dicle arasındaki bu yere El-Cezîre de denir.⁸ Ortadoğu da Fırat ve Dicle nehirlerinin aşağı mecraları boyunca uzanan memleketlerdir.⁹ Irak, dar mânası ile, Basra Körfezi'nin kuzey hudutlarından, güneydoğu ve kuzeybatı yönüne doğru uzanan çukur bir sahadır. Takriben 700 km uzunluğu, 200 km genişliği vardır.¹⁰ 'Irak-ı Arap' denilen Bağdat ve havalisini içine alan bölgeye de Irak¹¹ denilebilir.

El-Cezîre, Fırat ile Dicle nehirlerinin arası, âdeta bir ada (cezîre) oluşturduğu için İslâm coğrafyacıları böyle kullanmışlardır. Aynı bölge antik dönemlerde Mezopotamya diye ifade edilmekteydi. El-Cezîre üç bölümden oluşmaktadır: 1. Kuzeyde: Diyâr-ı Bekir (Amid), 2. Doğuda: Diyâr-ı Rebia (Nusaybin), 3. Batıda: Diyâr-ı Mudar (Harran)'dır.¹²

Eskiden beri Fırat ve Dicle nehirlerinin arasında kalan bölgenin üst kısmına (kuzeybatısına) Cezîre, alt kısmına (güneydoğusuna) Irak-ı Arab¹³ denmektedir. Kazvîni de, El-Cezire, Diyarbakır, Mudâr ve Rebia beldelerini kaplayan yerdir, Dicle ve Fırat arasındır¹⁴ demektedir. Irak-ı Arap (El-Cezîre), Fırat Nehri ile Dicle Nehri arasında bulunan geniş bir arazi ki, eskiden

Bâbilûnya da denirdi. Bâbilûn, Selûs ve Ketezefûn şehirleri vaktiyle oradaydı. Bugün bunların hepsine bedel Bağdat vardır.¹⁵ Irak-ı Arap, Aşağı Mezopotamya'da, Bağdat'ın güneyinde, Bağdat ve Basra'yı içine alan bölgeye denir.¹⁶

Dicle Nehri ile Fırat Nehri'nin birleştiği yerden aşağı kısmına Şattü'l-Arap denir. 150 kilometre uzunluğunda olup, Basra'ya kadar büyük gemiler, Bağdat'a kadar küçük gemiler seyrü sefer ederlerdi.¹⁷ El-Cezîre, Osmanlı Asyası'nın güneydoğusunda geniş ovaları ve sahraları olan bir yerdir. Fransızların Mezopotamya dedikleri El-Cezîre kıtası büyük bir yer olup, Şam Çölü ile birlikte büyük bir ova oluşturur. Dicle ve Fırat nehirlerinin birleşerek meydana getirdiği Şattü'l-Arap, Kurna kasabasından Basra Körfezi'ne kadar uzanır.¹⁸

Bugünkü hudutlar içinde Irak Devleti'nin toprakları 452.500 km² yüzölçümünde olup, kuzeydoğuda dağlık arazi El-Cezîre yaylalarının bir kısmı ile batıda Suriye Çölü'nün ortalarına kadar uzanır.¹⁹ Bu ülke, kuzeyde Türkiye, doğuda İran, güneyde Basra Körfezi, Kuveyt ve Suudi Arabistan, batıda Ürdün ve Suriye ile komşudur. Irak ülkesi tarihî Mezopotamya ve etrafındaki bölgeleri kaplar. En hayatî bölgeleri Fırat ve Dicle vadileridir.²⁰

Irak'ın Tarihî Coğrafyası: Bu bölge insanlık tarihinin ilk bilinen medeniyet ve yükseliş yerlerindedir. Irak'taki birçok yapı İslâm öncesi devirde yıkılmaya ve haraba yüz tutmuştu. Eski şaşaalı zamanların eseri olan Babiller, Ninovalar vardı. Özellikle Moğol ve Timurîlerin istilâları Irak'taki eserleri, binaları sürüp götürmüştür.²¹ Nuh'un evlâtları, Babil kalesi yapılıncaya kadar bu sahrada yaşadılar, çoğaldılar, sonra da etrafa yayıldılar.²² Büyük İskender zamanından beri, Basra Körfezi ile güneydoğu Toroslar arasında kalan bölgeye Mezopotamya denir ki, "Nehirler arasındaki ülke" demektir. Asıl Mezopotamya, Bağdat civarında iki nehrin yaklaştığı sahanın kuzeyinde kalan kısımdır. Araplar "El-Cezîre" adını verirler. Bağdat'ın güneyindeki kısma da "Irak-ı Arap" denmektedir.²³

Irak-ı Arap denen bölge, eski medeniyetlerin doğuş yeri olmakla meşhurdur. Asurlular ve Babillerin, sonra Abbasîlerin yükselme zamanlarında gayet mamur ve gelişmiş idi. Bugün dahi bulunduğu yer bakımından çok önemlidir. Anadolu, İran ve Hindistan arasında transit ticaret yolu kavşağıdır.²⁴ Cezîre ise, Şam, Irak ve Anadolu arasında geniş bir bölgeye denmiştir. Cezîre, 38 ile 33-20 derece kuzey paraleli ve 35-30 ile 42

derece doğu meridyenleri arasında, Diyarbakır'dan Bağdat'a kadar olan büyük bir yerdir.²⁵ Cezîre bölgesi de, çok eski zamanlarda ve İslâm'ın ilk devirlerinde pek mamurdu. Her taraftan birçok şehir, kasaba ve kaleler vs. medeniyet eserleri bulunmaktadır.²⁶

Cezîre, Cûdi Dağı'nın altında bulunmakla insanların beşiği hükmünde olup, eskiden beri Sâmi kavimlerinin, *Tevrat*'ta Arem adıyla anılan bir kavmin meskeni idi. Tarihin kaydedilebildiği zamanlarda, Asurluların, Mısır Firavunlarının, İranlıların, Büyük İskender'in, Silifkiya'nın ve Sasânilerin ellerinde bulunmuştur. Milâdî ikinci yüzyılın ortasından itibaren İslâm'ın doğuşuna kadar, İranlılar ile Romalılar, sonra Rumlar arasında savaflara sahne olmuş ve bunlar arasında devamlı el değiştirmiştir. Hz. Ömer halife iken Cezîre, Milâdî 638 yılında İyaz b. Ganem tarafından İslâm memleketlerine katıldı. Daha sonra birçok Arap bu bölgeye yerleştirildi. Emevîler ve Abbasîler zamanında ise Cezîre'nin imar ve bayındırlığına gereken önem verilmiş, birçok mamur şehir ve kasaba tesis edilmiştir.²⁷

Moğol İmparatoru Cengiz Han'ın ortaya çıkmasıyla, diğer İslâm memleketleriyle beraber Cezîre de tahrip edilmişti. O zamandan beri Cezîre'de bulunan birçok şehir ve kasaba harap ve viran bir hâledir. Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim Han, önce Akkoyunluların sonra da Safevîlerin elinde kalan Cezîre'yi 1514 yılında Çaldıran Meydan Savaşı'ndan sonra Osmanlı ülkelerine katmıştır. Irak bölgesi Osmanlılar eliyle yeniden tesis ve imar edilmiştir.²⁸

Keldânilerin vatanı eski Babilistan'dan ibaret olan Irak, 30-34 derece kuzey paralelleri ile 40-46 derece doğu meridyenleri arasında, Bağdat ve Basra isimleriyle iki vilâyete ayrılmıştı.²⁹ Cezîre ve Irak-ı Arap adıyla anılan bu geniş bölge, XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti idarî taksimatında son olarak, Bağdat, Basra ve Musul adlarında üç vilâyet ile Zûr mutasarrıflığını içine alıyordu.³⁰ Bugünkü Irak toprakları XX. yüzyıl başlarında, henüz Osmanlı Devleti dağılmadan önce ise, mülki ve idarî olarak, Bağdat ve vilâyeti, Bağdat, Kerbelâ, Divâniye sancaklarına, Basra vilâyeti, Basra, Amara, Müntefik, Elehsâ sancaklarına, Musul vilâyeti, Musul, Kerkük, Süleymaniye sancaklarına ayrılmıştı. Bir de Şehr-i Zûr müstakil mutasarrıflığı mevcut idi.³¹

Irak bölgesinin en önemli merkezi olan Bağdat şehri hakkında biraz malûmat vermek gerekir. Bu şehir 762-766 yılları arasında, Abbasî halifesi Ebu Cafer el-

Mansur tarafından Abbasî Devleti'nin başkenti olarak inşâ edilmiştir.³² Medinetü's-Selâm, Seyyidetü'l Bilâd, Ümmü'd-Dünya, Vâdiü's-Selâm, Cennetü'l-Arz, Medinetü'l-Mansûr, Kubbetü'l-İslâm, Aynü'l-Irak, İzze-tü'l-Bilâd, vs. isimler alan Bağdat Arapça değil, İranî bir kelimedir.³³ Eski doğu dünyasının beşiği olan bu muntika, her zaman bir medeniyet ocağı, ticaret merkezi, çeşitli memleketlerden gelen yolların kavşağı,³⁴ 766 yılından itibaren Abbasîlerin sonuna kadar dünyanın ilim merkezi olarak bilinen bir yer olmuştur.³⁵

Osmanlı Devleti hâkimiyetinde iken, Bağdat'ın önemi daha da artmıştı. Osmanlı Asyası'nın en meşhur ve en büyük şehirlerinden olan Bağdat, pek çok cami ve mescitlere, birçok büyük zâtın türbelerine ev sahipliği yapmaktaydı. Osmanlı ticaret merkezlerinden olan Bağdat, Basra ile Hindistan'a, öbür taraftan İran, Musul ve Diyarbakır'a, ayrıca Halep ve Şam'a dâima ticarî bağlantılı büyük bir merkez olmuştu.³⁶ Abbasîler devrinde Bağdat'ta iki milyon insan yaşadığı rivâyet edilir. Abbasî halifelğine 1258 yılında Moğol Hülagu Han'ın son verirken, Bağdat'ı zaptedip nüfusundan 700.000 kişiyi öldürtüp, şehri yaktığı da ifade edilmektedir.³⁷ Bu ifade oldukça mübalağalı görünmektedir ki, katılmak mümkün değildir. Daha sonra Bağdat'ı 1400 yılında 90.000 insanı katlederek, Timur işgal etmişti, denmektedir. Bu sayılar hayli abartılmıştır. 1501 yılında ortaya çıkan Safevî hükümdarı Şah İsmail'in eline geçen Bağdat, 1535 yılında Osmanlı padişahı Kanunî Sultan Süleyman tarafından İrakeyn Seferi sonucu alınmıştı.³⁸ Ortadoğu'nun en mühim siyaset ve ticaret merkezi ve dünyanın en eski şehirlerinden biri olan Bağdat, ilk çağın parlak Babil harabelerinin yanı sıra uzun bir müddet Abbasî Hanedanlığı'nın da başkenti olması sebebi ile tarihî stratejik önemi de olan merkez olmuştu.

Osmanlı Devleti hâkimiyeti Bağdat'ın dolayısı ile Irak'ın altın devirlerinden biri olmuştu. 30 Kasım 1534 tarihinde Bağdat'a giren Kanunî Sultan Süleyman, şehrin yağma ve talan edilmesini önlemiş, büyük bir debdebe ile Bağdat sarayına yerleşirken, ayakları altına Asurî krallarının arma ve nişanları serilmişti. Bağdat'ta dört ay kışlayan Kanunî Sultan Süleyman, Şiilik elinde mahvedilmiş olan bu İslâm memleketinde birçok değişik yerleri ziyaret ve ihya etmişti.³⁹ Bu cümleden olarak, İmam-ı A'zam Ebû Hanife, Musa Kâzım, vb. büyük kişilerin kabir ve türbelerini yeniden yaptırmıştı. Böylece Sünnî ve Şif Müslümanların gönlünü

kazanmış, ayrıca Bağdat ve havalisini tahrir ettirmişti. Bundan sonra birkaç kez Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti arasında el değiştiren Bağdat, sonunda Osmanlılar elinde dört yüzyıl kadar kalmıştır.

Suriye Bölgesi

Adları, Sahası, Sınırları: Suriye, *Kitab-ı Mukaddes*'te, Aram ve Arap dillerinde, Berrü's-Şam adıyla bilinen büyük ve önemli bir vilâyettir. Bu vilâyet batıda Akdeniz, kuzeyde Anadolu (Küçük Asya), doğuda Fırat, güneyde Arabistan ile çevrilidir. Kuzeyden güneye uzunluğu 600 km, genişliği ise 280 km'dir.⁴⁰ Suriye, Akdeniz'in doğu kıyısı ile kuzeyde Anadolu, doğuda Fırat Nehri ve güneyde Arap Çölü (Bâdiyetü'l-Arab) ile çevrili bölgenin adı olup, Müslümanların fethettikleri zamandan beri, buraya Bilâdü's-Şam veya yalnızca Şam demişlerdir.⁴¹

Halep ve Suriye vilâyetleri, Osmanlı Devleti'nin aslî bölgeleri arasında yer alırdı. Çok önceleri Fenike denilen Beyrut vilâyeti ile Cebel-i Lübnan mutasarrıflığı ve Filistin dahi Suriye ismi sahasında bulunurdu. Osmanlıların idarî yapısı içinde Suriye vilâyeti Suriye topraklarının bir kısmını oluştururdu.⁴² Suriye vilâyetinden oluşturulan bugünkü Suriye Devleti'nin yüzölçümü ise, 187.000 km karedir. Yine eskiden Suriye denilince, doğu Akdeniz'de bulunan bugünkü Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün devletlerinin topraklarını kapsayan tarihî yerler akla gelirdi. Şimdiki Suriye, doğu Akdeniz kıyısında olup, kuzeyde Türkiye, doğu ve güney doğuda Irak, güneyde Ürdün, İsrail ve Lübnan, batıda ise Akdeniz'le sınırlı bulunmaktadır.⁴³ Romalılar ve çağdaş Avrupalı yazarlar, burayı ifade için, genel olarak "Suriye" kelimesini, Araplar ise, "Bilâdü's-Şam" veya "Arzü's-Şam" kelimelerini kullanmışlardır. "Suriye vilâyeti" tabiri Osmanlıca metinlerde 1864 yılından itibaren, Suriye diye veyahut yukarıda zikredilen bölgenin bir kısmını ifade için kullanılmıştır.⁴⁴ Suriye ilk devirlerden beri önemli bir yerleşim bölgesidir. Suriye toprakları üzerinde yüzyıllar boyunca çeşitli devletler hükümran olmuşlardır.⁴⁵

Bugün Suriye, Ürdün, Lübnan ve İsrail arasında paylaşılmış olan Bilâdü's-Şam, günümüzde olduğu gibi geçmiş yüzyıllarda da ekonomik, askerî ve dinî konumu nedeniyle, dâima milletler arası nüfuz mücadelesinin yoğunlaştığı odak noktalarından birisi olmuştur.⁴⁶ Suriye bölgesinde, bir de Suriye Çölü denilen, Arap Yarımadası'nın kuzeyinde çöl saha vardır. Bu saha, Suriye'nin güney doğu, Irak'ın batı ve Ürdün'ün kuzey doğu kısımlarını kapsar.⁴⁷

Suriye'nin Tarihî Coğrafyası: Suriye bölgesinde, önceleri Fenikeliler, Sûr şehri ile İskenderun arasında sahil üzerinde bir devlet kurmuşlardı. Halep'in kuzeyinden güneye doğru Arâmîyyîn Devleti kurulmuştu. M.Ö. XIV. yüzyıllarda Fenikeliler ve Arâmîler vardı. Yine İlk Çağ'da Asurlular, Bâbilliler, Fârisîler hüküm sürdüler. Makedonyalı Büyük İskender Suriye'yi Fârisîlerden M.Ö. 333 yıllarında devralmıştır. Ondan sonra Silifkeliler M.Ö. 64 senesine kadar yönettiler. Daha sonra ise, Suriye toprakları Roma İmparatorluğu hüküm altına girmiştir.⁴⁸ Müslüman Araplar tarafından 634 yılında Doğu Roma İmparatorluğu'ndan fethedilen bu bölge, Orta Çağ'da Haçlıların istilâsına uğradı. Haçlılar sahil şeridi ve Kudüs'te bir süre tutunmayı başarmışlar, ama iç bölgeleri ellerinde tutan ve Atabeğler diye bilinen Müslüman Türk beylikleri karşısında daha fazla ilerleyememişlerdir.⁴⁹

Suriye'de 1187 yılında yönetimi ele alan Eyyubîler, Bilâdü's-Şam'da da idareyi Atabeğler'den alarak, Haçlılara karşı eskisinden daha çetin bir mücadele sürdürmeye başladılar. Kudüs ve çevresi Haçlılardan geri alınmıştır. Bir süre Mısır ve Bilâdü's-Şam'ın yönetimini Eyyubîlerden devralan Mısır Memlûkları (1258-1517), Eyyubîlerin bıraktıkları yerden itibaren ileri harekâta devam ettiler. Nihayet Memlûk hükümdarı Sultan Baybars (1233-1277) son Haçlı kalıntıları da XVIII. yüzyıla kadar bir daha buraya dönmek üzere ortadan kaldırarak, Müslümanların Bilâdü's-Şam'daki hâkimiyetlerini sağlamlaştırmıştır.⁵⁰

Osmanlılar ise, 1516-1517'de Suriye, Mısır ve Hicaz'ı baştan başa fethettiler.⁵¹ Yavuz Sultan Selim Han, 1516'da Suriye üzerine yürümüş, Halep yakınında Suriye'nin kuzeyinde "Dâbik" ovasında Mısır askerleri ile çarpışmış ve zaferi kazanmıştır. Bütün Suriye şehirleri alınmış, Yavuz Sultan Selim Şam'a girmiş ve burası ordugâh olmuştu. Mercidâbık zaferi ile Suriye, Gazze zaferi ile Filistin bölgesi tamamen Osmanlı memleketlerine katılmıştı.⁵² Mercidâbık zaferinden sonra, Bilâdü's-Şam'ı ve Mısır'ı Osmanlı idaresi altına alan Yavuz Sultan Selim, eski idareye ait pek çok şeyi olduğu gibi bıraktı. Bu arada Anadolu'dan bazı Türkmen oymaklarını da -güvenlik için- getirterek, Lazkiye civarına yerleştirdi. 1521'de bölgenin idarî teşkilâtı, Bilâdü's-Şam, Halep, Trablus olmak üzere üç eyâlete ayrılmıştır.⁵³ Yavuz Sultan Selim buraların tahririni yaptırıp, güvenliğini sağladıktan sonra, Mısır Memlûklarının ülkesi üzerine yürümüştür.

Görüldüğü üzere, 634 yılından itibaren Bizans İmparatorluğu'ndan Müslüman Arapların eline geçmiş olan Suriye, Emevîler, Abbasîler, Tolunîler, Fatımîler, Eyyubîler, Selçuklular, Atabeğler, daha sonraları Mısır melikleri ve Osmanlı padişahları tarafından uzun süreler idare edilmiştir.⁵⁴ Osmanlılar devrinde eyâlet merkezi olan Şam şehrine bağlı yerlere Suriye vilâyeti denilmiştir. XIX. yüzyıla geldiğimizde, Suriye ve Filistin topraklarında, Suriye, Halep ve Beyrut adında üç vilâyet ile Cebel-i Lübnan ve Kudüs-i Şerif müstakil mutasarrıflıkları mevcuttu.⁵⁵ Osmanlı padişahı Sultan Abdülhamid, oldukça önemli bir bölgede bulunan Suriye'yi, İstanbul-Hicaz arası demiryolu bağlantısında ihmal etmemiştir. İstanbul'dan başlayan demiryolu ağının Şam'dan Medine ve Mekke'ye, oradan da Bağdat'a ulaştırmayı plânlamıştı. Çünkü idarî ve ticarî bakımdan Suriye bölgesinin önemi çok büyüktü.

Suriye bölgesinin en önemli merkezi olan Şam şehri hakkında bazı bilgiler vermek yerinde olur. Şam, Ortadoğu'nun meşhur ve büyük şehirlerinden biridir. Şam'a, imarının ve görünüşünün güzelliğinden dolayı, "Cennetü'l-Arz" (Yeryüzünün Cenneti) denmiştir. Nuh'un oğlu Sâm'ın torunlarından birinin adı Dımaşk olduğu için "Dımaşk" da denmektedir. Dımaşk şehrinin 7000 yıl önce kadar kurulmuş olduğu ve İbrahim peygamberin burada doğmuş olduğu rivâyet edilmiştir.⁵⁶ Bir başka rivâyete göre ise, Ham b. Kenan, kavminden ayrılıp, kuzeye doğru çıkmıştır. Kuzeye gittiği için "teşâü's-şimâl" (kuzeye doğru yürüdü-gitti)den dolayı Şam denmiştir.⁵⁷ Suriye'nin genel olarak adına Şam da denir. Şam, Suriye bölgesinin en büyük şehri olup, 36 derece 18 dk doğu meridyeni ile 33 derece 30 dk kuzey paraleli arasındadır. Rakımı 700 metre olup, Suriye-Arap çölünün kenarında, Lübnan ve Anti-Lübnan kütlelerinin hemen arka tarafında bulunmaktadır.⁵⁸ Ortadoğu bölgesinin önemli medeniyet ve kültür merkezleri arasında yer alır. Suriye içinden kuzeyden güneye geçen bir yol üzerinde olan Şam, çevresinin aşırı zenginliği sayesinde, Kuzey Suriye, El-Cezîre, Arabistan, Bâbilonya ile Akdeniz ve Mısır arasında ticarî önemi haiz bir şehirdir.⁵⁹

Şam şehrinin tarihçesi ise şöyledir: X. yüzyıldan itibaren *Ahd-i Atik* ile Asurca metinlerden öğrenildiğine göre, bir Şam Arâmî krallığı mevcut olup, bu krallık M.Ö. 732 tarihinde Asurlular tarafından yıkılmıştır. M.Ö. VIII. yüzyılda Asurlular, VII. yüzyılda Bâbilli-

ler, VI. yüzyılda Grekler, M.Ö. I. yüzyılda ise Romalılar Şam'da hâkimiyet kurmuşlardı. Bir müddet İranlılar idare edip, sonra tekrar Bizanslılar ele almış ve 635 yılında şehir Bizanslılardan, Müslüman komutan Halid b. Velid tarafından teslim alınmıştır.⁶⁰ Halid b. Velid rivâyete göre, Dımaşk'a doğudaki kapıdan girmiştir.⁶¹ Yine rivâyet edilir ki, Âdem peygamber, Şam'daki, Beytü'l-Ebyat'a inmiş, Havva ise Beytü'l-Lihye'ye gelmiştir. Âdem'in oğullarından Kâbil, Hâbil'i Şam'daki Kâsiyûn dağında öldürmüştür. Şam şehrinin suyu çoktur. Eskiden etrafı sûr ve hendeklerle çevrili idi. Çok büyük ve güzel bir mekândır.⁶² Şam, Osmanlılar devrinde bütün ihtişamını ve önemini korumuştur. Şam'da ikiyüz kadar cami vardır, Ümeyye Cami en büyüğü ve tarihî olanıdır. Yine rivâyet edilir ki, pek çok peygamber, evliyâ, meşhur âlim gibi şahsiyetlerin türbe ve medreseleri Şam'da bulunmaktadır. Şam'da meşhur murassa Şam kılıçları ve çeşitli silâhlar yapılırdı. Şam oldukça işlek bir karayolu ile Beyrut'a da bağlı bulunuyordu.⁶³

Şam şehri, Berrü's-Şam denilen, Şam Çölü'ne kadar uzanan, ve "Gûtâ" denen güzel ve münbit bir ovanın kenarında, kuzeyinde Kâsiyûn Dağı, güney ve güney batısında Cebel-i Şeyh denen dağ ile çevrilidir. Şam'ın kim tarafından ve ne zaman tesis olunduğu bilinmemektedir. Ancak Hz. İbrahim zamanında mevcut imiş, Nebatlılar burada hüküm sürmüşlerdi. Hz. Davut ve Hz. Süleyman zamanında Yahudiler buralara hükmetmişlerdir.⁶⁴ Daha sonra Şam'ı Bizans İmparatorluğu'ndan 635 yıllarında sahâbeden, Ubeyde b. Cerrah, Yezid b. Süfyan ve Halid b. Velid komutasındaki Müslüman Araplar fethetmişlerdi. Şam 661 tarihinden itibaren, Emevî hanedanlığının başkenti olmuştur. Bütün İslâm memleketleri buradan 750 yılına kadar yaklaşık 90 yıl idare edilmiştir. Abbasî hanedanlığı ise, Bağdat'ı başkent yapmışlardı. Ama Şam yine de önemini korumuş, Hamdanîler ve Selçuklular Şam'da hükümetler kurmuşlardı. Şam 1258 yılından sonra Moğol hükümdarı Hülâgu tarafından zapt edilmiştir. 1516'dan sonra Osmanlı Devleti'ne Mısır Memlûklularından alınarak katılan Şam, hac yolu üzerinde de olduğundan, imar ve ticareti geliştirilerek, daha güzel hâle getirilmiştir. Şam eyâlet merkezi edilmişken, sonradan vilâyet usûlüne getirilince, Suriye vilâyetinin merkezi olmuştur. Filistin tarafı, Kudüs müstakil mutasarrıflığı adıyla ayrılırken, sahil kısmı da Beyrût vilâyeti olarak ayrılmıştır.⁶⁵

Şam önceleri Şam, Filistin, Fenike diye üç kısım itibar edilirken, Halep'in gelişmesi ile Halep, Dımaşk (Şam) ve Filistin diye ayrıldı.⁶⁶ Suriye vilâyeti, kuzeyde Halep, batıda Beyrut vilâyetleri ile güneyde Kudüs müstakil mutasarrıflığı ile çevrili olup, Şam bölgesinin orta kısmından ibarettir. Suriye arazisinin batı kısmı dağlık olup, orta kısmında vilâyetin en yüksek dağı olan Cebel-i Şeyh bulunur. Kuzey batısında ise, Beyrut vilâyetinin Trablus ve Lazkiye sancakları sınırında Nâsırıyye Dağı uzanır.⁶⁷ Şam bölgesini baştan başa Lübnan Dağları kaplamış olup, bu dağın bazı yerleri taşlık ise de birçok vadileri gayet imarlı ve bitektir. Güneydoğu kısımları ise, kumluktur.⁶⁸

Tarihî coğrafya bakımından Şam toprakları üçe ayrılırdı; kuzeyinde Arem, güneyinde Filistin (Arz-ı Mukaddes), sahil kenarında ise, Fenike veya Kenan toprakları vardı. Osmanlı Devleti zamanında Şam-Suriye toprakları geçmiş yüzyıllardan daha iyi idare edilmiştir diyebiliriz. Pek çok bayındırlık hizmetleri ve halkın asayişine yönelik faaliyetler olmuştu. Dört yüzyıl kadar süren Osmanlı devri bu bölgeye huzur ve mutluluk getirmişti. Ancak Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başladığı dönemlerde bazı fırsatçı şahıs ve gruplar bu bölgede sıkıntı çıkarmışlardır. Suriye bölgesinde Canbolatlar, Dürzîler, Cezzâr Ahmet Paşa, bir süre de Mısırlı Mehmet Ali Paşa isyanlar çıkardılar. Fakap hepsi de sonunda başarısız olarak Osmanlı Devleti'ne boyun eğmişlerdir.⁶⁹

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl sonu itibariyle Suriye bölgesindeki idarî tanzimini son devir kaynaklarımızdan vermeye çalışalım.

Suriye Vilâyetinin İdarî Bölümleri: Suriye vilâyeti, Şam (Dımaşk), Maan, Hama ve Havran adlarıyla dört sancağa ayrılmıştı.⁷⁰ Suriye vilâyeti, dört sancak, yirmibir kaza ve onbeş nâhiyeden oluşmaktaydı.

1. Şam Sancağı: Şam, Baalbek, Bikau'l-Aziz, Vâdiu'l-Acem, Dûmâ, Nebk, Hâsibyâ, Râşiyâ.

2. Hama Sancağı: Hama, Humus, Hamidiyye, Selimiyye.

3. Havran Sancağı: Havran, Basra'l-Harir, Derâ, Cebel-i Dürûz.

4. Maan Sancağı: Kanaytura, Aclûn, Salt, Kerek, Tafiyle.⁷¹

Bir başka veri ise, Suriye vilâyetindeki sancak, kaza, nâhiye ve köy sayısını şöyle göstermektedir:⁷²

Sancak	Kaza	Nâhiye	Köy	Mezra
Şam	7	1	357	59
Hama	3	3	316	
Havran	5	3	338	51
Maan	3	1	25	

Daha sonra ise, Suriye vilâyeti, Şam, Hama, Havran ve Kerek adıyla dört sancağa ayrılmıştı:

1. Şam: Şam, Bikau'l-Aziz, Baalbek, Vâdiu'l-Acem, Hâsibyâ, Dûmâ (Cebel-i Kalmûn), Râşiyâ, Nebk.

2. Hama: Hama, Humus, Hamidiyye, Selimiyye.

3. Havran: Kanaytura, Basra'l-Harir, Derâ, Aclûn, Cebel-i Dürûz.

4. Kerek: Maan, Salt, Tafiyle.⁷³

Bu araştırmamız sonucunda diyebiliriz ki, tarihçilerimizin eserlerinde, Anadolu coğrafyasından ayrı olarak ifade etmedikleri Irak ve Suriye toprakları, yüzyıllarca Türk milletinin hâkimiyeti altında bulunduğundan bugün bizim için de önemlidir. Anadolu ile tarihî ve coğrafi bakımdan iç içe olan Irak ve Suriye bölgelerinin Türk araştırmacılar ve idareciler tarafından bilinmesi gerekir. Ayrıca bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin de komşuları olması bakımından Irak ve Suriye hakkında araştırmalar yapmak durumundayız. Günümüzde dünyanın önemli bir bölgesi olan Ortadoğu'da geçmiş devirlerde yaşamış devletleri ve milletleri, hattâ bunların ortaya koyduğu medeniyetleri de kısaca incelemiş olduk. Şunu gördük ki, Ortadoğu, insanlığın ilk dönemlerinden itibaren çeşitli milletlere ve medeniyetlere sahne olmuştur.

Osmanlı Devleti idarecileri bugün Ortadoğu diye tâbir edilen bölgenin önemini Türk milletinin geleceği açısından tâ XVI. yüzyıldan görmüş ve buraları kesin olarak hâkimiyetleri altına almışlardır. Irak ve Suriye toprakları Türk milletlerinin ilk Türk-İslâm devletlerini kurmuş olduğu coğrafya olmak bakımından da dikkat çekicidir.

NOTLAR

1. Ali Cevâd, *Memâlik-i Osmaniyye'nin Tarih ve Coğrafya Lüğatı*, (4 Cilt), İstanbul 1895, Cilt I, s. 11-12.
2. Şemseddin Sami, *Kamus'ul-Alâm*, (6 Cilt), İstanbul 1889-1898, Cilt VI, s. 4420.
3. Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş*, Ankara 1988, s. 136.
4. Baykara, *a.g.e.*, s. 137.
5. Baykara, *a.g.e.*, s. 139.

6. Cevad, a.g.e., Cilt II, s. 538-539.
7. Diyâr-ı Mudâr, Suriye'deki Rakka şehri merkez olmak üzere etrafındaki bölgeye denmektedir.
8. Yakut el-Hamavî, *Mu'cemü'l-Büldân*, (5 Cilt), Beyrut 1968, Cilt II, s. 134.
9. Besim Darkot, "Irak", *İslâm Ansiklopedisi*, (13 Cilt), MEB, İstanbul, Cilt 5/2, s. 667.
10. Darkot, a.g.md., İ. A., Cilt 5/2, aynı yer.
11. Remzi Kılıç, *Kanunî Sultan Süleyman Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*. (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri 1994, s. 137.
12. Baykara, a.g.e., s. 28.
13. Remzi Kılıç, *Irak ve Suriye'nin Tarihi Coğrafyası*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 1990, s. 17.
14. Zekeriyâ el-Kazvîni, *Asâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Beyrut 1969, s. 351.
15. Ahmet Rifat, *Lügat-i Tarihiyye ve Coğrafyeye*, (7 Cilt), İstanbul 1881-1882, Cilt V, s. 33.
16. Sami Öngör, *Coğrafya Sözlüğü*, İstanbul 1959, s. 363; Kılıç, *Kanunî Sultan Süleyman Devri...*, s. 137.
17. Cevad, a.g.e., Cilt II, s. 484; Rifat, a.g.e., Cilt III, s. 235.
18. Saffet Bey, *Yeni Resimli ve Haritalı Coğrafya-i Osmani*, İstanbul 1913, s. 63-64.
19. Darkot, a.g.md., İ. A., Cilt 5/2, s. 669.
20. Öngör, a.g.e., s. 363.
21. Cevad, a.g.e., Cilt II, s. 539.
22. Rifat, a.g.e., Cilt IV, s. 69.
23. Öngör, a.g.e., s. 568.
24. Abdurrahman Şeref, *Coğrafya-i Umumî*, İstanbul 1895, s. 192.
25. Sami, a.g.e., Cilt III, s. 1802-1803.
26. Sami, a.g.e., Cilt III, s. 1804.
27. Sami, a.g.e., Cilt III, s. 1805.
28. Sami, a.g.e., Cilt IV, s. 3137.
29. Sami, a.g.e., Cilt IV, s. 3135.
30. Saffet Bey, a.g.e., s. 180.
31. Darkot, a.g.md., İ. A., Cilt 5/2, s. 670; Irak hakkında daha fazla bilgi için aynı maddeye bakınız.
32. Hamavî, a.g.e., Cilt I, s. 457; M. Streck, "Bağdat", İ. A., Cilt II, s. 195; Kazvîni, a.g.e., s. 313; W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (Terc. Fuad Köprülü), Ankara 1977, s. 29.
33. Hamavî, a.g.e., Cilt I, s. 456; Sami, a.g.e., Cilt II, s. 1324; Şeref, a.g.e., s. 193; Barthold, a.g.e., s. 29.
34. M. Streck, a.g.md., İ. A., Cilt II, s. 197.
35. Cevad, a.g.e., Cilt I, s. 181; Sami, a.g.e., Cilt II, s. 1324.
36. Sami, a.g.e., Cilt II, s. 1324-1325; Şeref, a.g.e., s. 193
37. Sami, a.g.e., Cilt II, s. 1325 vd.
38. Rifat, a.g.e., Cilt II, s. 121; Cevad, a.g.e., Cilt I, s. 182.
39. Kılıç, *Kanunî Sultan Süleyman Devri...* s. 167-168.
40. Rifat, a.g.e., Cilt IV, s. 78.
41. E. Honigmann, "Suriye", İ. A., Cilt XI., s. 51.
42. Cevad, a.g.e., Cilt II, s. 453.
43. Öngör, a.g.e., s. 805.
44. Sabahattin Samur, *Suriye Vilâyetinin İdâri ve Sosyal Yapısı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1989, s. 1.
45. Saffüh Hayr, *Suriye, Şam (Dımaşk) 1985*, s. 79.
46. Samur, a.g.e., aynı yer.
47. Öngör, a.g.e., s. 805.
48. Hayr, a.g.e., s. 79-80.
49. Samur, a.g.e., s. 1-2
50. Samur, a.g.e., aynı yer.
51. Mustafa Keskin, *Hindistan Müslümanları'nın Millî Mücadele'de Türkiye'ye Yardımları (1919-1923)*, Kayseri 1991, s. 5.
52. Zekâf Konrapa, *Bolu Tarihi*, Bolu 1964, s. 191; Şefaettin Severcan, *Keşfî'nin Selimnâmesi*, (Basılmamış eser), Kayseri 1988, s. 8-9; Selimnâmelere daha fazla bilgi için başvurulabilir.
53. Samur, a.g.e., s. 2-3.
54. Rifat, a.g.e., Cilt IV, s. 79.
55. Safvet, a.g.e., s. 187-188.
56. Hamavî, a.g.e., Cilt II, s. 463 (fazla bilgi için aynı yere bakınız).
57. Hamavî, a.g.e., Cilt III, s. 312.
58. R. Hartmann, "Şam", İ. A., Cilt XI, s. 298.
59. Samî, a.g.e., Cilt III, s. 2159, R. Hartmann, a.g.md., Cilt XI, s. 298.
60. R. Hartmann, a.g.md., Cilt XI, s. 298-299; fazla bilgi için aynı yere bakınız.
61. El-Belazûrî, *Fütuhu'l-Büldân*, (Çev. Mustafa Fayda), Ankara 1987, s. 162.
62. Kazvîni, a.g.e., s. 189.
63. Cevad, a.g.e., Cilt II, s. 477-478; Rifat, a.g.e., Cilt IV, s. 127.
64. Sami, a.g.e., Cilt III, s. 2158-2159.
65. Sami, a.g.e., Cilt III, aynı yer; Cevad, a.g.e., Cilt II, s. 481,
66. Sami, a.g.e., Cilt IV, s. 2824; Baykara, a.g.e., s. 25
67. Sami, a.g.e., Cilt IV, s. 2681-2682; Cevad, a.g.e., Cilt II, s. 453.
68. Şeref, a.g.e., s. 186-187.
69. Sami, a.g.e., Cilt IV, s. 2828-2829.
70. Şeref, a.g.e., s. 188.
71. Sami, a.g.e., Cilt IV, s. 2684; Cevad, a.g.e., Cilt II, s. 455.
72. Samur, a.g.e., s. 33.
73. Mehmet Hikmet, *Coğrafya-i Ümrani*, İstanbul 1894, s. 238; Safvet, a.g.e., s. 188.

Dokuz Oguz Problemi ve Hazarların Menşei*

T. SENGA

Çev. Doç. Dr. Saadettin GÖMEÇ

Eski yıllarda, daha önceden bilinmeyen Uygur runik harfli iki kitabe yayımlandı. Bu yazıtlar Terhin ve Tes kitabeleri olup, 744 yılında Uygur Kaganlığı'nın kurulmasından kısa bir süre sonra kazanmıştır.¹ Hiç şüphesiz bu kitabeler, Uygurların başlangıç tarihleri hakkındaki bilgilerimize katkıda bulunacaktır, ancak bu kitabelerde ortaya çıkarılan konuların aydınlatılması için daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu meydandadır.

Dikkatimizi *qsr* harf grubu üzerinde yoğunlaştıracamız ki, bu kelime Terhin kitabesinde bir kez, Tes kitabesinde de iki kez görülmektedir ve konu ile ilgilenenlerin fikrine göre, bu harf grubunun *qasar*² şeklinde okunması gerekir. Bu kelime Ramstedt tarafından yayımlanan Şine-Usu kitabesinde de görülmektedir. Bazen farklı olarak yorumlanmasına rağmen, bu iki Uygur kitabesinde de açıktır ki, burada da kelimenin doğru okunuşu *qasar*³ olmalıdır. Böylece üç Uygur kitabesinde *qasar* kelimesi toplam dört defa görülmektedir ve maalesef bağlantısız parçalarda yer almaktadır. *Qasar* kelimesinin geçtiği satırlar farklı şekillerde yorumlanmış ve satırların birbirini takip etme sırasızında bir fikir birliği olmamıştır. Kelimenin ortaya çıktığı dört örneğin hepsinde olmasa da, bu kitabelerle ilgilenenlerin çoğu *qasar* kelimesini bir etnonim olarak kabul etmektedir.⁴ Aynı zamanda bu ilişki ve ufak tefek farklılıklara rağmen, bu kitabeler üzerinde çalışanlar *qasar* kelimesinin Uygurların kabile isimlerinden biri olduğu görüşündedirler.⁵ Bundan sonra bu görüşü ve bu görüşle ilgili problemleri incelemeyi istiyorum.

Bu durumda Çin kaynaklarında bahsedilen *Ko-sa*'nın kimlik probleminin dikkate değer olduğunu düşünmekteyim, çünkü bu kelimenin *qasar*'ın yerine kullanıldığı sık sık ileri sürülmüştür. Göreceğimiz gibi, bu soru çok tartışılan Dokuz Oguzların kimliği ile çok yakından alakalıdır. Çin kaynaklarında sıkça geçen *Chiu-hsing*'in (dokuz soyadı) -çoğunlukla *T'ieh-le* diye adlandırılan büyük kabile gruplarından meydana

gelen- eski Türk kitabelerinde geçen *Tokuz Oguz* (Nine Oghuz) ile aynı olduğu herkes tarafından kabul edilen bir görüştür. Başta gelen kabile olan Uygur aşiretinin dokuz⁶ veya on altı kabilesi⁷ vardır.

T'ang Hui-yao'nun 98. bölümünde, Chiu-hsing kabilelerinin isimleri hakkında aşağıdaki açıklamalar yapılmaktadır: "*T'ien-pao*'nun [742] başlangıcında *Hui-ho* [Uygur] *yabgusu* *İ-piao-pi* Türklerin küçük şadının torunu *Ozmiş Kagan*'ı şaşırttı ve yenilgiye uğrattı. Çok geçmeden kendini *Chiu-hsing*lerin kaganı olarak ilân etti. Bu zamandan günümüze kadar *Chiu-hsing* ismini kullanmaktadırlar [*Hui-ho* adı gibi]... *Chiu-hsing*ler şunlardı: 1- *Hui-ho* (Uygur), 2- *P'u-ku*, 3- *Hun*, 4- *Pah-yeh-ku*, 5- *T'ung-lo*, 6- *Ssu-chieh*, 7- *Ch'i-pi* [*Bu yedi kabile* [*hsing-pu*] sülâlenin başlangıcından itibaren tarihî kayıtlarda görünmektedir], 8- *A-pu-ssu*, 9- *Ku-lun-wu-ku*. Bu metnin müellifi olarak ben son iki soyadının (*hsing*) *T'ien-pao*'dan sonraki yedi soyadı ile eşitlik içinde sınıflandırıldığı konusunda şüpheliyim."⁸

Chiu T'ang-shu (bölüm 195) ve *Hsin T'ang-shu* (bölüm 217a), Chiu-hsing için birbirinin aynı dokuz isim listesi vermektedir, fakat bunlar *T'ang Huiyao*'da verilen isimlerden farklıdır. *Hsin T'ang-shu*'dan alınan pasajı, parantez içinde bazı açıklamalarla aşağıdaki gibi tercüme edebiliriz: "[*Uygur kaganı*] *Chiu-hsing*'in topraklarını tamamen ele geçirdi. *Chiu-hsing*ler şunlardı: *Yao-lo-ko*, [*Yaglakar*], *Hu-tu-ko*, *Ku-lo-wu*, *Moko-hsi-chi*, *A-wu-tse*, *Ko-sa*, *Hu-wa-su*, *Yao-wu-ko*, *Hsi-ya-wu*, *Yao-lo-ko* Uygurların bir soyadıydı [*hsing*]. [*Bir kabile ismi olan*] Uygur aşağıda belirtilen altı kabile [*chung*] adı ile aynı grupta idi: *P'u-ku*, *Pa-yeh-ku*, *T'ung-lo*, *Ssu-chieh*, *Ch'i-pi*. Ben [metnin yazarı] bunları *Chiu-hsing* arasında saymıyorum [çünkü bunlar soyadı değil, kabile isimleriydi]."⁹

Chiu-T'ang-shu'dan sadece aşağıdaki bölümü aktaracağım: "*K'ai-yüan* dönemi [713-741] boyunca, Uygurlar yavaş yavaş güçlendiler... Şunlar gerçek *Chiu-hsing* kabileleriydi [*pu-lo*], 1- *Yao-lo-ko*, kaganın soyadı [*hsing*], 2- *Hu-tu-ko*,... 9- *Hsi-ya-wu*."¹⁰

Genel görüşe göre, *T'ang Hui-ho*'da bahsi geçen dokuz isim (*Hui-ho*, *P'u-ku* vs.) Chiu-hsing konfederasyonunun kabile isimleriydi ve iki *T'ang-shu*'da birer birer sayılan dokuz isim (*Yao-lo-ko*, *Hu-tu-ko* vs.) Uygurların altı kabile isimleriydi. Burada belirtilen *Ko-sa* Uygurların, kendi altı kabile isimlerinden birisidir.¹¹

Bununla birlikte, 1933'e kadar, Hashimoto hâlâ hâkim olan görüş üzerindeki şüphelerini açıkladı. Hashi-

moto'nun görüşüne göre, *T'ang Hui-yao* ve *Chiu T'ang-shu* tarafından bahis mevzu olan meseledeki metinleri göz önüne alan *Hsin T'ang-shu*'nun yazarı, bu iki kaynaktan görülen *Chiu-hsing*'in dokuz isminin aynı kabilelere isnat ettiğinin farkındaydı, bu yüzden müellif, bu kaynaklardaki farklı bilgileri bir âhenk içine sokmaya çalıştı. Çin metinlerini dikkatli bir şekilde inceledikten sonra Hashimoto, kanaatimizce doğru bir şekilde, *T'ang Hui-yao* listesindeki dokuz kabilenin isimleri, öte taraftan iki *T'ang-shu*'da bahsedilen dokuz adın ise, kabile başkanlarının soyadları olduğu sonucuna varmıştır. Bunların hepsi dokuz çift yapmaktadır.¹²

Yaklaşık yarım yüzyıl, Hashimoto'nun görüşü araştırmacıların dikkatinden kaçtı, ancak *Hsin T'ang-shu*'nun yazarı tarafından yukarıda aktarılan sözleri yeniden yorumlayan Katayama, Hashimoto'nun görüşüne tekrar eğilim kazandırdı (Kendi tercümemde Katayama'nın izahını örnek aldım). Üstelik Katayama, *Tun-huang*'da Kotan kralının elçilerine 925 yılında yazılan *Stael Holstein Scroll*'un Saka belgesine dayanarak, Hashimoto'nun düşüncesini güçlendirmiştir.

1938'de Henning, Çin kaynaklarında bulunanlarla, Saka listesinde sıralanan isimlerin kimliğini tespit etmek için teşebbüste bulundu. Onun fikrine göre, mesele, *yah*: daka'ri Yao-lo-ku, *baku*: P'u-ku'dur (aşağıdaki tabloya bakınız).¹³ Eğer yukarıda bahsedilen *Chiu-hsing* konfederasyonu ve Uygurların oluşumu hakkındaki genel kanaati kabul edersek, Saka listesindeki dört ismin (*baku*, *ttaugara*, vs.) Uygurların alt kabile adları olarak düşünülmesi gerekir. Ancak Henning'in kendi teşhisi kabul edilebilir olmasına rağmen, bu yorum inandırıcı değildir. Katayama'ya göre, Hashimoto'nun görüşü ışığında, Saka listesindeki dokuz adın *Chiu-hsing* konfederasyonunun düzenini ifade ettiği muhtemeldir; bunların içinde dört tanesi kabile ismi ve beş tanesi de kabile başkanlarının soyadları olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç çok mantıklı görünmektedir. Uygur Kaganlığı'nın kuruluş döneminde Çinlilerce bilinen kabile başkanlarının soyadlarının daha sonraki dönemlerde kabile isimleri olarak da kullanıldıkları ihtimal dâhilindedir.

Özetlersek, Katayama'yı takiben *Chiu-hsing*'in (Dokuz Oguz) konfederasyonunun durumu aşağıdaki tablo ile izah edilebilir.¹⁴

Buradan Ko-sa'nın Uygurların bir alt kabile ismi olmayıp, *Chiu-hsing* kabilesinin birinin beginin soyadı olduğu ortaya çıkar. Eğer *T'ang-shu*'da bahsedilen

<i>Chiu T'ang-shu</i> <i>Hsin T'ang-shu</i>	<i>Stael Holstein Scroll</i>	<i>T'ang Hui-yao</i>
Kabile şeflerinin soyadları		Kabile isimleri
1- Yao-lo-ko	yah: idakari	1- Hui-ho
2- Hu-tu-ko		baku 2- P'u-ku
3- Ku-lo-wu	kurabiri	3- Hun
4- Mo-ko-hsi-chi	basikatti	4- Pa-yeh-ku
5- A-wu-se		ttaugara 5- T'ung-lo
6- Ko-sa		sıkari 6- Ssu-chieh
7- Hu-wa-su		karibari 7- Ch'i-pi
8- Yao-wu-ko	yabuttikari	8- A-pu-ssu
9- Hsi-ya-wu	ayabiri	9- Ku-lun-wu-ku

len altıncı kabile şefinin Ko-sa, *T'ang-Hui-yao* listesindeki altıncı kabile ismi olan Ssu-chieh ile alâkalı ise, Hui-hoların beginin soyadı Yao-lo-ko gibi, Ko-sa'nın da Ssu-chieh kabilesinin beginin soyadı (*hsing*) olduğu sonucuna varılabilir.

Uygur kitabelerinin ve diğer kaynakların ışığı altında çok sık ileri sürülen Ko-sa'nın *Kasar* kelimesinin Çince transkripsiyonu olduğu, fonetik ve tarihî olarak Ko-sa'nın üç Uygur kitabesinde dört kere bahsedilen *Kasar*¹⁵ ile bağlantılı olduğu kesin gibi görünmektedir.

Ko-sa kelimesinin bir kabile adı olduğu yaygın görüşünden muhtemelen etkilenen, Uygurlara bağlı olduğunu düşünen Türkologlar, *Kasar*'ı geçtiği dört yerin hepsinde olmasa da, bir kabile ismi olarak düşünmüşlerdir.¹⁶ Ancak yukarıda bahsedildiği gibi, Ko-sa kabile beginin soyadı idi, bu yüzden bir veya iki durumda *Kasar*'ın Uygur kitabelerinde aynı soyadı olarak görünmesi son derece akla uygundur. Şu kayda değer bir noktadır ki, belgelerde Ko-sa, *Chiu-hsing* kabile şeflerinin soyadlarının bulunduğu Çin listesinde ve *Kasar* ise Uygur kitabelerinde ortaya çıkmaktadır. Her ikisi de 8. yüzyılın ortalarından kalmadır. Kitabelerdeki ilgili satırların dikkatli bir incelemesi bu soruyu açıklığa kavuşturabilir.

Kişiler kendilerini Ko-sa/*Kasar* ve Hazarların menşei konusunda var olan çeşitli görüşler arasındaki muhtemel bağlantıları tahmin etmekten engelleyemez. Yaygın olarak kabul edilen, Ko-sa'nın Uygurların bir kabile veya alt kabile ismi oluşu görüşü, Hazarların Uygur kökenli¹⁷ olduğu varsayımını destekleyen başlıca görüştür. Bu varsayım şimdi Uygur kitabelerindeki *Kasar* kelimesinin varlığıyla daha da geçerli hâle gelmektedir. Bazın, Uygur halkını meydana getiren ve

Kasar diye adlandırılan kabilenin bir grubunun Doğu Avrupa'ya doğru göç ettiği ve ismini Hazarlara verdiği görüşünü beyan etmektedir. Bu yüzden bunların aslı Çinliler tarafından T'ieh-le kabileleri¹⁸ arasında bahsedilmektedir ve VI. yüzyılın sonundaki Uygurların menşei ile ilişkilidir.

Yukarıda bahsedildiği gibi, Ko-sa'nın, Uygurların bir kabile veya bir alt kabile ismi değil, fakat Chiu-hsing konfederasyonuna bağlı, tahminen Ssu-chieh kabilesinin şefinin soyadı olduğu üzerinde durulmalıdır. Anlatmak istediğimiz nokta, Chiu-hsing konfederasyonunun başlangıçtan itibaren Uygurlar tarafından¹⁹ idare edildiği görüşünü tartışmak gereksizdir ve bütün Uygur Kaganlığı'nın Chiu-hsing konfederasyonu²⁰ olarak adlandırılmasında çok az bir önemi vardır. Bizce kesin ve kronolojik sebeplerden dolayı, Hazarların menşeinin Uygurların içinde aranması akla uygun değildir.²¹

Bir zamanlar Mogolistan'da varolmuş ve Ko-sa (Kasar) diye adlandırılan bir kabile olduğunu varsayarak, bu, T'ieh-le kabile gruplarıyla, özellikle de Ssu-chieh kabilesi ile, çok yakından bağlantılıdır.²² Kabile isimlerini liste hâlinde veren *Sui-shu* (bölüm 84) -bunların arasında Ssu-chieh kabilesi de vardır- toprakları Mogolistan'dan Kafkaslara ve Karadeniz'e kadar uzanan T'ieh-lelerin coğrafi durumunu tasvir eder. *Sui-shu*'da, Togla Nehri'nin kuzeyindeki T'ieh-le kabileleri arasında Uygurlarla (Wei-ho) beraber Ssu-chiehlerin listesi vardır.²³ Eğer aynı kaynaktan Kasar²⁴ ile bir tutulacak isim bulunursa, bu problem bir dereceye kadar açıklığa kavuşacaktır, ancak Çin kaynakları Hazarları çok daha sonra anmaktadır.²⁵

Ssu-chiehlerin tarihleri hakkındaki Çin kaynağı olmadığından, dikkatimizi T'ieh-lelere yöneltmek zorundayız. T'ieh-lelerin genişlemelerinin çok erken tarihlerde başladığı açıktır. Kuzey Wei sülâlesi döneminde (386-534), T'ieh-le kabile grubunun üyeleri Kao-ch'e (Yüksek arabalılar) veya Kao-ch'e T'ing-ling olarak bilinmekteydi. T'ing-ling diye anılan ataları M.Ö. üçüncü yüzyıldan itibaren Mogolistan'da zikredilmiştir. Bazı T'ieh-le kabilelerini Sui hanedanından (581-619) önce²⁶ İç Asya'nın en batısına yerleştirmeyi mümkün kılan hiçbir açık ve güvenilir delil yoktur. Ancak şu olabilir ki, çok uzun zaman evvel T'ieh-lelerin (Kao-ch'e T'ing-ling) bir grubu ana parçadan ayrılarak, Mogolistan'dan Kafkasların kuzeyindeki bozkırlara gitti. Süryanice bir kaynaktaki delile göre,²⁷

VI. yüzyıl ortalarında tarih sahnesinde görülen bu parçalanmış grubun Hazarların ataları olduğu düşünülebilir. Fakat böyle bir hipotez Hazarların etnik ve dilbilimlik ilişkileri üzerindeki problemi fazla aydınlatmadığı gibi, hem Türklerin (T'u-chüeh), hem de Uygurların Kao-ch'e T'ing-linglerin²⁸ torunları olduğu söylenemez. Hazar tarihinin başlangıç safhalarını teferruatıyla aydınlatmak için daha yeni kaynaklara, daha fazla araştırmalara ihtiyaç vardır.

NOTLAR

- * Bu makale, *Journal of Asian History*, 24/1, Wiesbaden 1990'dan çevrilmiştir.
1. Bu iki kitabenin metinleri birkaç defa yayımlanmıştır, bakanız hepsinden çok; S. G. Klyaztornyy, "The Terkhin Inscription", *Acta Orientalia*, Vol. 36, Budapest 1982 ve S. G. Klyaztornyy, "The Tes Inscription of the Uighur Böğü Qaghan", *Acta Orientalia*, Vol. 39, Budapest 1985. Bu makalelerin ilk müsveddeleri orijinal olarak *Sovetskaya Tyurkologiya*, No. 3, Bakü 1980, s. 82-5 ve *Sovetskaya Tyurkologiya*, No. 6, Bakü 1983, s. 76-90'da görülmüştür.
 2. Klyaztornyy, "The Terkhin...", s. 342-345; Klyaztornyy, "The Tes...", s. 152-154; K. Czegledy, "A Terhin-i ujur rovasirasos felirat török és magyar történeti es nyelvészeti vonatkozásai", *Magyar Nyelv*, Vol. 87, 1981, s. 461-462; L. Bazin, "Pour une nouvelle hypothèse sur l'origine des Khazar", *Materialia Turcica*, Vol. 7/8, 1981-1982, s. 58-59; A. Rona-Tas, "A kazar népnévéről", *Nyelvtudományi Közlemények*, Vol. 84, 1982, s. 366; A. Rona-Tas, "Ujabb adatok a kazar népnév történetéhez", *Nyelvtudományi Közlemények*, Vol. 85, 1983, s. 127-129; T. Tekin, "The Tariat (Terkhin) Inscription", *Acta Orientalia*, Vol. 37, Budapest 1983, s. 46-48; T. Tekin, "Nine Notes on the Tes Inscription", *Acta Orientalia*, Vol. 42, Budapest 1988, 117-118; L. Ligeti, *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Arpad-korban*, Budapest 1986, s. 337, 353-355.
 3. G. J. Ramstedt, "Zwei uigurische Runeninschriften aus der Mongolei", *Journal de la Société Finno-ougrienne*, Vol. 30, Helsinki 1913-1918, s. 22-23, 53; Klyaztornyy, "The Terkhin...", s. 339; Bazin, a.g.m., s. 54, 59-60; Rona-Tas, "A kazar...", s. 366; Rona-Tas, "Ujabb adatok...", s. 127.
 4. Klyaztornyy, a.g.m., s. 340, 348; Klyaztornyy, "The Tes...", s. 149, 154-155; Czegledy, a.g.m., s. 461-462; Rona-Tas, a.g.m., s. 127-130; Rona-Tas, "A kazar...", s. 366-370; Tekin, "The Tariat...", s. 53; Ligeti, a.g.e., s. 337, 353. Karşılaştırım, Bazin, a.g.m., s. 58-61, 66-70. Rona-Tas qasar kelimesini bir (ülke adı/ulus adı) etnonim olarak kabul eder, Bazin ise kelimenin geçtiği dört yerde bir etnonimden çıkan yer ismini görmektedir. Klyaztornyy ise kelimenin geçtiği iki yerde etnonim, diğer iki yerde coğrafya adı olarak düşünmektedir.
 5. Klyaztornyy, "The Terkhin...", s. 340, 348; Czegledy, a.g.m., s. 462; Bazin, a.g.m., s. 66; Rona-Tas, "Ujabb adatok...", s. 130; Tekin, a.g.m., s. 53.
 6. T. Haneda, "Kyusei Kaikotsu to Toquz Oguz to no kankei wo ronzu", *Haneda hakushi shigaku ronbun shu. I*, Kyoto 1957, s. 325-371. Haneda'nın makalesi orijinal olarak *Toyo Gakuho*, 9 (1919)'da çıktı. M. T. Liu, *Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Osttürken (T'u-küe)*, I-II, Wiesbaden 1958, s. 592-593; K. Czegledy, "On the Numerical Composition of Ancient Turkish Tribal Confederations", *Acta Orientalia*, Vol. 25, Budapest 1972, s. 276-277; K. Czegledy, "Zur Stammesorganisation der türkischen Völker", *Acta Orientalia*, Vol. 36, Budapest 1982, s. 90-93.

7. E. H. Pulleyblank, "Some Remarks on the Toquzoghuz Problem". *Ural-Altische Jahrbücher*, Vol. 28, Wiesbaden 1956, s. 39-41; J. R. Hamilton, "Toquz-Oguz et On-Uygur", *Journal Asiatique*, Vol. 250, Paris 1962, s. 39-50, 60.
8. Bu bölüm Pulleyblank tarafından tercüme edilmiştir. Pulleyblank, a.g.m., s. 39-41. Bu yazıda Çince harfler için yeniden yapılmış fonetik biçimler vermiyorum. Bunlar için bakınız, B. Karlgren, *An Analytic Dictionary of Chinese and Sino-Japanese*, Paris 1923; B. Karlgren, *Grammata Serica Recensa*, Stockholm 1957. Bazı istisnalar hariç yabancı (Çince olmayan) kelimelerin orijinal fonetik biçimlerini teşhis etmekle meşgul oluyorum. Bu işe Hamilton tarafından teşebbüs edilmiştir. Hamilton, a.g.m., s. 23-63; Ligeti, a.g.e., s. 321-339.
9. Karşılaştırın, F. Hirth, *Nachworte zur Inschrift des Tonyuquq. Beiträge zur Geschichte der Ost-Türken im 7. und 8. Jahrhundert nach chinesischen Quellen*, St. Petersburg 1889, s. 36; N. Ya. Bichurin, *Sobraniye svedeniy o narodakh obitavshich v Sredney Azii v drevniye vremena*, I, Moskova-Leningrad 1950, s. 308.
10. Bakınız, E. Chavannes, *Documents sur les Tou-kiue (Turcs) occidentaux*, Paris 1903, s. 93-94; Pulleyblank, a.g.m., s. 39-40.
11. 6 ve 7. dipnotlarda bahsedilen eserlerde eskisi kadar rağbet görmeyen bir görüş vardır, bu, T'ang-shu'da zikredilen dokuz ismi, T'ang Hui-ho'da verilen bilgileri dikkat emeden Chiu-hsing'in dokuz kabile adı olarak kabul eder. Bakınız, J. R. Hamilton, *Les Ouighours a l'epoque des Cinq Dynasties d'apres les documents chinois*, Paris 1955, s. 3-4; Ligeti, a.g.e., s. 337, 353. Bakınız, Hirth, a.g.e., s. 34-36; F. W. K. Müller, "Uigurische Glossen", *Festschrift für Friedrich Hirth zu seinem 75. Geburtstag*, Berlin 1920, s. 310-311. Karşılaştırın, F. Laszlo, "Die Toquz-Oguz und die Köktürken". *Analecta Orientalia memoriae Alexandri Csoma de Körös dicata*, Budapest 1942-1947, s. 107-109.
12. M. Hashimoto, "Kyusei Kaikotsu no mondai ni tsuite", *Shicho*, 3/1, 1933, s. 1-32.
13. H. W. Bailey, *Khotanese Texts*, II, London 1954, s. 74; J. R. Hamilton, "Nasales instables en turc khotanais du 10. Siecle", *Bulletin of School of Oriental (and African) Studies*, Vol. 40, 1977, s. 516-517. Karşılaştırın, W. Henning, "Argi and the Tokharians", *Bulletin of School of Oriental (and African) Studies*, Vol. 9, 1938, s. 553-559.
14. Bu meselenin münakaşası için bakınız, A. Katayama, "Toquz Oguz to Kyusei no sho mondai ni tsuite", *Shigaku-Zasshi*, 90/12, 1981, s. 39-55. Katayama bu tercümeden doğan zorlukların çözülebileceğini gösterdi. O, ilk defa 751'de Çin kaynaklarında ortaya çıkan (yani Uygur Kağanlığı'nın kuruluşundan sonra) Chiu-hsing, Hui-ho terimini açıklarken, Uygurların Chiu-hsing'e ait olduğunu kasdetmektedir (bakınız, 19 ve 20. dipnotlar). Karşılaştırın, A. G. Maljukin, *Uygurskiyegosudarstva v IX-XII veka*, Novosibirsk 1983, s. 8-9). Buna ilâve olarak Şine-Usu kitabesinde görülen "On Uygur" ibaresinden ve diğer kaynaklardan faydalanarak, Uygurların on altı kabileden meydana gelmiş olabileceği sonucuna vardı. Karşılaştırın 6 ve 7. dipnotlardaki eserlerle. Terkin kitabesinde üstündeki "Tokuz bayargu" ibaresi bana sadece Uygurların değil, diğer Chiu-hsing kabilelerinin de alt kabileleri olduğu izlenimini vermektedir.
15. Müller, a.g.m., s. 312; P. Pelliot, *Notes sur l'histoire de la Horde d'or, suivies de quelques noms turcs d'hommes et de peuples finissant en "ar"*, Paris 1949, s. 208; Ligeti, a.g.e., s. 337, 353-354; Karşılaştırın, Hamilton, "Toquz-Oguz...", s. 43; P. Golden, *Khazar Studies*, I, Budapest 1980, s. 132.
16. Bakınız, 4. dipnota bahsedilen eserler.
17. D. M. Dunlop, *The History of Jewish Khazars*, Princeton 1954, s. 34-40. Karşılaştırın M. I. Artmanov, *Istoriya chazar*, Leningrad 1962, s. 66-68; Golden, a.g.e., s. 55-56; D. Ludwig, *Struktur und Gesellschaft des Chasaren-Reiches im Lichte der schriftlichen Quellen*, Münster 1982, s. 52-53; Ligeti, a.g.e., s. 355-356.
18. Bazın, a.g.m., s. 70. Bakınız, 28. dipnot.
19. Pulleyblank, a.g.m., s. 36; karşılaştırın, Hamilton, a.g.m., s. 27-29, 39. Bakınız, Czegledy, "On the Numerical...", s. 277; Czegledy, "Zur Stammesorganisation...", s. 90-91; Chiu-hsing Ssu-chieh önemli bir terimdir ki, Ssu-chieh Chiu-hsing'e aitir. Chiu-hsing Hui-ho terimi 715 yılının ilk zamanlarındaki Çin kaynaklarından çok daha önce görünmektedir. 741 veya 742 ortalarında Uygur Kağanlığı kesin olarak tesis edilmeden önce, Uygurların muhtemelen Chiu-hsing konfederasyonunu hâkimiyetleri altına aldıkları görülmektedir. Bakınız, A. Katayama, "Tokketsu dai ni kagan koku no ichi kosatsu", *Shicho*, 17, 1984, s. 32-33.
20. Uygur Kağanlığı'nın kuruluşundan sonra, Chiu-hsing teriminin yerini, Chiu-hsing Hui-ho terimi aldı ve kabile ismi olan Hui-ho kelimesi bir devlet ve topluluk anlamına işaret etti. H. Onogawa, "Tetsuroku no ichi kosatsu", *Toyoshi Kenkyu*, 5/2, 1940, s. 35-36.
21. Bakınız, dipnot 28. Benzer sebepler yüzünden Rona-Tas'ın görüşü pek inandırıcı görünmemektedir. Bakınız, Rona-Tas, "Ujabb adatok...", s. 130. Kasar kelimesinin üç Uygur kitabesinde toplam dört defa ortaya çıkmasına dayanarak, Rona-Tas bunlardan ikisinin 730'ların sonunda Hazar Kağanlığı'ndan ayrılan Hazarlar olduğunu düşünmekte, diğer ikisinin de Kuban bölgesindeki Hazarlar olduğunu belirtmektedir.
22. Başında Ko-sa ailesinden bir lider bulunan Ssu-chieh kabilesi muhtemelen Uygur Kağanlığı'nda daha geç bir dönemde, 9. yüzyılda (823-832) tahta geçmeden evvel Ho-sa T'e-le (Kasar Tigin) adını taşımaktaydı. Karşılaştırın, Hamilton, *Les Uighours...*, s. 141; Hamilton, a.g.m., s. 43, 60; Rona-Tas, "A kazar...", s. 369-370; Ligeti, a.g.e., s. 339-355. Bu hususta şuna dikkat edilmelidir ki, 8. yüzyılın sonunda A-tiehlere (Ediz) mensup bir kağan tahta geçerken, bundan evvelki bütün idareciler Yao-lo-ko ailesine üye idiler. Yamada, a.g.m., s. 94-95; karşılaştırın, Hamilton, a.g.e., s. 140. A-tieh, T'ang Hui-yao listesinde Chiu-hsing kabilelerinden biri olarak görülmektedir ve Bilge Kagan kitabesinde Dokuz Oguz ve Edizlerden ayrı ayrı bahsedilmektedir (Tokuz Oguz eki Ediz). Bakınız, T. Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington 1968, s. 243. Kül Tegin kitabesindeki metinden yola çıkarsak, Edizlerin Dokuz Oguzlarla yakından bağlantılı olduğu kesin gibi görünmektedir. Buna ve bazı Çin rivayetlerine dayanarak şunu söyleyebiliriz ki, A-tieh'nin geniş anlamda Chiu-hsinglere ait olması muhtemeldir. Bakınız, A. Katayama, "Toquz Oguz to Kyusei no sho mondai ni tsuite", *Shigaku-Zasshi*, 90/12, 1981, s. 53. Ssu-chieh, A-tieh kökenli kaganlarla başarılı bir şekilde rekabet etmiş ve 9. yüzyıl başında onların yerlerini almış olabilir. Çin kaynakları 9. yüzyılda hükümdar ailesindeki seçere değişikliklerinden bahsetmese de (Yamada, a.g.m., s. 95; M. Mori, "Suji hibun no ichi kaishaku", *Enoki hakashi kanreki kinen toyoshi ronso*, Tokyo 1975, s. 451-453), Henning'in Saka listesindeki yorumuna göre, Sıkar'ın bir hükümdar olduğunu söylemek ilginç olur. Henning, a.g.m., s. 556-558. Karşılaştırın, Hamilton, "Nasales instables...", s. 516.
23. Liu, a.g.e., s. 127-128.
24. Sui-shu'da A-te nehri civarındaki Semerkant'ın kuzeyinde yaşayan T'ieh-le kabileleri arasında Ho-chieh denilen bir kabile gözükmüyor ki, bu kabile Hamilton'a göre ("Toquz-Oguz...", s. 53, 57) Hazarlarla bağlantılı olabilir. Karşılaştırın, O. Maenchen-Helfen, "Akatur", *Central Asiatic Journal*, Vol. 11, Wiesbaden 1966, s. 282.
25. 8. yüzyılda, Hazar Kağanlığı kuvvetli hâle geldiği zaman, Hazarlar hakkında tam ve doğru bilgilere sahip olmayan Çinliler,

Hazarlardan K'o-sa t'u-chüeh, T'u-chüeh ho-sa pu vs. (Kasar-Türk, Türk Kasar) diye bahsettiler. Hazarların Çince isimleri hususunda bakınız. K. Shiratori, *Shiratori Kurakichi zenshu*, VII. Tokyo 1971. s. 54, 523; Pelliot, a.g.e., s. 207-208; Hamilton, a.g.m., s. 43, 60-61; Ligeti, a.g.e., s. 355. Hazar-Türk ilişkileri hakkındaki görüşler farklılık göstermektedir, ancak Hazarların 6. yüzyılın ortalarından sonra Bau Türkleri ile yakın ilişkilere girdikleri kesindir. Karşılaştırın, Dunlop, a.g.e., s. 20-37; K. Czeglédy, "Khazar Raids in Transcaucasia in A.D. 762-764". *Materialia Turcica*, 7/8, 1960, s. 76, 79; Artamanov, a.g.e., s. 133-141; Golden, a.g.e., s. 49-51; Ludwig, a.g.e., s. 72-75.

26. Czeglédy'ye göre (*Nomad nepek vandorlasa Nepekelettöl Napnyugati*, Budapest 1969, s. 17-18, 90-97, 107-108), T'ieh-lelerin (T'ing-ling) batı grubu 350 yılı civarında Kazak bozkırlarının kuzey kısmından güney kısmına göç etti. Buradan da 460 senesi sıralarında Pontus ve Kafkas yörelerine doğru batıya gittiler. Ona göre, bu batı T'ieh-le grubunun Bizanslılarca adı Ogur

idi. Bu görüşün eleştirisi için bakınız, T. Senga, "Az onogurok a kınai forrasokban", *Uralica*, Vol. 5, 1980, s. 103-113. Terhin kitabesinin ışığında Czeglédy ("A Terhi-i ujur...", s. 462), İç Asya'dan gelen Kasarların 463'te Kafkasların kuzeyindeki arazilere ulaştığını düşünmektedir.

27. Pelliot, a.g.e., s. 207-208; W. B. Henning, "A Farewell to the Khagan of the Aq-aqataran", *Bulletin of School of Oriental (and African) Studies*, Vol. 14, 1952, s. 505; Bazin, a.g.m., s. 70; Czeglédy, a.g.m., s. 461-462; Rona-Tas, a.g.m., s. 370. Bakınız, Ludwig, a.g.e., s. 21-22. Karşılaştırın, K. Czeglédy, "Pseudo-Zacharias Rhetor on the Nomads", *Studia Turcica*, Vol. 17, Budapest 1971, s. 134, 143-145.

28. Uygurların aracılığıyla hem Bazin (a.g.m., s. 70-71), hem de Czeglédy ("A Terhin-i ujur...", s. 462) geçmişi göz önünde bulundurarak, Hazarların menşeiini T'ieh-lelerin (Kao-ch'e T'ing-ling) kökeni ile ilişkilendirmektedirler. Onlar Ko-sa'nın Uygurların bir alt kabilesi olduğunu düşünmektedir. Karşılaştırın, Ligeti, a.g.e., s. 355-356, 487-489.

Bilge Okuyucuları ile Türk Soylu Halkların

2000 Yılıni ve Mübârek Ramazan Bayramını

Sağlık, Mutluluk Dileklerimizle
Kutluyoruz.

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

Kadim Azerbaycan'da Gutti Devleti

Prof. Dr. Feridun AĞASIOĞLU

Azerbaycan

Kadim Azerbaycan topraklarında, İslâm'a kadar birçok devlet kurulmuştur. Bunların hayli hissesi ayrı ayrı beylikler seviyesinden yukarı çıkmasa da, bazıları kudretli devlet, hattâ imparatorluk seviyesine kadar çıkabilmiştir. Böyle büyük devletlerden birisi de Gutti Devleti olarak adlandırdığımız kadim proto-Azerbaycan kavimlerinden olan Gutti boylarının kurduğu devlettir. Aratta Devleti istisna olmakla birlikte, Gutti Devleti şimdilik ilim âlemince bilinen Azerbaycan'da kurulmuş ilk büyük devlettir.

Dicle Çayı ile Urmu Gölü arasında ayrı ayrı beylikler hâinde yaşayan çok sayıda Gutti boyu, belirli zamanlarda Akat ve Elam Devletlerinin hücumlarına maruz kalır, tüm malları yağmalanırdı. Hem Akat, hem de Elam yazılı eserlerinde gösterilir ki, Guttilerin ülkesinde 70 boyla vuruşmuşlar. Elbette, bu boyların hepsi ayrıca "Gutti" olarak adlandırılmıyordu. Sonraki kaynaklar göstermektedir ki, bazı yazılarda "Gutti" adı, o devirde bu arazilerde yaşayan Subar, Turuk (Türk), Kuman, Barı, Börü, Gargar, Azer, Zengi vs. Türk boylarının umumî adı olarak kullanılmıştır. M.Ö. XXIII. asrın sonunda yabancı işgalcilere karşı, kendi tarafında 70 boyu birleştiren Gutti Beyliği, kısa bir süre sonra güçlü bir devlet kurmayı başarmıştır.

Ulu soydaşlarımızın kurduğu Gutti Devleti'nin tarihi ayrıca demokrasi tarihi açısından da kıymetlidir. Çünkü asıl halk hâkimiyeti olan demokratik seçim ile şekillenen hâkimiyet, Gutti Devleti'ni, hâkimiyetin babadan oğula geçtiği komşu Akat, Sümer, Elam Devletlerinden ayırmaktaydı. Kadim dilimizde halk ve devlet anlamlarının bir sözle, "el" sözü ile ifade olunması da Türk milletinin demokratik ruhundan kaynaklanmıştır. Demokratik temeller üzerine kurulan devletlerde hâkimiyet kurumu, geniş halk kitlesinin iradesini temsil eden hür seçim ile şekillenir, vatandaşların hak ve hukuk beraberliği temin edilir. Azerbaycan'da ve umumiyetle Müslüman şarkta ilk demokratik devlet, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (1918-1920) olarak

kabul edilir, lâkin Azerbaycan'da dörtbin yıl (!) evvel demokratik devletin kurulmuş olduğunu kadim dünya tarihinden öğreniyoruz. Bu gerçeklik, ilk bakışta garip karşılanırsa da, o devrin tarihî kaynakları ve özellikle Babil salnâme yazısı bunu açıkça gösterir.

Gutti ve Lulu ülkelerine belirli zamanlarda yağmalamaya yönelik hücumlar ile meşhur olan Akat hükümdarı Naram-Suen M.Ö. 2201'de Gutti Beyi Enridavazir ile yaptığı mücadelede ölür ve iki nehir arası arazilerin hayli hissesi Guttilerin hâkimiyetine geçer. Ancak, Akat ve Sümer arazileri üzerinde tam hâkimiyet, Gutti elbeyi Elulumeş zamanında gerçekleşir. Böylelikle, kadim dünyanın medeniyet beşiği Sümer'de "91 yıl 40 gün" devam eden Gutti Sülâlesi'nin (M.Ö. 2200-2109) hâkimiyeti başlar. Bazı âlimlere göre, hâkimiyet 124 veya 132 yıl devam etmiştir. Gutti hâkimiyetinin başlangıç tarihleri üzerinde de anlaşmazlıklar vardır. L. Halpen M.Ö. 2622 yılını, E. Meyer, Ş. Günaltay M.Ö. 2550-2374 arası tarihleri gösterir. Lâkin, İ. M. Dyakonov'un Gutti hâkimiyetinin son yılı olarak M.Ö. 2109 yılını kabul etmesi daha doğrudur ve iki nehir arasındaki başka sülâlelerin tarihleri ile de uygunluk gösterir.

Gutti Devleti'nin payitahtı, şimdiki Kerkük (Arrahpa) şehri idi. Akat zulmünden dolayı bazen Sümerler, Gutti askerlerine kurtarıcı gözüyle bakar, ülkelerini Akat tecavüzünden kurtaran Guttilere tâbi olmayı normal kabul ederlerdi. Lâkin, idarecilik geleneği bakımından Sümerlerden farklılık gösteren, yazı an'anesi ve umumî medenî inkişaf seviyesine göre onlardan geri kalan Guttiler için, iki nehir arasını yüz yıl savaşız idare etmek o kadar da kolay olmamıştır. Çoklu devlet memurları ile seçilen Akat ve Sümer Devletlerinden az sayıda memurları ile farklılık gösteren Gutti Devleti, hâkimiyeti altında bulundurduğu geniş arazilerde yerli başçıları ve onların idare birimlerini de kontrol etmeye mecbur idi. Yerli şehir - devlet başçıları, Gutti elbeyinin vekili sayılsa da, atadan oğula geçen hâkimiyet geleneği yer yer devam ediyordu.

Bu durum her iki tarafı da memnun ediyordu. Guttiler lâzım olan vergiyi, yerli başçıların vasıtası ile rahatlıkla toplayabiliyor, Sümerler de ortaya çıkan asayiş, sükunet ortamında kendi şehir devlet geleneklerini rahatlıkla gerçekleştirebiliyorlardı. "*Şehrin mezarlığında mezar kazılmadı, hiçbir ölü gömülmedi, kale rahibi mûsikî âletini taşımadı, ondan bir nağme (yas havası) çıkmadı, ağıç kadın ağı demedi (ağıt okurken*

ağlayan kadın, feryad etmedi, ah çekmedi)." Bu sözleri yazan Lagaş şehrinin başçısı Kudea (M.Ö. 2133-2117) Gutti valisi idi, ona verilen geniş salâhiyetten istifade ederek, yeni kanallar çektirip, mâbetler yaptırmış, ilim ve edebiyatın inkişafı için büyük işler görmüştür. Vali Kudea'nın zamanında merkezî hâkimiyette İbranum'dan Yarlagan'a kadar seçim ile dört Gutti elbeyinin değişmesine rağmen, Lagaş valisi vazifesinde kalmıştır. Demek oluyor ki, bir asır boyunca bütün bölgede barışı temin eden Gutti Devleti'ne tâbi olan Sümer ülkesi ve Sümer medeniyeti, ikinci çiçeklenme devrini yaşadı. Ona göre de, Guttileri "*dağlı ejderhalar*" olarak adlandırıp, Gutti elbeyi Tirihan'a karşı isyan ettiren Utuhengal'ın Guttilere karşı menfî münasebetini yansıtan sözlerini ilmî edebiyatta ciddî ve objektif bir vesika olarak kabul etmek doğru değildir.

Hem şunu da dikkate almak gerekir ki, Tirihan'ın devrilmesi, yeni elbeyi seçilmesi zamanına tesadüf eder. Yedi yıl hâkimiyette kalan elbeyi Sium'un zamanı sona erdiğinden M.Ö. 2109 yılında toya toplanan Gutti beylerinin ve diğer yetkililerin merkezde başı seçime karıştığı zamanda Utuhengal, Sümer'de isyan çıkarır. Yeni elbeyi seçilen Tirihan, Sümer'e geldiğinde toplam kırk gün idi ki, hâkimiyette idi. Onu Sümer'den kovan Utuhengal, Uruh şehrinde hâkimiyeti ele geçirirse de, kısa bir süre sonra kendi soydaşları tarafından onun öldürülmesi de Sümer-Gutti münasebetlerine açıklık getirir.

Gutti'nin seçkin tabakası iki nehir arasındaki medeniyet dairesine yerleşmişti. Onlar, arazi bakımından daha yakın olan Akatların yazısından istifade ediyor, Sümer mâbetleri ile ilişki kuruyorlardı. Bu temaslar medenî uygunlaşma istikâmetinde inkişaf ediyordu. Gutti seçkin tabakasının, artık üçüncü neslinden bazıları Akatça ve Akatlaşmış adlar taşıyordu. Bu değişmeyi Gutti elbeylerinin adlarında da görmek mümkün: *Habilhin, İbranum, Hablum, Puzur Suen, Laharabum, İrarum, Sium*. Hattâ, elbeyi Sium kendisini Ur mâbedinin "ebedî hizmetçisi" olarak adlandırmış, Puzur-Suen kendi mührüne Ur şehrinin adını yazdırmıştı. Laharab Sippar, Yarlagan ve Sium ise Umma şehrinde yazılar yazdırmışlardı. Akat yazısı, Gutti adlarını fonetik bakımdan dosdoğru yansıtmadığından bize ulaşan adların bazıları tahrif olunmuş şekilde yazılsa da, elbeyilerin çoğu temiz Türk adları taşımaktadır: *Yarlagab, Yarlagas, Yarlagan, Sarlagab, Elulu (Meş), İnum-Abageç, Kurum, Tirihan*. Burada bu adların etimolojisi üzerinde durmak konumuz dışındadır, fakat kadim

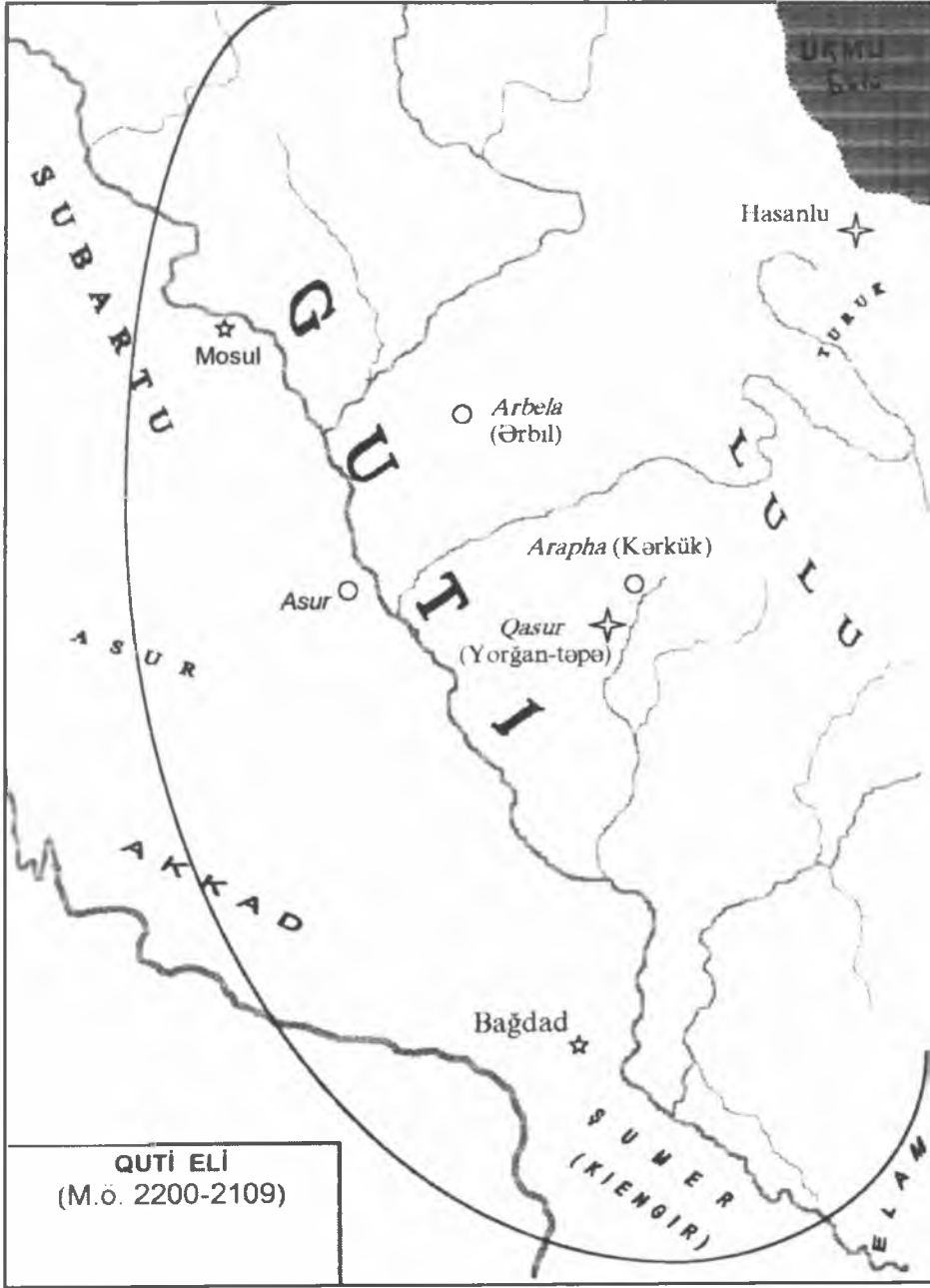
Türk yazılarındaki bazı paralelliklerle mukayesesini vermekle yetinelim: *Yarlag* (Yarlakar, Yarkın), *İnum-Abageş* (İnum Kültigin), *Kurum* (Kurum Han), *Elulu-meş* (Elalmış, Eltutmuş), *Tirihan* (Türükan, Tarkan, Diri Kan) vs. Hattâ, 553 yılında 17. Avar (Türk) hükümdarının *Kuti Han* adını taşıması, *Kutlu, Kutlug* gibi adlarda kadim "*ku*" (uğur, ruh, can) sözümlüğün Tanrı'nın verdiği hâkimiyet anlamında kullanılması da, Guttileri tarihî bakımdan destekleyicidir.

Gutti Devleti'nin devlet teşekkülü çağdaş tarihçilerin bilgilerine uygun gelmiyor, kabul olunan ölçüye sığmıyor. Ona göre de İ. M. Dyanokov, Guttileri iptidâî teşkilât kuruluşunda yaşadığını söyler. Azerbaycan tarihçileri ise, Gutti elbeylerini teşkilât şurası tarafından seçilen kavim birliği başçıları olarak adlandırır ve Guttilerin güyâ, yalnız devlet kurmak astanasına geldiğini, lâkin iki nehir arasında idare işlerine goşulup alışmadığı için büyük devletçilik başarısı kazanamadıklarını yazarlar. Hâlbuki, Gutti Devleti'ne bir asır boyunca tâbi olan devlet ve ülkeleri göz önüne getirdiğimizde ve Gutti Devleti'nin bütün sınırlarını dikkate aldığımızda, dünyanın ilk imparatorluklarından sayılabilecek kadar büyük bir devlet kurumu olduğunu görürüz (Haritaya bakınız). İptidâî teşkilât kuruluşunda yaşayan bir kabile böyle bir devlet kurabilir mi? Yahut, üç nesil birbiri ardınca devlet başında olan bir budun (tayfa birliği) nasıl olur da, devletçilik tecrübesi kazanamıyor? Elbette, Guttilere böyle münasebet kadim Türk devleti geleneklerini dikkate almamaktan ileri gelir.

Sümer, Elam ve Akat'tan farklı olarak, Gutti elbeyi, ellik (gerçek demokrasi) zamanından kalan gelenekle, Gutti töresine uygun olarak belirli bir süre için seçilirdi. Vakti tamam olduktan sonra toyda (kurultayda) seçilen yeni elbeyi hâkimiyete geçirdi. Elbeyin hâkimiyet süresi (2, 3, 6, 7 yıl) toyda kararlaştırılırdı. Gutti sülâlesinin 21 elbeyinden 5'i kendilerine ayrılan hâkimiyet süresini tamamlayamamışlardır. Bunlardan sonuncusu Tirihan devrilmiş, diğer dördü ise, herhâlde, ya vazifede iken ölmüş, ya da belirli sürelerle yapılan toyda Gutti beyleri tarafından zamanından önce hâkimiyetten uzaklaştırılmışlardır. Gutti sülâlesinin dağılmasından kısa bir süre sonra düzenlenen "Şahlar Listesi" bu geleneği açıkça yansıtır:

?	- 2200	Enridavazir	? yıl
2200	- 2196	İmta	5 yıl (tamamlanmamış)
2196	- 2191	İngeşuş	6 yıl
2190	- 2185	Sarlagab	6 yıl

2184 - 2179	Yarlagaş	6 yıl	2137 - 2136	Laharabum	2 yıl
2178 - 2173	Elulumeş	6 yıl	2135 - 2134	İrarum	2 yıl
2172 - 2168	İnim-Abageş	5 yıl (tamamlanmamış)	2133 - 2132	İbranum	1 yıl (tamamlanmamış)
2168 - 2163	İngeşuş	6 yıl	2132 - 2131	Hablum	2 yıl
2162 - 2148	Yarlagab	15 yıl	2130 - 2124	Puzur-Suen	7 yıl
2147 - 2145	İbate	3 yıl	2123 - 2117	Yarlagan (d)	7 yıl
2144 - 2142	Yarlagab	3 yıl	2116 - 2110	Sium	7 yıl
2141 - 2140	Kurum	1 yıl (tamamlanmamış)	2109 - ?	Tirihan	40 gün (tamamlanmamış)
2140 - 2138	Habilkin	3 yıl			

Listede de görüldüğü gibi, Gutti Devleti'nde devletçilik töreleri nizam-intizamla yerine getirilmiştir. Halkın sevgisini kazanan, becerikli beyler arka arkaya veya belirli aralıklarla elbeyi makamına tekrar seçilebilmişlerdir. İngeşuş iki defa, 18 yıl hâkimiyette kalan Yarlagab ise üç defa (6+6+3=15) yahut arka arkaya beş defa (3+3+3+3+3=15) seçilmiş, üç yıllık bir aradan sonra tekrar elbeyi makamına yükselmiştir. Listeden de anlaşıldığı gibi, Guttiler bir asır içerisinde elbeyi seçimi süresini üç defa değiştirmişlerdir. Seçim zamanlarının gerçekleştirilme sırasının bu şekilde değişme sebebi bilinmiyor olsa da, ihtimaldir ki, idare olunan toprakların haddinden fazla büyük oluşu zaman zaman Gutti Devleti'nin karşısına belirli zorluklar çıkarmış, mevcut durum devletçilik geleneğinde belirli değişiklikler yapma zarureti yaratmıştır. Önceleri altı yılı aşmayan seçim süresi iki defa azaltılıp, üç yıla indirilmiştir. Bu töre değişmesi önce Yarlagab'ın hâkimiyeti zamanında, yani M.Ö. 2162 veya M.Ö. 2145 yılında olmuş, daha sonra Gutti Devleti için M.Ö. 2137'de iki yıllık, M.Ö. 2130'da ise yedi yıllık hâkimiyet süresi kabul edilmiştir. Demokratik seçimin gücü de ondandır ki, seçim zamanının değişmesine bağlı olmadan, seçilen elbeyi kendisine ayrılan süreyi tamamlamalı idi. Gutti Devleti'nde an'ane hâline gelen usüllerin ciddî bir biçimde uygulanmış olduğu, herkesin boyun kararlarına şartsız uymuş olduğu gün gibi açıktır. Hükümdar yok, kanun (töre) şah sayılmıştır. Bu şekilde, dünya devletçilik tarihinde ilk olarak, seçimleri kadim Azerbaycan'da Türk boylarından olan Guttiler gerçekleştirmiştir.

Atadan oğula geçen hâkimiyeti uzun süren Sümer - Akat hükümdarlarından farklı olarak, Gutti elbeyilerinin aynı süreli kısa hâkimiyet yılları iki nehrin arasındaki hükümdar sülâlelerinin kronolojisini tertip eden

kâtipleri yanılttığı gibi, çağdaş tarihçileri de yanıltmıştır. "Gutti boylarının çarı yok idi" cümlesi ile başlayan Gutti sülâlesinin listesi "21 hükümdar 91 yıl 40 gün hüküm sürdü" cümlesi ile biter. Enridavazir'in adı listede yoktur, fakat 21 sayısı onun adı dikkate alındığında tamamlanmış olur. Herhâlde, Enridavazir'in Akatlara üstün gelmesine, Sümer şehri Enlil'de "Gutitium ülkesinin hükümdarı, dünyanın dört tarafının hükümdarı" şeklinde yazı yazdırmasına rağmen, Gutti toyu onun elbeyi statüsünü onaylamamıştır. Önceleri Gutti boylarının merkezleşmiş devlet olmasını, bunun İmta ile başlamasını tabii karşılamak gerekir. Ona göre de, Babil mirasının "İmta hükümdar oldu" ifadesini yanlış değerlendiren çağdaş tarihçiler unutupyorlar ki, hâdiselerin içerisinde yaşayan bilgili kâtipler, şah ile kumandanı, hükümdar ile boy başçısını şimdiki tarihçilerden daha iyi ayırabilirlerdi.

Hâkimiyeti toplam kırk gün süren sonuncu Gutti elbeyi Tirihan, Sümerli Utuhengal tarafından devrildikten sonra Gutti Devleti dağıldı, onun yerinde de yeniden ayrı ayrı boyların beylikleri ortaya çıktı. Bir asır (M.Ö. 2200-2109) hüküm süren Gutti Devleti, Ön Asya'da doğan bir mucize idi. Gutti Devleti dağıldıktan sonra da Gutti boylarının adı devamlı olarak, onbeş asır, Asur kaynaklarında "Gökteki yıldızların sayısı kadar çok olan Guttiler" şeklinde yazıldı. Sonraki asırlarda Guttilerin, Subar, Turuk (Türk), Lulu, Kuman ve diğer kadim Azerbaycan boyları ile birlikte düşmana karşı mücadele ettiğini görürüz.

Böylelikle, büyük Fuzûlî'nin ruhunun dolaştığı Dicle yakasında ulu atalarımızın dörtbin yıl evvel kurmuş olduğu Gutti Devleti ve onun Sümer üzerindeki demokratik hâkimiyeti ile gurur duymakta haklılık payı vardır.

"Nisanbayev'in Bakışı: Kazak Türklüğünün Büyük Düşünürleri ve Değiştiricileri"

(Sadık TURAL)

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI

- 2000'de çıkacak -

Oş Bölgesindeki Epigrafik Anıtları Araştırma Meselesi*

Prof. Dr. Çetin CUMAGULOV

Kırgızistan

Kırgızistan'a, Eski ve Orta Çağ'dan kalma yazılı anıtlarla zengin bir ülkedir demektedir. Böyle söylememizin elbette bir sebebi vardır. Buna, Talas vadisinin Kırk-Kazık köyünün yakınlarındaki arazilerde, Kuru-Bakayır'ın içindeki dağ yamaçlarında bulunan büyük kaya taşlara kazınmış eski Türkçelere ait runik yazılar, Terek-Say ile Kulan-Say dağ boğazlarında bulunan kaya yüzündeki hacimli Soğd yazıları, Çüy diyarında bulunan XIII-XIV. yüzyıllara ait Nestorian anıt mezar kitabeleri, Isık-Köl'ün, Tamga ve Tosor dağlarındaki, ovalarındaki Tibet (Sanskrit) ve Arap yazıları, güney yamacında bulunan Aksu'daki XI-XII. yüzyıllardan kalmış Arapça âbidevî mezar-taş kitabeleri birer delildir.

Oş bölgesi, Sulayman-Too, ondan ötede sıradağlardan Kerme-Too, Aravan-Dangi dağ boğazlarındaki, Alaykuu'nun İtelgi-Uya adlı yerindeki Arap, Uygur, Soğd yazılarıyla kendine özgü, ilginç bir bölgedir. İşte bu anıt yazıları, Orta-Asya'nın, Oş'un, Oş bölgesinin, Fergana vadisinin tarihini araştırmakta büyük bir öneme sahiptir. Bu anıtlar, ayrıca, Özgön şehrinin etrafında bulunan eski gümbet ve mezarlardaki, Ala-Buka ilçesindeki, Safed-Bulan'daki, Cañı-Nookat'ta bulunan Sahabe mezarındaki, Kısırgan-Ata'daki anıt yazıları yazıldıkları devrin belirli tarihî şahsiyetleri için atfedilerek, onların adlarını, unvanlarını, nereli olduklarını, hangi tarihte yaşadıklarını belirtmekle birlikte, bazı efsane ve rivâyetleri, el yazı kaynaklarını tamamlamakta, araştırmada yardımcı olmaktadır. Onların bir başka özelliği de, vak'ânın tam zamanında taş üzerine yontularak yazılmasındadır. Böyle, yol kenarlarındaki kaya taşların, mukaddes mezar taşlarının üzerine gelip geçenlerin de yazdıkları yazılara ziyaretçi yazıları demek mümkündür.

Kırgızistan topraklarındaki geçmiş devirlerden kalma böyle anıtların bazıları hakkındaki ilk bilgiler, onların çevirileriyle ilgili kaleme alınan ilmî tefsirler, ta-

rihî çalışmalar XIX. yüzyılın 80'li yıllarından itibaren basında yayımlanmaya başladı. Bu konuda Rus oryantalistlerinin, doğu bilimcilerinin, N. N. Pantusov, N. İ. Veselovskiy, N. A. Arvanitaki, N. N. Çşerbina-Kramarenko, İ. P. İvanov, K. A. Rudanovskiy, V. V. Bartold, V. A. Kallaur, P. M. Melioranskiy, L. A. Zimin, N. Mallitskiy, A. N. Bernştam, M. E. Masson, B. N. Zasıpkın, M. M. Diyakonov gibi bilim adamlarının çalışmalarını belirtmeden geçemeyiz. Son 15-20 yıl içerisinde epigrafik anıtların birçoğu çevrilip, tefsirleriyle birlikte kitap hâlinde basılmıştır. Kırgızistan'daki, ayrıca Oş bölgesindeki anıtların birçoğu hâlâ ilim çevresince tanınmamakla birlikte, araştıranlar tarafından tamamen çözülmüş değildir. Bu da, bir yandan uzman kadroların yeterli olmayışından, diğer yandan da yeterli derecede bu anıtlara önem verilmemişinden, tarihî kaynakları bir medenî kaynak olarak değerlendirememekten ileri gelmektedir. Dolayısıyla, emsalsiz anıtlarımızın korunuş şekli ve onlara karşı milletimizin, etkili devlet organlarının muameleleri gereği gibi değildir. Birçok anıtımız her geçen sene ya çalınıyor ya da bozuluyor. Ayrıca günümüzdeki karışıklıklardan dolayı denetim gereği gibi olmayınca da, herkesin bildiğini okuduğu, "Camandın konogu biyleyt" (Kötü kimse'nin misafiri, idareyi elinde tutar) denildiği durumda, manevî mirasları korumak, vatanseverlik gibi hususları genç nesillere öğretmek, onları korumaya, değer vermeye sevk edici öğütlerde bulunmak gibi düşünceler bizden uzaklaşmış gibi görünüyor. Biz, böylesi mukaddes, her zaman gönümüzde taşıyacağımız kavramlara da sanki eski Sovyet sistemine olan bakışımızla bakıyor, kayıtsız davranıyoruz. Bu şekilde devam edilirse, ilerideki 20-30 sene içerisinde, anıtlarımızın birçoğu kaybolacaktır. Bazı yerlerdeki, ayrıca dinî ziyaretlerin çok yapıldığı (Cañı-Nookat'taki Sahabe mezarı) yerlerdeki, küçük boyuttaki arabayla götürülebilecek taşların komşu ülkelerden gelen konuklar tarafından kaçırıldığına dair söylentileri biliyoruz.

Aslını söylemek gerekirse, epigrafik anıtları korumak hususunda alınan tedbirler ve kanunlar ne yazık ki yeterli değildir. O şöyle kalsın, daha dün 1999 yılının 29 Haziran'ında Kırgız Cumhuriyeti'nin Yüksek Meclis'inde Anayasa çıkarma toplantısında kabul edilen "Tarihî-Kültürel Mirasları Koruma ve Yararlanma Hakkındaki Kırgız Cumhuriyeti Kanunu"ndaki "Tarihî-Kültürel Miras Objelerinin Çeşitleri" fıkrasında, arkeolojik âbidelere, "Mağaralar, obalar, harabeler, tepeler, kaleler, yer üstündeki ve su altında kalan eski

kışlaların, surların, hisarların kalıntıları, eski sanailer ve madenler, kanallar ile sulama işleri, yollar ile köprüler, bazı korganlar ve mezarlıklar, kayalar üzerindeki resimler ve yazılar” teker teker sayılarak, dâhil edilmiştir. Fakat gümbet-türbe ve onların yanlarındaki yazılı anıtlar hesaba katılmamıştır. Onlar kaya üzerindeki epigrafiğe dâhil edilmemiştir. Su altındaki eski şehirleri unutmuyoruz; acaba önemli sayılacak kadar mı çoktur? Dünya çapında büyük değere sahip Talas’taki eski Türklerin runik yazılı âbidelerini korumak için Anayasa kanunları içinde bir yer ayıramadık. Tabii, durum böyle olunca, “Anayasa’da belirtilmemiş” olmasından ötürü mahallî yönetim de onları yeterince koruma altına alamamaktadır. Öyle olsa da yürürlüğe konulmuş yeni kanunda tarihî-kültürel mirasları koruma ve yararlanma işine ilmî kurumların, sosyal derneklerin ve vakıfların, iş yerlerinin ve vatandaşların katılımıyla yeni talepler konulmuştur. Bu talepler arasında, Kırgız Cumhuriyeti’nin Millî Bilimler Akade-

misi, ilmî iş yerleri, üniversiteler ve müzelerin, ek olarak alınan bütçe hesabından faydalanarak, tarihî-kültürel miras objelerinin ilmî değerini belirleme alanında çalışacakları ve ilmî araştırma plânları ile okul programlarında tarihî-kültürel mirasları koruma ve yararlanma meselelerini araştırma ve okutma görevini üstlenecekleri bulunmaktadır.

Oş şehrinin 3000 senelik jübilesine yönelik yapılacak işlemlerin çerçevesi içerisinde Oş şehrindeki, Sulayman-Too’nun üzerindeki ve Oş bölgesinin değişik yerlerindeki epigrafik anıtların tercümelerini, ilmî taniyim tefsirlerini, resimlerini (genelde renkli) biraraya getirip, kitap hâlinde yayımlamak da talebe uygun olurdu. Bu da onları hatırlamak, daha yakından ilgilenmek, korumak, sonraki nesillere aktarmak için büyük katkı sağlayacaktır kanaatindeyim.

* Bu makale, *Zaman* gazetesinin Kırgızistan’daki 24.9.1999 tarihli sayısının 5. sayfasında Kırgız Türkçesi’nde yayımlanmış; Türkiye Türkçesi’ne Kalmamat Kulamşayev tarafından aktarılmıştır.

“Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı - Kırmızı - Yeşil”

III. Baskı
(Reşat GENÇ)

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI

- Yeni çıktı -

XVI-XVIII. Yüzyıl Osmanlı Kaynaklarına Göre Güney Kafkaslar'da Yer İsimleri

Doç. Dr. Ebulfez AMANOĞLU

Nahçıvan Azerbaycan Devlet Üniversitesi
Öğretim Üyesi

Belli olduğu üzere, Kafkaslar'a çıkmak uğruna Osmanlı Devleti ile İran arasında uzun süre devam eden kanlı savaşlar yapılmıştır. Bu savaşların birçoğunu Osmanlı Devleti kazanmıştır. Bunlardan biri XVI. yy. sonlarında yapılmış, diğeri XVIII. yy. başlarında vuku bulmuştur. Bu fetihlerden sonra Osmanlı Devleti'nin temsilcileri Kafkas ellerinde önce yönetimi kurmuş, sonra tapu tahrir defterleri tertiplemişlerdi. Bu tahrir defterleri bölgenin ekonomik ve sosyal durumu hakkında doğru bilgilerin yanı sıra yerel nüfusun sayısı, millî niteliği, şahıs ve yer isimleri hakkında gereken bilgileri ayrıntılı şekilde yansıtmaktadır. Bu kaynakların bazıları aşağıdakilerden oluşmaktadır: *Vilâyet-i Revan Mufassal* (1591), *Vilâyet-i Gence-Karabağ İcmali* (1595), *Vilâyet-i Gence-Karabağ* (1592), *Vilâyet-i Revan İcmali* (1728), *Defter-i Mufassale Eyâlet-i Tiflis* (1728) ve *Nahçıvan Sancağı'nın Mufassal Defteri* (1727). Şunu da belirtelim ki, bu kaynakların az bir kısmı Sovyetler Birliği döneminde, diğeri ise Kafkasya Cumhuriyetleri bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra bu ülkelerde basılmış ve hâlen bu çalışmalar devam etmektedir.¹ Bu kaynaklarda adı geçen bölgelerde mevcut yer adları, orada oturan aşiret, nüfusları vb. net bir şekilde belirtilmiştir.

Tarihten bellidir ki, çok eskilerde Türkler, özellikle Azerî Türkleri, Güney Kafkasya'da iskân edinmiş, ama ne yazık ki sonraki gelişmelerde, İran ve Rus yönetimi Hristiyanları onlardan üstün tutmuş, bunu fırsat bilen Ermeniler de Türk topraklarını işgal etmiş, onlara mezalim yapmışlardı. Sonuçta, eski Oğuz yurdu olan şimdiki Ermenistan'da şu anda bir tane bile Türk kalmamıştır. Aynı zamanda şunu da belirtelim ki, XVIII. yy.'da İran Şahı Nadırkulı Han, Afşar Borçalı ilini Azerbaycan'dan zorla koparıp, Gürcü Çarı İrakli'ye hediye etmiş, bağış yapmıştır. Bu bağlamda, XVI-XVIII. yy. Osmanlı kaynaklarında kullanılan Gü-

ney Kafkaslar'a ait Türk kökenli yer isimleri Orta Çağ'da bu bölgenin tarihî coğrafyasını daha derinlemesine öğrenmek açısından büyük önem taşımaktadır. Bu resmî belge nitelikli yer isimleri, adı geçen bölgenin tarihen hangi etnoslara mahsus olduğu hakkında sarıh bilgiler aktarmaktadır.

Bu kaynaklarda rastladığımız toponimleri birkaç gruba ayırabiliriz:

1. Aynı onomastik birime bir dizi belgede rastlanmaktadır. Meselâ, Yarımca (*İrevan Eyâleti'nin İcmal Defteri*, s. 138) isimli köy, aynı zamanda *Nahçıvan Sancağı'nın Mufassal Defteri*'nde (s. 25) göze çarpmaktadır. Bu kelime, köyün yarısı anlamındadır. Eskiden köyden ayrılmış bir nesil (mahalle adamları) aynı köye ait icma toprağına taşınıp, yeni bir yerleşim mıntıkası kuruyor ve devlete, çıktığı ana köyle beraber vergi veriyor ise, bu köy Yarımca olarak adlandırılıyordu. Bu adı taşıyan diğeri bir köyün, 1592 *İrevan Defteri*'nde (s. 232), Nahçıvan kazası Abaran nahiyesinde olduğu gösterilmiştir.

Yaycı isimli köyler hem *Tiflis Defteri*'nde (s. 615), hem *İrevan Defteri*'nde İğdir nahiyesinde, hem de *Nahçıvan Sancağı'nın Mufassal Defteri*'nde Azadçiran nahiyesinde ve Dereleyez nahiyesinde kayda alınmıştır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde ve İğdir ilinde şu anda aynı ad ile üç veya dört köy mevcuttur. Yaycı, büyük ihtimalle eski bir Türk kabilesi olup, geniş yayılma alanına sahip olmuştur. Bu düşünce Vaykır toponimlerine de aittir. Vaykır köyünün, *İrevan Defteri*'nde (s. 4), İrevan kazasının Karsi nahiyesinde ve *Nahçıvan Sancağı'nın Mufassal Defteri*'nde, Nahçıvan kazasının Mevazi nahiyesinde (s. 3) olduğu gösterilmiştir. Şu anda bile iki Vaykır köyü bulunmaktadır.

2. Adı geçen bölgeler yani Güney Kafkaslar, Oğuz Türklerinin en çok iskân edindiği topraklardan sayılmaktadır. Bunu biz *Dede Korkut Destanları*'nda da açıkça görmekteyiz. Meselâ, Oğuzların bir kolu olan Kacarların adı ile ilgili olarak, defterlerde çok sayıda yerleşim mıntıkası gözükmektedir. Bu defterlere göre, XVI. yy. sonlarında Gence-Karabağ eyâletinde 8 Kacar oymağı olmuştur.² Bu adla *Tiflis Defteri*'nde, Baydar nahiyesinde bir köyün olduğu yazılmıştır (s. 351). Mahmut Kaşgarlı'nın *Divân*'ında bulunmasına rağmen, Reşideddin'in *Cami et-Tavârih* eserinde rastladığımız Oğuzların Karkın boyunun adı, *İrevan Defteri*'nde, Şerur ve Karbi nahiyelerinde (s. 52) birkaç köyün adında mevcut olmuştur. Oğuzların Afşar boyu da zamanında

Güney Kafkaslar'da geniş yayılma alanına sahip olmuştur. Bu yüzden *İrevan Defteri*'nde Vedi nahiyesinde Afşar yeri (s. 10), yine Vedi nahiyesinde Afşar Gelevan köyü (s. 87), Şüregel livasında Afşar ve Afşar Merdangulu köyleri (s. 142), aynı zamanda *Gence-Karabağ Defteri*'nde üç-dört Afşar isimli köy mevcuttur.

Oğuz Türklerinin Bayat boyunun kolları Güney Kafkasya, İran, Irak ve Anadolu'da geniş alanlara yayılmıştı. Bu yüzden *İrevan Defteri*'nde, Karbi nahiyesinin Zilfikar köyünde (s. 3) Bayatların oturduğu, aynı zamanda *Gence-Karabağ Defteri*'nde, Bayat ismi ile bulunan köylerin belirtilmesi rastgele değildir.

Belli olduğu üzere, Oğuz boylarından biri tarihen Düğerlerdir. Bu yüzden Osmanlı tapu tahrir defterlerinde, Güney Kafkasya'da Düğer ismi ile birtakım yerleşim birimlerinin mevcudiyetinden haberdar oluyoruz. Meselâ, *Tiflis Defteri*'nde, Demircihesenli nahiyesinde bir Düğer köyünün olduğu gösterilmiştir. Bu toponim *İrevan Defteri*'nde, İğdir nahiyesinde Düyerli kışlağı (s. 18), Maku nahiyesinde ise Deyirli (s. 5) şeklinde yazılmıştır. Şunu da belirtelim ki, *İrevan Defteri*'nde, Aparan nahiyesinde Tekerli şeklinde adı geçen toponim de büyük ihtimalle bu onomastik birimin tahrif edilmiş şeklidir.

3. Daha eski boylardan olan Hazarlarla ilgili Osmanlı kaynaklarında tespit ettiğimiz yer isimleri, Güney Kafkasya'da Hazar, Kıpçaklarla ilgili yer isimlerinden, yani etnotoponimlerden belli oluyor ki, eski dönemlerde bu tür boy ve kavimler söz konusu arazide geniş bir yayılma alanına sahip olmuştur. Eski tarihî kaynakların belirttiğine göre, Hazarlar, Kuzey Kafkasya'nın yerel sahipleri idiler. Aynı zamanda bu kavimler topluluğu zaman zaman Göktürlere, Uygurlara bağlı bulunmuşlardı. V. yy. tarihçisi Moise Horenli, Hazarların Güney Kafkaslar'a gelişini Milâd'ın II. yy.'na tarihlendiriyor.¹ Hazarların bazı boyları bu dönemde adı geçen bölgenin çeşitli vilâyetlerinde yerleşmişlerdi. Bu yüzden, XVIII. yy. Osmanlı tahrir defterlerinde, Hazardağ, (Karabağ), Hazaryurd (Ordubad nahiyesi), Hazar mezresi (merası)-Elince nahiyesinde bulunan toponimlerine tesadüf etmemiz rastgele değildir. Aynı zamanda *İrevan Defteri*'nde, İrevan kazasında Gıyaseddin Geybullayev'in belirttiğine göre, Hezerguluh, (guluh, Ermenice tepe demektir) toponiminin bulunması da dikkati çekiyor.⁴

Kaynaklarda Hazarların Keber, Bozal, Kulas, Terke gibi boyları kapsadığı belirtilmektedir.⁵ Bu bakım-

dan, *İrevan Defteri*'nde, Dereleyez nahiyesinde ve *Gence-Karabağ Defteri*'nde, Zengezur nahiyesinde adı geçen Kebirli köyleri Osmanlı tahrir defterinde yansımış etnotoponimlerdenidir. *Tiflis Defteri*'ndeki (s. 35), Baydar nahiyesinde oturan Cavanşir Kebirli cemaati de bu listeye eklenebilir. G. Geybullayev'in belirttiği gibi, büyük ihtimalle şimdi Ermenistan arazisi sayılan eski Türk Oğuz yurdu Göyçe mahalındaki Ke-ver toponimi de Hazarların Kabar boyunun adından alınmıştır.⁶ Bu yerleşim biriminin mıntıkasının ismi 30'lu yıllarda değiştirilerek, Bayazıt, sonra ise Kamo şekline dönüştürülmüştür.⁷

Tahrir defterlerinde çok rastladığımız etnotoponimlerden biri de, Kamer, Kamerli onomastik birimidir. *Tiflis Defteri*'nde, Demircihesenli nahiyesinde (s. 45), *İrevan Defteri*'nde ise, Hinzirek nahiyesinde (s. 8) ve Karni nahiyesinde (s. 9) oturdukları belirtilmektedir. Kaynaklar, XIX. yy.'da Güney Kafkaslar'da Kamer adlı on adet yerleşim biriminin bulunduğuna işaret etmektedir.⁸ Bu toponimlerin eski dönemlerdeki Türk Kimmerlerle bir ilişkisi olduğunu düşünebiliriz.

Kadim Peçenek veya Kıpçakların bir kolu olan Kangar/Kengerler Türk tarihinde daha Gök Türkler döneminde belli idi. *Gök Türk Kitabeleri*'nde bu etnos, Kengeres şeklinde kullanılmakta idi. Bu ismi bazı araştırmacılar eski Orta Asya'daki Kang Devleti ve Kang Nehri ile ilişkili olarak izah ediyorlar. Güney Kafkasya'da Kengarlar/Kengerler V. yy.'dan itibaren gözükmeye başladılar. VII. yy. *Ermeni Coğrafyası* adlı eserde, Kenger eyaletinin (Güney Kafkasya'da) adı geçmektedir.⁹ Gerçekten bu bölgede yani şimdiki Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan Cumhuriyetlerinde bu etnosla ilgili birçok yer isimleri bugün bile yaşamaktadır. Meselâ, Nahçıvan Hanlığı (1747-1828) uzun süre Kengerli boyundan çıkan kişilerden oluşmuştu. Ermenistan'ın Gürcistan sınırına yakın Ağbaba ilçesi çevresinde 70'li yılların sonuna dek Kenger Dağı adlı oronimin olduğu kaynaklarda gösterilmektedir.¹⁰ Nahçıvan'da Şerur ilçesindeki Hok, Gıvrak ve Karabağlar köyleri şu anda halk arasında Kengerli köyleri olarak adlandırılmaktadır. *İrevan Defteri*'nde de, Nahçıvan livasının Sisyan nahiyesinde, Salvartı yaylağında Kengerli elinin yayladığı gösterilmiş, belirtilmiştir (s. 150).

Eski Türk kavimlerinden olan Bulgarların, ki Mahmut Kaşgarlı'da da bu ad, etnonim, etnotoponim geçmektedir, Kuzey Kafkaslar'da Hunlardan önce yaşadıkları kaynaklarda belgelerle gösterilmektedir.¹¹ Kay-

naklar aynı zamanda Venend, Kazan, Çakar, Kol, Kuyyar ve Basil gibi Bulgar boylarından söz etmektedir. Bellidir ki, Kazan, Kazançı toponimleri Güney Kafkaslar'da geniş bir yayılma alanına sahiptir. Bu toponimlerin Osmanlı tahrir defterlerinde de yansıtılması çok tabiidir. Bulgarların Venend taifesinin adı ile ilgili olarak, *İrevan Defteri*'nde, Nahçıvan livasının Azadciran nahiyesinde bir köy adına, etnotoponime rastlıyoruz (s. 179). Araştırmacılar bunu XIII. yy.'dan sonra Kars eyâletinin Venend mahalinden bir grup ailenin bu bölgeye gelip, iskân edinmesi ile izah ediyorlar.¹² *İrevan Defteri*'nde (s. 172), Vedi nahiyesinde Çakırlı köyünün (Türkler yaşamıştır) Çakar Bulgar boyundan geldiğini ilk kez Prof. G. Geybullayev tesbit etmiştir.¹³

Bulgarların Güney Kafkaslar'a yerleşmesini belgelen diren delil, *Dede Korkut Kitabı*'nda bu adın etnos ismi gibi geçmesi ve Çoruh Nehri'nin sol sahilinde Bulgar Dağı toponiminin hâlen de mevcut olmasıdır.¹⁴

Osmanlı tahrir defterlerinin Güney Kafkaslar'daki Türk toponimlerinin daha derinlemesine incelenmesi-ne. araştırılmasına büyük ihtiyaç vardır.

NOTLAR

1. Bkz., *Sergey Cikiya, Defter-i Mufassal-i Gürcistan, I. Cilt, 1947, II. Cilt, 1951, III. Cilt, 1958* Tiflis; *İrevan Eyâletinin İc-mal Defteri, Bakü 1996; Nahçıvan Sancağının Mufassal Def-teri, Bakü 1997; Hüsameddin Memedov. "Defier-i Mufassal-i Eyale-i Tiflis'de Yer Adları". Azerbaycan Filologiyası Mesele-leri, 2. kitap, Bakü 1984, s. 156-183.*
2. *F. M. Kırzioğlu, "1953 Yılı Osmanlı Vilâyet Tahrir Defterinde Anılan Gence-Karabağ Sancakları Ulus ve Oymakları", Ata-türk Üniversitesi Edeb. Fak. Araşt. Dergisi, A. Caferoğlu Özel Sayısı, 10, Ankara 1979, s. 199-222.*
3. *Ziya Bünyatov, Azerbaycan 7-9. Asırlarda, Bakü 1989, s. 140.*
4. *G. Geybullayev, Kadim Türkler ve Ermenistan, Bakü 1989, s. 125.*
5. *G. Geybullayev, a.g.e., s. 125.*
6. *A.g.e.*
7. *Aziz Alekberli, Kadim Türk Oğuz Yurdu "Ermenistan", Bakü 1994, s. 138.*
8. *Giyaseddin Geybullayev, a.g.e., s. 79.*
9. *A.g.e., s. III.*
10. *Aslan Bayramov, Kadim Oğuz Ellerinin -Ağbaba, Şöreyel ve Pembek Ellerinin- Yer-Yurd Adları, Bakü 1996, s. 207.*
11. *G. Geybullayev, a.g.e., s. 103.*
12. *Galibe Budagova, Nahçıvan Muhtar Respublikasının Topo-nimleri, Bakü 1998, s. 61.*
13. *G. Geybullayev, a.g.e., s. 104.*
14. *F. M. Kırzioğlu, Kars Tarihi, I. Cilt, İstanbul 1953. s. 329.*

"Vatan - Millet - Anadili"

(Bahtiyar VAHAPZÂDE)

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI

- Yeni çıktı -

Almas Yıldırım'ın Millî İstiklâl Mücadelesi

Elnara BAŞIROVA

Azerbaycan Millî Münasebetler Ens. Başkanı

Azerbaycan'da ortaya çıkan siyasî değişikliklere bağlı göç mevzuu, aktüel meselelerden biri hâlinedir. 90'lı yıllardan itibaren, özellikle bağımsızlık yıllarında, millî göçün siyasî ve manevî cephesi daha etraflıca ve derinden açıklanmış, bu sahadaki tarihî lekelerin silinmesine başlamıştır.

Azerbaycan'daki göç, baştanbaşa millî, öz vatanına ve toprağına bağlı, vatanından uzaklarda vatanından başka bir şey düşünmeyen, bir gün mutlaka onun bağımsızlığını kazanacağına inanan ve bu inançla, fedakârca mücadeleye giren insanların akide ve işbirliğine dayalıydı. Bu insanlardan biri de, öz mücadelesini vatanından uzaklarda veren Almas Yıldırım'dı. Onun sürgün hayatı Azerbaycan'ı terk ettikten sonra başlar. Dağıstan'a ve Türkmenistan'a sürgün edilen, başına birçok musibet geldikten sonra, nihâyet Türkiye'ye yerleşen şâir, buradaki göç teşkilâtlarının faaliyetlerine faal biçimde katılmış ve yaratıcılığına devam etmiştir.

Azerbaycan şâirinin milliyetçi görüşlerinin temelinde genel demokratik prensipler ile yüksek dereceden bir bağımsızlık mefkûresi yanyordu. Eğer Dağıstan ve Türkmenistan sürgününde yalnız insan hakları ve ayrı ayrı halkların millî kurtuluş savaşı ön plâna çekilirse, sürgünlükte artık istiklâlcilik onun hayat denizine, millî varlığının mânasına çevrilir. Almas Yıldırım'ın "Yiğitlere Çağrı" şiirinde onun güçlü mücadele ruhu, asıl çağrı ruhu ile kendini gösterir. Bir dizi hâlinde uzayan bu şiirlerde, sürgün şâir, öz soydaşlarına müracaat edip, onları mücadeleye çağırır:

*"Yiğitler, yiğitler, aman yiğitler,
Elim, gülüm, hâlim yaman yiğitler..."*

Onun "Mukaddes İhtilâl" şiiri de, mücadeleye çağrı ruhunu taşır. Almas Yıldırım, kendi mücadelesini sözle eder, bu sözler ise esarete, işgalcilere ve düşmanlara yöneliktir:

*"Savrulsun ummanlara gövde, bacak, bilek, baş,
Yere girsin Kremlin, kalmasin taş üstünde taş,*

*Hürriyet, insanlık uğrunda başlasın getli savaş.
Vakit gelmiştir, ey zaman, bir ölüm şarkısı çal,
İhtilâl istiyorum, mukaddes bir ihtilâl!"*

İstiklâlcilik bakımından Yıldırım'ın şiirleri güçlü bir orduya benzer. Bu ordunun menzile ulaşması için elli yıldan fazla bir zaman gerekmiştir. Onun şiirleri, bazen radyolarda, bazen meclis ve toplantılarda okunmuş, kendi genç soydaşlarını düşmanlara karşı daha sert çıkmaya çağırmıştır:

*"Benimdir o saçtığı altın, para, çalınmış...
Mecliste hakkım diyor, o hak benden alınmış...
Moskof deyip geçmeyin, ayaklara salınmış,
Varı yoğu talanmış, Azerbaycan benimdir.
Dünya bilir bu hakkı, niçin, neden danılır?
Onun çapğın olduğu hep içinden tanınır.
Milletlerin düşmanı bir devlet mi sanılır?
Ona karşı her zaman keskin isyan benimdir."*

Şiirin sonuncu bendi "insanlara hürriyet!" nidâsı ile tamamlanır. Şâir, Komünizm kâbusunun bütün yer yüzünden silinmesini istiyor, her milletin öz yurduna kapı açılmasını arzuluyordu. Bu şiir, şâirin millî mefkûreye kendini bağladığını, aynı zamanda demokratik akide sahibi olarak, bütün milletler için hürriyet arzuladığını göstermektedir.

Azerbaycan hürriyetçiliğinin beşiği başında Ali Hüseyinzâde, Ahmet Ağayev (Ağaoğlu), Alimerdan Topçubaşov, Mehmet Emin Resulzâde gibi fikir adamları bulunuyordu. Meselâ, Ali Hüseyinzâde, 1906 yılında, *Hayat* gazetesinde şöyle yazıyordu: "*Kafkas Türkleri, Türklerin en hürriyetperveridir... Bu memlekette hiçbir kuvvet hürriyet arzusunu yok edemez, hiçbir cebir ve baskı, hiçbir cefa ve eziyet, hiçbir zulüm ve sitem, hürriyet ateşini söndüremez!*" Hürriyetsever şâirler arasında, bu neslin Muhammed Hadi, Abbas Sahhet, Abdullah Şaik, Ahmet Cevat gibi temsilcileri vardır. Bu şâirler, XX. yüzyılda Azerbaycan halkının hürriyete bağlılığını şiirleri ile tasdik etmişlerdir. Almas Yıldırım, bu şâirlerden A. Şaik ve A. Cevat'la yakınlık kurmuş, onların tesirinde kalmıştır. Özellikle, istiklâl şâiri A. Cevat'ın yaratıcılığı ve şahsiyeti, A. Yıldırım'ın millî düşüncesinin şekillenmesinde çok güçlü bir tesir göstermiştir. Hüseyin Baykara, *Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi Tarihi* adlı eserinde, A. Cevat'a özel bir bölüm hasretmiş, bu görkemli şâirin Azerbaycan istiklâl mücadelesindeki rolünü açıklamaya çalışmıştır. H. Baykara, söz konusu eserinde şöyle yazar: "*Ahmet Cevat, Azerbaycan azadlığına son nefes*

sine kadar sadık kalmış ve bu yolda şehit olarak canını kurban vermiştir.”²

Azerbaycan’da, Almas Yıldırım’a dek, istiklâle bağlı insanların, özellikle şâirlerin, bu işteki rolünü unutmak da mümkün değildir. Çünkü bu şâirler, şuurlarda istiklâl ateşinin yakılmasında, hayat ve mücadele aşkının yükseltilmesinde unutulmaz bir emek sarfetmişlerdir.

Almas Yıldırım’ın bağımsızlık mücadelesi çok yönlü bir mücadele idi. O, sadece kendi halkının değil, müstemleke zulmü altında inleyen bütün halkların felâketlerini görür, zalimleri ve esaretçileri şiiirlerinde damgalardı. O, Kremlin’i “*Hürriyetin mezarını kazan kale*” olarak adlandırır, Moskova’yı ise, “*Neron’ların Roma’sı*” ile aynı zeminde mukayese ederdi. Şâir, inkılâp ve isyanı açıkça vasfetmese de takdir ederdi. O, istiklâle başka bir yolla ulaşmanın mümkün olmadığına veya istiklâle ulaşmanın çok çetin olduğuna inanırdı. Bu anlamda o, birçok şâirin ustası M. Hadi’nin isyan ve inkılâp hakkındaki tasavvurlarına ortak oluyordu. M. Hadi, *Mülheme-yi Eş’âr* (İlhamlı Şiiirler)’inde şöyle diyordu:

“Gök gürülürse, parlayar enver
Doğru söz: İnkılâba hözet var...”

Hüseyin Câvid ise, “*Harp ve Felâket*” adlı şiiirinde şöyle söylüyordu:

“Yığın yığın beşeriyet ölümle pençeleşir
Feda-i nefis ederek hak için koşar, güreşir.”

A. Yıldırım için inkılâp ve isyan, mukaddes, vacip bir iştir. Dünyanın değişmesi onu hem meraklandırır, hem de heyecanlandırır. O bilirdi ki, atâlet buzunu bunlarsız kırmak, eritmek mümkün değildir. “*Mukaddes İhtilâl*” şiiirinde de, şâirin arzusu, şarktaki pozitif değişikliği görme ümidini gerçekleştirmektir:

“Karanlıktan gözlerim dikilmiş ufuklara,
Bir fırtına sesi var, bulutlar gökte dal dal,
Açmış doğru bağrını sökecek şafaklara,
Kop, ey deli fırtına, rişeni gönlüme sal,
İhtilâl istiyorum, mukaddes bir ihtilâl...”

Şâir, Türkiye’ye geldikten sonra, kısa bir süre öğretmenlik yaptı. Çok geçmeden devlet işine alınan şâir, ömrünün sonuna kadar devlet memuru olarak çalıştı. Elazığ, Malatya gibi şehirlerde Bucak Müdürlüğü (Kaza Reisliği) görevini yerine getirdi. Lâkin, masasından Azerbaycan’ın üç renkli bayrağını, bezden dokunmuş Azerbaycan Haritası’nı hiç eksik etmedi. Öğ-

lu Azer Almas, bize ibretâmiz bir hâdiseyi nakleder: “*Bir gün Türkiye Devleti’nin Valisi, atamın masasındaki harita ve bayrağı göstererek, ‘Bu ne demektir?’ diye sordu. Atam, sakince cevap verdi: ‘Bu, vatan demektir.’ ‘Peki, burası neresidir?’ diye sordu Vali. ‘Azerbaycan benim birinci vatanım. Türkiye ise, ikinci vatanımdır’ dedi atam da.*”³ Görüldüğü gibi, şâir resmî vazifelerde bulunmasına rağmen, hangi ülkede doğduğunu unutmamış, doğduğu ülkeye bağlılığını dâima sürdürmüştür.

Sürgünlüğünün ilk günlerinde, vatanda başladığı istiklâl uğrunda mücadele etme işini sürdüren şâir, bu mücadelesini şiiirleriyle vermeye devam etmiştir. Bu mücadelecî şâir, Gültekin’in mücadelesinden sonra Azerbaycan sürgün şiiirleri ansiklopedisinin ikinci kudretli şiiir nefesi idi. Şâirin 1936 yılında Türkiye’de bıraktığı kitabının bir sayfasının şâir Gültekin’in iki alevli mısrasıyla başlaması tesadüf değildir:

“İstiklâl, o sönmeyen müsbet bir meş’ale
Gönüllerde tutuşur, gözlerde sönse bile.”

Şâirin yeni kitabı *Boğulmayan Bir Ses* adını taşıyordu. *Boğulmayan Bir Ses*, 1930 yılında şâirin, annesine Dağıstan’dan nazımla yazdığı mektup idi. Bu mektupta, şâir sürgündeki düşüncelerini annesine şu mısralarla bildirmişti:

“Dağları titretirken kalbimin taşan kini,
Eh, sen ki, bilmezsin bu genç kalbimdekini...”

1942 yılında yazdığı bir şiiirinde (*Lânet Şâirliğime*) millî fikirleri ve Bolşevizm’i semboller hâlinde ifade eder. Bunların birincisini “*yeşil dilek*”, diğerini ise “*kızıl alev*” şeklinde anlatır.

“Doğdum doğalı sardı kızıl bir alev beni
Nerede yeşil dileğim, nerede benim amacım?”

Şâirin bir dizi şiiirinde de, Rusya’nın işgal ve esaret tehlikesi sadece “*kızıl bir alev*” değil, “*kanlı şimal*”, “*Kremlin’in vahşi kurdu*”, “*leş kokan bir yuva*”, “*şimal kurdu*” gibi sembollerle de ifade edilir. Şâir, işgal ve tecavüz kaynaklarını ifşa ederken, öz vatanına, yurduna da döner ve onu uyanmaya, esaret zincirini kırıp atmaya, istiklâle nâil olmaya çağırır:

“Azerbaycan, benim tacım, tahtım, oy!
Uyanmaz mı kör olası bahтім, oy!”

Hattâ, şâirin lirik şiiirlerinde bile istiklâl temayülü çok ciddî ve güçlü bir laymotif olarak kendini gösterir. “*O Güzele*” adlı şiiirinde, metin boyunca güzelin liyakatlerinden söz etse de, sonunda şiiiri millî talih ve millî mukadderat üzerine dayandırmaya çalışır:

"Nereye gitsem arkamda bir âhım var,
Varıp baş koymaya bir dergâhım var,
Elbet ki benim de bir Allah'ım var,
Gün gelir, hür olur yurdum, güzelim hey!"

Şâir A. Yıldırım'ın bütün varlığı ile kendini bağladığı, sevdiği ve ardısına mücadele verdiği değerlerden biri, belki de birincisi. hürriyetti. Vatandan uzakta, içinde yabancı olmadığı Türkiye'de hürriyet için savaşılacak bir sebep olmasa da, o hürriyet uğrunda, bağımsızlık için şiiirleri ile mücadeleye atılırdı. O, hayatın her zerresinde, her makamında, her çalkantısında bağımsızlık ve mücadeleyi düşünür ve hissederdı:

"Hür bir şiiir, hür bir aşk,
Hür bir meslek, hür emek,
İnsanoğlunun asıl hür cenneti bu demek..."

"İnsanlara hürriyet, milletlere istiklâl"... Bu prensip, A. Yıldırım'ın istiklâlcı görüşlerine bir fon oluşturmaktadır. Sadece Musavat Partisi'nin değil, birçok Azerbaycanlı sürgün aydınının esas ideallerinden olan, onların istiklâl tefekkürünün stratejik istikametlerinden birini teşkil eden bu şiiar, bedîi eserlerde de inkişaf ettirilmiştir. Sen'an, Kerim Yağılı, Memmed Sadık Aran gibi şiiarler de bu şiiardan yola çıkıyorlardı.

Almas Yıldırım. yalnızca Rus istilâsına karşı mücadele vermiyordu, o bağımsızlığın önünü kesen her bir şeye, her fizikî, dinî ve manevî engele karşı da savaşıyordu. Yukarıda söylediğimiz gibi, insan hakları, şahsiyetin, ferdiyetin problemleri şiiarin dikkat merkezinden uzaklaşmamıştır.

Azerbaycan edebiyatı tarihinde ilk Azerbaycan Cumhuriyeti devri (1918-1920), "İstiklâl Devri" olarak adlandırılır. Bu devirde Ahmet Cevat, Hüseyin Câvid, Cafer Cabbarlı, Ali Abbas Müznib, Ali Yusuf gibi şiiarler, istiklâl edebiyatının meydana gelmesinde faal bir

rol oynamışlardır. Özellikle Ahmet Cevat'ın istiklâl devri edebiyatının fikrî açıdan şekillenmesinde büyük emeği vardır. Onun, "Azerbaycan Bayrağına", "Millî Marş", "Bismillâh", "Ben Kimim", "Elin Bayrağı" gibi şiiirleri istiklâl edebiyatının en parlak örnekleridir.

1942 yılında yayımlanan *Yeni Kafkasya* dergisinde, Mirza Bala şöyle yazıyordu: "İstiklâl devrinin yarattığı edebiyat ve edebiyat hadimleri, milliyetçilik cereyanının doğurduğu ruh ve fikir o kadar büyük, o kadar kuvvelidir ki, onu 'cihan inkılâpçıları'nın ne kanlı dekretleri susturabilirdi, ne de 'çeka'ların kızıl cellâtları durdurabilmektedir."⁴ Böylelikle, ister Cumhuriyete kadar, isterse Cumhuriyet devrinde şekillenmiş millî kurtuluş düşünceleri, sürgün edebî-bedîi fikrinde öz inkişafını yapmış, tek gaye ve tek mefkûre hâlinde tespit olunmuş, millî-manevî an'aneleri yapısında barındırmıştır.

"Kim dedi sana ki, çıkıp yoluma,
Genç yaşımda gönderesin ölüme,
Adını kim kazıdı bilmem gönlüme,
Gel ki, sensiz ömrüm harap oldu, hey!"

Şiiarin sözünü ettiği unvan, aydın'dır. Adı çekilmese de, sözü söylenmese de, tamamıyla aydın'dır. Sohbet, şiiari millî istiklâl bağlayan örneklerden, onun hayatını, faaliyetini, yaratıcılığını yöneten idealden veya ülkülerden gelir. Bu ideal veya ülküler, şeksiz şiiüphesiz, millî kurtuluşa, bağımsız insan kavramına bağlıdır.

NOTLAR

1. A. Hüseyinzâde, *Hayat*, 1906.
2. H. Baykara, *Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi Tarihi*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1992, s. 182.
3. Y. Günaydın, "Boğulmayan Bir Ses". *Odlar Yurdu*, Ağustos 1990.
4. M. A. Resulzâde, "Azerî Türk Edebiyatının Dünü ve Bugünü", *Edebiyat Gazetesi*, 17. 9. 1993.

"Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kadın Kahramanlar"

(Melin HAS-ER)

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI

- 2000'de çıkacak -

Bir Hürriyet ve Şahsiyet Âbidesi Hüseyin Câvid (I)

Abdullah TÜYLÜ
Uzman-Araştırmacı

"Ulu çınarımız, fikir babamız Câvid... Sen ne kadar büyük ve güçlüsün ki, bir zamanlar senin idam fermanını hazırlayanlar, ölümüne imza atanlar, şimdi seni alkışlamak mecburiyetinde kalıyorlar."
Sabir Rüstemhanlı

1813'te Gülistan ve 1828'de Türkmençay Anlaşmalarıyla, Azerbaycan, Aras Nehri'nin kuzeyinde kalan kısmı Rusya'ya, güney kısmı da İran'a bırakılmak suretiyle ikiye bölünmüştür. Gerek Kuzey Azerbaycan'da, gerekse Güney Azerbaycan'da yaşayan Azerî Türkleri, bir yabancı idarenin baskısını her zaman üstlerinde hissetmiş, bağımsız yaşama özlemi, onların ülküsü olmuştur. Bu ülküyü sezen yabancı idare, özellikle aydınlar üzerinde baskısını her zaman hissettirmiştir. Sovyet döneminin öncesinde, Çar polisi de her zaman Azerî Türk aydınlarını takip etmiş, sorgulayıp çok kısa bir görüşmeden sonra onları sürgüne göndermiş veya kurşuna dizme şeklinde yok etme yoluna gitmiştir.¹ Sovyet döneminde ise, siyasî baskı, nitelik ve nicelik olarak ağırlaşmış, siyasî terör, resmî yok etme politikası hâline dönüşmüştür. Bu dönemde 80 bin civarında aydın, 'vatan hâini, halk düşmanı, pantürkist, panislâmist, milliyetçi, mürteci...' gibi damgalarla töhmet altında bırakılmış, ya güllenmiş (kurşuna dizilmiş), ya da Sibiryaya -dönmemek üzere- sürgün edilmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Türk ülkelerinden Azerbaycan'a gidenler, sürgüne gönderildiği Sibiryada ölümünün (daha doğrusu şehâdetinin) üzerinden yarım asırdan fazla bir zaman geçmiş olan bir şâirin, hâlen halkın gönlünde, dilinde, görkemli heykellerle meydanlarda, adının konulduğu caddelerde, yaşadığını görürler. Doğduğu yer olan Nahçıvan'da, adına türbe inşâ edilen, eserleri hâlen tiyatrolarda oynayan, şiirleri her seviyedeki toplantılarda, konuşmalarda ezbere okunan bu şâir, çok

sevdiği milleti uğruna, âşıkı olduğu Türklük yoluna canını feda eden büyük şâir-dramaturg Hüseyin Câvid'tir. Azerbaycan'da okula başlamamış balalara adını sorarsanız, gururlanarak size bakar ve "Menim adım Câvid" der. Biri kız, biri oğlan iki çocuğunu parkta gezdiren genç Azerî aileye çocuklarının isimlerini sorarsanız, "Kız Turan, oğul ise Ertuğrul" diye cevap verir ve ekler hemen: "Bilirsiz, Hüseyin Câvid'in çocuklarının adıdır bunlar."

Azerbaycan'ın görkemli şâiri ve büyük tiyatro yazarı Hüseyin Câvid, 24 Ekim 1882 yılında, Nahçıvan'da dünyaya gelmiştir. Câvid'in hem anne, hem de babası tarafından soyu Nahçıvanlıdır. Sanatla, edebiyatla yakından ilgili bir ailenin çocuğu olan H. Câvid'in dört erkek ve üç kız kardeşi vardır. Bu kardeşlerin içinde dinî tahsil gören ağabeyi Muhammed Rasi-zâde'nin Câvid için ayrı bir önemi vardır. Çünkü, onun manevî gelişiminde, tefekkür dünyasının oluşmasında çok tesiri bulunduğu gibi, Câvid'e öğrencilik yıllarında maddî desteği olmuştur.² H. Câvid ilköğrenimine Mollahâne'de başlamış, 5 yıl okuduğu Mollahâne'de okuma yazmayı öğrenmiş, Sadi'yi, Hafız'ı ve diğer klâsik şâirleri burada tanımıştır. Bu şâirlerin etkisi ile daha 12-13 yaşlarında "Gülçin" mahlasıyla şiirler yazmıştır. O sıralarda Nahçıvan'da Muhammed Tagi Sıdgi tarafından o zamanın yeni eğitim sistemine göre kurulmuş ve devrin en iyi muallimlerinin ders verdiği Mekteb-i Terbiye adlı okul Câvid'in dikkatini çeker. Bu çağdaş okul, Nahçıvan'da tanınmaya başladıktan sonra, zamanın eğitimci aydınlarından Gurbanali Şerifov'un teşviki ile H. Câvid babasından gizli olarak Mollahâne'den ayrılıp, 14 yaşında Mekteb-i Terbiye'ye gider. Daha sonra Câvid öğretmenlerini araya koyarak, babasını razı eder. Mekteb-i Terbiye'de özellikle ana dili üzerinde durulmakta, Farsça ve Rusçayı daha iyi öğrenen gençler yetiştirilmekte, bilhassa bu dillerin birbirine tercüme tekniğini kavratılabilmek için özel 'tercüme saatleri' ihdas edilerek, iyi bir eğitim verilmektedir. Mekteb-i Terbiye'de, herşeyi ile zamanın bu çağdaş okulunda Câvid'in özellikle büyük eğitimci, mütefekkir insan Sıdgi'nin elinde ruh ve düşünce dünyası yeniden yoğrulmaya, yeniden şekillenmeye başlar. "İndi artık balaca "Gülçin" mersiye değil, müelliminin tesiri ile ana dilinde ve Farsça klâsik üslûpda lirik şiirler yazırdı. Sıdgi, Gülçin'in şiirlerini dikkatle okuyur, sehvlerini gösterir, Azerbaycan ve Fars klâsiklerini okumağı ona tavsiye edir, bir sözle bediü yaradı-

cılığıyla ona müellimlik edirdi.”³ H. Câvid, 1898 yılında, 16 yaşında Mekteb-i Terbiye’yi başarıyla bitirir.

H. Câvid, gözlerinde başlayan şiddetli ağrılar dolayısıyla tahsiline devam edemez ve babası onu, Tebriz’de bulunan ağabeyi Muhammed Rasizâde’nin yanına tedavi için gönderir. Câvid, orada tedavi olurken, bir yandan da “Talibiye” mektebine devam eder. Câvid, İran’dayken, halkı ve İran idarecilerini objektif bir gözle incelediği, gazeteleri takip ettiği, İran istibdadının, menfaatperest idarecilerin halka nasıl zulmettiğini, milletin bir yandan İranlı idarecilerin, bir yandan Rus çarizminin, bir yandan da İngiliz emperyalizminin pençesinde kıvrandığını tesbit eder. Câvid, İran’ın bir eyâleti olan Güzey Azerbaycan’da 21 yaşına kadar kalmış ve böylece kuzeyiyle güneyiyle kendi vatanını tanımış, Rus idarecilerini, İran despotlarını, İngiliz ve Rus kiliselerinin ezan seslerini bastıran çan seslerinin ne anlama geldiğini farketmiş ve millî kimliğini tanıma yolunda, özünü anlama yolunda hayli mesafeler katetmiştir. Denilebilir ki, hayatını yönlendirecek, daha sonra her türlü tehdit ve baskı altında dahi milliyetçilikten, Türklük sevgisinden vazgeçmeyecek bir fikir dünyasının sağlam temellerini burada atmıştır.

Tefekkür dünyasındaki bu gelişmeler, onun hayatının rotasını, 20. asrın başlarında Türk Dünyasının, Kazan gibi, Taşkent gibi önemli merkezlerinden biri, belki de birincisi olan İstanbul’a çevirmesini zorunlu kılar. Bu fikrini daha önce de Mollahâne’den ayrılmasına destek olan ve onu her zaman yönlendiren, büyük saygı gösterdiği öğretmeni Şerifov’a açar. O, muvafık görür ve teşvik eder. Gitmesini tavsiye eder. İstanbul’a gelen Câvid, hemen üniversiteye kabul edilmez. Çünkü idadi (lise) diploması yoktur. Bunun ikmali için önce 5-6 ay idadî dersleri aldırılır. Daha sonra İstanbul Üniversitesi’nin Edebiyat şubesine kayıt olur. Bu arada Rıza Tevfik’den ders alır. Abdülhak Hamid’in ve N. Kemâl’in eserlerini, fikirlerini yakından inceler.

İyi bir eğitim alan Câvid, Türkiye Türkçesi, İstanbul’daki fikir akımları, Türk Dünyasının problemleri ve çözüm yolları üzerine kafa yorar. Bu fikirlerini arkadaşları ve mektupları vasıtasıyla hocalarıyla tartışır.⁴ Tahsilini başarıyla tamamlayan Câvid, 1909’da Nahçıvan’a döner. Doğru dürüst bir iş bulamaz. Çaresizlikten evinde hususî dersler vermeye başlar. İş bulmak amacıyla Tiflis’e gider. 1912 yılının sonlarında yine bir iş bulmak ümidiyle Gence’ye giden Câvid kısa bir süre öğretmenlik yapar. İşten çıkarıldıktan sonra de-

miryollarında muhasiplik eder. Câvid’in düzenli ve eğitimine uygun bir iş bulmasının tabîi ki sebepleri vardır. Rus işgalinin neticesinde bürokrasiye tamamen hâkim olan Ruslar, Azerîlere özellikle Türkiye ile alakası olan, Türklere sevgisi olan aydınlara görev vermemek için elindeki gücü kullanmaktadır. Bu bir çeşit ambargodur, güç göstermedir. Özellikle bu yıllarda gerginleşen Türk-Rus münasebetleri sebebiyle Azerî Türkleri Ruslar için artık “potansiyel tehdit”dir. Onların mutlaka birer birer devlet kadrolarından uzaklaştırılması gerekmektedir.

Şâir, 1913’ün baharında Gence’den Tiflis’e döner. Farsça öğretmenliği görevi ile işe başlar. Bu okulda başka ünlü hocalar da ders vermektedir. Câvid oldukça sevinçlidir. 1915 ile 1918 arasında zaman zaman Bakü’ye gelen Câvid, 1918 yılında büyük bir hayatî tehlike atlatır. Bakü’de yaşayan Müslüman Türk halkına, 1918 Mart ayında Ermeni komitacılar saldırır. Halka zulmederler, yakarlar, yıkarlar, yüzlerce insan öldürürler. O sırada Câvid, Bakü’de Tebriz otelinde kalmaktadır. Otele baskın düzenleyen Taşnak teröristler, oteldeki Azerîleri bir yere toplar, sonra toplu hâlde götürmeye çalışırlar. Bu sırada yol boyunca, ateş açıp, Azerîleri öldürürler. İşte bu olayda Câvid de esirlerin arasındadır. Câvid, çok ciddî bir ölüm tehlikesiyle karşı karşıyadır. Son durağa varıldığında ancak iki esir sağ kalmıştır, ki bunlardan biri de H. Câvid’dir. Bu olaydan sonra Bakü’de kalmayı kendisi için tehlikeli gördüğünden Güney Azerbaycan’a, bir süre sonra da Nahçıvan’a döner ve Mişkinaz Hanım’la evlenir.

Hüseyin Câvid, İstanbul’dan Azerbaycan’a döndükten sonra 1918’e kadar iş ve sosyal huzur bakımından düzenli olmayan hayatına rağmen, Azerbaycan edebiyatının ilk manzum dramı olan *Ana* (Tiflis 1913), *Şeyh Sen’an* (Bakü 1917), *Maral* (Bakü 1917), *Şeyda* (Bakü 1915), *Uçurum* (Bakü 1926) adlı tiyatro eserlerini, *Keçmiş Günler* (Tiflis 1917), *Bahar Şebnemleri* (Tiflis 1914) adlı şiir kitaplarını neşrederek, yeni Azerbaycan edebiyatında çok önemli eserler ortaya koymuş, kendisini büyük şâir ve dramaturg olarak kabul ettirmiştir.⁵

NOTLAR

1. Celal Gasımov, *Asrın Gıyamet Çağı*, Bakü 1997.
2. Mehmet Cafer, *Hüseyin Câvid*, Bakü 1960, s. 19.
3. A.g.e., s. 22.
4. Hüseyin Câvid, *Bütün Eserleri*, Bakü 1975, Cilt 4.
5. Hüseyin Câvid’in Sovyet dönemi hayatı, edebî faaliyeti, KGB’deki sorgulanmaları ve ölüme gönderilişi hakkında *Bilge’nin gelecek sayısında* yayımlanacak makalemizin ikinci bölümünde bilgi verilecektir.

Kâzım Mirşan'ın Özgeçmişi

Turgay TÜFEKÇİOĞLU

Araştırmacı-Yazar

Mir Sembet oğlu, Mir Beşir oğlu, Mir Saki oğlu, Mir Kasım oğlu, Mir Abbas oğlu olan Kâzım Mirşan, büyük bir tüccar ailesinin ferdi olarak, İçki Türkistan'ın İli Nehri üzerindeki Kulca kentinde 4.7.1919'da dünyaya geldi. "Mirşan" soyadı onun tahminen 12'inci dedesinin adıdır. Ailesinin kurucusu olan ve Türkistan'daki Ob Nehri'nin üzerindeki Tümen şehrinin bir köyüne mensup Mir Kasım Hacı Mirşan, onun dedesidir. Dedesinin, Tümen'deki mülkü dışında, İrtiş Nehri üzerindeki Simiy Polat kentinde, Almatı'dan Kulca'ya giden yol üstündeki Cerkent (Yarkent) kentinde ve Kulca'da ev, dükkân, tarla gibi taşınmazları bulunuyordu.

Rusya'daki Bolşevik devrimi Mirşanları Kulca'ya yerleşmeye zorladı, fakat onlar geleneklerini bırakmadılar. Eskiden Rus İmparatorluğu dışındaki ülkelere, bilhassa Almanya'ya, yün (yapağı), deri ve bağırsak ihracatı yapar ve Almanya'dan mamül eşya getirirlerken, bu sefer Çin yönetiminde bulunan Kulca'dan Sovyetler Birliği'ne aynı maddeleri ihraç etmeye ve oradan, başlıcası kumaş olmak üzere, türlü mallar ithal ederek, Kulca'daki dükkânlarında halka arz etmeye başladılar. Büyük bir araziye yerleşmiş olan bütün Mirşanları barındıran Say Nehri boyundaki ev, avlu ve bahçeleri ile 4 dükkânları ve şehir hamamları dışında, Mirşanların Kulca'da bir otelleri ve karpuzları ile ünlü olan Toğarak köyünde karpuz ve tahıl ekilen tarlaları bulunuyordu.

Mirşanlar, insanlara yardımcı olabilme ile mutlu idiler. Kulca'da onları herkes sever ve sayardı. Gelirlerinin 40'da birini (meselâ, satılacak derileri sayarak, 40 deriden birini ayırmak suretiyle) muhtaçlara dağıtırlardı. Toğarak köylüleri için mektep açmışlardı ve bilim ve eğitim yolunda onlara yardımlarda bulunabilmekten mutluluk duyuyorlardı. 1930'lu yıllarda Mirşanların Kulca'daki aile topluluğu 20 kişi kadardı ve bunların hepsi, çoğu kez, aynı sofrada, bir kazandan yemek yerlerdi. Bu kalabalık dışında, ülke çapında ta-

nınmış bilim adamlarının 20-30 kişilik kafilelerle (meselâ, Çögeçek kentinden) gelerek, Mirşanlarda uzun müddet misafir kaldıkları da vâki idi. Sovyetlerden kaçarak gelen bilim adamlarını yerleştirme ve onlara iş bulma konusunda da onlara gönüllü olarak yardımcı idiler. Mirşan Babay (Dede), Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde uzun yıllar çalışmış olan Aziz Efendi'yi de İstanbul'a tahsile göndermişti. Torunu Kâzım Mirşan ile Keşful Esrar Damulla'nın oğlu Dr. Reşat Dolku'nu İstanbul'a tahsile getiren de o idi.

1927 yılında Kâzım Mirşan, Simiy'de ilk mektebine başladı. Fakat, orada çok kalmayarak, Kulca'ya döndü. Ve Kulca'nın Yana Kalası'ndaki (Yeni şehrindeki) Türk mektebinde okumaya başladı. 5 yıllık olan bu mektebi bitirince, babası onu Rusça tedrisat yapılan Çin mektebi Heygen'e verdi.

1932 yılında babası ölünce, dedesi onu İstanbul'a tahsile getirdi ve Kâzım Mirşan 1.1.1935'de İstanbul'a ayak bastı. Dedesi Boğaziçi liselerine, onun 5 yıllık tahsil parasını, yanında torba torba getirdiği altın paraları Ziraat Bankası'nda bozdurup, toptan yatırdı ve Kâzım Mirşan bu mektebi 1940 yılında "pek iyi" derece ile bitirdi. İmtihanla Yüksek Mühendis Mektebi'ne (şimdiki İTÜ'ye) yerleşti. 1942 yılında 3'üncü sınıfa geçince, dil öğrenmek üzere Berlin'e gitti, fakat geri dönmeyerek, "Technische Hochschule Berlin"de okumaya başladı. Burada İnşaat Mühendisliği unvanını aldıktan sonra, 1.2.1945'den itibaren "Technische Hochschule Stuttgart"da okumaya başladı. Almanya'nın işgalinden sonra İstanbul'a döndü ve 1947 yılında İTÜ'den "İnşaat Yüksek Mühendisi" olarak mezun oldu. Mühendis olarak Adapazarı Devlet Demir Yolları Vagon Fabrikası'nda işe başladı.

Meslek hayatında Türkiye, Almanya ve İsviçre'de, bilhassa çelik konstrüksiyon alanında, yüksek bina, fabrika, köprü, yer altından kömür çıkartma gibi çeşitli tesislerin statik hesaplarını yaptı ve bu hesapları için müracaat kitabı olmak üzere *Berechnung der statisch unbestimmten Tragwerke mit Ersatzlasten* isimli bir kitap yazdı. Ancak esas merak ve ilgi alanı olan Erken-Türk tarihi konusunda aşağıda tarih sırasıyla verilen birçok kitabı bugüne kadar Türk milletine kazandırdı.

1. *Türk Metriği*, 1966, 94 sayfa. Bu kitapta belirtilen "Türk dilinin vurgu kaideleri" günümüz Türkiye'sinde bilinmesi zarurî olan, güncel bir konu hâline gelmiş bulunuyor. Meselâ, "kamu" sözünü hemen hemen bütün spikerler Arapça bir sözmüş gibi algılamak-

ta ve birinci hecesini vurgulayarak (uzatarak) söylemekteler. Halbuki bu söz, tıpkı “kara” sözü gibi ikinci hecesi vurgulu söylenmelidir.

2. *Bevechnung der statisch unbestimmten Tragwerke mit Ersatzlasten*, 1968, 65 sayfa. Şimdiye kadar, “kani usûlü” diye bilinen statik hesap usûlü, ancak moment hesapları için kullanılıyordu. Hâlbuki Kâzım Mirşan, bu usûlüyle burulma hesaplarının da yapılabilmesini sağladı. Bu, mühendislikte büyük bir başarıdır.

3. (Ön) *Prototürkçe Yazuları*, 1970, 108 sayfa. Kâzım Mirşan Cumhuriyet’in ilk yıllarında lisedeyken Öz Türkçe akımı üzerine Türkçe ile ilgilenmeye başladı. O yıllar Öz Türkçe adına dilde çok yanlışlıklar yapılmaktaydı. Şöyle ki, “Direktör” Türkçedir dendi. “Direk” sözü Türkçe’dir, “tör” ise “evin iyi, mutena bir köşesi” demektir, o hâlde bu söz Türkçedir. “*Fransızlar bu kelimeyi bizden almıştır*” yorumu çok yanlış olmasına rağmen yapılıyordu. Yine lise yıllarında Kâzım Mirşan. Sosyoloji Hocası olan rahmetli Prof. Hilmi Ziya Ülgen’in söylediği, “*Bütün sosyal hâdiseler yani hiçbir şey kendiliğinden olmaz, oluşu mutlaka bir kanuna bağlıdır*” sözünün etkisinde kalıp, bu konunun Türkçeye uygulanması için “Dualite teorisi” isimli bir teoriyi geliştirme çalışmalarına başladı. Bugün 80 yaşında olmasına karşın durmaksızın çalışıyor ve aşağıda dizinini verdiğimiz kitaplarını Türk milletine kazandırmaya bitmez bir enerjiyle devam ediyor.

4. 1973, *Dechiffrierung der protogriechischen Inschriften* (74 s.), 5. 1978, *Akınış Mekaniği-Altı Yarıq Tigin* (182 s.), 6. 1983, *Prototürkçeden Bugünkü Kürtçeye* (30 s.), 7. 1983, *Urgun-Selene Yazuları için Kabul Olunan Tarih Tesbitlerinin Yeniden Gözden Geçirilmesi* (29 s.), 8. 1985, *Anadolu Prototürkleri* (198 s.), 9. 1986, *Is the Universe a Statical System Like a Frame ?* (46 s.), 10. 1990, *Prototürk Bilginlerine Göre Astrofizik* (366 s.), 11. 1991, *Bolbollar* (117 s.), 12. 1992, *Tatarcanın Türk Alfabesi ile Yazılması* (12 s.), 13. 1992, *Pictogrammas, Petroglyphs, ISUB-ÖG & UW-ON Inscriptions from Anatolia, and On-Quit Qolunç, Ancient Texts Related Physics and Astronomy, from the Region Turfan (East Turkestan)* (29 s.), 14. 1992, *The Manipulation of Cosmic Invariances According to proto-Turkic Scholars* (29 s.), 15. 1993, *Prototürkçe Yazuları Hakkında Konferans* (42 s.), 16. 1993, *Der Anfaq der alphabetischen Schreibens und die Inschriften von Glozel* (24 s.), 17. 1993, *Prototürkisc-*

he Grammatik (92 s.), 18. 1993, *Yazı İşaretleri* (60 s.), 19. 1993, *Alfabetik Yazı Başlangıcı ve Glozel Yazuları* (31 s.), 20. 1994, *Alfabetik Yazı Başlangıcı* (205 s.), 21. 1995, *Side Bitigtaşları* (7 s.), 22. 1995, *Öztürkçe “Sal” Eki* (4 s.), 23. 1996, *Preportekiz Bitigtaşları* (22 s.), 24. 1996, *Preportugiesische Inschriften* (21 s.), 25. 1996, *Die Spuren des Prototürkischen in verschiedenen Sprachen* (24 s.), 26. 1996, *Fuillerin İsim ve Mastar Halleri ile Sıfat-Fiil ve Zarf-Fiil Alanlarında Bugünkü Avrupa Dillerinde Etruskçe İzleri* (61 s.), 27. 1996, *Traces of Etruscan in European Languages in the Field of Nouns, Infinitives, Participles and Gerunds* (13 s.), 28. 1996, *Barış Yolunda Eğitim* (8 s.), 29. 1997, *Bugünkü Avrupa Dillerinde Prototürkçe İzleri* (14 s.), 30. 1997, *Etruskische Inschriften* (27 s.), 31. 1998, *Dinlerin Gelişimi* (143 s.), 32. 1998, *Etruskler Tarihleri, Yazuları ve Dilleri* (101 s.), 33. 1999, *Türk Takvimi* (62 s.), 34. 1999, *Erken-Türk Devletleri ve Türik Bil* (83 s.), 35. 1999, *Sölgentaş Magorası (Başkurdistan) Atalarımızın 16.000 Yıl Önce Bıraktığı Eserler, Resim ve Yazuları* (Matbaada Basılıyor), 36. *Erken-Mısır Yazuları* (Hazırlanıyor).

Kâzım Mirşan, Almanya’da Fried Krupp (1956-1958) Güteoffnungshütte Sterkrade AG (1962-1964), Stahlbau Schauenberg (1964-1965), İsviçre’de Gauger und Co. AG Zürich (1965-1967) ve Metallwerk AG Buchs (1967-1968) firmalarında çalıştıktan sonra, Türkiye’ye döndüğünde Etibank’ta inşaat dairesinde görev aldı ve 1981’de Etibank’tan emekli oldu. 1949’da Ülgen Hanım’la evlenen Kâzım Mirşan, Murat, Server ve Alas Orhan adlı üç erkek evlât sahibidir. Almanca, Rusça, İngilizce ve Türk lehçeleri {Tatarca, Özbekçe, Başkurtça, Tarançica, Kaşkarlıkça (yani, Uygurca), Kazakça, Kırgızca, Azerice, Türkiye Türkçesi ile kendi ana lehçesi olan Tümenlikçe} dışında Yunanca, Latince, İtalyancayı da meslekî araştırmalarına yarayacak kadar bilmektedir.

Kâzım Mirşan’ın buraya kadar özetlediğimiz hayatı, görüldüğü gibi, Türk dilinin 16.000 yıllık tarihini belgeleriyle incelemekle geçmiştir. Yazdığı eserlerindeki yazı analizleri, “Runik” harflerini Türklerin bulup geliştirdiğini ve bunun anlamının da dünyadaki bütün diğer alfabelerin temelini Türk alfabesine dayandığı gerçeği olduğu önemli tesbitlerinden sadece biridir ve öncelikle kendini Türk hissedenlerin üzerinde çalışmasını gerektirecek bir husustur.

ALMAN Dışişleri Bakanı Fischer birkaç gün önce İsmail Cem'e bir mektup gönderiyor ve "Türk-Yunan ilişkilerinde bir jest yapın" diyor.

Yapalım da, bu jest nedir? Daha doğrusu, Bütün Avrupa Birliği ülkelerinin ağızlarında çiğnenen bu sakız neyin nesidir? Nasıl bir jest yapmamızı istiyorlar?

Örneğin bir buket çiçek göndersek yeterli olur mu?

Ya da Kıbnstaki bütün haklarımızdan vazgeçmemiz mi isteniyor? Nedir bizden istenenler?

Benim aklım böyle "soyut" önerileri hiç almaz. Ne diyeceklerse doğru dürüst, olduğu gibi açıklasınlar ki anlayalım.

"Şunu şunu yapmazsan seni aday ülke olarak aramıza almaz" desinler!

★

Hakkını yemeyelim, mektupta somut bir istek de varmış. Örneğin "Türkiye'nin Yunan toprağında gözü olmadığını açıklayın" deniliyormuş.

Yav kardeşim, bizim onların toprağında gözümüz olsaydı, şimdiye kadar Yunan toprağı mı kalırdı?

Bazı adalarında öten horozun sesini Anadolu sahilinden duyarız. Buraları alıvermek bizim için birkaç saatlik iştir. Trakya'dan dalıp içerilere uzanmak belki birkaç günümüzü alırdı. Bizim niye Yunan toprağında gözümüz olsun?

★

Bu tezgâhlar karşımıza sadece Türk-Yunan ilişkilerinde ve Kıbns konusunda çıkarılmıyor. Kürtçülük konusunda da benzer olayları önümüze sürecekler.

Eğer önümüzdeki günlerde Yunanistan bizim adaylığımızı doğrudan veto etmez ve biz Avrupa Birliği'nin aday üyeliğine lütfen kabul edilirse, anamızdan emdiğimiz sütü burunumuzdan getirecekler.

Buna şimdiden hazırlıklı olalım. Hazırlıklı olmak, bunların ıpe sapa gelmez isteklerine direnmektir.

Direndiğimiz sürece de, ellerindeki kozları hemen masaya koyacaklardır:

"O halde kusura bakmayın, esas üye olamazsınız."

Bunu zaten yapmayacaklar. Şimdiden bilelim ve hiç hayale kapılmayalım... Çünkü onlar, Avrupa'nun tuzu kuru baronları, Türkiye'nin yaşadığı koşulları bilemezler, anlayamazlar.

Emin ÇOLASAN

Peki ne yapalım?

Onlar için terörist, makbul insandır! Ama Türkiye'de iş yaptığı sürece!

Türkiye söz konusu olduğu sürece, demokrasi ve insan hakları gibi kavramlar, sadece terörist için geçerlidir.

Türkiye PKK teröründen çok çekti. 40 bin canımız gitti. Ama 15 yıllık bu süreç içerisinde ben Avrupa Birliği'nden bu olayları kınayan, teröriste ve terör örgütüne tavrı alan, Türkiye'ye "Geçmiş olsun" diyen bir mesaj geldiğini duymadım.

★

Zaten bizim içimizdeki hain kesimini de Avrupa'nın bu tavır şımarttı ve onlara gaz verdi. Piyasamıza "insan hakları madrabazları" çıktı. Bütün güçlerini Avrupa'dan aldılar. Böylesine kutsal bir kavramı bile vatan ve millet düşmanlığına alet etmekten utanmadılar.

Bu sahtekârları hep Avrupa besledi. Maddi ve manevi güçlerini oradan aldılar.

Adına "Kürtçülük" denilen olaya bakarsak, onu da Avrupa pompaladı... Çünkü kendi ülkelerinde üslenmiş Apo yandaşlarının eyleminden korkuyorlardı ve ibreyi Türkiye'ye çevirmek istediler. Bizi hedef yaptılar ve bir ölçüde başarılı oldular.

Ama son zamanlarda büyük potlar kurdular.

Türkiye'de yaşayan Kürt kökenli insanlarımızdan "Kürt azınlık" diye söz etmeye başladılar ve onlara saygısızlık ettiler.

Neyse, yakında dibi belli olmayan bir Avrupa Birliği macerasına gireceğiz. Üzerimizde baskılar oluşacak, rencide edileceğiz, onurumuzla oynanacak.

En büyük dileğim, ülkeyi yönetenlerin bu oyuna düşmemesidir. Eğer ödün verilecekse, karşılıklı verilmelidir. Eğer terör ve terörist söz konusu edilecekse, ona hiç girmemelidir.

Avrupa'nın sırça köşkerlerinde oturup bizim üzerimize ahkâm kesmenin çıkar yol olmadığını onlara göstermeliyiz.

(Hürriyet, 5 Aralık 1999)

Dinci-Atatürkçü Bölünmesinin Ciddi Zararları

1950'li yıllarda, Atatürk'e bağlanmak, onun prensiplerine uymak ile, dinden çıkmak birbirinin aynı şeyler sayılmazdı. 1970 li yıllara kadar gittikçe olumsuzluklar azalıp, olumsuzluklar arttı. Bu kamplaşmanın az olduğu yıllarda, bir hayır kurumunda yolsuzluk yapılması, Türkiye'yi derinden sarsar, Refi Cevad da, Burhan Felek de, Vâlâ Nûrettin de aynı şeyleri söylerdi. Günümüzde resmi makamlara göre en az onbeşbin kurban verdiği-miz Marmara depremi alanında yapılan yolsuzluklar bile, aptallıklar ve hınzırlıklar bile toplumu tek vücut hâlinde sarsmıyor. Müslümanlar, lâikler, laikler de müslümanları "olayına göre değişen" şekilde suçluyor. Bu kamplaşma, bu aşırı bölünme de, ahlâki değerleri zaten hiçe sayanların işine ya-rıyor

Türkiye'de bugün "ben sizdenim" diyen, koruyucu bulduğundan kurumlarımız çöküntü eşiğine gelmiş durumda...

Türkiye'nin geleceği hakkında hiçbir endişesi olmayan, hattâ yakın geçmişte Atatürk'ü "çağı geçmiş bir yerel kahraman" gibi görenlerden bir kısmı şimdi Atatürkçülüğün sloganı kesimini temsil etmek görevini üstlenmiş.

Türkiye'nin geçmişi ve geleceği ile ilgisi olmayan bazıları ise müslüman kampını seçmiş ve cemaatin-den teselli buluyor.

1960'lı yıllarda, Köy Enstitülerinin önde gelen isimlerinden Süleyman Edip Balkır'ın eşi Nimet Hanım Haseki Diabet polikliniğinde bana "abdest alırken ayak parmakların sızıyor, diabet hastalığı sınırları iltihaplandırdı mı acaba? Sorusunu yöneltmişti. 1960'lı yıllarda modern giyimli ve orta yaşlı bir hanım, hem Köy Enstitülerini savunuyor, hem namaz kılabiliyordu. Ben bunu anormal değil, özlemine çektiğim bir olay gibi görmüştüm. Şimdi ise, aslında kafası o kadar çocuksu ve özürlü olmayan bayan ve baylardan "aman Kur'an Türkçe okunsun ki, müslümanlar, imamların söylediklerinin doğru olmadığını anlasınlar, bizi kesmeye kalkmasınlar" gibi görünüşte çocukça, fakat aslında

da kamplaşmayı arttırmaya yönelik hınzırcı sözler duyuyoruz.

Bir zamanların mektep-medrese ve adliye-hapishane görmüş solcularından, benim yaşım birisi, 1997 yazında televizyona çıkmış ve dudaklarını uzatarak "doğrusu ben İslamcı cepheden korkuyorum" demişti. Dudaklarını boru yaparak "korkuyorum" diyen hay eski solcu ozanın gözlerinde korku alâmeti değil, her zaman işini uyduranların kurnaz panituları vardı. İslamcı adı verilen cephe de diğer cepheden biraz iyi durumda olsa bile, ona yakın davranışlar gösterebiliyor. Onların bazılarına göre, müslümanlığı öven bir Alman veya Amerika'lı, Atatürk'e de İslâm dinine de bağlı kalmış olan vatandaşlarından daha kıymetli sayılıyor. Bunun sonu neye varacak? Türkiye'de ahlâki değerler sloganların üstünde tutulmadıkça, ülkenin geleceği düşünülmedikçe durum kötüleşmeye devam edecek. Yanlış Atatürkçülük yüzünden kurtarıcı Atatürkler de yetişemeyecek. Dudaklarını uzatmadan kısa hecelerle söyleyeyim: "korkuyorum."

EVA VİTRAY - MEYEROVİTCH'İ KAYBETTİK

Müslüman olmuş bir boksör, müslüman olmadan bizi öven bir para babası gibi sıfatlara sahip olmadığından bizde önem verilmeyen bir şarkiyatçı hanımı bu yıl kaybettik. Katolik geçmişini aşağılamadan müslümanlaşan bu gerçek aydın ve büyük insanı hiç olmazsa yıldan yıla analım. O da bir Anne Marie Schimmel benzeriydi.

MAURİCE BUCAİLLE İLE İLGİMİZ NE KADAR?

Gerçek müslüman dostu ve diğer monoteist dinleri de eleştirmeyen Maurice Bucaille ile ne kadar ilgileniyoruz ki? Müslümanlar da diğer cephelerden az farklı. Onlar da "rating" onlar da şaşaa peşinde. Maurice Bucaille'i, Schimmel'i Meyerovitch'i kim anar? Onlara da reklâmcı ve reklâm sağlayıcılar yer de artar bile.

Atatürk Albümü

Mustafa Kemal Atatürk, Haz. Güzel Sanatlar Genel Müdürü Mehmet Özel, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1998, 279 sayfa.

Doç. Dr. M. Âkif TURAL
Atatürk Araştırma Merkezi
Bilim Kurulu Üyesi

Insan bir ânın tesbitini ister. İnsanın, değer verilen, sevilen hayvanların veya mekânların bir ânını tesbit etme isteği resim ve fotoğraf sanatını doğurdu. Mutluluk veya başarı yahut değişme ânlarından birinin geleceğe ulaştırılması tasvir sanatının esasını teşkil eder.

Tapma, tapınma, ilahî bir işlev yüklemeye tehlikesinden dolayı, İslâmiyet tasviri yasaklamıştır. Ancak, XXI. yüzyılda bir fotoğrafa, bir heykele veya ikona, aklını ve kalbini teslim edecek bir kişi bulunur mu bilinmez. Ancak insanoğlunda, inanışlarını görülebilir unsurlarla bağlama alışkanlığı büsbütün ortadan kalkacak görünmüyor. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ulaşılan fotoğraf adlı buluş, sevilen, sayılan insanların bir ânının tek veya grup hâlinde tesbitini sağlamıştır. Sadece, insan fotoğrafları değil, her türlü varlığa, hayvana ve tabiat parçalarına ait fotoğraflar da, daha sonra hayatımızın bir parçası olmuştur.

Gelişen teknolojilere bağlı olarak netlik ve derinliği her geçen gün artan, daha sonra da renklenmesi sağlanan fotoğraf sanatı kişilerin hayatını tamamlayan bir imkândır. Bu yüzdendir ki, hemen hemen herkesin evinde birçok albüm ve bir fotoğraf makinesi bulunur. Topluma mâl olmuş, toplumla ilişkileri özel hayatını içine alacak tarzda önem kazanmış kişilerin fotoğrafları ise, tarihî bakımdan önemli bir malzemedir.

Tarihin yazılı, çizili, görüntülü kaynaklarından birisi, görüntülü arşiv malzemesi olarak değerlendirilen resim ve fotoğraflardır. Fotoğraflar, kalem veya fırça ile yapılmış resimlerden daha fazla faydalanılan, güvenilir malzemelerdir. Fotoğraflarda hem çizim, hem de resimler o ânki durumu bize aksettirerek, tarihe tanıklık yapmaktadırlar.

Fotoğraf, bilindiği gibi, nihâyet 150 yıllık bir geçmişe sahiptir. XIX. yy.'ın ortalarından itibaren Türk âlemine de girmiştir. İlk dönemde kartpostal daha yaygındır; 1890'lı yıllarda Osmanlı ülkesinin her sancağından gönderilen fotoğraf albümleri, Yıldız Sarayı'ndan İstanbul Üniversitesi Kitaplığı'na intikal etmiştir. Renkli resimler 1920'de başlamışsa da, ülkemizde 1970'lerden sonra etkili olmuştur.¹

Türkiye'deki sosyal, kültürel ve coğrafi değişimleri son yüzelli yıldır çekilen fotoğraflardan takip edebiliriz. Türkiye'deki ve Türk soylu halklardaki şehirleşmeyi ve sanayileşmeyi en doğru ölçülerle veren tarihî vesikalar, fotoğraflardır.

Türkiye Cumhuriyeti'ni, devletimizi kuran, milletimizi ümmet, tebaa olmaktan, millet olma bilincine taşıyan Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile ilgili film ve fotoğraflar yeterince toplanmış değildir. Zaman zaman çeşitli merkezler ve kişiler Atatürk'e ve ailesine ait fotoğrafları albümleştirmişlerdir. Bu türden albümlerin zenginleştirilerek devamını hem her türlü meraklı için hem de yakın tarihimizle ilgili çalışma, inceleme yapanlar için değerli bir çalışma sayıyorum.

Elimizde Kültür Bakanlığı'nın yayımladığı yeni bir albüm örneği var. Güzel Sanatlar Genel Müdürü Mehmet Özel'in hazırlayıcı olarak imzasını taşıyan, Kültür Bakanı Sayın İstemihan Talay'ın Sunuş yazısı bulunan bu yeni albüm, doğrusu şimdiye kadar yapılanlara nispetle farklı ve bazılarını ilk defa gördüğümüz resimlerden oluşuyor. 90 yıllık tarihimizden sorumlu, Cumhuriyet Devri araştırmacılarından biri olarak bu albümün hazırlayıcılarına, destek ve katkı sağlayıcılarına öncelikle teşekkür etmeliyim.

279 sayfadan oluşan bu güzel eserin birçok fotoğrafını bulan, metinlerinin bir kısmını yazan Nail Tan Bey'e teşekkür etmek gerektiğine inanıyorum. Fotoğrafların çekildiği yerler konusunda gösterdiği hassasiyetten de ayrıca övgüyle bahsedilmelidir.²

Benim elime, bir değerli hatip, bir değerli siyasetçi olan Ahmet Demir Yüce'ye ait bir resim geçti; bu resimle ilgili değerlendirmelerimin ve Atatürk Devri'ne ait fotoğrafların, hiç olmazsa bir kampanya ile şahıs arşivlerinden toplanması konusundaki fikirlerimin de Atatürk Araştırma Merkezi'nin dergisinde yayımlanmak üzere olduğunu duyurmak isterim.

Albüm, rahmetli Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ailesinin fertlerinden başlayan fotoğraflarla 21 Kasım

1938'e kadar sürüyor; Anıtkabir ve çevresine ait fotoğraflardan sonra Atatürk'ün portreler kısmı geliyor.

Albümde 17. sayfadan itibaren fotoğrafların yanına, çekildiği olay, zaman ve mekâna ait Atatürk'ün sözleri konmuştur. 25 Nisan 1915 Conk Bayırı'nda (s. 18) Atatürk cephe kıyafetiyle, ziyarete gelen âyânlara, göğüs göğüse çarpıştıkları düşman mevzilerini göstermektedir. Bu fotoğrafların üzerine 1934 yılında konmuş olan, Mustafa Kemal Atatürk'ün dünyaya duyurduğu, "Bu memleketin toprakları üstünde kanlarını döken İngiliz, Fransız, Avusturalyalı, Yeni Zelandalı, Hinli kahramanlar! Burada bir dost vatanın toprağında sınız, huzur ve sükûn içinde uyuyunuz. Sizler Mehmetçiklerle yan yana, koyun koyunasınız. Uzak diyarlardan evlâtlarını harbe gönderen analar, göz yaşlarınızı dindiriniz. Evlâtlarınız, bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat rahat uyuyacaklardır. Onlar, bu toprakta canlarını verdikten sonra, artık bizim evlâtlarımız olmuşlardır" beyanâtı, Atatürk'ün insan sevgisi anlayışının evrensel boyutunun hiçbir milletin lideriyle kıyaslanmayacak ölçüde olduğunun ispatıdır.

19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktuktan itibaren (s. 22) Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongre kararları olay ve mekânla ilgili resimlerin yanına konmuştur.

Atatürk'ün 1919 ile 1938 yılları arasında kendi ifadesiyle ilkelerinin tanımının verildiği (s. 75) sözleri bize göstermektedir ki, son günlerde yazılı ve görüntülü basında gördüğümüz Atatürk'ü "Gazilik" dönemi veya "Atatürk" adını aldığı dönem ayırımı yaparak tanımlamak, bir ucu cehalete, bir ucu ihanete dayanan bir tanımlamadır. İlkelerin 1919 ile 1938 arasında tanımlanmasına baktığımızda fikir ve uygulama bütünlüğü görürüz. Kültür, eğitim, bilim, millî güvenlik, politika ve ekonomi konularındaki kendi sözleri de (s. 146-151), Atatürkçü düşüncenin Türk toplumunda yarattığı değişme ve dönüşme olgusunun, kendini tanıyarak çağdaşlaşma hedefine yönelik olduğunu göstermektedir.

Atatürk'ün 1920-1938 yılları arasında yabancı konuklarından bir bölümünün listesi (s. 180), İsvetç Veliahtının Çankaya Köşkü'ne geldiğini gösteren resmin yanına konmuştur.

Atatürk'ün dost ve düşmanları tarafından sağlığında ve ölümünden sonra söylenmiş, yazılmış değerlendirmeler, tanıtımlar da "Dünyanın Gözünde Atatürk" başlığı ile (s. 270-272) verilmiştir.

Albüm, Atatürk'e ait bir kronoloji ve yararlanılan kaynak bölümü ile son bulmaktadır.

Atatürk'e ait her durumun ayrı ayrı yayımlandığı, içinde ortak fotoğraf, resimlerin de bulunduğu albümler mevcuttur. **Atatürk Araştırma Merkezi**, Atatürk ile ilgili her türlü fotoğrafın toplanmasını, bunların tarihlendirilip, hangi mekânla ilgili olduğu bakımından doğru bilgiye dönüştürülmesini yapabilecek yeterlilikte bir kurum ve muhatap kuruluştur. Bu konudaki fikirlerimi kendilerine arzettiğim ATAM Başkanı Prof. Dr. Azmi Süslü, 'tarih lisans eğitimi almış, fotoğraf bilgi ve zevkine sahip birkaç uzman veya memur almanın gereği'ni kabul etti ve ileriki yıllarda bunu gerçekleştirceğini vaad etti. Bu konuda bana söylediği düşüncesini başkalarıyla paylaşmam için de izin verdi.

Atatürk Araştırma Merkezi, yakın tarihin iktisadî, siyasî mânada bilgi desteği sağlayan fotoğraflarını toplamak, değerlendirmek ve kaliteli baskılı kitaplara dönüştürmek işini üzerine almalıdır. Bu albümler, kurumlararası anlayış ve işbirliği ile ortak çalışmalar sonucu zenginleştirilmiş, müzelerde bulunanların da biraraya getirilmesiyle, büyütülmüş hâle dönüştürülürse, yeni yetişen nesillerin ihtiyacı karşılanmış olur.

NOTLAR

1. Tuncer Baykara, *Tarih Araştırma ve Yazma Metodu*, III. Baskı, Akademi Kitabevi, İzmir 1999, s. 64; ayrıca bkz., Mübahat Küçüköğlü, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, İstanbul 1990, s. 24.
2. Nail Tan, "Harf İnkılabının 71. Yıl Dönümü Dolayısıyla Bir Fotoğrafın Yaratıldığı Karmaşaya Çözüm". *Türk Dili*, Sayı 575, Kasım 1999, s. 447 vd.

“Kurtuluş, Kuruluş, Cumhuriyet”

Kurtuluş, Kuruluş, Cumhuriyet,
Haz. Güzel Sanatlar Genel Müdürü
Mehmet Özel, Kültür Bakanlığı Yayını,
Ekim 1999, 548 sayfa.

Doç. Dr. Hâle ŞIVGIN

Gazi Üni. Fen-Edeb. Fak.
Tarih Böl. Öğretim Üyesi

Kurtuluş, Kuruluş, Cumhuriyet adı ile Kültür Bakanlığı, Güzel Sanatlar Müdürlüğü tarafından hazırlanan 548 sayfalık, 23x33 boyutlarındaki hacimli kitap, bir belgesel niteliği taşımaktadır. Kitabın üzerindeki karton ciltte, muhtevasına çok uygun olarak, Türk Bayrağı, Cumhurbaşkanı Atatürk, sivil Atatürk'ü simgeleyen resimler, Kurtuluş Savaşı, Türk ordusu ve ilk Meclis binaları harika ve anlamlı bir kombinezon oluşturmuştur. İç kapağın arkasında, Atatürk'ün 1932 yılında J. Weinberg tarafından Dolmabahçe Sarayı'nda çekilen bir fotoğrafı, arka sayfada ise, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün 30 Ekim 1923 günü çekilen etkileyici bir fotoğrafı yer almaktadır. Kitabın tanıtımına şekil olarak başlamamın sebebi, kitapta görüldüğünin daha ön plânda olmasındandır.

Kitapta her bölümle ilgili, o bölümü fazla söze gerek bırakmadan açıklayan çarpıcı fotoğraflar ve titizlikle seçildiği anlaşılan belgeler, gazete kupürleri, istatistikî verilere dayanan tablolar, listeler bulunmaktadır. Eserde, 1380 resim ve belge kullanıldığı, kitabın hazırlayıcısı Mehmet Özel tarafından ifade edilmektedir.

Kitabın adı ile ilgili bir eleştirimi söylemeden geçemeyeceğim. Kitabın adı, *Kurtuluş, Kuruluş, Cumhuriyet*'tir. Cumhuriyet'in 76. yılını kutladık. Kitabın isminden sanki 76 yılın bir değerlendirilmesi yapılacakmış gibi bir intiba ediniliyor. Ancak kitap, Cumhuriyet'in ilk 15 yılından bahsediyor. Kitabın isminin “*Cumhuriyetin Kuruluşu ve İlk 15 Yılı*” veya buna benzer bir isim olması daha uygun olurdu.

Kitap, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Kültür Bakanı tarafından yazılmış birer sayfalık Sunuş yazıları ile başlamaktadır. Sunuş yazılarından sonra, konuya giriş mahiyetinde Cumhuriyet ile ilgili temel bilgiler verilmekte, Türkiye’de, Cumhuriyet’in Türk milliyetçiliği ve demokrasi üzerine kurulduğu, Cumhuriyet’in Türk milletinin gelenek ve hayat tarzına uygun bir yönetim biçimi olduğu ifade edilmektedir. Türkiye’de Cumhuriyet’in bir evrim şeklinde değil de, devrim şeklinde olduğu belirtilmektedir ki, bu çok doğru bir tespittir. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması batıdaki gibi çok uzun yıllar tartışılıp, halkın çeşitli ayaklanmalar, isyanlar, ihtilâller çıkararak, liberalizm, demokrasi ya da anayasa istekleri şeklinde olmamıştır. Atatürk bütün bunlara gerek kalmadan, Türk halkını lâıyk olduğu idareye, Cumhuriyet’e kavuşturmuştur. Kendisinin de ifade ettiği gibi, en büyük eseri Cumhuriyet’tir. Türk halkı da bunu çok çabuk benimsemiştir.

Eser, Sunuş, Giriş kısmından sonra, yedi bölümden oluşmaktadır. Eserin sonunda faydalanılan kaynakların yer aldığı Kaynakça kısmı bulunmaktadır. Birinci bölümde, Mudanya Ateşkes Antlaşması, Lozan Konferansı ve Lozan Antlaşması, Ankara’nın başkent oluşu anlatılmaktadır. Bu bölüm, kısa bir özetten sonra, Bandırma Vapuru’nun fotoğraflarıyla başlamaktadır (s. 16). Bu resim kamuoyunda çok tartışılan bir konuya, Bandırma Vapuru’nun çağının en ileri teknolojisi ile yapılmış modern bir gemi mi, yoksa eski, kırık dökük, ağır işleyen köhne bir gemi mi olduğu konusuna bir fotoğrafla son vermektedir. Bu konudaki karar, resme bakan okuyucundur.

Sonraki sayfalarda, Kurtuluş Savaşı’na ait çeşitli cephelerden resimler ve Yunan ordusunun Batı Anadolu’yu terkederken yaptığı tahribatın belgesi resimler yer almaktadır (s. 24-34). İzmir’in kurtuluşu ise, 10 Eylül 1922 tarihli *Tasvir-i Efkâr* gazetesinden verilmektedir. O günkü gazete kupürleri ve resimler size o günkü heyecanı ve sevinci bugün gibi yaşatmaktadır.

Mudanya’dan sonra, Lozan Konferansı ve Lozan Barış Antlaşması ile ilgili özet bilgiler verilmekte ve o sırada çıkan gazete kupürleri ve resimler size olayı canlı olarak yaşatmaktadır. Konferansa katılanların listesi verilmekte ve sadece delegeler değil, aynı zamanda danışman ve gazetecilerin de listesi yer almaktadır. Ankara’nın başkent oluşuyla birinci bölüm sona ermiştir.

İkinci bölümde, Atatürk devrimleri anlatılmaktadır. Önce saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet’in ilânı

ve halifeliğin kaldırılması gibi diğer devrimlerin önünü açan siyasî devrimler anlatılmış, bundan sonra tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, kılık kıyafet devrimi, soyadı kanunu, ölçüler ve takvimde değişiklik, kadın haklarının kabulü gibi sosyal hayattaki devrimler, konuyu yeterince aydınlatan resimlerle gözler önüne serilmiştir. Hukuk alanındaki yenilikler ve yeni Türk Devletinin Anayasaları ve bunlar üzerinde yapılan değişiklikler anlatılmıştır.

135. sayfada, Atatürk dönemi dış politikasının ana hatları ortaya konmuş, o dönemde komşularımızla geliştirilen iyi ilişkiler, Lozan'dan sonra takip edilen barışçılık ilkesi, yapılan dostluk antlaşmaları, Türkiye'nin milletler cemiyetine katılması, Hatay meselesinin çözümü vs. ele alınmıştır. Ankara'daki yabancı büyükelçilik binalarının yapımı aşamasındaki resimlerle, Atatürk'ü ziyaret eden yabancı konukların ziyaret resimleri yakın tarihimizin ilginç belgelerini oluşturmaktadır.

Kitapta eğitim alanında yapılan yeniliklere geniş bir bölüm ayrılmıştır. Eğitimin geliştirilmesi, modernleştirilmesi, lâikleştirilmesi ve çağdaşlaştırılması, kadın eğitimine verilen önem resimlerle ve istatistikî tablolarla ve belgelerle anlatılmıştır. Atatürk'ün bu konuya verdiği önem, kısa sürede alınan sonuçlardan ve Cumhuriyet'in ilk 15 yılında eğitimin büyük mesafeler katetmesinden anlaşılıyor. Kitap bunu bize çok güzel yansıtıyor.

Kitapta, Atatürk'ün spora ve özellikle kültür, sanata verdiği önem vurgulanmakta ve kültür, sanat konularında Cumhuriyet'in ilk 15 yılında katedilen mesafeler gözler önüne serilmektedir. "Ekonomi ve Bayındırlık Alanında Yapılanlar" ve "Ankara'nın Gelişimi" başlıklarıyla, tarım, sanayi, ulaştırma konularında yapılanlar anlatılmaktadır. Sağlık hizmetleri ve millî güvenlik hizmetlerinin anlatılmasıyla ikinci bölüm sona ermektedir.

Üçüncü bölümde, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Meydana Gelen Önemli Olaylar" başlığı altında, siya-

sî partiler ve çok partili hayata geçiş denemeleri, Atatürk'ün demokrasiye geçiş çabaları anlatılmaktadır. Bunun yanında devrimlere karşı girişilen temelsiz ve yobaz hareketler ve bunlarla mücadele anlatılmaktadır.

Dördüncü bölümde, "Cumhuriyet'in Önemli Bayram ve Törenleri" başlığı altında, en fazla 10. yıl ve 15. yıl kutlamalarına ağırlık verilmiştir. Seçilen resimler bu coşkuyu çok güzel yansıtmaktadır.

Beşinci bölümde, Atatürk'ün 1918'den başlayarak, tüm yurt gezilerinin bir tablosu verilmekte ve yurt gezileriyle ilgili resimler (s. 499-524), o günkü Türkiye'yi tüm çıplaklığıyla anlatmaya yetmektedir.

Altıncı bölümde, Cumhurbaşkanları Atatürk ve İnönü, ilk üç TBMM başkanı, ilk üç başbakan, genel kurmay bakanı ve başkanının resimleri ile 1920 ile 1938 arasında kurulan hükümetlerin listeleri verilmektedir. Bu listeler o dönemi araştıran kişilere kolaylık sağlamaktadır.

Yedinci bölümde, Atatürk'ün ölümü ve bu konu ile ilgili resim ve gazete kupürleri ve İsmet İnönü'nün ikinci Cumhurbaşkanı olması ve buna ait resimler yer almaktadır. Tarih bilgisi, güvenilir kaynaklara ulaşılmış olmanın sonucundaki değerlendirmelere dayanır; bu ise, resim/fotoğraflar dâhil, kaynakları elden geçirmeyi gerektirir.

Sonuç olarak, Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Müdürlüğü'nce hazırlanan bu eserin gerçek bir belgesel olduğunu söyleyebiliriz. Kitabı eline alan kişi sayfaları çevirdikçe, kendisini o olayların içinde bulacak, olayları, kendisi o günleri yaşamış gibi hissedecektir. Kitapta kullanılan teknik ve resimler bunu sağlamaktadır. Atatürk ve Cumhuriyet'le ilgili birçok şeyi ana hatlarıyla bu kitaptan öğrenmek, yaşamak ve hissetmek mümkündür.

Başta Kültür Bakanı İstemihan Talay'ı ve kitabın hazırlanmasında emeği geçen kişilerle, Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Müdürü Mehmet Özel'i tebrik ederiz.

“Etnoğrafya’dan Anıtkabir’e”

Muammer Bedîî Taylak, **Etnoğrafya’dan
Anıtkabir’e**, Şekerbank T.A.Ş.
Kültür Yayınları No. 7, Ankara 1998,
144 sayfa.

Dr. Müjgân CUNBUR
Atatürk Kültür Merkezi
Yürütme Kurulu Üyesi

On Kasım’lar gelir, On Kasım’lar geçer... Yirminci yüzyılın son On Kasım’ında bu asra damgasını vuran büyük Türk’ü kişiliğiyle, düşünceleriyle ve eserleriyle bir kere daha minnetle andık. Bazıları birbirine benzeyen, bazıları birtakım değişikliklerle yaşadığımız nice On Kasım’lar gibi, 1999 yılı On Kasım’ını da geçmişin kucağına bıraktık. On Kasım’lardan ikisini sık sık hatırlarım.

İlki, Atatürk’ü kaybettiğimiz ilk On Kasım’dı... 10 Kasım 1938, yazdan kalma bir gün... Hava güneşli... İstanbul’un eski sakin sokaklarından biri... Ancak o gün büsbütün sessiz... Arada tek tük geçen satıcılar da her günkü gibi mallarını satmak için ortalığı velveleye vermiyorlar... Suskun, sessiz sedasız geçip gidiyorlar. Sabah eve gelen gazetede Atatürk’ün hastalığının ağırlaştığı yazıyordu. Evdeki büyüklerim, “*Herhâlde bu haber yüzünden herkes saygılı ve üzgün bir suskunluk içinde*” diyorlar. Öğleye doğru okula gitmek için sokağa çıkıyorum. Kimseler yok... Birkaç ev ötede Manastırlı Yasin Bey, pencereyi açıp, duyulur duyulmaz bir sesle, “*Hoca Efendi evde mi? Birlikte birkaç devir hatmi indirelim, diyecektim*” diyor. Köşeyi dönerken Kumru Mescid’in müezzini Hafız Yusuf Efendi, usulca, “*Hafız ağabeyim evde mi?*” diye soruyor ve hemen ekliyor: “*Devir hatmine başlayalım mı diyecektim de...*” Bir şey anlamadan her ikisine de büyük babamın camide olduğunu söyleyip, okula yaklaştığım zaman açık kapıdan bahçede arkadaşlarımın üçer beşer kişilik kümeler hâlinde ağlaştıklarını görüyorum. Acı haberi öğreniyorum... Ancak inanmak mümkün mü?..

“*Olamaz*” diyorum, “*Böyle bir söylenti Cumhuriyet Bayramı’ndan önce de çıkmıştı, sonradan yalanlandı. Bu sefer de yalan olmalı.*” Çocuklar söylenti olmadığını, haberi radyodan dinleyenlerden öğrendiklerini ağlayarak anlatınca, sanki dünya kararıyor, dayanılmaz bir acı içinde ben de onlara katılıyorum. Sonra ders yapıldı mı, hiç hatırlamıyorum. Tek hatırladığım, durmadan, sessizce ağlaşmamızdı.

Ertesi sabah hava da İstanbul’unun yasına iştirak edercesine kapalı ve gamlıydı... Arada hafif bir çişeltiliyle sanki o da yaşın yaşın ağlıyordu. Birkaç gün sonra hemen bütün okulu Fatih’ten tramvaylara bindirip, Dolmabahçe Sarayı’na götürdüler. Sarayın girişteki büyük salonuna kurulmuş katafalktaki Atatürk’ün al bayrağa sarılı tabutu önünden hıçkırıklar ve gözyaşları içinde geçtik. Bu bir vedalaşmaydı. 19 Kasım 1938 günü Atatürk’ün naaşı büyük bir törenle İstanbul’dan Ankara’ya yolcu edildi. Hava yine çişelemekte ve sanki bizler gibi o da ağlamaktaydı. Bütün İstanbul sokaklarda, törenin yapılacağı caddeleri doldurmuş... Yol üzerindeki binaların yalnız pencere ve balkonlarında değil, çatılarında bile insanlar var... Değil yol üzerindeki, çok uzaklardaki camilerin kubbeleri, minarelerin şerefeleri Atatürk’ü İstanbul’dan son defa uğurlamak için tıklım tıklım dolu... Top arabasına konulmuş tabutu ve merasim alayının Galata köprüsünden geçişini, Sultan Selim Camii’nin minaresinden dedemle birlikte seyredişimizi unutamam.

Unutamadığım ikinci On Kasım, 1953 yılı 10 Kasım’ıdır. Yani Atatürk’ün aziz naaşının onbeş yıl konuk olduğu Etnoğrafya Müzesi’nden alınıp, törenle Anıtkabir’e nakledilip, toprağa verildiği gündür. Atatürk’ün aziz naaşının Etnoğrafya Müzesi’nden alınıp, Anıtkabir’e götürülüşünü bazıları gibi ben de yadırgamıştım. Okuduğum lisenin bitişiğindeki ve fakültenin yanındaki sıkça ziyaret ettiğimiz yerden alınıp, o yıllardaki Ankara’nın merkezinden uzakta bir dağ başı gibi yere götürülüşü, sanki bana bağrımdan bir şey koparılmış gibi gelmişti. O gün de, önce müzenin yakınındaki bir yerden, sonra da aradaki kısa yollardan gittiğimiz Tandoğan Meydanı’nda nakil merasimini izlememiz mümkün olmuştu.

O günü yaşamamış olanlara, genç nesillere bu töreni hatırlatacak kıymetli bir çalışma, *Etnoğrafya’dan Anıtkabir’e* adını taşıyan belge nitelikli bir eser, değerli bir fotoğraf albümü, bir yıldan beri ilgililerin istifadesine sunulmuştur.

Kısa bir zaman önce kaybettiğimiz değerli bir gazetecimiz Muammer Bedîî Taylak tarafından hazırlanan bu eser, Şekerbank'ın "Kültür Yayınları"nın yedincisi olarak yayımlanmıştır.

Eserin iç kapağındaki kitap adını "Atatürk'ün Aziz Naaşı'nın Etnoğrafya Müzesi'nden Anıtkabir'e Nakli" alt başlığı açıklayıp tamamlıyor. Kitabın başındaki "Etnoğrafya'dan Anıtkabir'e" başlıklı yazısında, Şekerbank T.A.Ş. Genel Müdürü Hasan Basri Göktaş, eserin yayımlanma amacını şu satırlarla açıklıyor:

"Bu kitap, milletçe büyük bir coşku seli içerisinde kutladığımız Cumhuriyetimizin 75. Kuruluş Yıl Dönümüne, Şekerbank'ın bir armağanı olması düşüncesiyle hazırlanmıştır. Bir kültür hizmeti olarak yayımlanan bu albüm kitabımızla, her şeyimizi borçlu olduğumuz Atamızın, aziz naaşının, Etnoğrafya'dan ebedî istirahatgâhu olan Anıtkabir'e nakli ve o törenler esnasında milletçe duyulan saygıyı ve sevgiyi yansıtan tarihtî fotoğrafların gün ışığına kavuşması, Atamızla ilgili her anının, tarihin sayfalarında bir kitap bütünlüğünde yer almasını sağlamak amaçlanmıştır."

Gazeteci yazar Muammer Bedîî Taylak, kısa "Suzuş"unda,

"Atatürk'ün aziz naaşının 15 yıl gibi uzun bir süre içinde korunduğu Etnoğrafya Müzesi'ndeki Geçici Kabri'nden alınıp, ebedî istirahatgâhına Anıtkabir'e, bir başka deyim ile toprağa verilmesine ilişkin tüm törenlere şahit olmuş ve ayrıca bu tarihtî olayları fotoğraflamış şanslı bir gazeteciyim. Cumhuriyet'in 75'inci, yaşadığım ve resimlediğim bir başka tarihtî olayın 45'inci yıl dönümü gibi büyük anlam taşıyan bu tarihtî günlere sahip arşivimi, kamunun bilgi ve takdirlerine sunmayı bir görev bildim" diyor ve yazısını eserin yayımlanmasında katkıda bulunanlara teşekkür ederek bitiriyor.

Eser, 10 Kasım 1938 günü Atatürk'ü tedavi eden ve danışman olarak bulunan doktorların, Ata'nın vefatını bildiren son raporlarıyla başlıyor. Raporu, "Atatürk'ün Ölümü ve Ankara'ya Son Yolculuğu", "Atatürk'ün Aziz Naaşı Ankara'da" başlıklı yazılar, Dolmabahçe Sarayı'ndaki katafalkın resmi, 19 Kasım 1938'de İstanbul'dan ayrılışına ait kısa bir yazı, naaşın Yavuz'un güvertesinde ve trene verilmesine ait iki fotoğraf, Ankara'da karşılanışına, Meclis önündeki katafalka, geçici kabre getirilişine ait fotoğraflar izliyor.

Kitapta Etnoğrafya Müzesi'yle ilgili kısa bir tarihtîceden sonra, Atatürk'ün naaşının onbeş yıl içinde kal-

dığı mermer lâhidin ve geçici kabri Celâl Bayar ve Adnan Menderes'in ziyaretlerinin fotoğrafları yer alıyor.

Eserin 19-32. sayfaları arasındaki Anıtkabir'le ilgili bilgi ve belgeler:

"Anıtkabir Düşüncesi", "Anıtkabir'in Yerinin Seçimi" üst başlığı altında "Özel ve Büyük Komisyonların Teşkili ve Çalışmaları", "Rasattepe", "Rasattepe (Anıttepe) Tarihçesi", "Rasattepe'nin Kamulaştırılması", "Rasattepe'de Jeolojik İncelemeler" alt bölümleri, "Anıtkabir Proje Yarışması" üst başlığı altında "Anıtkabir'in Özelliklerinin Belirlenmesi", "Proje Yarışmasının Esasları", "Anıtkabir Proje Yarışmasının Sonuçlandırılması" alt bölümleri sırasıyla verilmiştir.

Bu bölümlerde, önce Anıtkabir'in yapılacağı sekiz yerin tespit edilmesi, sonradan bu yerler arasında bulunmayan Rasattepe'de karar kılınması, yarışmaya 49 projenin katılması, 2 projenin yarışma dışı bırakılması, jürinin önce 17 projeyi elemesi, kalan 30 projeden 19'unun ikinci toplantıda elenmesi, geriye kalan 11 projeden üçünün mükâfata, beşinin de takdire değer bulunup, satın alınması anlatılıyor. Birinci proje, Prof. Johannes Kruger adlı bir Alman mimara, üçüncü ise Prof. Arnaldo Foschini adlı bir İtalyan mimara aittir. Kitapta bunların fotoğrafları da yer almıştır. Uygulanacak proje olarak Prof. Emin Onat'la Doçent Orhan Arda'nın hazırladığı eser seçilmiştir. Kitapta, 9 Ekim 1944 günü Anıtkabir'in temelinin atılışıyla ilgili iki belgenin metinlerinden sonra, inşaatın denetimine ait 8, inşaatla ilgili 21 fotoğraf yer almıştır.

"Günümüzde Anıtkabir" başlığı altında, Anıtkabir hakkında genel olarak kısa bir bilgi verildikten sonra, "Türk Erkekleri", "Türk Kadınları", "Aslanlar" başlıkları altında, heykeller, daha sonra da Anıtkabir'in çeşitli bölümlerindeki kabartmalarla ilgili kısa bilgiler ve fotoğraflar sıralanmıştır.

Albüme ad olan asıl konuya 72 ve 73. sayfalarda giriliyor. Burada, 4 Kasım 1953'te "Geçici Kabir"ini açılıp, Atatürk'ün naaşının çıkarılış töreni, bu törene katılanlar, 4 Kasım'dan 9 Kasım'a kadar tutulan nöbet, halkın ziyareti, nakil töreninin 10 Kasım günü saat 9.00'da başlayışı, tabutun müze merdivenlerinden indirilip, 120 asteğmenin çektiği top arabasına konuluşu, merasime katılanlar, kortejin harekete geçip, Ulus Meydanı'ndan ve Eski Meclis binası önünden ve istasyondan geçerek, Anıtkabir'e gelişi, Anıtkabir'deki tören ve Ata'nın toprağa verilmesi anlatılmıştır. Sonra bu törenlere ait seksen fotoğraf eserde yer almıştır. "Ata-

türk'ün Aziz Naaşı Ebedî İstirahatgâhında" başlıklı kısa bir yazıdan sonra, kitapta, töreni renkli filme çeken İtalyanlara Çankaya Köşkü'nde verilen ziyafete ait üç fotoğrafla, eser sahibinin geçici kabirdeki saygı duruşunun fotoğrafı ile kısa biyografisi bulunmaktadır.

Görüldüğü üzere, Muammer Taylak'ın bu değerli çalışması, Atatürk'ün geçici kabirde ebedî durağına nakil töreninden çok, başka, fakat konunun öncesiyle ilgili birçok bilgiyi belgeleyen yazı ve fotoğrafları da ihtiva etmektedir.

Eserdeki fotoğraflar o zamanın imkânlarına göre siyah beyaz olarak çekilmiş, kitap kendinden desenli kuşe kâğıda, özenle, İrmak Matbaacılık tarafından basılmıştır.

Etnoğrafya'dan Anukabir'e adlı bu güzel fotoğraf belgeliğini 1999 yılı 10 Kasım'ını geçirdikten sonra tanıtmak istemişim. Bu gün geç kaldığımı büyük bir esefle anlıyorum. Çünkü değerli gazeteci yazarı iki ay önce, bir kalp krizi sonucu kaybettik. Kendisi, Millî Kütüphane'nin bana kazandırdığı dostlardan biriydi. Nesli giderek tükenen eski "efendi" ve "çelebi" gazetecilerdendi. Dâima saygılı ve nazikti. Memleket menfaatleri onun için her şeyin üstünde gelirdi. Haberdar olduğu birçok olayı, sırf devlet itibarı zedelenmesin diye gazetesine yazmadığını hatırlarım. Basın ahlâkının örnek sahibi, bu değerli insanı rahmetle ve Atatürk üzerinde çalışacaklara böyle bir belgeseli kazandırdığı için şükranla anıyorum.

“Atatürk Kültür Merkezi Sürelî Yayınlar Kataloğu”

(*Erdem, Bilge ve Arış'tan*
oluşan 60 sayının künyeleri)

1100 adet basıldı.

Âcilen edininiz.

Not: 1 milyon liralık posta pulu ile adresinizi
göndermeniz yeterlidir.

Galsan Çinag ve Eserleri Hakkında

Selâhaddin BEKKİ

Atatürk Üni. Sosyal Bilimler Ens.
Doktora Öğrencisi

Galsan Çinag'dan Türkiye'de ilk bahseden kişi Alman dilbilimci Erika Taube'dir.¹ Aşağıda künyesini verdiğimiz yazının özetlenerek yapılan çevirisi, "Galsan Çinag'ın Eserlerinde Altay Tularının Hayatı ile İlgili Bilgiler" başlığıyla aynı eserde yayımlanmıştır. Yazının tam metni Mustafa Özdemir tarafından çevrilerek, Erzurum'da yayımlanmıştır.² E. Taube, Galsan Çinag'ı yakından tanıyan biri olarak, bütün eserlerini -Çinag'ın şahsiyetine de değinerek- ayrıntılı bir biçimde incelemiştir. Bu çalışmaların dışında Galsan Çinag hakkında başka bir çalışma yoktur. Biz bu yazımızda, yazarın hayat hikâyesiyle birlikte elimizde bulunan dört kitabını tanıtmaya çalışacağız.

Yazarın asıl adı Şınıkbayoğlu Curukuvası (Şinig-bajoglu Juruguvazi)dir.³ Ancak bu ad, Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nde resmî ad olarak alınmadığı için yazarın okula başlamasıyla birlikte "Çinag'ın Galsanı" (Galsan des Tschinag) olarak değiştirilmiş, yazarın Doğu Almanya'da öğrenime başlamasıyla Galsan Çinag adı resmî Moğol adından türetilmiş ve 1962'de kimliğine yazılmıştır.

Çinag, Şubat 1944'te, Sumun Çengel'in kuzeyindeki Kara Dağlar bölgesinde doğmuştur. İlköğretimi doğduğu yerde tamamlayan Çinag, 1961'de Moğolistan Ulan Bator Üniversitesi'nde Mongolistik öğrenimi görmüştür. 1962'de, Doğu Almanya'nın Leipzig kentinde Karl-Max Üniversitesi Herder Enstitüsü'nde Germanistik öğrenimine başlayan Çinag, *Erwin Strittmatter'in Eserlerinde Trajik Olan (Das Tragische bei Erwin Strittmatter)* adlı başarılı çalışmasıyla öğrenimini tamamlamıştır. 1968'te Moğolistan'a dönen Çinag, Devlet Üniversitesi'nde 1976 yılına kadar Almanca öğretmenliği yapmış, 1976-1987 arası *Sendika Gazetesi*'nin dış politika yorumcusu ve yayın yönetmeni olarak çalışmış, bir süre *Setgüüle* dergisinin yayın yönetmenliğini de yürütmüştür. 1987-1990 arası Moğolistan Gazeteciler Birliği'nin sekreterliğini yapan Çinag,

1991 yılı sonuna kadar Moğol sinemasında metin yazarı olarak çalışmıştır. Hâlen, "Nüüdelçin" (Göçebe-Nomade) adlı turistik işletmenin sahibi olan Galsan Çinag, serbest yazar olarak Ulan-Bator'da yaşamaktadır.

Çinag Moğolistan'a döndükten sonra, Heinrich Mann'dan "*Der Untertan*", Erwin Schrittmatter'den "*Ponny Pedro*" ve Kurt Tuchlozky'den bazı metinleri Moğolcaya çevirmiştir. Aynı zamanda Moğolcadan Almancaya da çeviriler yapan yazar, üç adet Moğolca kitap da yayımlamıştır: *Ajangat cagijn tuuz (Yağmurlu Bir Dönemin Hikâyesi)*, *Am'dalyn genel sürüüder (Hayatın Işığı ve Gölgeleeri)*, *Arvan sarga tenger door (Ekim Gökyüzünün Altında)*.

Aldığı Ödüller: 1992 Adelbert Chamisso Ödülü (*Bir Tuva Hikâyesi ve Yeni Hikâyeler*),⁴ 1995 Puchheimer Okuyucu Ödülü.

Galsan Çinag'ın Almanca Yayımlanan Eserleri

• *Zwanzig und ein Tag (Yirmi ve Bir Gün)*, Suhrkamp, Frankfurt/Main 1995, 272 sayfa.

Birçok hikâyesinde de kahraman olarak karşımıza çıkan Nordshmaa'ya ithaf edilen roman 272 sayfadır. Yazar, romanı günlük dilimlere ayırarak, 21 gün zarfında geçen olayları anlatmıştır. Aynı zamanda bu günler 17 Ağustos'tan başlayarak tarihlendirilmiştir. Romandaki bu bölümler olayların seyrini fazla etkilememektedir. Yazarın Almanya'daki Germanistik öğreniminden Altaylar'daki hayatının ayrıntılarına, ünlü Moğol şâir D. Nacagdorz'dan alıntılara, ölümlerin toprağa verilmesiyle ilgili pratiklerden *Sardagban* adlı ünlü destana, *Bay Nazar* adlı masaldan 1932-1945 arasında vuku bulan Tuvaların Çin'e yaklaşma denemelerine, bunun sonucu olarak uğradıkları sürgün ve büyük kıyımlara, gerginleşen Tuva ve Kazak halklarının ilişkilerine kadar birçok olay romanın örgüsünü oluşturmaktadır. Romanın sonunda, eserde geçen Tuva kültürüyle ilgili kelimelerin açıklamaları verilmiştir.

• *Der blaue Himmel (Mavi Gökyüzü)*, Suhrkamp, Frankfurt/Main, 1994, 178 sayfa.

Büyükannesine ithaf ettiği bu romanı yazar, Der Traum (Rüya), Der Ail (Aul-Çiftlik), Abschied (Veda), Arsylang olmak üzere beş bölüme ayırmıştır.

Erika Taube, bu roman hakkında şunları söylemektedir: "*Daha önce de birçok kez değindiğimiz Bir Tuva Hikâyesi (Eine tuvinische Geschichte)*, yakın tarihten bahseder. Bu hikâyede, Dshaniwek'in oğlu Bajnak'ın Moğolistan bölgesindeki askerlikten kaçışı, ba-

basının da katıldığı takip sonucu, doğup büyüdüğü Çengel dağlarında saklanmaya çalışırken öldürülüşü anlatılır. Olay, 1945-1946 yıllarında meydana gelir ve sadece devrimden sonraki ilk onlu yıllarda Moğolistan'daki yeni ve yabancı duruma ilişkin olarak fertlerin devleti ve kanunlar karşısındaki tutumları değil, aynı zamanda, bunun sonucunda içine düştükleri sıkıntılı durumları anlatır. Bajnak ve babasının kaderi öyle trajik bir şekil almış ve çevredeki insanları o kadar etkilemiştir ki, daha sonraları bunu konu edinen ve "Niçin?" sorusunu dile getiren, çeşitli varyantları olan bir türkü yakılmıştır. Ülkedeki politik gelişmeler karşısında, birarada yaşama olgusunu bir parça rahatsız eden, kısmen sahip olunan servete de bağlı olan farklı bireysel davranışlar, aynı boya mensup insanlar arasında çatışmalara da yol açmıştır. Yazar bunun örneklerini "Mavi Gökyüzü" adlı romanında sunmaktadır."⁵

Romanda, Tuvaların günlük yaşantılarında kullandıkları birçok etnografik malzemenin tasviri, tanınmış destan ve masal kahramanlarına atıflar, çeşitli efsunlar, türküler, atasözleri vb. birçok folklorik malzeme romanın dokusuna uygun olarak işlenir. Romanın sonunda, Tuva kültürüyle ilgili olarak geçen Tuvaca kelimelerin anlamları verilmiştir.

• *Der siebzehnte Tag: Zwei Erzählungen (Onyedinci Gün: İki Hikâye)*, A1 Verlag, München 1992, 112 sayfa.

Yazarın Adelbert Chamisso ödüllü (1992) bu kitabında, *Onyedinci Gün* (s. 7-43) ve *Geciken Av Şansı* (s. 43-89) adıyla iki hikâye bulunmaktadır. Kitabın sonunda, Erika Taube'nin kaleme aldığı "Über den Autor" (Yazar Hakkında) başlıklı yazı, yazarın biyografisi ve eserde geçen Tuva kültürüyle ilgili kelimelerin anlamlarının verildiği küçük bir sözlük vardır.

• *Eine tuwinische Geschichte und neue Erzählungen (Bir Tuva Hikâyesi ve Yeni Hikâyeler)*, A1 Verlag, München 1995, 107 sayfa.

Üçüncü baskısı yapılan kitap, 107 sayfadır ve sırasıyla şu hikâyeleri ihtiva etmektedir: *Eine tuwinische Geschichte (Bir Tuva Hikâyesi)* s. 7-61; *Bisen*, s. 61-71; *Jaskan*, s. 71-79; *Shanna*, s. 79-95; *Ildeng*, s. 95-106. Kitabın sonuna, hikâyelerde Tuva kültürüyle ilgili olarak geçen Tuvaca kelimelerin açıklamaları ile yazarın biyografisi eklenmiştir.

Birinci hikâyede, deve yetiştiricisi olan Dshaniwek ile genç arkadaşı Bajnak'ın Altay Dağları'nın amansız

tabiatında kurt avına çıkmaları ve bu hayhuy içinde yaşlı Dshaniwek'in geriye dönük hâtıraları -ki bu hâturalarda Moğolistan devriminin ilk 25 yılının Çengel bölgesindeki etkileri, Dshaniwek'in oğlu Bajnak'ın askerden kaçışı, babasının da katıldığı takip sonucunda öldürülüşü- çok içli bir şekilde anlatılmaktadır.

Bisen adlı ikinci hikâyede, çobanlık yapan yedi yaşlarındaki Bisen'in başından geçen olaylar ve doğacak kardeşi ile ilgili yapılan gelenekli pratikler anlatılmaktadır. Yazarın Almanca olarak, "*Bisen der Hirtenjungens*" adıyla Almanya'da yayımladığı ilk hikâyesidir.⁶

Jaskan adlı üçüncü hikâyede, Tuvalar'ın günlük yaşantılarına ilişkin detaylar, Jaskan adlı çocuğun bakış açısından verilmektedir. Vahşi tabiatındaki hayat, aile içi ilişkiler, Kazaklarla olan münasebet, hayvanların iğdiş edilmesi, zorlu tabiat şartlarında giyilen giysiler, bozulan arkadaşlıklar hikâyeyeleştirilmiştir.

Shanna adına taşıyan hikâyede, Germanistik öğrenimi gören ve bazı kitapları yayımlanmış olan Wantschnik -muhtemel ki yazarın kendisi- ile Shanna arasında geçen aşk anlatılmaktadır. Olay, Almanya'nın bir şehrinde geçmektedir. Shanna ve Wantschnik arasında evliliğin gerekli olup olmadığına dair bir tartışma geçmekte, Shanna'nın bir çocuğunun olduğunun ortaya çıkmasıyla hikâye bitmektedir.

Komünist rejim döneminde faaliyetleri yasaklanan ve birçok sıkıntıya katlanmak zorunda kalan şamanlardan biri olan Ildeng ve ailesinin başından geçen olayları anlatan *Ildeng* adlı hikâye, Komünist ve Şovenist rejimin kurbanları adına, Ildeng anıtının yapımına başlanmasıyla son bulur.

• *Eine tuwinische Geschichte und andere Erzählungen, (Bir Tuva Hikâyesi ve Başka Hikâyeler)*, Verlag Volk und Welt, Berlin 1981.

• *Das Ende des Liedes (Şarkının Sonu)*, A1 Verlag, München 1993, 156 sayfa.

Beşinci ve altıncı sırada verilen eserler elimizde olmadığı için ayrıntılı olarak tanıtıyoruz. Yazarın bu iki eserde de, Tuva Türklerinin tarih ve kültürlerine ait birçok malzemeyi işlediğini tahmin edebiliriz.

• *Die graue Erde (Boz Toprak)*, Insel Verlag, 275 sayfa.

Bu yazı tamamlandıktan sonra elimize geçen *Focus* dergisinin 26-28 Temmuz 1999 sayısında, Galsan Çinag'ın yeni bir romanının yayımlandığını öğrendik. Tılman Urbach tarafından kaleme alınan yazıda, Çi-

nag'ın Tuva Türklerinden olduğu vurgulanmış, kendisinden yapılan alıntılarla yazarlık macerasına yer verilmiş, genel olarak kitapları üzerinde durulduktan sonra, Çınag'ın bir şaman olarak "Bozkır" hayatından kesitlerin yeni çıkan bu kitabında da yer aldığı vurgulanmıştır. Yazıda, yazarın adı, "Irgit Schynkybayoğlu Dschurukuwaa" (Irgit Şinikbayoğlu Curukuvaa) olarak geçmektedir.

Otobiyografik bir eser olan bu romanın konusunu, yazarın ilkokula nasıl başladığı, Moğolca bilmemesinin getirdiği zorluklar, kendi ana dilini kullanamamalarının ruhunda estirdiği fırtınalar, ismini Moğolcaya uydurmak zorunda kalışı ve böylelikle devlet erkiyle ilk karşılaşması oluşturmaktadır.⁷

Galsan Çınag'ın eserleri hemen hemen birbirini tamamlar mahiyettedir. Eserlerinin tamamı okunduğunda, genel olarak Tuva Türk kültürünün öne çıkarıldığı, bir eserde bir vesileyle işlenen konunun başka bir eserde değişik bir yönünün işlendiğini görmekteyiz.

Sonuç olarak, Almanca yazılmış olmasına rağmen, Galsan Çınag'ın eserleri birer Tuva eseridir. Çınag'ın eserlerini çekici kılan özellik, eserlerinde sadece Türkologlar, etnograflar ve kültür tarihçileri açısından önemli sayılabilecek Tuva kültürü ve tarihiyle ilgili bilgilerin aktarılması değildir; bilâkis, yazarın amacı sadece Alman edebiyatından değil, aynı zamanda dünya edebiyatının önemli eserlerinden özümstediklerini, çok yakından tanıdığı ve kendi halkının sadece sözlü olarak aktarılagelmiş edebiyatıyla birleştirebilmiş olmasıdır.

Tuva kültürüyle düşüncesinin ve yakın tarihinin bütün yönleriyle yansıtılmasında, bu eserler şimdilik

Altay Tuvalarına ait birisinin kaleme almış olduğu ilk kaynak metinlerdir. Bu yönüyle Galsan Çınag'ın eserleri, Türkoloji alanında Orta Asya-Sibirya Türk halklarının gelenekli kültürünün araştırılmasında ve her şeyden önce Tuvalar hakkındaki bilgilerimizi artıracak zengin bir birikim sunması açısından önemlidir.⁸

Galsan Çınag'ın tüm eserlerinin Türkçeye çevrilecek, en kısa sürede yayımlanması Türk kültürü açısından ihmal edilemeyecek derecede önemlidir. Cengiz Aytmatov ile Galsan Çınag'ın eserleri arasında kültürel arka zemin olarak ortak özelliklerin bulunduğu söylemek ve Çınag'ı ikinci bir Aytmatov olarak değerlendirmek erken bir tesbit olmasa gerek.

NOTLAR

1. E. Taube; "Leben und Geschichte der Tuwiner Im Altai Erzaehlerische Werk Von Galsan Tschinag" (Galsan Çınag'ın Eserlerinde Altay Tuvalarının Hayatı ve Tarihi Üzerine), *Sibirya Araştırmaları*, Yay. Haz. Emine Gürsoy-Naskali, Simurg Yay., İstanbul 1997, s. 351-369.
2. "Galsan Çınag'ın Eserlerinde Altay Tuvalarının Hayatı ve Tarihi Üzerine". Çev. Mustafa Özdemir. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10, Erzurum 1998. s. 277-293.
3. E. Taube, a.g.m.
4. Bu ödül, tam adı *Lois Charles Adelaide de Chamisso* olan (Fransa 1781-1838) Alman asıllı Fransız şâir adına verilmektedir. Bu ödülü daha önce Türk yazarlardan, Aras Ören, Yüksel Pazarkaya, Zafer Şenocak ve Alev Tekinay almışlardır.
5. E. Taube, a.g.m.
6. *Edebiyat Yıllığı*, "Sihirli Sandık" (Die Zaubertruhe), Bd. 15. Berlin 1969, s. 46.
7. T. Urbach, "Das Buch Die graue Erde", *Focus*, Nr. 26, 28 Juni 1999, s. 112-113.
8. E. Taube, a.g.m.

"Son Asır Türk Şâirleri"

I. Cilt

(Müjgân CUNBUR)

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI

- Çıkıyor -

“Türk Halk Müziği El Kitabı”

Mehmet Özbek, **Türk Halk Müziği El Kitabı:
I-Terimler Sözlüğü**, Atatürk Kültür Merkezi
Yayınları:171, Ankara 1998, 215 sayfa.

Nail TAN

Halkbilimi Uzmanı

Türk Halk Müziği uzmanı ve sanatçısı, Kültür Bakanlığı Ankara Devlet Türk Halk Müziği Korusu Şefi Mehmet Özbek’in *Türk Halk Müziği El Kitabı* adlı başvuru kitabının birinci cildini *Türk Halk Müziği Terimler Sözlüğü* oluşturmaktadır. Kavramlar, terimler bilinmeden, yerli yerine oturtulmadan bir disiplinin, uzmanlık alanının el kitabını hazırlamak doğru olmayacağından, Sayın Özbek, işe terimler sözlüğüyle başlamış. Bir disiplinin, bilim dalının, uzmanlık alanının terim sözlüğünü hazırlamak, en zor işlerden biridir. Sayın Özbek, bugüne kadar yaptığı çalışmalar ve eriştiği bilgi düzeyiyle bu zor görevin üstesinden gelebilecek kişilerin en başındaki isimdi. Doğrusu, bu çalışmayı yıllardır kendisinden beklemekteydik. Şimdi, el kitabının diğer ciltlerini elimize almak için sabırsızlanıyoruz.

Sayın Özbek’in kitabına kadar, diğer halk kültürü dallarında olduğu gibi, Türk Halk Müziği’nde de, terim kargaşası rahatsız edici boyutlardaydı. Çünkü, bir terim sözlüğü hazırlanmamıştı. Mahmut Ragıp Gazimihal’in *Musikî Sözlüğü* (İstanbul 1961) ve Mustafa Özgül’ün *Türkü Metinleri Sözlüğü I* (Ankara 1989) kitapları Türk Halk Müziği alanında ilk sözlük denemeleriydi, ancak terim sözlüğü değillerdi. Bunların yanında, Mahmut Ragıp Gazimihal’in *Türk Halk Oyunları Kataloğu I-II* (Ankara 1991, 1997. Üçüncü ve son cilt matbaaya verilmiştir), Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in *Türk Kültür Tarihine Giriş 8. Cilt-Türklerde Devlet ve Ordu Mehteri* (Ankara 1987) ve *9. Cilt Türk Ses Melodi ve Musikî Sözlüğü* (Ankara 1987), Yılmaz Öztuna’nın *Türk Musikîsi Ansiklopedisi* (İki Cilt, Ankara 1990), Doç. Dr. Şenel Önaldı’nın *Türk Halk Müziği*

Ansiklopedisi (İstanbul 1977), Ahmet Say’ın *Müzik Ansiklopedisi* (Dört Cilt, Ankara 1985), Cahit Öztelli’nin “Halk Edebiyatı Terimler Sözlüğü” (*Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, s. 204-208), Hüseyin Yurdabak’ın *Halk Edebiyatı Terimler Sözlüğü* (Ankara 1999) ve Ahmet Şenol’un *Türk Halk Oyunları Terimleri Sözlüğü* (Ankara 1998) bazı halk müziği terimlerine yer veren belli başlı yayımlardı. Ayrıca Mahmut Ragıp Gazimihal’in dört kitaptan oluşan çalgı kitaplarıyla, Sayın Özbek’in de içinde yer aldığı uzman bir grubun hazırladığı *Türk Halk Müziği Çalgı Bilgisi* (Ankara 1989) adlı kitap da Türk Halk Müziği çalgılarıyla ilgili terimlere ışık tutmaktaydı. Türk Müziği Devlet Konservatuvarlarında, TRT ve diğer televizyon kanallarında, basında herkes kendine göre terimler kullanılmaktaydı.

Türk Halk Müziği, halk edebiyatı, halk oyunları ve çalgıbilimle iç içe olduğundan salt müzik terimlerinin yanı sıra, halk edebiyatı, halk oyunları ve çalgıbilimden de terimler almıştır. Sayın Özbek, kitabını bu anlayış içinde hazırlamıştır. Diğer yandan, Türkiye Cumhuriyeti 1991 yılından itibaren yeni Türk Cumhuriyetleriyle büyük bir ekonomik ve kültürel ilişki içine girmiştir. Bu sebeple, terim sözlüğünde, Türkiye Türkçesi’nin yanında diğer Türk lehçelerinden de yaygın, önemli halk müziği terimlerine yer verilmiştir. Yıllardır söyler dururum: Radyo ve televizyonlarımızda Azerî türkülere, Azerî halk çalgılarına yer verilirken, neden Kırgız, Türkmen, Kazak, Özbek, Tatar, Başkurt, Karaçay, Tuva, Gagauz vb. Türk soydaşlarımızın halk müziğini icra etmeyiz?

Sözlükte, Türk Halk Müziği’nde yaygın bir biçimde kullanılan Divan Müziği (Klâsik Türk Müziği, Türk Sanat Müziği) makamlarından Hicaz, Çargâh, Hüseyinî, Segâh, Buselik vb. makamlarla âşıkların adlandırdıkları halk müziği makamlarına birlikte yer verilmiş, Türk Müziği’ne bütüncü bir yaklaşımla bakılmıştır. Bu yaklaşım sonucu Türk Halk Müziği’ne geçmiş Divan Müziği ve Batı Müziği çalgıları da sözlükte yer almıştır.

Yazar, kitabının Önsöz’ünde, Türkiye’deki halk müziği çalışmalarının kısa tarihçesini anlattıktan sonra, sözlüğünü hazırlarken uyguladığı ilkeleri, kuralları açıklamaktadır. Bugün güncelliğini yitirmiş, yanlış kullanıldığına kanaat getirdiği terimleri, özellikle çalgı adlarının bir bölümünü kitabına almadığını belirtmiştir. Türk Cumhuriyetlerinde kullanılan belli başlı halk müziği terimlerini sözlüğüne almıştır. Az da olsa, ya-

bancı kökenli bazı müzik terimlerine Türkçe karşılık üretmiştir. Doğru kullanımı sağlamak amacıyla, bazı terimleri cümle içinde kullanmayı ihmâl etmemiştir.

Sözlük ve bibliyografya kitapları hiçbir zaman eksiksiz olmaz. Ayrıca, halk müziği derlemeleri, araştırmaları devam ettiği için durmadan yeni terimlerle karşılaşmaktayız. Yazar, bu olgunun bilincinde olarak, Önsöz'ünde bu çalışmanın alanında ilk sözlük olduğunu vurgulayarak, inceleyemediği eski ve yeni kaynaklarla, yeni araştırmalardan elde edilecek bilgilerle sözlüğünü geliştireceğini belirtmiştir. Biz, yazarın bu vadedinden cesaret alarak, gelecek baskılar için bazı önerilerde bulunmak istiyoruz.

Sözlükte, *âhenk*, *oturak*, *uçurtma*, *gezek*, *sıra gecesi*, *sohbet*, *barana* gibi halk müziği ve halk oyunlarımızın topluca icra edildiği mahallî eğlencelerin adlarına yer verilmiştir. Bunların yanına *görümlük* (Kütahya), *kızlar içi* (Kütahya), *feslikan-kale-Teşmescit-Karaköprü gezmeleri* (Çankırı), *cigör* (Siirt), *yumurta şenliği* (Siirt), *güveleme* (Niğde), *ternek* (Trabzon-Rize), *kuzu bahçeleri* (barana çeşidi), *oğlak bahçeleri* (barana çeşidi), *oturma* (Erzurum), *perde* (Kastamonu), *muhabbet* (Kırşehir, Ankara), *avrat oynatma* (Nevşehir-Kayseri), *asmalık* (Nevşehir), *cemiyet* (Tokat), *biryân-büryân* (Muğla), *çiğdem günü* (Tokat), *yanı âlemi* (Şanlıurfa), *sahaniye* (Şanlıurfa) gibi maddelerin de eklenmesinde yarar görmekteyiz. Yurdumuzda çok yaygın bir halk müziği ve halk oyunları şenliği olan *erfene-herfene* Arapça kökeni dolayısıyla "*arfana*" maddesinde açıklama getirilmiş, ancak Türkiye'deki yaygın söyleniş biçimleri olan *hârfane*, *erfene*, *herfene*, *ferfene* maddede gösterilmemiştir. *Zeybek* terimi başta olmak üzere, birçok terimin yurdumuzun değişik yörelerindeki farklı söyleniş biçimlerine haklı olarak yer verilmiştir. Aynı uygulamanın *arfana* ve diğer bazı terimlerde de yapılması gerektiği görüşündeyiz. *Boğaz havası* teriminde olduğu gibi, Türkiye genelinde kullanılmayan *bilür*, *bitirim*, *bızıldık* gibi terimlerin de yörelerinin belirtilmesi, sözlüğün değerini daha da artıracaktır.

Mahmut Ragıp Gazimihal'in *Türk Halk Oyunları Kataloğu* adlı kitabında, 2000'e yakın halk oyununun adı verilmiştir. Halk oyunlarımızın *zeybek*, *halay*, *bar*, *horon* gibi bazı tür adlarına, aynı zamanda bir grup ezgilere de verilmiştir. Bu sebeple, yazar halk oyunları adlarından bir bölümünü haklı olarak sözlüğüne almak

mecburiyetinde kalmıştır. Bu tür ortak terim durumunda olmayan bazı halk oyunları adlarına da sözlükte rastlamaktayız: *Yelpük*, *koşalma*, *yalkušta*, *dıbdan*, *diringî* gibi. Kanaatimce, sadece açıklanması bir oyun adı olarak yapılmış bu terimler sözlükte yer almayabilir. Sözlükte, *Afşar* bir halk müziği terimi şeklinde madde başı yapılmış, Oğuz boyu olarak da açıklanmıştır. Bu maddenin, arkasından gelen *Afşar Ağzı* maddesiyle birleştirilmesi daha uygun olacaktır.

Yazar, adları var olup, ne oldukları açıklıkla tarif edilemeyen halk çalgılarının adlarını sözlüğüne almakla isabet etmiştir. Ancak, Karagöz ve Orta Oyunu temsillerinde kullanılan *nâreke*, *pandilli*, *paslaf* çalgılarıyla *parmak zili*'nin ve günümüzde kullanılan *koz*'un sözlüğe alınması yerinde olur.

Yazarın da hazırlayıcıları arasında bulunduğu, Kültür Bakanlığı'nca yayımlanan *Türk Halk Müziği Çalgı Bilgisi* (Ankara 1989) adlı kitapta, halk müziği çalgıları ve çalgı teknikleriyle ilgili pek çok terim bulunmaktadır. Bu terimlerden çoğu terimler sözlüğünde yer almışken, *tek vuruş*, *çift vuruş*, *oynak tezene*, *üçlü tezene*, *telde boğumlama*, *dokundurma notaları*, *doğuşkan*, *tarama*, *titreme*, *tremole*, *sallama* gibi terimlere değinilmemiştir. Sözlükte yer alan "*şelpe*"nin halk ağzındaki diğer karşılıkları da "*pençe vurmak*" veya "*pençe almak*"tır. Ankara ve Çankırı'nın "*savak verme*" teriminin ve Konya, Yozgat *tezenesi* dışındaki diğer yöre *tezenelerinin* de geliştirme çalışmaları içinde değerlendirileceğine inanıyorum.

Yurdumuzda bugüne kadar bilim dallarının, disiplinlerin terim sözlükleri Türk Dil Kurumu'nca yayımlanmıştır. Sayın Özbek'in bu çalışması, *El Kitabı*'nın birinci kitabı olduğundan tabii olarak Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı'nca bastırılmıştır. Yeni baskılarda Türk Dil Kurumu'yla işbirliği yapılabilir.

Bir bilim dalının, bir disiplinin terim sözlüğünü hazırlamak en zor ve çok emek isteyen bir iştir. Türk Halk Müziği alanının araştırmacı ve icracı olarak en önde gelen isimlerinden Mehmet Özbek, bu zor işin üstesinden gelmiş, nihâyet bizleri bir *Türk Halk Müziği Terimler Sözlüğü*'ne kavuşturmuştur. Türk Halk Müziği alanında çalışan akademisyenlerin, araştırmacıların, halk müziği program yapımcılarının bu terimleri kullanarak, yaygınlaştırmalarını bekliyoruz.

“Minyatürlerle Nasreddin Hoca Hikâyeleri”

Ahmet Yakupoğlu, **Minyatürlerle Nasreddin Hoca Hikâyeleri, Stories of the Late Nasred-din Hodja**, Konya Büyükşehir Belediye Başk. Kültür Müd. Yayını, İstanbul 1999, 24x35 ebadında, ciltli, 88 sayfa.

Mehmet TEKİN
Araştırmacı-Yazar

Minyatürlerle *Nasreddin Hoca Hikâyeleri*, Ahmet Yakupoğlu tarafından hazırlanmış bir “Süheyl Ünver” yansıması, nefis bir eser. Takdim yazısında Ahmet Yakupoğlu, bu çalışmaya 60’lı yıllarda başlayıp tamamladığını ve “*kadir kıymet bilir Konyalıların bu eseri dünya literatürüne güzel bir kitap olarak sunmayı başardıklarını*” belirtmiş. Konya Büyükşehir Belediye Başkanı Mustafa Özkafa, Sunuş yazısında, Mevlânâ, Yunus Emre ve Hoca Nasreddin gibi, çağrısı zaman ve mekânları aşmış ve tüm insanlığı kucaklamış bilgelerin evrensel çağrısına kulak vermeyi, bu paha biçilmez değerlerimizi tüm insanlığın faydasına sunabilmeyi, insanlık adına yüklenilmesi gereken kadim bir borç bilmiş ve bu yayının Osmanlı Devleti’nin 700., Cumhuriyetimizin 75. yıl dönümünde gerçekleşmesiyle de ayrı bir değer kazandığını belirtmiştir.

Bu iki sunuş yazısını Dr. Mehmet Önder’in “Nasreddin Hoca Gerçeği” başlıklı yazısı izliyor (s. 6-9). Dr. Mehmet Önder bu yazıda, Nasreddin Hoca’yı derinliğine ve genişliğine her yönüyle tanıtp, başka milletlerin tarihlerinde yer alan mizah kahramanlarıyla kıyaslıyor, hiçbirinin Nasreddin Hoca ile boy ölçüşemeyeceği, hepsinin Hoca’nın yanında yavan, hafif kaldıkları sonucuna varıyor ve onu XIII. yy.’da yaşamış keskin zekâlı bir humorist olarak tanımlıyor, bu özelliğinden dolayı Unesco’nun 1996 yılını Nasreddin Hoca’ya ayırdığını hatırlatıyor. Biz de, yeri gelmişken küçük bir parantez açalım ve kültür şahsiyetlerimize hassasiyetiyle tanınan Atatürk Kültür Merkezi’nin 1996 yılında “**Uluslararası Nasreddin Hoca Bilgi Şöleni**” (İz-

mir, 24-26 Aralık 1996) adıyla, UNESCO, TDK ile birlikte uluslararası bir toplantı gerçekleştirdiğini ve toplantının bildirilerini kitaplaştırarak, Türk okuyucularının istifadesine sunduğunu hatırlatalım.

Nasreddin, Hortu köyünde doğmuş, Sivrihisar’da ve Konya’da medresede okumuş, Mevlânâ’yı tanımış, tasavvuf öğrenmiş, Seyyid Mahmud Hayranî’ye bağlanmıştır. Daha sonra Akşehir’e göçüp, yerleşmiş, orada evlenip, imamlık, kadı yardımcılığı yapmıştır. O, hayatı bir büyüteçle inceleyip, sosyal rahatsızlıklara espri gücüyle neşter atan bir sosyal hekimdir. Tarih içinde ünü Arabistan’dan Avrupa içlerine ve Orta Asya’ya kadar yayılmış, dünya milletlerinin ortak malı olmuş, herkes ona kendine göre bir ad ve rol vermiştir.

Kitapta bir bölüm de Ahmet Yakupoğlu’nun tanıtımına ayrılmıştır (s. 10-12). Bu bölümde, bu değerli sanatkârın 1920 yılında Kütahya’da doğduğunu, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü’nü 1945 yılında bitirdiğini, Süheyl Ünver’den minyatür, diğer üstadlardan ney ve mûsikî dersleri aldığını, çalışmalarını ile hocaları Feyhaman Duran’ın ve Süheyl Ünver’in takdir ve övgülerini kazandığını, Kütahya’da büyük katkılarının bulunduğunu, 40’a yakın neyzen yetiştirdiğini, 2000 adet resmi mevcut olup, hâlen resim, mûsikî ve restorasyon işiyle uğraşmakta olduğunu öğreniyoruz.

Minyatürlerle Nasreddin Hoca Hikâyeleri, ilk Nasreddin Hoca minyatürünün yapıldığı XVII. yüzyıl ile günümüz arasında zarif bir köprü oluşturmaktadır. Bu fıkraları Türk minyatür tekniğine göre resimleyen ve süsleyen Ahmet Yakupoğlu, bu çabasıyla hem büyük bir hizmet yapmış, hem de merhum Süheyl Ünver Hoca’nın ruhunu şâd etmiştir.

Minyatürlerle Nasreddin Hoca, ilk “lâife” olan “Sarhoş Kadı” (s. 14-17) ile başlıyor. İlk sayfada eski harflerle yazılmış, tezhipli 19,5x15,5 ebadında, yaldızlı çerçeve içinde bir metin yer alıyor. Hemen karşısındaki sayfada da, konuyu mükemmel bir şekilde ifade eden ve klâsik geleneği başarıyla yaşatan bir minyatür. Sonraki sayfa, yeni harflerle düzenlenmiş ve karşısında İngilizce metin yer almış. Yeni Türk Alfabeti ile yazılan metinlerde seçilen karakter ve büyük harfle yazılması isabetli olmuş. Kitap aynı düzende devam ediyor. 16 lâtifeden oluşan bu nükteler bahçesinde, sırası ile şu fıkraları buluyoruz: Herkesi Memnun Edemezsin (s. 18-21), Hoca Eşeğe Ters Biner (s. 22-25), Kadınların Dedikodusu (s. 26-29), Bir Pul Eksik Verin (s. 30-33), Bu Zavallı Deve mi ki? (s. 34-37), Biz Bu Eve

Göç Etmedik mi? (s. 38-41), Ben Buldum Allah'ın Hikmeti (s. 46-49), Pusula (s. 50-53), Boş Mektup (s. 54-57), Bilenler Bilmeyenlere Anlatsın (s. 58-61), Fincancı Katırları (s. 62-65), Ben Sağ İken (s. 66-73), Çömlek Hesabı (s. 74-77), Bu Gidişle Hiç (s. 78-81), Sonda (s. 82-88), dost, hayran ve öğrencilerinin Yakupoğlu hakkındaki yazılarına yer verilmiş.

Kitabın konusu, toplumumuzun tümünü ilgilendiren, herkesi kucaklayan bir konu ve kahramanı, her gün iç içe yaşadığımız Nasreddin Hoca'dır. Onu tezhip ve minyatürlerle süsleyen ve esere can veren sanatkâr

Ahmet Yakupoğlu, kitabın editörü Ahmet Köseoğlu'dur. Türkçe metin İbrahim Demirci'ye, İngilizcesi Meryem Sinclair'e aittir. Hazırlanması ve baskısı konusunda hiçbir fedakârlıktan kaçınılmamıştır. Güzel bir işbirliğinin yarattığı bu şaheser, muhtevası, baskısı ve cildi ile bizi dünyada temsil edebilecek değerli bir eserdir. Her şehrin kendini şekliyle, ruhuyla tam olarak temsil ve ifade edebilecek böyle bir esere ihtiyacı vardır. Bu nefis eserden dolayı, başta Ahmet Yakupoğlu olmak üzere, emeği geçenleri ve özellikle bu eseri yayımlayan Konya Büyükşehir Belediyesi'ni kutluyoruz.

TÜRK DÜNYASI ORTAK EDEBİYATI PROJESİ

ilk meyvelerini veriyor...

- “Türk Dünyası Şâir ve Yazarları Ansiklopedik Sözlüğü”
(Cilt I-600 sayfa-çift sütun)
- “Türk Dünyası Edebiyatı Antolojisi”
(Cilt I-600 sayfa-çift sütun)
- “Türk Dünyası Kültür ve Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü”
(600 sayfa-çift sütun)

Not: 15 Ocak-15 Şubat tarihleri arasında 18 milyon lira havale bedeli gönderenlere %30 indirim yapılacaktır. Bu tarihten sonra üç cilt 30 milyon liradan satılacaktır.

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI

- Çıkıyor -

“Türkçenin Oyaları”

Nail Tan, **Türkçenin Oyaları:**
Divan ve Halk Edebiyatımızda
Lâedrî ve Ölçülü Sözler,
Folklor Araştırma Kurumu Yayınları,
Ankara 1999, 80 sayfa.

Durmuş BUNARCIOĞLU

GÜ Fen-Edeb. Fak.
Türk Dili ve Edeb. Böl. Öğrencisi

Kitap, mâzi, hâl ve gelecek zaman arasında bir köprü... Her kitap, iyi veya kötü, güzel veya çirkin, doğru veya yanlış, yeni bir ufuk açar. Nail Tan Bey'in hazırladığı *Türkçenin Oyaları: Divan ve Halk Edebiyatımızda Lâedrî ve Ölçülü Sözler* adlı eser, kötü'ye, çirkin'e, yanlış'a, iyi'ye, güzel'e ve doğru'ya ulaşmayı mazideki tecrübelerin birikimiyle oluşmuş özlü sözlerle anlatıyor.

Sayın Tan'ın eseri, “Önsöz”, “Lâedrî ve Ölçülü Sözler Hakkında” başlıklı kısımlardan sonra 11 bölüme ayrılır. Bunlar: I. Konuşmayla İlgili Sözler, II. Aile Hayatıyla İlgili Sözler, III. Ticaret Hayatı ve Mesleklerle İlgili Sözler, IV. Tarım ve Hayvancılıkla İlgili Sözler, V. Dünyayı, Hayatı, İnsanları Değerlendiren Felsefî, Bilgece Sözler, VI. Aşk ve Güzellik Anlayışıyla İlgili Sözler, VII. Tecrübelerle Dayanarak Toplumsal Hayattaki ve İnsan Davranışlarındaki Bozuklukları Tenkit Eden, Öğüt Veren Sözler, VIII. Yiyecek, İçecek ve Keyif Vericilerle İlgili Sözler, IX. Ülkeler, Milletler, Şehirler ve İlçelerimizle İlgili Sözler, X. Dualar, Beddualar (Dilekler, İlençler), XI. Sözlükçe.

Şimdi sırasıyla bu bölümler hakkında kısa kısa bilgi vereceğiz. “Lâedrî ve Ölçülü Sözler Hakkında”, s. 7-12. Nail Tan, bu kısımda, “Lâedrî” ve “Ölçülü” sözlerin ne olduğunu, bu sözlerin temel özelliklerini, bu kitabın nasıl oluştuğunu, oluşmasında kullanılan kaynakları ve son olarak amacını belirtmiştir. Geriye kalan kısımlar, “Sözlükçe” hâric konularına göre tasnif edilmiş bölümlerde yer alan lâedrî ve ölçülü sözlerden meydana gelmiştir. Her bölümün ismini zikrederek, il-

gili bölümün lâedrî ve ölçülü sözlerinden örnekleri sizlere sunacağız:

“Konuşmayla İlgili Sözler”, s. 13-15:

“Söz bilirsen, söz söyle, sözünden ibret alsınlar
Söz bilmezsen, sükât eyle, seni bir adam sansınlar.”

“Kebabı köz öldürür
Sürmeyi göz öldürür
Yiğidi kılıç kesmez
Bir acı söz öldürür.”

“Aile Hayatıyla İlgili Sözler”, s. 16-25:

“Oğlum var diye sevinme, el kızı koynuna girmeyince
Mülküm var diye gülme, yoksulluk görmeyince
Hatunum var diye güvenme, itaat etmeyince
Komşum var diye övünme, başına bir hâl gelmeyince.”

“Anasını babasını dinlemeyen evlât
Kocasından sonra kalkan avrat
Üzengi ile yürüyen at
Kapında tutma, hiç durma sat.”

“Hanımın hısmı gelince oklavalar tıkr tıkr
Beyin hısmı gelince dişler şıkır şıkır.”

“Ticaret Hayatı ve Mesleklerle İlgili Sözler”, s. 26-30:

“Her sabah besmeleyle açılır dükkânımız
Hakk'a iman ederiz, fütüvvetir şânımız
Eğrisi varsa bizden, doğrusu elbet sizin
Hilesi hurdası yok, helâlinden malımız.”

“Çoban olmak istersen, dağda kışla
Rençber olmak istersen, nadası üçle
Esnaf olmak istersen, küçükten başla
Allah'a yaklaşmak istersen, namaza başla.”

“Kulak sağır, eziyet haram
Pazarlık yok, edilmez kelâm
Almaya niyetli isen, sorma
Fiyatlar üstündedir vesselâm.”

“Zengin babayı âsi evlât
Orta halli memuru süslü avrat
Fakir çiftçiyi kuru inat
Varlıklı esnaftı hovardalık
En güzel lokantayı pislik (batırır).”

“Tarım ve Hayvancılıkla İlgili Sözler”, s. 31-33:

“Eşek durursa, sürüye kat
Katur durursa, başına arpa tak
Beygir durursa, dereye bak.”

“Dirgeni yiyen sapa
Bir daha yanaşmaz o sapa.”

"Dinç kalmak istersen, keklik öten, kekik biten yere git
Zengin olmak istersen, kaz öten, saz biten yere git."

"Dünyayı, Hayatı, İnsanları Değerlendiren Felsefi, Bilgece Sözler", s. 34-43:

"Kaderde ne ise o olur, etme merak
Aliından ağacın olsa, gümüşten yaprak
Âkibet gözünü doyurur bir avuç toprak."

"İnsana sadâkat yakışır görse de ikrâh
Yardımcısıdır doğruların Hazreti Allah."

"Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi
Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi."

"Bir zamanlar ben Süleyman idim
Ateşe ve suya hükmeder idim
Sormayın Sultan Süleyman idim
Tersanede Körükçü Süleyman idim."

"Aldanma insanların samimiyetine
Menfaatleri için gelirler vecde
Vaad etmemiş olsa idi Cennet'i
Allah'a bile etmezlerdi secde."

"Eline, diline, beline sahip ol
Aşına, eşine, işine sahip ol."

"Havaya bulut gelince
Vay sarıyağızın hâline
Teknede ekmek bitince
Vay karayağızın hâline."

"Aşk ve Güzellik Anlayışıyla İlgili Sözler", s. 44-46:

"Yüz güzelliği evden harmana
Huy güzelliği Erzurum'dan Şam'a."

"Güzelliğine güvenme, bir sivilceye bakar
Malın mülküne güvenme, bir kıvılcıma bakar."

"Ben bir filin dişi idim, geldiğim yollar çok ırak
Ne talihli başım varmış, oldum bu hanıma tarak."

"Tecrübelere Dayanarak Toplumsal Hayattaki ve İnsan Davranışlarındaki Bozuklukları Tenkit Eden,

Öğüt Veren Sözler", s. 47-62:

"Dünya malı elde iken hep düşmanlar dost olur
Elde bir şey kalmayınca dost bile düşman olur."

"Düşmanın attığı taş gelip de geçer
Dostun attığı gül delip de geçer."

"Kula belâ gelmez, Hakk yazmayınca
Hakk belâ vermez, kul azmayınca."

"Bilgin yoksa, bilginler meclisinde söze karışma
Sonra söyleyecek söz bulamazsın
Çağrılmadık yere sık gitme
Sonra oturacak yer bulamazsın."

"Mevlânâ'nın Yedi Öğüdü
Cömertlik ve yardım etmede akarsu gibi ol
Şefkât ve ve merhamette güneş gibi ol
Başkalarının kusurunu örtmede gece gibi ol
Hiddet ve asabiyette ölü gibi ol
Tevâzu ve alçakgönüllülükte, toprak gibi ol
Hoşgörülükte, deniz gibi ol
Ya olduğun gibi görün, ya görüldüğün gibi ol."

"Ülkeler, Milletler, Şehirler ve İlçelerimizle İlgili Sözler", s. 69-70:

"Başsız baht olmaz
Türksüz taht olmaz."

"Bereket Şam'da
Şefkat Rum'da (Anadolu'da)."

"Dualar, Beddualar (Dilekler, İlençler)", s. 71-73:

"Kimsesiz hiç kimse yok, herkesin var bir kimsesi
Kimsesiz kaldım yetiş, ey kimsesizler kimsesi."

"Azıcık aşım olsun
Kavgasız başım olsun
Bu dünyada doğruluk
Yoldaşım olsun."

Anılan eserdeki birbirinden güzel bu sözleri derleyip, bize sunan ve yeni ufuklar açan Nail Tan'a, edebiyat bilimi ve halkbilimi ile sosyoloji alanının araştırmacıları adına teşekkürü bir vazife sayıyorum.

Gorkut Ata'nın Türkmen Nüshasından Bir Örnek

Kitab-ı Dâdem Gorkut ve Hekayat-ı Oguznama-yı Gazan Beg ve Gayrı,
Hazırlayan: Annagurban Aşırov,
Aşgabat 1997, 288 sayfa.

Güçmurat SOLTANMURADOV
DTCF Felsefe Bölümü Doktora Öğrencisi

Ingilizce, Almanca, Fransızca, İtalyanca ve Rusça başta olmak üzere birçok yabancı dile çevrilmiş, Türk Dünyası kültür birliğini yansıtan *Gorkut Ata Destanı'nın* yaklaşık iki yüzyılı aşkın bir süre boyunca Türk kültürü, tarihi, edebî yaratıcılığı ile ilgilenenlerin dikkatini çektiği bilinmektedir.

Tanıtımını sunmakta olduğumuz eser de bu türden bir çalışmanın ürünü olup, Türkmenbaşı Adındaki El Yazmalar Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Annagurban Aşırov tarafından yayına hazırlanmıştır. Eser, *Gorkut Ata Destanı'nın* Türkmen nüshasının yeni yayınına' kadar en hacimli olarak bilinmektedir.

Kitab-ı Dâdem Gorkut ve Hekayat-ı Oguznama-yı Gazan Beg ve Gayrı adını taşıyan bu âbidevî eser, "Halk Hikmetiyle Yoğrulmuş Destan" (Halk Dâhimi Sinen Epos) başlıklı "Önsöz"den, Dresden, Vatikan varyantlarından ve sözlükten müteşekkildir.

Türk halklarının tarihî, kültürel hayatı, gelenek-göreneklere, sosyal yapısı hakkında kıymetli bilgiler ihtiva eden bu destanın günümüzde iki varyantı bilinmektedir. Bunlardan birincisi, Almanya'nın Dresden şehrinde muhafaza edilmekte ve "*Kitab-ı Dedem Korkut*" olarak adlandırılmaktadır. İlk defa Reyske (1716-1774)'nin tesadüf ettiği, fakat ilim camiası tarafından tanınmasında Genrih Dis'in etkili olduğu destanın Dresden varyantı 12 boydan oluşmaktadır.

Eserin ikinci varyantı İtalya'nın Vatikan Kütüphanesi'nden bulunmuş olup, 1950 yılında ilim camiasına tanıtılmıştır. Destanın bu varyantı 6 boydan müteşekkil olup, "*Hekayat-ı Oguznama-yı Gazan Beg ve Gayrı*" olarak adlandırılmaktadır.

Yazara göre, *Kitab-ı Dedem Korkut Destanı'nın* ilim camiası tarafından tanınmış bu iki varyantı dışında, Türkmenler arasında yaygın olan ve edebiyatçı Ata Rahmanov tarafından Gurbangılıç Çakan Oğlu ağzından derlenmiş bir de Çovdur varyantı bulunmaktadır. Destanın Çovdur varyantı diğer iki varyantla (Dresden ve Vatikan) mukayese edildiğinde, bazı farklılıklar ihtiva etmekte olup, o ilk defa 1989 yılında *Yaşlık* dergisi vasıtasıyla halka tanıtılmıştır. Türkmen okuyucusu *Gorkut Ata Destanı'nın* bazı boyları ile 1940'lı yıllarda tanışma fırsatını elde etmiştir. 1950'li yıllardaki yasaqlamalarla² yaklaşık 40 sene araştırma konusu dışına bırakılan bu eser, ancak 1990'lı yıllarda yeniden Türkmen bilim adamlarının araştırma konusuna dönüşmüştür. 1990 yılında *Gorkut Ata'nın* Profesör Meti Köseyev tarafından tâ 1950 yıllarında hazırlanmış varyantı yayımlanmıştır. Bunu, 1995 yılında A. Annanurov ve T. Guzuçiyev tarafından hazırlanan varyantlar takip etmiştir. Eserin Türkmen nüshası 1999 yılındaki Ankara yayını ile (Hazırlayan: Prof. Dr. Sadık Tural, Annaguli Nurmemmet) en mükemmel şekline ulaşmıştır.

Kitab-ı Dedem Korkut'un ilk boylarının VIII-X. asırlarda Orta Asya'da hayat sürdürmüş Oğuz Türkmenleri tarafından vücuda getirilmiş olduğu kanaatinde olan yazara göre, eser, Oğuzların çeşitli sebeplerden dolayı batıya (Kafkasya ve Küçük Asya'ya) göçü ile bu bölgelerde yaygınlık kazanmış ve çevre şartlarıyla ilgili birtakım değişmelere maruz tutularak, zenginleştirilmiştir.

Yazar, *Gorkut Ata'nın* bazı kaynaklarda *Kitab-ı Dedem Korkut Destanı'nın* yazarı olarak gösterilmesini hatalı bulmuştur. Çünkü ona göre, aynı kahramanın (Şöklı Melik) ard arda gelen ikinci ve üçüncü boylarda aynı kişi (Gazan Han) tarafından öldürülmesi, ikinci boyda genç yiğit olarak tanıtılan Oroz'un onbirinci boyda çocuk olarak tanıtılması gibi tutarsızlıklar, destanın tek kişinin ürünü olmadığını, farklı devirlerde vücuda getirilmiş olduğunu açığa çıkarmaktadır.

Bu âbidevî esere yazmış olduğu "Önsöz"de, *Gorkut Ata'nın* Türklerin Bayat boyundan mı, yoksa Kayı boyundan mı olduğu hususiyetinin tartışılmakta olduğuna dikkat çeken yazar, her iki Türk boyu hakkında derin bilgiler serimlemiştir. *Gorkut Ata'nın* Raşideddin (XIV. asır) ve Salar Baba'da (XVI. asır) Bayat boyundan; Ebulgâzi Bahadır Han ve Kâtip Çelebi'de ise Kayı boyundan olduğu hususiyetinin ağırlık kazandığına işaret etmiştir.

Türkmen halk yaratıcılığında Salır Gazan'ın bir Alp, bir Er olarak tanıtılmakta olmasına karşılık, Gorkut Ata, ferasetli bir Bilge olarak tanıtılmaktadır. Yazar, Raşideddin, Salar Baba, Ebulgâzi Bahadır Han'ın çalışmalarındaki (Hz. Muhammed devrinde hayat sürdürmüş) Gorkut Ata'nın hususiyetlerinin destanda kendi ifadesini bulan Gorkut'un tipine bir prototip oluşturduğu görüşündedir. Çünkü ona göre, doğu tarihçileri de Hz. Muhammed'in çağdaşı olduğu iddia edilen Gorkut Ata'nın ferasetli bir bilge, halkının danışmanı olduğunu teyit etmektedir. Gerçekten de bilgelik, kut gibi felsefî kavramlar çerçevesinde düşünüldüğünde, Gorkut Ata'nın kendisi kutlu olup, halkını da kutlu kılan, ona kut dağıtan, "Kutlug Bilge" olduğuna kimse şüphe etmese gerekir.

Kısacası, *Gorkut Ata Destanı* üzerine hazırlanmış bu kitap, gerek destanın her iki varyantını (Dresden ve Vatikan) kapsamış olması, gerekse günümüz insanlarının daha kolay anlaması amacıyla hacimli bir sözlükle donatılmış olması açısından üzerinde düşünenlere ışık tutabilecek bir şah eser niteliğindedir. Kitabın *Gorkut Ata Destanı*'nın her yönüyle işlenmiş, en mükâmil şekli olan Ankara yayınında³ ilk sırada yer almış olmasının sebebi de işte bu olsa gerektir.

NOTLAR

1. Bkz., *Gorkut Ata* (Hazırlayan: Prof. Dr. Sadık Tural, *Annaguli Nurmehmet*), Ankara 1999.
2. Geniş bilgi için bkz. Prof. Dr. Sadık Tural, *Tarihten Destana Akan Duyarlılık*, AKM Yayını, Ankara 1999.
3. Bkz., not 1. a.g.e., s. 24-215.

TÜRK KÜLTÜRÜNDEN 7 GÖRÜNTÜ şimdi İngilizce ve Almanca dillerinde...

- *Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi* (Mustafa Kafalı)
- *Laiklik* (Zeki Hafızoğulları)
- *Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-Yeşil* (Reşat Genç)
- *Türk Adının Anlamı* (Tuncer Baykara)
- *Tarihten Destana Akan Duyarlılık* (Sadık Tural)
- *Millî Bütünlüğümüzün Kaynakları: Asya'dan Anadolu'ya Taşınanlar* (Hârun Güngör-Abdurrahman Küçük)
- *Bilgelerin Yolunda* (Sadık Tural)

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI

- Çıkıyor -

“Din ve Lâiklik” Kitabı Üzerine Bir Değerlendirme

Dr. Fahri Demir, *İslâm Dini Açısından
Din-Devlet İlişkisi (Din ve Lâiklik)*,
Kürsü Yayıncılık, Ankara 1999, 350 sayfa.

Dr. İsmail KÖKSAL

Tunus Zeytuniye Üni. Usûluddîn Fak.
İslâm Hukuku Bölümü

Çoğu yetkisiz insanlar olmak üzere azımsanmayacak bir grup insan, sürekli din üzerinde yazıyor veya konuşuyor. Bunun en hassas yanı ise, din ile devlet işlerinin birbirine karıştırılmasıdır. Çünkü insanların inançlarına yapılan yanlış etki, huzursuzluk ve kargaşa olarak netice vermektedir. Bunlar, “Anayasa Kur’an’dır”, “Bu devlete vergi verilmez”, “Bu düzenin emrinde savaşa giden şehit veya gazi olmaz” gibi slogan cümleleridir. Aziz milletimizi, vatan ve devletten soğutarak, kendi içinde parçalayabilecek ve kapanmaz yaralarla sonuç verecek bir fitneden korumak gerekir. Din ve dinî konular, yetkisiz ve bilgisiz kimselerin değil, yeterli ve söylediklerinin sorumluluğunu taşıyabilen kimseler tarafından gündeme getirilmelidir. Millî ve dinî duyguların beslediği ilmî bir üslûpla konuyu inceleyen Fahri Demir, araştırma sonuçlarını üç bölümlük bir kitap hâlinde halkımızın hizmetine sunmuştur. Din, devlet ve lâiklik temellerine dayanan eserin ele aldığı başlıca fikirler şunlardır:

Âyet ve hadislerde geçen “Allah’ın hâkimiyeti” gibi mutlak mânalı kavramları günlük hayata taşımak, on dört asır önceki Hâricilik ruhunu canlandırmak mânâsına gelir. Bunun sonucunda gereksiz yere, bir taraftar heyecanı ile gruplaşmalar oluşmakta, müslüman halkımızla yüce devletimiz kavgalı hâle getirilmektedir. Hâlbuki din, akıl sahipleri için geçerlidir. Tüzel bir kişilik olan devlet için dinli veya dinsiz sıfatları kullanılamaz. İslâm’a göre, diğer din mensupları da, devlet içinde aynı haklara sahip olacağından, devletin herhangi bir dini

benimsemesi mümkün değildir. Her din mensubuna karşı eşit davranabilen tek sistem ise lâiklikdir.

İslâm’ın terkedilmesi mümkün olmayan yanı iman prensipleridir. İbadet ve ahlâk hükümlerine uyulması istenir, fakat uymayan dinden çıkmaz. İnsanlar arası ilişkilere dayanan muamelât hükümleri ise, sadece bir örnektir, dolayısıyla bağlayıcılığı yoktur. Bu sebepten, “İslâm Hukuku’na göre devlet”, “İslâm kanunları” ve “Allah’ın hâkimiyeti” gibi slogan sözleri, ilmî ve dinî açıdan yanlıştır.

Tarihte İslâmî olduklarını söyleyen devletlerde mülkün asıl sahibi Yüce Allah ve devleti yönetenler de O’nun vekilleri görülmüştür. Bu temel ve birinci yanıldır. Bu düşünceyle ilk halife Hz. Ebubekir’e, Allah’ın temsilcisi mânâsına “Halifetullah” denmek istenmiş, fakat o bunu “Ben Resulullah’ın halifesiyim” diyerek reddetmiştir.¹

Yönetimdeki farklı uygulamalar daha ilk devirlerde başlamıştı. Çünkü bu saha şart ve ihtiyaçlara göre değişen İslâm’ın muamelât kısmına girer. Dolayısıyla İslâm’da, tarihte ve günümüzde sanıldığı gibi, teokratik bir devlet yoktur. Dinî bir kural olmayınca, vekâlet (M. Âkif Tural’ın yerinde ifadesiyle *rıza*) işi olan devlet yönetimini halk istediği gibi kullanır. Bunun monarşik, oligarşik veya demokratik olması farketmez. Sonuçta oluşacak otoriteye itaat gerekir. İslâm âleminde yöneticiyi halkın seçmesine karşı çıkan grup sadece bir azınlık olan Şia’dır.

Toplumun sosyal yapısına göre seçilmiş idareciye itaat gerekir. Bu idarecinin müslüman olması şart değildir. Bu yönüyle idareci ana ve babaya benzer. Çünkü onlara, kâfir, müşrik veya dinsiz de olsa, itaat edilmedir.

Tarihteki hilâfet sistemi sosyal bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Dinî herhangi bir tarafı yoktur. Devlet ve yönetim hem idarî ve içtimaî, hem de dinî bir zorunluluktur. Fakat İslâm hiçbir devlet şekli tayin etmemiştir. Yalnız, oluşan devlet ve otoriteye her türlü şartta itaatı emretmiştir. Âyet ve hadislerden anladığımızı göre, iyi niyetle bile olsa, isyan veya yıkıcı faaliyet tavsiye edilmediğinden, her zaman devlet ve yönetimle beraber olunması gerekir.

Lâiklik ise, devletin, din işi olan ibadetlerin düzenlenmesine karışmadığı gibi, dünya işi olan hukukî düzenlemeleri de belli bir dinin kurallarına dayandırmasıdır. İslâm’ın hukuk alanında asırlarca sürececek bir

dayatması olmadığından, devletin çıkaracağı kanunlar hakkında. “*Bunlar dinin hükmü, şeriat ve Allah’ın kanunlarıdır*” gibi din, Allah ve Resûl’üne iftiraya varan sözler söylenmemesi gerekir. Zaten anayasalarda dinî haklar korunduğu için, din aleyhine bir hüküm bulunmaz. Bu mânadaki bir lâiklik, ruhban sınıfıyla ilgili olmayan mânasına gelir ki, dinde de ruhbanlık yoktur.² İslâmiyet’e göre devlet, zamanın ihtiyaçlarına, akıl ile bilimin gereklerine ve ülke halkı adına gerçekleştirilir. Bunun adı da lâikliktir. Dolayısıyla mukaddes din duyguları, politika ve devlet işlerine karıştırılmaz. İbadetlerde ihtilâf yokken, hukuk alanında çoğalmasa, dünyevî işlerin zamanın şartlarına bırakıldığını gösterir. Zaten Hz. Peygamber, hurma aşılammayı tavsiye edip de, verim düşünce, “*Siz dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz*” demiş ve pek çok konuda arkadaşlarıyla (sahabe) istişare etmiştir.

İslâmî kaynaklardaki hükümleri, her zaman ve şartta uygulamak yanlıştır. İlgili düzenlemeler ise yetkililere aittir. İctihada dayalı uygulamalarda “*Allah adına*” diye düzenleme yapılırsa, yanlıştın faturası O’na çıkar. Zaten idarecilerin de, yönetimi, sadece vekâletini aldığı halk adına yapması gerekir. Sahabelerin bazı konularda Hz. Peygamber’e, “*Bu sizin mi, yoksa Allah’ın mı hükmü?*” diye sorması, İslâmiyet’teki demokrasi seviyesini ve halka danışılması gereğini gösterir. Bu aynı zamanda Allah’ın emridir. *Kur’ân*’daki muamelât konusuyla ilgili emirler, Hz. Peygamber’in bulunduğu devletin başkanı olması sebebiyle gelmiştir ve sonraki dönemler için sadece bir örnektir, zamanla değişebilir.

Din ve dünya işleri İslâm Hukuku tarihinde de birbirinden ayrılmıştır. Hattâ Osmanlı şeyhülislâmlarının, bu mânaya gelebilecek sözleri vardır. Bu sebeple, lâikliğin Batı’dan çok bizde gelişmesi gerekirdi. Bu açıdan devlet ve kanunlar Allah’ın değil, milletindir.

Lâikliğin dinsizlik anlamına gelmesinde, Ziya Gökalp’in “*lâdinî*” olarak tercümesinin sebep olduğu açıktır. Hâlbuki lâiklik, kiliseye mukabil sivil anlamındadır. Halife seçimlerinde, dinden çok siyasetin etkisi lâikliği gösterir. Hz. Peygamber’i de hem beşer, hem de nübüvvet yönüyle ele almak gerekir. Onun yöneticilik yönü, peygamberlikle alâkalı değildir. İslâm tarihindeki ilk devlet olan Medine Site Devleti’ndeki anayasanın *Kur’ân*’dan ayrı olması, “*Kur’ân anayasadır*” hükmünün yanlış olduğunu gösterir. Yine Hz. Peygamber’in bütün dünyaya yönelik tebliğini, bütün dün-

yayı ele geçirme niyeti olarak anlamak yanlıştır. Zira O, Arap yarımadası dışında tehlike durumu hâriç savaş açmamıştır.

Sonuç olarak:

- Devleti Allah adına yönetme iddiasında bulunmak,
- Yapılan kanunî düzenleme ve uygulamaları din ve Allah’a mâl etmemek gerekir. Dolayısıyla din ve devlet kendi sahalalarında kalmalı ve her ikisi de yücelmelidir. Bu şartlar altında, *Kur’ân*, Hz. Peygamber ve din açısından en iyi idarenin demokrasi ve lâiklik olduğu ortaya çıkmıştır. Daha iyisi bulunursa, ona sarılmak gerekir.

Fahri Demir’in vatan ve millet duygularını ibraz ederek ortaya koyduğu çalışmanın özeti budur. Fakat konunun işlenişinin plân açısından karışık ve pek çok tekrar, uzun iktibaslar, baskı ve imlâ hatâlarıyla dolu olduğunu belirtmekte fayda vardır. Bu sebeple, dikkatli olmayan bir okuyucu karıştırabilir veya sıkılabilir.

Kitapta işlenen fikirler ve varılan sonuçların ilmî açıdan tahlili konusunda, şunları belirtmekte fayda vardır: İman, ibadet ve ahlâk dışındaki bütün İslâmî hükümlerin zaman ve şartlara göre değişebileceğini söylemek oldukça büyük bir iddiadır. İslâmî hükümleri pek çok hüküm içerisinde, adalet, eşitlik, hakkaniyet, hayat-hürriyet ve mülkiyet hakları, ticaret ve çalışma hakkı, mirasın varlığı, suçun önlenmesi gibi, on-onbeş kadar evrensel prensibe indirgemek kolayca kabul edilemez.³ Çünkü yazar bu seçici tercihte iki ana düşünceye dayanmaktadır:

1- Hz. Peygamber’e gelen hükümleri yöneticilik vasfı sebebiyle ve nübüvveti sebebiyle diye ikiye ayırıyor. İman, ibadet ve ahlâk dışındaki hükümleri o devre özel kabul ediyor ve sonraki asırlar için sadece bir örnek teşkil edeceğini söylüyor.⁴

2- Hukukî hükümlerin içtihadı dayanmaları gerekçesiyle, ilâhî ahkâm sayılamayacağı tezini savunuyor. Bu noktada Hz. Peygamber döneminde uygulanan ve sonradan değişen bazı hükümleri örnek gösteriyor.⁵

Bu iki genel prensiple, dinin değişmeyen kısmını iman, ibadet ve ahlâk hükümlerinden ibaret kabul edip, devamlılığına hükmetmek, diğerlerinin ise dünyevî hükümler olarak, uyulması gerekmeyenler, sonucuna varmak kaynaklardaki bilgilerle pek bağdaşmıyor. Çünkü hükümler, genel olarak zikredilip, uygulanması isteniyor. Bunların hangisinin dünyevî, hangisinin uh-

revî olduğu açıklanmamakla beraber, bu hükümlerin Hz. Peygamber'in yöneticilik vasfı sebebiyle mi, yoksa nübüvvet sıfatı sebebiyle mi indiği hakkında da bir açıklama yok. İslâmî kaynaklarda, açıklama olmadan, bir hüküm tatbik edilmek üzere beyan edilirse, bundan devamlılık anlamı çıkar. Zaten istisnalar hâriç, İslâm hukukçuları da böyle anladığı için, ve yine istisnalar hâriç her devirde uygulama da böyle olduğu için, aksini iddia özel bir görüş olur ki, kimseyi bağlamaz. Zaten mesele Sayın Demir'in kanaatı gibi olsaydı, bugün bir İslâm Hukuku'ndan söz etmek mümkün olmazdı. Hâlbuki müslümanlar dışında da yapılan akademik hukuk kongrelerinde, İslam Hukuku'nun varlığı, inceliği ve kapsayıcı yönü ele alınmıştır. 1938'de Lahey'de toplanan Uluslararası Hukuk Kongresi, yine 1948'de Lahey'de toplanan Uluslararası Avukatlar Kongresi ve 1953'te Paris'te toplanan Uluslararası Hukuk Kongresi'nin kararları bunu göstermektedir.⁶ Zaten her hukukta ve konuda yorum ve tefsire açık yan bulunur. Bunun olması, çıkarılan hükümlerin mezkûr kanun ve hukuka dayanmadığını göstermez.

Sayın Demir'in Hz. Peygamber döneminde uygulanıp da sonradan değişen hükümlere verdiği örnekler, İslâm Hukuku tarihindeki herkes tarafından bilinen bazı istisnalar sayılır. Büyük bir hukukta, 1400 sene içerisinde değişen bazı hükümleri gösterip, öyle bir hukukun olmadığını iddia etmek ve evrensel hukukla eşit gibi görmek, ilmî açıdan kabul edilemez. Üstelik, büyük oranda değiştiği hâlde, Roma, Cermen ve Anglo-Sakson hukuklarından bile bahsedilmektedir.

Her hukuk gibi, İslâm Hukuku'nun da kaynakları vardır. Sayın Demir'in değişen hükümler olarak saydığı ve İslâm Hukuku'na dayalı kanunlar olamaz sonucuna varırken kullandığı örnekler, bu kaynakların sınıırı içinde bir değişim geçirdiğinden, "*Önceden İslâmî hükümdü, sonradan değişti ve İslâmî olmaktan çıktı*" yorumunun yanlışlığını ortaya koyar. Gerçi o, bununla evrensel hukuk kaideleri dışında İslâmî olarak sınıflandırılabilir bir konunun olamayacağı sonucuna varmaktadır. Yalnız söylediği örnekler, İslâm Hukuku'nun kaynak ve delilleri çerçevesinde değişikliğe uğradığından, kendi görüşünün aksini ispat eder. Meselâ, kalpleri İslâm'a ısındırılmak istenilenlere verilen zekât payının düşürülmesi, bu hükmün illeti (sebeup) olan, müslümanların zayıflığının kalkmasıdır. Değilse, hüküm bakidir ve müslümanların tekrar zayıflamasıyla geri dönebilir. Konu İslâm Hukuku delillerinden kıyası ilgilendirmektedir.⁷

Kıtlık yılında hırsıza uygulanmayan el kesme cezası, onun isteyerek değil de, zorda kalarak bu işi yapmış olma ihtimalidir. Çünkü, şüpheli konudaki ceza, Hz. Peygamber'in yasaklaması sebebiyle uygulanmaz.⁸ Görüldüğü gibi, hüküm değişikliği kendiliğinden değil, bir başka İslâmî delil sebebiyle ortaya çıkmaktadır.

Fethedilen toprakların 4/5'inin askerlere verilmesi gerekmektedir.⁹ Hz. Ömer bu uygulamayı Hz. Peygamber devlet başkanlığı sıfatıyla yaptığı için bağlayıcı görmemiştir. Hanefî ve Malikî hukukçuların görüşleri bu noktada toplanır. Ayrıca müslümanların içerisinde aşırı zenginler grubu olmamasını¹⁰ ve hükmün bağlayıcı olmaması sebebiyle, dağıtmamadaki faydanın çokluğunu tercih etmiştir.¹¹

Akile müessesesi denilen ve hatâyla adam öldüren şahsa akraba çevresinin diyet ödemedeki yardım şartı, Hz. Ömer döneminde, herkesin kendi divan grubuna yüklenmiştir. Çünkü kişinin birinci sırada yardımlaştığı grup, akrabalarından çok kendi kayıtlı olduğu divan hâline gelmiştir. Öyleyse, akrabaları yükümlü kılan sebep (illet) divana kaymış ve hükmü değişmiştir.¹²

Hz. Peygamber döneminde sadece ölçekle satılabilen arpa ve buğday gibi hububat, Ebu Yusuf zamanında tartıyla satılmaya başlayınca, aldatma ve aldatılma olmaması ve kolaylık için böyle bir satış uygun görüldü. Çünkü, ölçekle satılırken de hükmün aslı, insanların örfüydü.¹³

Boşanma konusunda Hz. Ömer'in bir anda yapılan üç talak uygulamaya koyması ve tek talak saymaması da, o gün için insanların gevşekliğini önleme adına bir tedbir olarak konmuştur, hükmün aslını iptal için değil. Bu sebepten, sonradan tekrar uygulamadan kaldırıldı. Ki iki tercihin de olabileceğine dair rivâyet edilen hadisler var.¹⁴

Sonuç olarak, *Kur'an* ve sünnetteki hükümlerin rastgele veya zamanın şartlarına göre değiştiğini söylemek, gerçeği ifade etmez. Usûlü çerçevesindeki bir değişiklik o hukukun uygulanmasının ifadesidir. Bu noktadaki örneklendirme ve vardığı sonuçlarda Sayın Demir'in yanıldığını düşünüyorum.

Borçlanma âyetinin bağlayıcılık ifade etmemesi, *Kur'an* hükümlerinin bağlayıcılığının olmaması¹⁵ mânasına anlaşılamaz. Çünkü *Kur'an*'ın beyanı ve Arap dilinin kendi kaideleri içerisinde, her emir kipi zorunluluk ifade etmez. Hattâ, Türkçede bile benzer durumlar vardır. Bu açıdan, hüküm bildiren hadislerin bağlayıcılığının olmadığını savunmak ilmî bir sonuç sayılamaz.

Belli doğruların sürekli kalmasından daha makul ne olabilir? Bu açıdan, ilâhî bilgiye bu bağlamda bakılmamalıdır. Aksi hâlde, kendisinin değişmez İslâmî hükümlerden saydığı¹⁶ zinanın haramlığını ahlâkî olmasına bağlamak yanıltıcı olur. Çünkü, bugün modern dünyada zina, bir ahlâk konusu olmaktan çok, reşit iki insanın hür iradesiyle gerçekleştirdiği bir ilişki olarak değerlendiriliyor ve hukuken ceza kapsamına alınmıyor. İslâm açısından da artık zina, evrensel ölçüler içerisinde zamanın değişmesiyle günah olmaktan çıkmıştır diyebilir miyiz!.. Ve cezasız bırakabilir miyiz!... Yazarın iddia ettiği mantıkla bu sonuca varmak gerekir.

Bu açılardan, muamelâta dair uygulamaları ifade eden âyet ve hadislerin hükümlerini devamlı saymanın Hâricî düşünceyle bir alâkası olmadığı gibi, değişmeye örnek verilen âyet ve hadislerdeki hükümler de, İslâm Hukuk kaynakları içinde gerçekleşen istisna örnekler olduğundan, Sayın Demir'in iddiasının aksini ispat etmektedir. İddia ettikleri, taabbudî hükümler dışındaki ahkâmın değişebileceği kanaati, doğruyu yansıtmıyor. Yine, bütün muamelât hükümlerinin değişebilirliğini savunurken, bir muamelât hükmü olan yöneticilere itaat noktasındaki ısrarı, vatan ve millet sevgisi ne kadar çok hissedilse de, ilmî açıdan bir çelişkiyi ifade ediyor.

Hamidullah'ın, "İslâmiyete göre devlet şeklinin bir nevi teokrasi" olduğuna dair kanaatını Sayın Demir tenkit ediyor. Bu görüşü tenkitte çok haklı.¹⁷ Fakat Hamidullah'ın teokrasiyi kabulü, dinî kuralların devlete tesiri şeklindedir, değilse, klâsik tarifıyla din adına her yapılanın kabulü mânasına değil.¹⁸ Bu inceliğe de dikkat çekmek isterim.

Bu konularla ilişkili bir doktora tezi yaptığımızdan, Sayın Demir'le aynı düşündüğüm pek çok hususa, kitabın ilmî tahlilini yapma gerekçesiyle, genel olarak işaret etmediğim gibi, bu yazı için ayrıntı sayılabilecek pek çok konuya da değinmediğimi belirtmekte fayda vardır.

Dr. Fahri Demir'i kutluyorum.

NOTLAR

1. Konuyla ilgili olarak, F. Demir'in de görmesini istediğimiz öz-lü bir çalışma olarak bakınız: Mehmet Âkif Tural. *Saltanatın Otopsis*, AKM Yayını, geliştirilmiş 2. Baskı, Ankara 1999.
2. Geniş bilgi için ve karşılaştırma için bakınız: Sadık Tural. *Bil-gelerin Yolunda*, "Hukuk Kültür Oluşturucudur", AKM Yayını, 2. Baskı, Ankara 1999.
3. Demir, *Din ve Lâiklik*, s. 79.
4. Demir, *a.g.e.*, s. 192-194.
5. Demir, *a.g.e.*, s. 169-173.
6. İsmail Köksal. *Teğayyürü'l-Ahkâm*, (Basılmamış doktora tezi), Zeytuniye Üniv., Tunus 1999, s. 41.
7. Köksal, *a.g.e.*, s. 157-159.
8. İbn Mace. *Hudûd*, Çağrı Yay., İstanbul, s. 2/750, No: 2545; Tirmizi, *Hudûd*, Çağrı Yay., İstanbul, s. 4/93, No: 1424.
9. *Enfal Süresi*, s. 42.
10. *Haşır Süresi*, s. 7.
11. Muhammed Baltacı. Ömer Menhecü. *Dâru'l-Fikr*, s. 131 vd; Ebu Zehra. *Davabitu'l-Maslaha*, s. 169.
12. Mabsut Serahsi, *Matbaatü'l-Ade*, Mısır, s. 27/125-126.
13. Mehmet Erdoğan. *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişimi*, İFAV. Yay., İstanbul 1992, 2. Baskı, s. 236.
14. Buti, *a.g.e.*, s. 151-160.
15. Demir, *a.g.e.*, s. 70.
16. Demir, *a.g.e.*, s. 79.
17. Demir, *a.g.e.*, s. 59.
18. Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, Çev. İhsan Süreyya, Bir Yay., İstanbul 1984, s. 86-87.

"Laiklik"

III. Baskı - Rusça
(Zeki HAFIZOĞULLARI)

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI

- Yeni çıktı -

“Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi”

Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi, Haz. İsmail Özmen, 5 Cilt, Ankara 1998,
Kültür Bakanlığı Yayınları: 2062, Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat-Edebiyat Eserleri Dizisi: 162-31.

Yard. Doç. Dr. İsmet ÇETİN

GÜ Gazi Eğitim Fak.
Türk Dili ve Edeb. Böl. Öğretim Üyesi

Yılların emeği, bilgi birikiminin ürünü, kapsamlı bir çalışma, *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*. İsmail Özmen tarafından derlenen, zaman zaman teliflerin de bulunduğu altı ciltlik çalışma, Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanmış. Titiz ve kaliteli bir baskı, piyasa değerine göre ucuz bir fiyat konulmuş. Kültür Bakanlığı'nın yayın politikası gereği olsa gerek, kâr endişesi taşımadan yapılan fiyatlandırma ve albenisi olan bir baskı. Çoğu zaman, şiirlerin alındığı kaynaklardaki şekli yapılaraya sadık kalınmak suretiyle olduğu gibi kopye edilen, doğruluğu dahi kontrol edilmeyen şiirler ve bilgilerle dolu bu ciltler, Kültür Bakanlığı'nın “Sanat/Edebiyat Dizisi” içinde yer almış.

Antolojiler, subjektif değerlendirmeler ile meydana getirilen derleme metinlerden oluşur. Okuyucunun edebî zevkine hitap etmesi bakımından önemlidir. Okuyucu, antolojiyi hazırlayanın zevk ve kabuller dünyasına sahipse, antoloji kabul görür, yani okunur; değilse, okunmaz. Bu yönü ile antolojiler, edebiyat dünyamızın vazgeçilmez kaynaklarıdır. Matbaanın Türkiye'ye gelmesinden önceki zamanlarda cönk ve mecmualarda saklanan edebî metinler, matbuat teknolojisinin gelişmesi ile daha da yaygınlaşmıştır. Antolojilerde dikkatlerden kaçmayan titiz seçicilik, bu çoğalmaya paralel olarak yok olmuştur. Yazımıza konu olan antoloji de bu tür eserlerden. Verilen emek, devletin harcadığı zaman ve para bir taraf olmak adına boşa gitmiştir.

Türkiye'de insanların birbirlerini incitmesi, vicdan sahibi hiç kimseyi memnun etmez. Yıllardan beri dışa-

rıdan ve dışarının kışkırtması ile içeriden, Türk insanını birbirine düşman etmek isteyenlerin sergilediği oyunlar sonunda nice canlar yandı. Kınamak gerek. Ancak, inanca dayalı olarak yorum yapmak ve bir tarafı korurken, başka bir tarafı düşman olarak görmek veya göstermek de vicdan sahibinin kârı olmamalı. Antoloji, okunmaya başlamadan önce, koyu bir tarafgirlik işaret eden cümleler ile başlıyor. Bu ciltler bütün milleti üzüntüye sevk eden ve daha sonra kimi aydınlarca (?) bir tarikat grubuna mâl edilen Sivas hâdiselerinde hayatlarını kaybedenlere ithaf edilmiş. Hiç olmazsa, hayatını kaybeden insanlar, mezarlarında rahat uyusalar, edebî çalışmalar kullanılmak suretiyle siyasete malzeme olmasalardı...

Kültür Bakanı'nın Takdim yerine yazdığı başlıksız yazı, kitabın hazırlayıcısının kullandığı bir kelime ile devam ediyor: “Kapsamlı” yerine kullanıldığını zannettiğim “*oylumlu*” kelimesi. Kapsam kelimesinin nesi vardı anlamak mümkün değil. Ya da kapsamdan başka anlamda mı kullanılmış?

Yazar, Sunu (Önsöz, Söz Başı yerine) başlığı altında, kitabın hazırlanma gayesi ile takip edilen metot hakkında bilgi veriyor. Kültür Bakanlığı'nın yayın politikasını belirleyen ve Bakan'ın onayı ile atanan Yayın Kurulu üyeleri ile kitabı inceleyip, rapor veren inceleyici, ya maksatlı olarak, ya da gözden kaçırarak, vahim, vahim olduğu kadar Türk insanını rencide eden cümlelerin yer almasına müsaade etmiş: “*Türkler, Anadolu'da bulduklarını yıkmış, yok etmişlerdir.*” Cesaletim cehaletimden olsa gerek. Türklerin yıkıcı, saldırgan olduğunu yazan Özmen, Türkmenlerin de ezilen grup olduğunu söylüyor (s. 3). Türkmen ile Türk'ün ezen-ezilen, zâlim-mazlûm olarak karşı karşıya geldiklerini yazan bir kaynak tesbit etse de, bilgilensem. Batılı düşünürler adına fikir beyan eden, âdetta batılı düşüncenin terkibi olan Sorokin, kültürleri yıkıcı ve yapıcı yönleri ile değerlendirir. Bu değerlendirmede, Türk kültürü yıkıcı kültürlerdendir. Kitabın yazarı, batılı gibi düşünmek adına, kendi varlığını inkâr yoluna gitmiş ya da Sorokin'in düşüncelerini benimsemeyi meziyet olarak kabul etmiş. Bu düşünceye en güzel cevap, Prof. Dr. Umay Günay'ın ABD'nde verdiği bir konferans olmuştur. Yazar, keşke bu konferansın metnini görmüş olsaydı.

Antoloji, her cildinin sonunda geniş bir bibliyografya bulunmasına rağmen, Anadolu sınırları dışında Türk varlığı aramayan, her şeyi Anadolu'ya bağlayan

bir fikrî yapının kıskacında kalmış. Nev-Yunanî veya Anadoluculuk görüşünün tarih olduğu günümüz Türkiye’inde 1930’lu yılların sınırlarına sığınmak ilmî gerçeklerle bağdaşmasa gerek. Kaldı ki, Avrupalılar daha XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu demek yerine Türk vatanı anlamında Türkiye demişlerdir. Bu da gösteriyor ki, milleti ve milletin sahip olduğu kültür dokusu ile Anadolu, Türkiye olmuş. Oysa çalışma, Türk kültür unsurlarından arındırılmış, Türkistan yok sayılmış, hele böyle bir antolojide Ahmed Yesevî’nin varlığından söz edilmemiş, Asya kıtasının herşeyi yok sayılmış. Anadolu’nun medeniyetleri üzerine bina edilmiş Türk şiir geleneği (ki hem konu, hem de muhteva itibarıyla) köksüzleşmiş. Türkiye sahası Türk şiiri gelenekten koparılmış, “resmî” sıfatlanmasıyla aşağılanmıştır (s. 9). Türk insanının övünerek benimsediği İslâmiyet tamamen reddedilmiş, tasavvufî oluşumda ne İslâmiyet, ne de tasavvufî düşünceyi sistemleştiren İbn-i Arabî’den bahsedilmiştir. Edebiyat tarihlerinin verdiği bilgiler, daha fazla bilgelik tarzıyla reddedilmiş. Şiirlerimizde işlenmiş, deyimlerimizde yer almış “yetmişiki millet” veya “yetmişiki buçuk millet” bu antolojide “yetmişüç” olmuş (s. 7). Gelenekten kopuk, edebî dünyaları hakkında yeterli bilgilerin bulunmadığı Anadolu medeniyetleri üzerine bina edilen millet/milletler kim? O millet veya milletlerin kültürleri nasıldı? Ortaya koydukları kültür unsurlarından geriye neler kaldı, günümüzde bu unsurlardan hangi örnekler var ve Türkiye topraklarında yaşayan insanların hayatlarını kolaylaştırıcı, daha da önemlisi kültürel kimliklerini belirlemede müessir olanları var mı? Çeşitli yazılı kaynaklar ile sözlü gelenekte, ama daha çok deyim hâline gelmiş “yetmişiki millet / yetmişiki buçuk millet”ten başka, “yetmişüçüncü millet” hangi millet? Yoksa kendisini hâlâ bıraktıkları arkeolojik buluntular ile keşfe çalıştığımız eski Anadolu milletlerinden biri mi? Yazar buna bir açıklık getirirse de, bilgilendirse bizi.

Yazar, kitabın hazırlanmasında hatâ ve eksiklerinin olduğunu alçak gönüllükle söylemekte (s. 7). O kadar çok hatâ, o kadar çok eksik var ki, eksiklerin giderilmesi, yanlış bilgilerin düzeltilmesi “oyumlu” kitabın “oylum”unu aşar. Bir taraftan millete ve Türk kültürüne, bir taraftan bin yılı aşkın bir zamandır yaşadığımız ve millet olarak aynileştığımız İslâmiyet’e ağır saldırı ve hakaretlerin sebebini anlamak mümkün değil. Hele Türk kültürünün klâsiklerinden olan ve değil Türk ilim adamlarının, dünyanın ittifakla kabul ettiği bazı eserlerin (Yusuf Has Hâcib’in *Kutadgu Bilig*’i ve

Nizamü’l-Mülk’ün *Siyâsetnâme*’sinin) “şeriatçı” olarak adlandırılması anlaşılır gibi değil. Keşke araştırmacı (!) sözünü ettiği eserleri okusaydı, okuyup kendi dönemi içinde değerlendirebilseydi. Keşke bütün devlet adamlarımız, aydınlarımız klâsiklerimizi okuyabilselerdi, okumaya zamanları olsaydı. Antoloji derleyicisi, keşke bibliyografyada gösterdiği ilmî eserlerden yeterince istifade etseydi. İslâmî-tasavvufî literatürde yerini bulan “şeriat” kavramını, otokratik bir yönetim tarzı ile aynı anlamda kabul eden yazar, belli ki, Türkiye’de son yıllarda ortaya çıkan siyasî gelişmelere kendisini hapsedmiş. Değilse, şeriatın, tasavvufî literatürde “dört kapı” (şeriat, tarikat, mârifet, hakikat) esasına ait bir tâbir olduğunu, insan-ı kâmil aşamalarında ilk sırada, tarikat edeb ve erkânının öğrenilmesi, yol kurallarını bilme ve ona uyma ile müridin kendini eğitmesi evresi olduğunu bilmesi gerekirdi. Kaldı ki, zaman zaman bu konudan bahis bulunmaktadır.

Türk şiiri hakkında yapılan çalışmalardan daha hiç birisi kesin olarak tarikat, mezhep veya ideolojik ayırma gitmemişlerdir. Kaleme alınan antolojiler, hazırlayıcısının subjektif değerlendirmelerine göre seçilmiş metinlerden oluşur. Ancak, metinler seçilirken, metnin müellifinin biyografik bilgisine de müracaat edilmek suretiyle mümkün olduğu kadar doğru bilgiye ulaşmaya çalışılır. Bahsettiğimiz antolojide isimleri geçen bazı şâirlere baktığımızda, yazarın tesbit ettiği bilgilerin yanlışlığı ortaya çıkmaktadır. Yunus Emre, Halvetî,¹ Şeyh Edebali, Vefâî,² Ruhsatî, Nakşî,³ Kaygusuz Abdal, Hacı Bektaş Veli,⁴ Şeyh Bedreddin, Usulî (kendisi Gülşenî’dir), Fuzulî, Bağdadî ve Ruhî Bağdadî, Sâfî (derleyici Sâfî’nin Bektaşîliği konusunda tereddütlüdür!), Kara Hamza, Everekli Seyranî,⁵ Talibî Coşkun, Ali Nihad Tarlan, Âşık Emsalî (meslek olarak antoloji hazırlayıcısının hakaret ettiği cami imamlığını seçmiş, yayımlanmamıştır dediği şiirleri ise, 1966 yılında Sivas Esnaf Matbaası tarafından yayımlanmıştır), Meydanî, Sefil Selimî, Ispartalı Seyranî, Tokatlı Gedayî gibi isimler, kendilerini Alevî-Bektaşî sıfatı ile sıfatlandırmamışlar. Yaşadıkları çevrede buna ihtiyaç duyduklarını veya ayrı bir kimlik arayışına girdiklerini söylemek de mümkün değildir. Zira tesbitler, ilmî çalışmaların sonuçları bu yöndedir. Alevî-Bektaşî olmanın ifadesi, Hz. Ali başta olmak üzere din ulularını sevmek ve onlara saygı duymak, bu ifadeleri şiirlerinde işlemek ise, Türklerin İslâmiyet’i kabulünden sonraki dönemde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt yüksek bir muhabbete mazhar olmuştur. Hangi mezhep veya tarikate

mensup olursa olsun, Türk-Müslüman çevresinde yaşıyan şâirler, dinin vazettiği iyi insan olmak ölçülerini millî kültürleri ile buluşturmak suretiyle şiirleştirmişler, bunu çevresinde bulunan okuyucu/dinleyici kitlesine ulaştırmaya gayret etmişlerdir. Hattâ İslâmiyet'ten önceki dönem kültür hayatımızda, olağanüstü bazı unsurlarla şahsiyet bulan destan kahramanları, İslâmiyet'i kabulümüzden sonraki dönemde Hz. Ali'nin de içinde bulunduğu din uluları sayesinde şahsiyet bulurlar.⁶

Bahsi geçen çalışma, şüphesiz bir emek mahsulü. Toplanıp biraraya getirilen malzeme, yılların birikimi. Antolojiden ziyade bir deneme özelliği göstermekte. Derleyicinin subjektif değerlendirmesini ön plâna çıkararak, biraraya getirdiği örnekler, okuyucunun zevk dünyasına hitap ettiği ölçüde okunur. Okuyucu bulacağı da muhakkak. Ancak, yayımlayan Kültür Bakanlığı'nın yayın politikasına daha doğru bir ifade ile Devlet'in birleştiriciliği ve bütünleştiriciliği esas alması gereken yapısına uygun mudur?⁷ Bu soruyu sormak gerek. Okuyucu kesimin zor ulaşabileceği bazı eserleri, daha çok klâsik ve ilmî eserleri okuyucuya sunmak Bakanlığın görevi olmalı. Bakanlığın, bu yazarın "cami hocası nasihatnâmeleri" olarak sıfatlandığı ve okuyup anladığından şüphemiz olan *Kutadgu Bilig'i* basarak, okuyucuya ulaştırması gerekir, *Divân-ı Lügatî't-Türk'ü* ulaştırması gerekir.

Okuyucu hizmetine sunulmak maksadıyla bastırılan bu kitabın mevcudunun bulunmaması, 5000 baskı yapan bir kitaba okuyucunun ilgisinden olsa gerek. Ancak biz, bu kitabın bu kadar kısa zaman içinde satılmayacağı düşüncesindeyiz. Kanaatimiz, ilgililerin bu kitabı hapsettiği yönündedir. Hâl böyleyse, kitabın okuyucudan saklanması, satıştan çekilmesi hangi kor-

kunun veya hangi endişenin ürünüdür, anlaşılması mümkün değil. Devletin milyarları gitmiştir, olan olmuştur; bu gerçeği herkesin öğrenmesi ve ibret alması için kitap ortaya çıkarılmalı... Kültür Bakanlığı'nın yapması gereken, söz konusu kitabı sahasının uzmanlarına göndermek, hattâ yazar gibi, amatör, kendi zevk ve düşünce dünyasına sahip, kendi düşünce dünyası dışında kalanları görmemekte ısrar eden insanlara bile ulaştırmak. Satıştan çekilen, okuyucu hizmetine sunulmayan bu kitaba ödenen telif ücreti, inceleyici ücreti, baskı ücreti gibi ücretler milyarları buluyor. Benim, vergimle basılan kitabı okumak istemek gibi bir hakım olmalı. Yoksa depolarda küflenmeye veya kâğıt fabrikalarında hamur olmaya aday kitaba üzüldürüm. Kim bilir, belki bir aklı-selîm sahibi çıkar da, Türklerin Anadolu'ya geldikleri zaman, buldukları her şeyi yakıp yıkmadıklarını söyler. Belki Türk kültürünün tükenmez bilgi birikiminden istifade etmek suretiyle ilimde doğruyu yakalama, hayatın her cephesinde olduğu gibi edebiyat biliminde de âdil olma gibi bir meziyete ulaşırız.

NOTLAR

1. Abdurrahman Güzel, *Mutasavvıf Yunus Emre, Hayatı-Eserleri*, Ankara 1991, Mustafa Tatçı, *Yunus Emre, Hayatı, Eserleri ve Şiirlerinden Seçmeler*, Ankara 1990.
2. Ahmet Yaşar Ocak, *Kalenderîler*.
3. Doğan Kaya, *Sivas'ta Aşıklık Geleneği ve Ruhsatı*, Sivas.
4. Ocak, *Kalenderîler*; Hamiye Duran, *Hacı Bektaş Veli*.
5. Hasan Avni Yüksel, *Develilü Aşık Seyrani*, Ankara 1986.
6. İsmet Çetin, *Türk Edebiyatında Hazret-i Ali Cenknâmeleri*, Ankara 1997; Çetin, *Geleneksel Destan Kahramanları ve Köroğlu*.
7. *Kültür Bakanlığı'nın başkaca kayırlmış tek yanlı, tek yönlü bir kitabının eleştirisi için bkz., M. Kayahan Özgül, "Başvuru Kitabınız Başınıza Vurursa", Bilge, Yeni Gün/4, 1995. s. 24-26.*

"Uluslararası III. Türk Kültürü Kongresi Bildirileri" ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI

- Yeni çıktı -

“Bilge” Dergisine Bir Açıklama

Doç. Dr. İlhan ÖZKEÇECİ

Süleyman Demirel Üni.

Güzel Sanatlar Fak. Geleneksel Türk
El Sanatları Bölümü Başkanı

Bilge dergisinin 16. sayısında (1998/Bahar), Dr. Mustafa Denктаş imzalı “Tarihî Kayseri Cami ve Mescidleri” başlığı ile bir kitap tenkidi yer almıştır. Dr. Mustafa Denктаş bu yazısında telifi bana ait olan kitabın tenkidini yapmış ve kitap hakkında görüşlerini belirtmiştir.

Yazıyı, “Kitapta yapılan hataları görmezden gelmenin bilim hayatına yapılacak olumsuz bir katkı olacağı” düşüncesiyle bitiren M. Denктаş’ın her şeyden önce bilime yaptığı en büyük olumsuz katkı, bu yazıda da görüldüğü gibi, ön yargılı ve subjektif bakış açısıyla yaklaşp, konuyu öznel bir yaklaşımla ele almasıdır. Ortaya konan bir eserin hatâları, eksikleri, yanlışları olması dolayısıyla eleştiri alması gayet tabiidir. Eğer bu eleştiride ilmî olmaktan söz edilecekse, bunun objektif ve yansız yapılması gerekir. Kendisini yakinen tanıdığım Dr. Mustafa Denктаş’ın bu kitapla ilgili yaklaşımı bilimsel kriterlerden uzaktır.

Zira, ben kitabımda da belirttiğim gibi, bir sanat tarihçisi, bir mimar değilim. Kendi dalımda, hem teoride, hem pratikte hiç durmadan çalışsan, eserler ortaya koyan, öğrenci yetiştiren ve devamlı üreten bir akademisyenim. Bu kitabı hazırlamaktaki en önemli sebebim, her geçen gün birkaçını kaybettiğimiz, kendi kendimize yaktığımız, göz göre göre yok ettiğimiz tarihî mirasımızı bir şekilde belgelemek, yıkılıp gitmeden hiç değilse elde bir resminin, bir izinin kalmasını sağ-

lamak içindir. Ne yazık ki, bu kitap yazıldığından bu yana içinde yer alan eserlerden bazıları yıkılmıştır. Ülkemizin acı gerçeği... Benim de bu kitapta vurguladığım ve dikkat çekmeye çalıştığım en can alıcı nokta budur zaten.

Maalesef, Kayseri’de ve tüm ülke genelinde yaşadığımız, tarihe ve kültürel, dolayısıyla eldeki mirasa vefasızlık üzücü boyutlardadır. Yüzlerce, hattâ binlerce yıllık tarihî yapılarla sadece “taş yığını” olarak bakan, ilgisiz ve bilinçsiz yaklaşımlar sonucu pek çoğunu kaybettiğimiz ve hâlâ da çeşitli sebeplerle yok etmeye çalıştığımız bu miras, bizim soy kütüğümüz, köklerimiz, yaşadığımız toprakla, coğrafyayla bağımızdır. Kitabım bir sanat tarihi kitabı değildir, bunu belirttim. Bu kitap, sadece, bu acı gerçekleri göz önüne sermek ve kendi memleketimde bu eserleri, hiç değilse elden gitmeden, kayıtlı bir hâle getirmek ya da önemine dikkat çekmek amacıyla kaleme alınmış ve beş yıllık yorucu araştırmalar, çalışmalar, incelemeler sonucu ortaya konmuştur.

Kendi branşım olmamasına rağmen, bu eserlerin gözümün önünde birer birer yok olmasına razı olmadığım ve konuyu gündeme getirmeyi amaçladığım bu kitabı belediyemiz yayımlamıştır. Bu desteklerinden dolayı kuruma teşekkür ederim. Fakat şunu da belirtmeliyim ki, ben bu eserden tek kuruş bir maddî karşılık almış değilim.

Sonuç olarak, tarihî ve kültürel mirasımız olan bu eserlerin birer birer yok olması göz önünde bir hâdisedir. Türkiye’nin olduğu gibi Kayseri’nin de realitesidir. Sayın Dr. Mustafa Denктаş, bir otorite, bir uzman, bir sanat tarihçi olarak lütfedip bu konuyla ilgili doğru metotlar kullanarak (!) bir kitap hazırlasın; bu eserleri inceleyip, anlatan bir çalışma ortaya koysun; vakıflara gidip belgelerini bulsun, fotoğraflarını çeksün, plânlarını çizsin, biz de ona teşekkür edelim. Tabii, o işin başına geçene kadar ortada eser kalırsa...

“Hafız İbrahim Demiralay’ın Hâtıratı”

Hafız İbrahim Demiralay’ın Hâtıratı ve Isparta’da Millî Mücadele ile İlgili Belgeler,
Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Bayram Kodaman-Hasan Babacan, Göltaş Kültür Dizisi No:6, Isparta 1998, 335 sayfa. Eserin sonunda hâtıratın Osmanlıca fotokopisinin bir bölümü mevcuttur.

Zafer GÖLEN

Burdur Eğitim Fak. Tarih Böl.
Araştırma Görevlisi

Eser, Önsöz, Giriş, İbrahim Demiralay’ın görüşlerinin yer aldığı “Hâtırat” ve *Hâtırat*’da geçen olayları doğrulamak için kullanılmış olan oldukça zengin “Belgeler” bölümlerinden oluşmaktadır. Eserin muhtevasını oluşturan “Hâtırat” bölümü, Isparta’da İstiklâl Savaşı, Kemal Atatürk, Isparta, Millî Savaş, Hanemde Kongre, İlk Nazilli Kongresi, Suikast ve (Ferahi Camii Vakası), Eğirdir ve Taklib-i Hükümet, İkinci Nazilli Kongresi, Cepheyi Ziyaretim, İstanbul Meclisinin Dağıtılması, Ankara, Timur Alayı, Çetelerin Askerleşmesi Düşman Taarruzu ve Müzahe Bölükleri, Şanlı Halâsımız adlı ana başlıklardan oluşmaktadır.¹

Eserin ortaya çıkış serüveni bizzat tanık olduğumuz üzere oldukça zahmetli olmuştur. Eser, Güzel Sanatlar Fakültesi öğrencilerinden Osman Babacan tarafından atıl bir durumda bulunmuştur. Daha sonra abisi SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi araştırma görevlisi olan Hasan Babacan aracılığıyla SDÜ Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü’ne intikal etmiştir. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı ve Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü Prof. Dr. Bayram Kodaman tarafından değerlendirilen defterin orijinal olduğuna karar verilmiştir. Eser, Bayram Kodaman ve Hasan Babacan tarafından transkrip edilmiş ve Cumhuriyetimizin 75. yılı anısına Süley-

man Demirel Üniversitesi tarafından yapılan etkinlikler çerçevesinde yayımlanmıştır.

Bilindiği gibi, özellikle ileri gelen devlet adamları ve aydınlar hâtıratlarını yayınlayarak, dönemin gizli kalmış yönlerini aydınlatmayı ve kamuoyunu bilgilendirmeyi hedef edinirler.² Ancak, kimi zaman yazarın dünya görüşü ve olaylar hakkındaki tarafgirliği nedeniyle³ bu eserleri dikkatlice kullanmak ve yazar hakkında mümkün olduğu kadar bilgi toplamak veya olayların resmî arşiv belgeleriyle uyum içinde olup olmadığının incelenmesi önem arz etmektedir. Bu sakınca-
sına rağmen hâtıratlar oldukça değerli bilgiler verebilir. Bir hâtıratın tarafsız bir bilgi elde edilemezse dahi, en azından hâtıratı kaleme alan kişinin dünya görüşlerini öğrenmek çok önemlidir. Kişinin dünya görüşünün elde edilmesi ile o dönemde yaşamış birinin olaylara bakışı öğrenilebilir ki, bu bilgi oldukça önemlidir. Çünkü, herhangi bir dönemde yaşamış birinin zamanındaki olaylara bakış açısını arşiv kayıtlarından öğrenmek oldukça zordur.⁴ Hâtıraların en önemli ikinci yanı ise, arşiv belgelerinde bulamayacağımız yerel faaliyetler hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler vermeleridir.⁵ Bu önemli ayrıntı eseri hazırlayan Bayram Kodaman tarafından da önemle vurgulanmıştır. Kodaman esere yazdığı Önsöz’ünde; “*Kuruluş Savaşı’nın çeşitli yönlerinin en ince detayına kadar aydınlatıldığını, ancak vilâyetlerde veya kazalarda sivil otoritelerin, Genel Kurmayın görevlendirdiği subayların ve halk liderlerinin teşebbüsüyle mahalli halktan teşkil edilen kuvvetlerin organizasyonu, faaliyetleri, halkın tavrı, gayri müslimlerin tutumu hakkında pek fazla bilgi, belge, yayın olmadığını... Mahalli bilgi, belge ve kaynakların gün geçtikçe çeşitli sebeplerden ötürü azaldığı, hattâ yok olduğu.... Bu anlayıştan hareketle Isparta’da Millî Mücadele dönemine ait bilgi ve belge araştırılmasına girişildiğini... Araştırmaların sonucunda hâtıratların elde edildiğini ve yayımlandığını...*” belirtmiştir.⁶

Eserin muhtevası incelendiğinde, İbrahim Demiralay’ın Osmanlı tarih geleneğinin devamı kabul edebileceğimiz bir girişle eserine başlar ve tarihî olayları Hazret-i Âdem’den başlatır. Tüm peygamberleri sanayi ve teknolojiyi yeryüzünde tesis eden kimseler olarak tanımlar. Ancak, Hazret-i Muhammed’le bu silsilenin sona erdiğini, O’ndan sonra insanlığın geleceğinin fen ve ilimdeki gelişmelerde yattığını ifade eder. Mukadime’nin ilerleyen bölümlerinde, 1930’larda ortaya

atılan Türk tarih tezinin etkisi⁷ kendisini güçlü olarak hissettirir.⁸ Hattâ o kadar ileri gider ki, Hazret-i Muhammed'in ve diğer peygamberlerin Türk olduğunu iddia eder. Bu iddiasına delil olarak da peygamberlerdeki savaçılık vasfını gösterir. Açıkça savaçılığın Türk milletin karakteri olduğunu yazar. Türk tarih tezini kabul ederek, medeniyetin Asya'da başladığını ve tüm dünyaya Türkler tarafından yayıldığını, mantıkî çıkarımlar ile ispatlamaya çalışır. Hattâ, "Berberî Türk" kavramını icat ederek, İspanya Fâtihî Tarık Bin Ziyad'ı Berberî Türk kabul eder. Daha sonra kısa bir Osmanlı tarihi özeti yapar. Klâsik Osmanlı gelenekçiliği yeniden kendini gösterir ve Gelibolulu Mustafa Âli'nin başlattığı geleneğe uyarak, Kanunî Çağı'nın hemen ardından Osmanlı Devleti'ndeki gerilemeyi başlatır.⁹ Mukaddime'nin sonu Kurtuluş Savaşı hakkındaki değerlendirmesiyle sona erer. O, milletin çektiği derterin sorumlusu olarak Osmanlı hanedanını ve İttihat ve Terakki hükûmetini görür. Bu yüzden Enver Paşa'yı "diktatör", Sultan Vahdettin'i ise "şerefsiz" olarak niteler. Cumhuriyet'e ve onun değerlerine yürekten bağlılığını ifade eder. Cumhuriyet'in eserlerinin günden güne arttığını ve kâinata sığmayan kudretli irade ve dehasıyla Atatürk başlarında bulunduğu için Allah'a binlerce kez şükretmektedir. Atatürk'ü anlatmaya kendisinin gücünün yetmeyeceğini, zaten buna da gerek olmadığını, çünkü bizzat Atatürk tarafından okunan nutkun O'nun büyüklüğünün en açık göstergesi olduğunu yazar. Eserini şu cümlelerle tanımlar: "Yalnız ben hadîsâtı nasıl gördüm ve duydumsa, olduğu gibi yazacağım. Ne riyâ ve ne de halûsî karıştırabilirim! Esasen hilkatim de müsait değildir. Kalemim belki tenkitlere uğrayacaktır. Lâkin maddî ve manevî olgunlukların hakikî tecelliyâtını ifade borcumdur. Hurâfelere inanmam. Cenâb-ı Hakk'ın Nur-ı azamet ve kudretinin kendine nâzır kalplerde inikâsı ve buna dâima milletimin saf yüreğinin cilve gâh olduğunu iftiharla görüyorum ve öğreniyorum. Türklüğüme seviniyor ve bekâsına dua ediyorum. Gözlerimizin henüz yetiemediği ufukların arkasında onun için hazırlanmış büyük istikballer vardır. Düşmanları makhûr edenleri iki cihanda mesud olsun!..."¹⁰

Giriş'in ardından, Atatürk hakkında bilgi verir ve kendisinin O'nda gördüğü meziyetleri sıralar. O'nu "Türk'ün ölçülmez kahraman evlâdı olarak" silâh arkadaşlığının kıymetini bilen, riyâ ve taassuptan nefret eden, neşeli, zarif, barışsever olarak tanıdığını belirterek, bu özellikleri hakkında bilgi verir. Onun barışse-

verliğinin tüm dünyaya örnek olacağını, Rusya'da Lenin ve arkadaşlarının, İtalya'da Mussolini, Almanya'da Hitler'in dünyayı kana bulamak için hazırladıklarını, onların Atatürk'ün barışçı politikasını bilmeleri hâlinde kendiliklerinden başbuğluk formasını Atatürk'ün omzuna koyacaklarını, yakın bir gelecekte bu yazdıklarının gerçekleşeceğini, kendisinin de bu mutlu tabloyu mutluluk içinde seyredeceğini ifade eder. Atatürk'ün dindar ve dine hürmetkâr biri olduğunu, din ile devlet işlerini ayırmasının, şapka ve harf devrimini yapmasının sebebinin milleti ilmen yükseltmek, İslâmîyet'i taassup ve hurafeden temizlemek olduğunu belirterek, bir anısına yer verir: "Hiç unutmam 337'de bizi Çankaya'ya iftara götürmüş idi. Biraz önce vardık. O zaman yanında bulunan meşhur Hafız Hüseyin'e Kur'ân okutturdu.... Atatürk karşında sedir üzerinde sâkin ve mütevâzîâne dinliyordu. Ne yalan söyleyeyim, mânasını pek güzel anladığı Kelâmullah'ın ruhunda uyandırdığı intibâlar bizlere de aksederek, ilâhî bir âleme dalmış idik." Atatürk'le ilk zamandan beri arkadaş olma şerefine eriştiğini, önemli sosyal inkı-lâplar yaptıklarını,¹¹ kimi zaman kendisinin de mânasını kavrayamadığı için bazı inkı-lâplardan dolayı üzüldüğünü, ancak, hiçbir zaman Atatürk'e olan sevgisinin azalmadığını, bu sevginin çıkar için de olmadığını yazar. Muhtemelen, Falih Rıfkı'nın yazdıklarından dolayı Atatürk'ün yanlış tanındığını düşündüğünden, onun Atatürk hakkında yazdıklarının Atatürk'ün sofradaşlığına yakışmadığına işaret eder. Cumhuriyet'in ilânından sonraki gelişmelerden bahsederek, bunların hepsinin "Atatürk ve kıymetli hükûmet ve meclis arkadaşlarının vicdanlarındaki mânevî şeffaflık, sönmez aşkın bir sonucu" olduğunu belirtir.¹²

İsparta'yı anlattığı daha sonraki bölümde, İspartalıların tarihin hiçbir devrinde düşmana boyun eğmediğini, Millî Mücadele döneminde de Afyon'u, Antalya'yı, Burdur'u işgal eden düşmanın sadece İsparta'ya giremediğini belirterek, İspartalı olduğu için gurur duyar ve bu kentin şerefli tarihini yazmaktan duyduğu gururu dile getirir. Bu bölümde dikkati çeken konulardan biri, Atatürk'ün İsparta'yı ziyareti esnasında Atabey nâhiyesinden geçerken, orada türbesi bulunan ve nâhiyeye adını veren Gazi Atabey hakkında bilgi almasını ve soyadı kanununun çıkmasıyla birlikte kendisinin Atatürk soyadını aldığını belirtmesidir. Yazar, Mustafa Kemal'in aklına bu soyadının Atabey'i gördükten sonra gelmiş olabileceğini ima etmektedir. Diğer dikkati çeken bir nokta da, Ağlasun nâhiyesinde

bulunan Sagalassos antik kenti hakkında verdiği bilgidir. İbrahim Demiralay'ın köylülerin ifadelerinden naklettiğine göre, Sagalassos, I. Dünya Savaşı esnasında antik kentte karargâh kurup, aylarca konaklayan Alman askerleri tarafından yağmalanmıştır.¹³ Kanaatimizce, bu iddia oldukça önemlidir. Çünkü, genellikle I. Dünya Savaşı'nda müttefikimiz olarak bildiğimiz Almanların özelde ülkemizde, genelde Osmanlı Devleti'nin o zamanki sınırları içinde yaptıkları bu tür gizli faaliyetler araştırılmaya muhtaç bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğer, Hafız İbrahim'in iddia ettiğine benzer birkaç olay daha ortaya çıkar ve ispatlanabilirse, o zaman, Almanya-Osmanlı ittifakının boyutlarını yeniden değerlendirmek gerekecektir. Sonuçta, Almanların durumu IV. Haçlı Seferi'ndeki yağmacı Latinlere, Osmanlıların durumu da zenginlikleri yağmalanan dönemin Bizans'ına dönecektir.

Eserin ilerleyen bölümlerinde, bölgedeki Kuva-yı Millîye teşkilâtı ve yapılanması hakkında oldukça ayrıntılı ve değerli bilgiler verilir. Özellikle, Mustafa Kemal'in *Gençliğe Hitabe*'sinde belirttiği, “*memleketin dâhilinde, iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hattâ hıyânette bulunabilirler*” sözü, Demiralay'ın hâtıratı okununca daha bir değer kazanıyor ve Mustafa Kemal'in bu sözleri ne kadar isabetle sarf ettiği daha anlamlı olarak ortaya çıkıyor.¹⁴ Yine, O'nun hitabesinde belirttiği, “*dâhilî ve hâricî bedhahlar*”, yani yıllarca aynı toplum içerisinde kardeşçe yaşamış bulunan diğer milletlerin Anadolu'nun işgaliyle birlikte takındıkları tavır ve yine şahsî çıkarları yüzünden vatani ve milleti acımasızca düşmana peşkeş çeken kimselerin varlığı, bu hâtıratıda da oldukça önemli bir yer işgal ediyor.¹⁵

Eserin genelinde, bölgede Kuva-yı Millîye'nin kuruluşu ve bu kuruluş aşamasında yaşanan zorluklar ele alınmıştır. Ancak, yerel bir direniş organizasyonunu üstlenmiş biri olması yüzünden Demiralay'ın bu örgütlenmeyi nasıl gördüğü bizim için önemlidir. O, kısa bir anekdotun sonra içinde buldukları durumu şöyle tanımlar: “*Evet! Padişah ölmüş, hükümet ölmüş, herşey ölmüş, ölmüş! Artık kumandan kimdir? Kılıncına dayanan, imanına güvenen!! Atatürk'ün adımlarını kendimize hareket düsturu yaparak, naçizâne olsa da muhitimizi icâbâtına uydurduk.*”¹⁶ Onun, Kuva-yı Millîye'ye katılan insanlar hakkındaki düşüncelerini öğrendiğimizde, Türk milletinin bu savaşı olanca yokluğa rağmen nasıl kazandığını çok güzel açıkladığını görürüz: “*İlk meclise gitmezden evvel 10 ay çetecilik ettim.*

Her gün evime mücahit vesâire olarak icâbında yüzerlerce misâfir gelir. Bütün istirahat ve yemekleri hârice lüzum görülmeksizin seve seve yapılır, yorulmaz gayretle ağırlandılar, hepimizin yüzü ağardı. Çete deyip de geçmeyiniz. Bunların hepsi öyle asil ruhlu Türk çocuklarıdır ki: Bir gün olsun terbiyelerini bozup, kafalarını kaldırarak, hizmetçilerimizin dahi yüzüne bakmaktan hayâ ederlerdi. Silâhları omuzda, çizmeleri ayakta vatanın namuslu öz evlâtları! Her veçhile sitâyîşe lâyıktırlar.” Annesinin, binlerce Kuva-yı Millîyeciden biri olan Hafız İbrahim'i cepheye uğurlarken söylediği sözler, binlerce Mehmetçiğe de kendi anneleri tarafından söylenmiş ve o anaların hepsi de belki geri gelmeyeceğini düşündükleri oğullarını aynı meta-netle cepheye göndermişlerdir: “*Yavrum, Hafızım, sizi Cenâb-ı Hakk'a havale ettim. Yolun açık olsun!*”¹⁷

Demiralay'ın kısa olarak üzerinde durduğu ancak oldukça önemli bir paragraf var. Demiralay Bank di Roma'nın kendilerine kredi vereceğinin belirtilmesi üzerine bankanın faaliyetlerinden bahsederken, şu çok mühim tesbitte bulunuyor: “*Bank Di Roma, İtalya işgalinin kılavuzluğunu yapar. Arazi, binalara değerinden çok fazla ve ehven faizle uzun vadelerle ikrâzâtta bulunur. Borçlar verilemeyecek bir hâle geldikten sonra rehinleri kimsenin alamayacağı bedel ile tefavvuz İtalyan muhaciri yerleştirir. Nihâyet memleketin resmen ilhâkına sebep olur.*” Görüldüğü gibi, Hafız İbrahim tehlikenin ve emperyalist amaçların farkındadır. Bu sebeple, kendisine sunulan teklifi reddeder.¹⁸ Demiralay'ın dikkat çektiği nokta, XIX. yüzyılda bankaların ülkelerinin yayılmacı amaçları için kullanıldığına güzel bir örnektir. Bu önemli ayrıntıdan sonra, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının İş Bankası'nı neden kurdukları ve yaşatmak için özel bir önem sarfettikleri daha kolay anlaşılacaktır.

Hafız İbrahim, İstanbul'un işgalini ve işgali protesto için yaptıklarını anlattıktan sonra, I. Meclis'in açılışını çok büyük bir coşku içinde anlatır. Onun bu coşkusunu okuyucuyu sanki bir zaman tünelindeymiş gibi Meclis'in açılışına götürür. Gerek Meclis açılmadan önce, gerekse Meclis açıldıktan sonra, Padişah ile Meclis'i uzlaştırma akımına şiddetle karşı çıkar. Onun gözünde Padişah “*Milleti Yunan'a teslim eden*”dir. Meclis'de bu uzlaştırma işiyle meşgul olunmasını da, “*gereksiz işler*” olarak niteler.¹⁹

Hâtıratın önemli bir bölümünde, batı cephesinde hayli etkin olan ve düzenli ordu kurulmadan önce böl-

gedeki en büyük askerî güç olan Demirci Mehmet Efe'nin faaliyetleri ile ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler verir. Demiralay, Mehmet Efe'ye dâima saygı duymuş ve hiçbir zaman onu Çerkez Ethem ile aynı kefeye koymamıştır. Onun gözünde Çerkez Ethem, soyguncu ve eşkiyadır.²⁰ Oysa, Demirci Mehmet Efe'yi asabî olması dışında pek fazla eleştirmez.²¹

Hafız İbrahim, tarihe çok meraklı olduğunu, pek çok tarihî şahsiyetin hayatını okuduğunu, onların içinden en fazla Timurlenk'i beğendiğini, bu yüzden teşkil ettiği alaya "Timur" adını verdiğini anlatarak, kendisine soyadı olan macerayı da böylece açıklamış olur.²²

Eserin ikinci kısmı olan "Belgeler" bölümü, Hafız İbrahim'in ilk bölümde açıkladığı olayları destekler nitelikte, oldukça zengin doküman birikiminden oluşmaktadır. Bu bölümde, bölgede Millî Mücadele hakkında araştırma yapacağı gayet açıktır.²³

Hafız İbrahim Demiralay'ın hâtıratı bir bütün olarak ele alındığında, herhangi bir bölümde o dönemde yapılanlara bir muhalefet söz konusu olmadığı gibi, tamamen tasdik söz konusudur. O, eserin başından sonuna kadar çeşitli vesilelerle kendisinin Mustafa Kemal'e bağlılığını dile getirmiştir. Onun ölene kadar Millet Meclisi'ndeki milletvekilliği koltuğunu koruması, Atatürk'ün icraatlarına destek verdiğinin en kuvvetli ispatıdır. Çünkü, Mustafa Kemal'e muhalefetlerinden dolayı I. Meclis'de görev alan birçok kişi, inkılapları gerçekleştiren II. Meclis'de yer alamamıştır.

Cumhuriyetimizin 75. yılını büyük coşkuyla ve bir çok etkinlikle kutladığımız geçen yılın, belki de en faydalı faaliyeti yukarıda tanıtımını yaptığımız türden eserlerin kamuoyuna kazandırılması olmuştur. Günümüz okuyucusuna sunulan bu eserlerle, bugün sadece slogan olarak anlaşılan birçok sözün hangi şartlar altında söylendiği, birçok başarıya ne gibi fedakârlıklarla erişildiği çok daha kolay olarak anlaşılacaktır. Bu eserler okunduğu zaman ve dönemin olayları çok daha iyi kavrandığı zamandır ki, sözle değil yürekle de Cumhuriyet'e bağlı nesiller yetiştirmek mümkün hâle gelecektir. Bu yüzden, öncelikle, anılarını kaleme aldığı için Hafız İbrahim Demiralay'a ve daha sonra eserin yayımlanması esnasında her safhada görev alan değerli araştırmacılara teşekkür etmeyi bir ödev kabul ediyoruz.

NOTLAR

* Hafız İbrahim Demiralay, 1883'de Isparta'da doğmuş, 29 Mart 1939'da ölmüştür. Yılanlızâde Tahir Paşa'nın oğludur. İlk ve orta öğrenimini Isparta Rüştiyesi'nde tamamladıktan sonra

1902'de İstanbul'a gelerek, Fâtiî Medresesi'nde yedi yıl eğitim gördü ve müderrislik icâzeti aldı. Sonra 1911-1912 yıllarında Isparta İdadisi'nde din bilgisi ve ahlâk dersleri okudu, bir ara Bidayet Mahkemesi Üyeliği'nde bulundu. İzmir'in Yunanlılarca işgal edilmesi üzerine Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurdu. TBMM'nin I. Dönemi için yapılan seçimlerde Isparta milletvekili olarak 23 Nisan 1920'de Meclis'in açılışında hazır bulundu. Millî Mücadele'ye aktif olarak katıldı. Topladığı gönüllülerden oluşan ve adına önce "Demiralay" daha sonra resmî olarak "39. Alay" adı verilen gönüllü birlikleriyle savaşa katıldı. II, III, IV, V ve VI. dönem Isparta milletvekili olarak görevini sürdürdü. Başarılarından dolayı kırmızı-yeşil şeritli İstiklâl Madalyası ile ödüllendirildi. Bakınız, **Hafız İbrahim Demiralay'ın Hâtıratı ve Isparta'da Millî Mücadele ile İlgili Belgeler**, s. VII.

1. Eserde geçen olayların doğruluğu hakkında, bölgedeki Millî Mücadele faaliyetlerini arşiv vesikalarına dayanarak incelemiş, bu arada Hafız İbrahim'in hâtıratından da yararlanmış olan, Nuri Köstüklü'nün eserine bakılabilir. Eserde, Hafız İbrahim'in hâtıratında yer alan olayların devlet belgelerine nasıl yansıtıldığı ve devletin olaylara nasıl yaklaştığı açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Bakınız, Nuri Köstüklü, **Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları**, Ankara 1990, Kültür Bakanlığı Yayınları. Yine bölgedeki gelişmelerin bazıları karşılaştırmak için bakınız, Suki Aydın, **Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekâtı**, Ankara 1990, Kültür Bakanlığı Yayınları.
2. Ülkemiz tarihçiliği bu açıdan oldukça fakirdir. Devlet adamlarının ve aydınların hâtırat yazma geleneği XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra başlar. Daha önceki dönemlerde kaleme alınan hâtıraların azlığı ve sonuçları konusuna Suraiya Faroqhi'de değinmiştir. O, "Osmanlı toplumunda anıların ve en genelde yazarların ağzından anlatılmış hikâyelerin bulunmadığının düşünüldüğünü, bu durumun XIX. yüzyılın ortalarından önce birey olma bilincinin olmadığı şeklinde yorumlara yol açtığını, ancak son zamanlarda bu düşüncenin iyice göreceli olduğunun ortaya konduğunu" belirtmiştir. Bakınız, Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla**, Çev. Elif Kılıç, II. Baskı, İstanbul 1998, s. 5, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
3. Yazarların dünya görüşleri kimi zaman bir toplumu dahi mahkûm edebilmiştir. XVIII. yüzyıl Fransız seyyahlarından Baron de Tott ve Volney'in eserleri bu türdendir. Onların Türk millî haklarındaki olumsuz görüşleri tüm Avrupa'ya yayılmış, eserleri yularında üniversitelerde ders kitabı olarak okutulmuş. Avrupa kamuoyunun Türkleri yanlış tanımasına ve Türklere düşman olmalarına yol açmıştır. Bakınız, Zafer Gölen, "Baron de Tott'un Seyahatnâmesine Dâir", **Bülge**, Ankara 1998, s. 17, s. 69-71. Konu hakkında değişik bir yorum için bakınız, Klaus Kreiser, "Türklerde Akıl Var mı?", **Cogito**, İstanbul 1999, s. 93-110.
4. Arşiv kayıtlarının yetersizliğine vurgu yapan Ahmet Yaşar Ocak, bu eksikliği dile getirmiş ve bu yüzden kendi eserinin bütünde yapılan çalışmalar çapında olamadığını üzülen ifade etmiştir. Bakınız, Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zandıklar ve Mülhidler (XV-XVII. Yüzyıllar)**, İstanbul 1998, s. XVI, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
5. Eserinde sıkça bu kaynaklara başvurulan Panzac, XVIII. yüzyılda Şam'da berberlik yapan bir kişinin 20 yıl boyunca tuttuğu günlüğün çok değerli olduğunu açıklamıştır. Çünkü, günlük Panzac'ın arşiv belgelerinden temin edemediği, "XVIII. yüzyıl ortasında bir Osmanlı şehri halkının yaşam koşulları hakkında değerli bilgiler" sunmuştur. Bakınız, Daniel Panzac, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)**, Çev. Serap Yılmaz, İstanbul 1997, s. 4, Tarih Vakfı Yurt Yayınları; eserin Türkçe çevirisi için, Şeyh Ahmet El-Bedirî El-Hallâk, **Berber Bedirî'nin Günlüğü 1741-1762 Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar**, Çev. Hasan Yüksel, İstanbul 1995, Akçağ Yayınları.

6. *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hâtıratı*, s. V-VI.
7. *İbrahim Demiralay hâtıratını yazmaya 1936'da başlamış ve 1937'de bitirmiştir.*
8. *Türk Tarih Tezi için bakınız; Etienne Copeaux. Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine*, İstanbul 1998, s. 31-53. *Tarih Vakfı Yurt Yayınları; Büşra Ersanlı Behar. İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, II. Baskı İstanbul 1996, s. 89-194. *Afa Yayınları; Zafer Gölen. "Atatürk ve Tarih", Jandarma Eğitim Dergisi*, Ankara Eylül 1999, Sayı 11, s. 12-16.
9. *Konu hakkında bakınız; Cornell H. Fleischer. Tarihiçi Mustafa Ali*, İstanbul 1996, s. 243-320, *Tarih Vakfı Yurt Yayınları.*
10. *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hâtıratı*, s. 1-6.
11. Kendisinin bu sosyal inkılabları benimsediği, Millet Meclisi ilk açıldığı zamanki fotoğrafı ve hâtıratının üzerindeki fotoğrafın karşılaştırılmasından anlaşılabilir. İlk Meclis kataloğundaki fotoğrafında sarıklı cüppeli bir görüntü içinde olan Demiralay, daha sonra oldukça modern bir kıyafet içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Bakınız, *Türkiye Cumhuriyetinin Kurucuları, Türkiye Büyük Millet Meclisi* 69. Yıl PTT Genel Müdürlüğü Armağanı, s. 17.
12. *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hâtıratı*, s. 7-12.
13. *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hâtıratı*, s. 13-16.
14. *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hâtıratı*, s. 18.
15. *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hâtıratı*, s. 26-28, 33-34, 55-57.
16. *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hâtıratı*, s. 35.
17. *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hâtıratı*, s. 91.
18. *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hâtıratı*, s. 47.
19. *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hâtıratı*, s. 78-82.
20. *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hâtıratı*, s. 109-110.
21. *Demirci Mehmet Efe düzenli orduya karşı aldığı tavır nedeniyle bugün inkılâp tarihinin polemik konularından biridir. Ancak, anlaşıldığı kadarıyla, o dönemde Demirci'yi tanıyan kişiler kendisine karşı bir sempati beslemektedirler. Çünkü, Tasvir-i Efkâr'da Arif Oruç tarafından yazılan yazı dizisinde de, Arif Oruç kendisinden övgüyle bahsetmiştir. Arif Oruç, onu, "Kahraman Demirci Mehmed Efe" olarak tanımlar. Bakınız, Yücel Özkaya. Millî Mücadele'de Ege Çevresi*, Ankara 1994, s. 97-107, *Kültür Bakanlığı Yayınları; Köstüklü, Atatürk'ün de Demirci'nin bölgede Kuva-yı Millîye'ye büyük katkılar yaptığını düşündüğü, bu düşüncesinden dolayı da kendisinin hayatına dokunulmadığı kanaatinde dir. Köstüklü. a.g.e., s. 285.*
22. *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hâtıratı*, s. 89-90.
23. *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hâtıratı*, s. 122-290.

“Türk Kültüründe Karakeçililer Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri”

(3 Haziran 1999-Şanlıurfa)

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI

- Yeni çıktı -

“Yunan Mezalimi”

Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)**, AKDYYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999, ISBN 975-16-1052-4, XVIII+494 sayfa.

Doç. Dr. Semih YALÇIN
Gazi Üni. Fen-Edebiyat Fak.
Öğretim Üyesi

Yunanlılarla, yakın tarihimizde olduğu gibi, zaman zaman gerginliklerin yaşandığı bir dönemde yayımlanan eserin, konu ve muhteva itibarıyla de Türk kamuoyunun bilgilendirilmesine katkıda bulunacağı şüphesizdir.

Eserde, Önsöz ve Kısaltmalar'dan sonra kaynakların tahliline geçilmiştir. Yazarın kullandığı kaynakların büyük çoğunluğunu Genelkurmay Askerî Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi belgeleri oluşturmaktadır. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'nden alınmış bir demografik haritanın yanı sıra yerli ve yabancı yayımlanmış resmî belgeler, raporlar, salnâmeler, TBMM Zabıt Cerideleri ile Gizli Celse Zabıtları, hâtıralar, süreli yayınlar ve araştırma eserler kullanılmıştır. Ayrıca eserde kullanılan raporlar ve belgelerden bazılarının orijinali Ekler'de verilmiştir.

Eserin Giriş bölümünde, I. Dünya Savaşı'ndan sonra olayların gelişimi üzerinde durulmuş ve Yunanlıların Anadolu'da işgale iştirak ettirilmeleri meselesi açıklanmak suretiyle asıl konuya bir girizgâh yapılmıştır. Burada Müttefik Devletlerin Anadolu üzerindeki menfaatleri ve politikalarıyla Yunan Megali İdeası (Büyük Ülküsü'nün böyle bir dönemde nasıl örtüştüğü ve Yunanlıları Anadolu'da işgale cesaretlendiren hususlar vurgulanmıştır.

Üç bölüm hâlinde plânlanan eserin Önsöz'ünde ifade edilen, “Yunanlılar üç yıl içinde işgal etikleri yerlerde Megali İdea'ları için Türk halkına pek çok zulümlerde bulunmuşlardır. Zulmetmek, Yunanlıların işgal siyasetlerinin bir gereği olmuştur” görüşü birinci bölümün konusunu oluşturmuştur. “Yunan İşgal Si-

yaseti ve Mezalim” adlı bu bölümde, Yunan iddiaları ve propagandası, nüfus meselesi ile bağlantılı olarak verilerek, konunun zemini oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu bölümde, “Rumların Teşkilâtlandırılmaları” alt başlığında, Rumların cemiyet faaliyetleri ile Yunan Kızılhaçı ve Yunan Kilisesi'nin faaliyetleri, Yunan işgal siyasetinin Anadolu'da işgal başlamadan önceleri plânlanıp uygulamaya konulduğunu göstermekte, müteakip bahislerde de bu husus vurgulanmaktadır. Nihâf hedefin, Yunan Megali İdeası'nda belirtildiği gibi, Enosis (İlhak) olduğu çarpıcı örneklerle anlatılmaktadır. Bu bölümde, mezalimin Yunan işgal siyasetinin bir gereği olduğu tezi sağlam bir zemine oturmakta, müteakip bölümler için de bir bakış açısı kazandırmaktadır.

Eserin ikinci bölümünde, Yunanlıların işgalleri sürsünce Aydın vilâyetinde yaptıkları mezalim kronolojik olarak ele alınmıştır. O günkü mülkî taksimatta Aydın vilâyeti, İzmir, Aydın, Manisa, Denizli ve Muğla sancaklarından oluşmaktaydı. İtalyan işgal bölgesi olması hasebiyle Muğla dışındaki Aydın vilâyetinin sancak, kaza ve köylerindeki Yunan zulümleri ele alınmıştır. Yunan zulümleri, bu birimlerin işgali ile ilgili olaylarla birlikte verilerek, konunun akıcılığı sağlanmıştır. İzmir kaza merkezindeki olaylar tasnif edilerek verilmiştir. Buradaki Yunan zulümleri “İşgal Esnasında Yunan Mezalimi”, daha sonra “İşgalden Sonra Yunan Mezalimi” olarak ayrılmıştır. Türk ve Avrupa kamuoyunu etkilemesi ve Türk Millî Mücadelesinde muharrik bir husus olması sebebiyle işgal esnasında yaşanan olaylar üzerinde daha çok durularak, tahliller yapılmıştır. Aynı bölüm içinde, Sıkıyönetim, Sansür ve Yunan Divan-ı Harbi bahislerine de yer verilmek suretiyle Yunan mezalimi daha geniş bir boyutta ele alınmaya çalışılmıştır. Böylece birinci bölümde üzerinde durulan hususlarla da bağlantı kurulmuştur. Daha sonra, Aydın, Manisa (Saruhan) ve Denizli sancaklarındaki mezalim mülkî taksimat esas alınarak, kazalara göre tasnif edilerek anlatılmıştır.

Eserin Önsöz'ünde ifade edilen, “Yunanlıların yaptıkları zulümler ve bu zulümler karşısında medenî oldukları söylenen İtilâf Devletlerinin sessiz kalmaları, hattâ yapılan insanlık dışı davranışlara rağmen Yunanlıları desteklemeleri, Türk milletinin kendi hak ve istiklâlini ancak kendi eliyle ve silâha sarılmak suretiyle kazanabileceği inancını kuvvetlendirmiştir” görüşü, üçüncü bölümün ana konusunu oluşturmuştur.

“Yunan Mezalimine Tepkiler” başlığıyla ele alınan bu bölümde, İstanbul Hükûmeti ve Saray’ın tepkileri müstakil olarak değerlendirilmiş, bu bağlamda Heyet-i Nasiha, Şura-yı Saltanat ve Meclis-i Vükela’daki konuyla ilgili gelişmeler, Sadaret ve Nezaretler ile Mahallî Mülkî Amirlerin tepkileri anlatılmıştır. Burada Harbiye Nezareti diğer nezaretlerden ayrı tutularak, Ordu başlığıyla ayrıca ele alınmıştır. Bu bölümde, halkın tepkileri “İlk Tepkiler” ve “İşgalden Sonraki Tepkiler” olarak tasnif edildikten sonra, Kuva-yı Millîye ile Cemiyetler, Protestolar ve Mitingler bahislerine geçilmiştir. “İlk Tepkiler” bahsinde, 14 Mayıs 1919 akşamı Yahudi Maşatlığı’nda yapılan mitinge yer verilmiş, akabinde “İlk Kurşun” olayı ele alınmıştır.

İlk kurşun meselesi ile ilgili görüşler, belgelerdeki ilk kurşunun kimin tarafından ve nereden atıldığı konusundaki farklı ifadelerle istinaden değerlendirildikten sonra, ilk kurşun nereden ve kimin tarafından atılmış olursa olsun, “*Türk halkını sarmış olan korkunç kinin boşalması için verilen ilk işaret oldu*” ifadesiyle noktalanmıştır. Bu bölümde Mustafa Kemal Paşa’nın “... *Biz emperyalistlerin pençesine düşen bir kuş gibi yavaş yavaş, sefil bir ölüme mahkûm olmaksızın, babalarımızın oğlu sıfatı ile vuruşa vuruşa ölmeyi tercih ediyoruz*” ifadesinde kendini bulan ruh ve düşüncüyü taşıyan Türk milletinin tepkileri anlatıldığı gibi, bizzat Mustafa Kemal Paşa’nın Yunan mezalimi karşısındaki tepki, tavır ve yaptıkları Heyet-i Temsiliye ve TBMM ile birlikte ele alınmıştır. Aynı bir başlık hâlinde Türklerin kendilerine karşı yapılan mezalim karşısında nasıl vakar ve sükunetlerini muhafaza ettikleri, yerli Rumları koruma altına aldıkları anlatılmıştır.

Çalışmanın başından beri Yunan mezalimi tahkik edildikten sonra tespit edilen bilgi ve belgelerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu bölümde ise, Yunan mezaliminin tahkik ve tespiti ayrıca ele alınmış; İtilâf Devletleri ve Türk makamlarınca yapılan tahkik ve tespit çalışmaları derli toplu olarak değerlendirilmiştir. Aynı bahiste Müttefik Devletlerce oluşturulan ve 21 Temmuz 1919 tarihinde Paris Konferansı Yüksek Konseyi’nce kararlaştırılan, Amiral Bristol başkanlığında kurulan Beynelmîlel Tahkik Heyeti’nin Batı Anadolu’da Yunanlılar tarafından işgal edilen yerlerde yaptığı incelemeler ve incelemeleri sonunda hazırladığı rapor değerlendirilmiştir.

15 Mayıs-20 Temmuz tarihleri arasında cereyan eden olayları incelemek üzere kurulan heyet, 12 Ağustos’ta İstanbul’da ilk toplantısını yapmış ve 15 Ekim 1919 tarihine kadar çalışmıştır. Heyetin çalışmaları sonunda hazırladığı rapor, Yunanlıları sorumlu tutuyor ve Yunan işgalinin bir an evvel geri alınmasını teklif ediyordu. Bütün bu görüş ve tespitlere rağmen bu rapor, Yüksek Konsey tarafından hasıraltı edilmiştir. Konuyla ilgili Türk tarafının görüşleri de değerlendirilmiştir. Bu bahsin sonunda, Ali Türk geldi’nin “*Tahkik Komisyonu ve raporu Türkiye’de yeniden ümitler uyandırmış ise de müspet bir netice vermedi. Bu iki teşebbüsten de bir muvaffakiyet elde edilememesi, artık Türk hukukunun diplomasi tarihiyle değil ancak kuvvetle müdafaa edilebileceğine tereddüde mahal bırakmamakta idi. Bunun için salim düşünceler, necat ümitlerini Anadolu’da başlayan mücadele-i millîyenin inkişafına intizarda bulmakta idiler*” sözlerine yer verilmiştir. Ayrıca bahsi geçen heyetin hazırladığı raporun aslı Ekler’de aynen verilmiştir.

Bu bölümde, İtilâf Devletlerinin Yunan mezalimi karşısındaki tepkileri de müstakilen ele alınmıştır. Böylelikle Giriş’te ifade edilen, “*Yunan zulümleri karşısında İtilâf Devletlerinin sessiz kalmaları, hattâ yapılan insanlık dışı davranışlara rağmen Yunanlıları desteklemeleri, Türk milletinin kendi hak ve isiklâlini ancak kendi eliyle ve silâha sarılmak suretiyle kazanabileceği inancını kuvvetlendirmiştir*” görüşü teyit edilmek istenmiştir. Lozan Andlaşması’nda da Yunan mezalimi ile ilgili harp tazminatı ve tamirat meselesi ve esir mübadelesi gibi konular hukukî açıdan değerlendirilmiştir.

Genel bir değerlendirmenin yapıldığı Sonuç bölümü ise, şu hükümlerle bitirilmiştir: “*Aydın vilâyetinde Enosis’i gerçekleştirmek için insanlık dışı uygulamalarla işgali gerçekleştiren Yunanistan, müttefiklerinin her türlü yardım ve desteğine rağmen Türk Millî Hareketi’nin karşısında tutunamayarak, arkasında unutulmayacak pek çok acılar bırakarak, çekilmek zorunda kalmıştır.*” Bu son cümleden de anlaşılacağı gibi eser, tarih misyonuna bağlı olarak bir hafıza tazeleme özelliği taşımaktadır.

Eseri hazırlayan yazarı ve yayımlayan Atatürk Araştırma Merkezi’ni de tebrik etmek gerekir.

Zîver Bey'in “Kıbrıs Tarihi”

Soyalp TAMÇELİK

Gazi Üni. Sosyal Bilimler Ens.
Araştırma Görevlisi

Insanlığın hafızası olan kitap, sosyal topluluklar arasında iletişim kuran önemli araçlardan biri olduğu gibi, kültürün ulusallıktan ulus ötesine ulaşmasında da en önemli etkidir.

Kıbrıslı Türkler arasında çalışmalarıyla büyük takdir toplayan mümtaz araştırmacı-yazar Harid Fedai'nin, günümüz Türkçesine aktardığı eser, KKTC Millî Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı “Eser Değerlendirme Kurulu” tarafından basılması uygun görülerek, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı'nın katkılarıyla basılmıştır.

Kıbrıs Türk tarihçiliği açısından önemi büyük olan ve Zîver Bey tarafından kaleme alınan kitap, birçok tarihçi ve araştırmacının dikkatini çekmemiş veya bilgisi dâhilinde olmadığı için değerlendirmeye tâbi tutulmamıştır. Özellikle Kıbrıs Türk tarihçiliğinde önemli kilometre taşlarından olan Halil Fikret Alasya, İsmet Konur, Midhat Bey, Osman Şâkir ve Reşat Kâzım gibilerinin kaleme aldığı kitaplarda, Zîver Bey'in eserinden faydalanmadıkları görülür. Lâkin Halil F. Alasya'nın *Tarihte Kıbrıs, Lefkoşa 1988* adlı eserinde, bu kaynaktan istifade ettiği görülmektedir.

Zîver Bey'in tarihi hakkında ilk bilgiyi, Özcan Deniz'in *Türk Kültürü Dergisi*'nde “Kıbrıs Türk Tarihçiliği” (1983) adındaki makalesinden öğreniyoruz. Ancak Özcan Deniz'in yazısındaki “Zîver Bey hakkında kesin bir bilgi yoktur” yargısı, tam altı yıl sonra, yine Harid Fedai tarafından “İlklerden Bir Kitap: Zîver Bey'in Kıbrıs Tarihi” (*Yeni Kıbrıs Dergisi*, Lefkoşa, Eylül 1989) adlı konu ile ilgili bir tanıtım yazısı yayımlanmışsa da, Zîver Bey hakkında esas bilgiyi, ancak 1992 yılında mezkûr yazarımızın “Zîver Bey'in Kimliği”, (*Kültür Sanat Dergisi*, Lefkoşa, Kasım 1992) adlı makalesinden öğreniyoruz. Aslında, Osmanlıca olarak basılmış ilk “Kıbrıs Tarihi”nin, son derece ilginç bir kaderi vardır. Zira, Zîver Bey'in, kitabının Önsöz'ünde Kıbrıs'a gitmeden veya bir başka

deyişle, hiç orayı görmeden eserini kaleme aldığını belirtmiş olmasının ve Kıbrıs'la ilgilenen araştırmacı veya meraklılarının, uzun yıllar bu eserin varlığından haberdar olmamasının da garipsenecek, hattâ acınacak bir hâdise olarak karşımıza çıktığı görülür.

Adı geçen eserde, Kıbrıs'ın Osmanlı Devleti tarafından fethinden önceki dönemler hakkında, başka kaynaklarda kolayca rastlanılamayan özgün ve ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Yazdığı kitaba dayanılarak, Zîver Bey'in İngilizce, Fransızca, Almanca, Yunanca ve Arapça bildiğini ve bu dillerde Kıbrıs'la ilgili eserlerden oldukça ayrıntılı bir şekilde istifade ettiğini söylemek mümkündür. Ne var ki kitapta, yabancı kaynaklardan iktibas ettiği yerleri göstermediğinden, bunların tam künyesini belirtmek mümkün olmamıştır.

Harid Fedai tarafından günümüz Türkçesine aktarılan eserin, titiz bir çalışmanın ürünü olduğu rahatlıkla söylenebilir. Lâkin her kitapta veya her çalışmada olabilecek birtakım yazım hataları mevcuttur. Kanaatimiz bu tür hâtaların dizgiden kaynaklandığı yönündedir. Özellikle, “ma'zûr”un (s. 1) “ma'zûr”a, “ma'rûf”un (s. 3) “ma'rûf”a, “akvm-ı kadîme”nin “akvâm-ı kadîme”ye, “Ğreğorvar”ın (s. 80) “Gregorvar”a, “ğasb-ı”nın (s. 81) “gasb-ı”na, “Ğoriğos”un (s. 82) “Gorigos”a dönüştürülmesi ve buna dair birtakım yazım hatalarının tashih edilmesi daha uygun olacaktır. Bunun dışında “Kıbrıs'lı”nın “Kıbrıslı” (s. 15), “Mısırlılar”ın “Mısırlular” (s. 15), “Fenike'liler”in “Fenikeliler” (s. 16) olarak yazılması gerekirdi.

Eser, günümüz Türkçesine aktarılırken, orijinal belgenin sayfa numaralarının koyu, italik ve parantez içinde belirtilmesi, kitabın aslına ulaşmak isteyenler için büyük bir kolaylık sağlamıştır. Yeni nesillerin okuyacağı düşünülürse, kitapta mevcut olan çok sayıda Arapça ve Farsça kelime veya terkiplerin anlaşılabilmesi için bir Türkçe sözlüğün kitabın arkasında bulunmasının büyük fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Eserde belki de tek eksik nokta budur. Kitabın en arka sayfalarında, ayrıntılı bir çalışma yapılarak, okuyucuların kullanımına sunulan “Fihrist” hazırlanmıştır.

Kitabın baskısı, takdire değer bir çalışmanın ürünü olup, kitap birinci hamur kâğıda basılmıştır. 13.5x19 cm boyutlarında olan kitap, karton kapaktan yapılmıştır. Karton kapak, ağırlıklı olarak kırmızı zemin üzerine mavi bir hat ile bezenmiştir.

Kitabın ilk kısmında, KKTC Millî Eğitim ve Kültür Bakanı Doç. Dr. Mehmet Altınay tarafından kaleme alınan bir Sunuş (s. V) yazısı vardır.

“Önsöz” bölümünde ise, eseri günümüz Türkçesine kazandıran, değerli yazarımız Harid Fedai'nin kitap hakkındaki görüşleri ifade edilmiştir (s. VII-IX). Yazar bu görüşlerini ifade ederken, anlaşılır, yalın bir üslûpla günümüz Türkçesini kullanmaya özen göstermiştir. Yazarımız, kitabın asıl nüvesini oluşturan ve Zîver Bey'in *Kıbrıs Tarihi* adlı eserinin transkripsiyonunu yapmış (s. 1-112) ve hemen arkasına “Dizin” bölümünü (s. 113-147) ilâve ederek, kitabı nihâyetlendirmiştir.

Orijinal metinde Zîver Bey, anlam olarak fevkalâde açık, düzgün ve mânadar bir dil kullanmıştır. Cümlelerini genelde kısa tutmuş ve hüküm cümlesi olmasına önem vermiştir. Yazar ağırlıklı olarak sarih bir Türkçe kullanmışsa da, Farsça ve Arapça terkip ve kelimeler kullandığı da görülmüştür. Lâkin, kitabın kaleme alındığı döneme bakılırsa, bu dilin halk dili olduğu ortaya çıkmaktadır ki, bu da kitabın, ilim dünyasına olduğu kadar halka da bir şeyler öğretme amacıyla olduğu görülür.

Zîver Bey, eserin Sunuş bölümüne “İfade” (s. 1-2) adını vermiş ve Kıbrıs'la ilgili kendi görüşlerini ortaya koymuştur. Yazar, kitabı yazma nedenini mütevazî bir hâl ile ele almakta ve bu görüşünü ilginç bir atasözü ile süslemektedir: “... Benim bu bâbda yazdığım beş on sahife, *Cezîre'nin evâil-i hâli tarihinden, ancak bir sahifeyi teşkil eder...* 'Âlem, bir kitaptır, seyâhat onu mütalâa etmektedir' sözünden gâfil bulunup, Kıbrıs'ı görmeden tarihini yazmaktır” (s. 1-2).

Kitabını yazarken birtakım hatâlarının olacağını ve bunları, daha sonra konuyu ele alacak olanların düzeltilebileceğinden bahseden Zîver Bey, bu hatâların sadece kendisine mâl edilmesinin kendisini çok üzeceğini belirtmiştir (s. 2).

Bütün bunlardan sonra Zîver Bey, *Kıbrıs Tarihi* adını verdiği eserini kaleme almıştır. Kitabın ihtiva ettiği konular hakkında başlıklar hâlinde bilgi vermeye çalışılmış.

Zîver Bey, “*Malûmat-ı Arziye*” diyerek, adanın coğrafik mekânını, sahillerini, diğer bölge ve ülkelerden uzaklığını, havzasını ve iklimini ifade etmiştir (s. 3). Bununla birlikte Kıbrıs'ın adı üzerinde ciddî bir açıklama ve tartışma yapmıştır (s. 3). En eski yerleşim birimlerinin adı, konumu ve özellikleri de ayrıca ele alınmıştır (s. 6-12).

Kıbrıs'ın Eski Tarihi

Kitapta, bu hususla ilgili birçok bilgi verilmiştir (s. 12-31). Zîver Bey, Kıbrıs'ın eski tarihi ile ilgili yaptığı

ğı araştırmalarını belgelere dayandıramadığından, bazı şeyleri rivâyete binaen göstermiştir. Lâkin bu rivâyetleri nereden aldığını belirtmemiştir. Meselâ, Kıbrıs'a yerleşen ilk kavmin ahfâd-ı Yasef'den olan Yavan-zâde Kitim olduğunu belirtmişse de, bunun rivâyete dayalı bir şey olduğundan, ispatı mümkün olamayacağını ifade etmiştir. Fakat adada ilk imâr ve iskân faaliyetlerinin, Fenikeliler zamanında başladığını tesbit eder (s. 12). Buna karşın Yunanlıların adaya ilk kez Truva Savaşı'ndan sonra ilgilendiğini belirterek, Salamin, Soli, Kitiri, Kuryon, Lapatos, Kerinya, Yeni Pafos, Kitium ve Amaton gibi dokuz yerleşim biriminin kurulduğunu ve bu dönemde, yani M.Ö. 1200-700'de, küçük şehir devletlerinin tesis edildiğini ortaya koymuştur (s. 14). Aslında Kıbrıs'ın bu kadar çok kavmin hâkimiyeti altına girmesinin sebebini, haklı olarak, “*o zamanlar Akdeniz'de gemi gezdirmek için Kıbrıs ve Girid gibi adaları veyahut adalardan hangi biri olursa olsun elde bulundurmamak şart idi*” şeklinde açıklamıştır (s. 25).

Kıbrıs'ın eski tarihiyle alâkalı olarak mezhep, siyaset, maddî ve mânevî hayat (s. 31-38) incelenmiştir.

Mezhep Yaşantısı

Aslında “*Venüs'ün Kıbrıs'ta, Afrodisya şehrinde doğup büyümesi, Kıbrıslılar için başka mezhep kabulüne meydan vermemiştir*” (s. 31). Hâl böyle olunca, Ermenistan'ın Komana ve Anoyitis, Asuristan'ın Milita, İran'ın Mitra, Arabistan'ın Alilan ve Mısır'ın İzis mezhepleri, esastan mütevellit olup, ihtilâf yalnız isimlerde kalmıştır.

Siyasî Hayat

Kıbrıs Adası'nın, evvelden beri ayrı ayrı müstakil krallar tarafından idare edilmiş ve idaresinin hiçbir zaman birlik oluşturmadığı görülmüştür (s. 33). Bunun dışında her şeyin rahiplerden sorulduğu ve kararların ancak bunlar arasında müzakere yapıldıktan sonra alındığı bilinmektedir. Ayrıca Kıbrıs'taki bazı kraların idarî yönden çok ilginç uygulamaları olduğu görülmektedir. Özellikle bazı krallar, her zaman için yanında bulunan bazı kişilerin aracılığı ile halkı yönetmeye çalışmışlardır. Kralların yanında bulunan bu kişileri iki gruba ayırmak mümkündür: Biri “Yeryini”, diğeri de “Bromalanges” (s. 34) adı verilen bu sınıfların ilki, halk arasına karışarak, halkın ne düşündüğünü öğrenirdi. Buna karşın, ikinci gruptaki kişiler ise, “Yeryini” adı verilen kişileri denetlemekle görevlidirler ki, bunların asıl görevi hafiyelik yapmaktır.

Mânevî Hayat

Kıbrıslıların o döneme ait âdetlerinin pek mazbut olduğu anlaşılmaktadır (s. 35). Zira, kitapta verilen örneklerle binaen Kıbrıslıların ahlâkî ve mânevî hayatının mazbut bir yapı arzettiği görülür. Aslında adanın mânevî hayatıyla ilgili toplum kurallarının halk arasında sıkı bir şekilde takip edildiği ve bunun mezhep ile toplum normlarına dayandırıldığı bilinmektedir. Lâkin şunu da belirtmek gerekir ki, adanın serveti arttıkça, cemiyet ve ferdî hayatta birçok sapkınlıklar olmuştur (s. 35).

Ticaret Hayatı

Kıbrıs'ta ticaret, sanayi ve ziraat ne kadar gelişmiş ise, toplumdaki safahat o denli artmıştır. Bunun tersi ise her zaman acı ve ızdırap vermiştir. Buna rağmen Kıbrıs'ta bazı sanayi dalları gelişmiştir. Özellikle demir ve bakır madeninden yapılan kılıç ve zırhların her yerde övgüye mazhar olduğu ve en büyük cihangirlerin vücudunda âdeta ziynet eşyası görevini gördüğü bilinmektedir. Özellikle Büyük İskender'in belinde taşıdığı "seyf-i pürân" (s. 36) bunların başında gelir. Bunun dışında gemi inşasında ve heykeltraşlıkta oldukça büyük mesafeler alınmıştır.

Kıbrıs'ta Kullanılan Uzunluk ve Ağırlık Ölçüleri ile Mekûkât

Eski devirlerde uzunluk ve ağırlık ölçülerine karşılık olarak "kepîr, hemikepîs, mevdiyos, kiniks, ıkıst, miğar ve minas" (s. 38) gibi dilimizde karşılığı olmayan terimler kullanılmıştır. Bununla birlikte Kıbrıs'ta en eski para, Salamin Kralı I. Evagoras zamanında basılan bakır sikkedir (s. 39). Paraların üzerinde Venüs veya mâbedinin resmi, Jüpiter'e izâfeten kartal ve arslan resimleri tasvir edilmiştir.

Kıbrıs'ta Kullanılan Takvim

"Şehirlerin Eyyâmı" (s. 39) unvanlı bir takvimde, oniki ayın isimleri aynen şöyledir: 23-31 Mart: *Aftokradorigos*, 23-31 Nisan: *Thimarheksûsios*, 24-30 Mayıs: *Blithâbados*, 23-31 Haziran: *Arhiyerevs*, 24-30 Temmuz: *Estiyevs*, 23-31 Ağustos: *Romeos*, 23-31 Eylül: *Afrodîsiyos*, 24-30 Teşrin-i Evvel: *Aboğonigos*, 23-31 Teşrin-i Sâni: *Enikos*, 24-31 Kânûn-ı Evvel: *Ïyûlios*, 24-28 Kânûn-ı Sâni: *Ges-ârios*, 21-30 Şubat: *Sevasdos* (s. 40).

Lisan

Suriye ve Anadolu'ya yakın olmasından dolayı adada kullanılan dil, doğuya mahsus olanlardan ibarettir. Özellikle Fenikeliler, Kıbrıs lisanı üzerinde en zi-

yade tesir bırakanlardandır (s. 39). Venedikliler adaya geldikten sonra ise, yerli halk, İtalyanca ve Fransızca öğrenmek zorunda kalmışlardır. XVI. yy.'da ise ada halkının başlıca lisanı Rumca, İtalyanca, Ermenice, Süryanice ve Arnavutça olmuştur (s. 41).

Edebiyat Tarihi

Kıbrıs'ta halk şâirleri oldukça çoktur. Aslında bu şâirler evvel zamandan beri mevcuttur. Bunların içinden en önemlisi Omer'dir (s. 41). Kıbrıs'ın şiir ve edebiyatı, yalnızca şâirin eserini ortaya koyması ve tasavvuru olarak gösterilmektedir. Bu yüzdendir ki, Omer, İstasinios ve İyesyas'a (s. 42) şâmil, birçok tesmiye yapılmıştır.

Omer devrinden sonra sekteye uğramış olmakla beraber, Kıbrıs edebiyatı, Asya'ya ayak attığı andan itibaren tekrar canlanmıştır. Bu sırada yazılan edebî eser ve söylenen şiirler, büyük ölçüde önem kazanmıştır (s. 43). Kaleon ile Zahkipror şiirde, Soyairos ve Teon örnekleme ve hikâyecilikte, Polikrat belâgat eğitiminde, Aristos, Demokaras ve Dimitriyos tarihçilikte, Zenon felsefede, Dikordes, Evdemos, Demonaks ve Filolagos gibi isimler hekimlikte şöhret kazanmışlardır (s. 44).

Kıbrıs'taki İdarî Yönetimler

Yazar bu bölüme oldukça büyük önem verdiğinden, tafsilâtli bilgi sunmaktadır. Ayrıca çeşitli kaynaklardan alıntı yaparak, tarih sistematığı içinde, adadaki idarî yönetimin (s. 44-92) panoramasını çizmiştir. Buna göre:

İstanbul İmparatorluğu'nun İdaresi (Bizans)

Roma İmparatorluğu, doğu ve batı diye ikiye ayrılmış, Kıbrıs Adası, Doğu Roma İmparatorluğu'na yani Bizans'a geçmiş ve ada, Düka rütbesindeki memurların idaresine girmiştir. Bu sırada ada halkı, Afrodit mezhebini topyekûn bırakarak, Hristiyanlığa geçmiştir. Bundan dolayı adada bulunan ve sayıları bir hayli çok olan Musevîler, buna ciddî bir mukavemet göstermişlerse de adada çıkan büyük bir iç savaşla, yaklaşık olarak 240 bin Musevî öldürülmüş ve bir kısmı da adadan atılmışlardır. Böylece Hristiyanlık, adanın geneline şâmil olmuştur. Bundan sonra ada, metropolitlikler şeklinde teşkilâtlandırılarak, bazen Antakya, bazen de Salamin patrikliğine bağlı olarak yönetilmiştir.

Kıbrıs'ta Arapların Zaptı

Kıbrıs'a, Halife Hz. Osman zamanında ve Mısır valisi Mu'âviye'nin emrindeki İslâm orduları sevk

edilmiştir. Adayı kısa bir süre sonra ele geçiren Araplar, senede 7 bin dinar vergiye bağlamışlardır. Aslında bu hâdise, İslâm tarihi için çok önemlidir. Zira, ehl-i İslâm, deniz yüzü görmediği gibi, gemiciliğe de alışkın değildir (s. 46). Hattâ Mısır valisi Mu'âviye, Kıbrıs'a asker sevgi gerektiğinde, "*asâkir-i İslâm'ı mehâlik-i deryâya ilkâ edemem*" (s. 46) cevabıyla müsaade etmemiştir. Daha sonraki yıllarda Abdülmelik ve Hârûnu'r-reşid zamanlarında, adaya çeşitli defalar müdahale edilerek haraca bağlanmıştır. Lâkin bu uzun ömürlü olmamış, metbu ile tâbilik arasında pek çok yönetim kurulmuştur (s. 47).

Guyi dö Lüsignan Devri (587-589)

Guyi dö Lüsignan, Fransa'da Lüsignan hanedanına mensup bir kişi olup, savaşlarda gösterdiği başarılarından dolayı, haklı bir şöret kazanmış ve Kudüs'e kral olmuştur. İngiliz Kralı Rişar tarafından Kıbrıs'a memur edilerek, adaya taifesi ile birlikte gitmiştir. Böylece adada, Lüsignan devri başlamış oldu. Adada hükümetini tesis ettikten sonra, ada nüfusunu artırıcı birtakım önlemler almış ve dinî taassubu nedeniyle, dine ziyadesiyle önem vermiştir. Bu nedenledir ki, "*..Kıbrıs'ta bi'l-umûm Latin müessesât-ı mezhebiyesini Roma kilisesi himâyeti altına aldırdı*" (s. 52). Bunun hemen ardından Kıbrıs'ta hüküm süren kralların yaşadıkları döneme ait özellikler anlatılmıştır.

Kıbrıs'ta Venedikliler ve Osmanlılar

Lüsignan hanedanlığının üç asır idaresi devam etmiş ve II. Jak'ın vefatı ile adanın yönetimi Venediklilere geçmiştir. Daha sonraki zamanlarda Kanunî Sultan Süleyman, Macar Kralı Maksimilyan ile savaş hâlinde olduğu için Karaman Beyi olarak bulunan oğlu Şehzâde Selim (II. Selim), Kıbrıs sahillerine deniz yolu ile birtakım saldırılar yapmıştır. Aslında "*Hazret-i Süleyman-ı Kanunî, Akdeniz'de ticaret-i Osmanîye'nin tevsiine meydan vermeyen Venedik Cumhuriyeti'ni zabı ile bir eyâlet yapma niyetinde iken 974 (hicrî) tarihinde vefatı ile vukû bulmağıle Venedikliler bir müddet daha cezadan kurtulmuş oldular*" (s. 92-93).

Osmanlı Devleti, Kıbrıs'ı muhasara ederek, büyük mücadelelerden sonra fethetmiştir. Lâkin Batılı tarihçiler, adanın büyük bir katliam ve vahşetle ele geçirildiğini belirtmişlerde de, Zîver Bey'in ilginç bir tesbiti ile bu tez çürütülmektedir. Şöyle ki: "*Frengler gâya maktulün cesedi yüzdürülmeden akdem-kendi hüccâc-ı Müslimîne nasıl yapılmış ise- evvelâ burun ile kulakları kestirilip ba'dehu işkence ile öldürüldüğünü pek*

mübalağa ile nakl ü hikâyet eyler ise de bu vak'a İngiliziyon Cemiyeti'nin Arablar hakkında irtikâb ettiği mezalim-i müdhîşe ile mukayese edilir ise Osmanlıların her hâlde daha merhametli oldukları tebeyyün etmiş olur" (s. 101).

Adadaki Sekene Nüfusu

Osmanlılar Kıbrıs'ı fethettikten sonra, adanın sekene konusunda çok ihtilâflı rakamlar mevcuttur. Zîver Bey'in tarihinde ise bu husus şu şekilde kaleme alınmıştır:

"Frengler, Kıbrıs'ın evâilde bir milyon karîb nüfusu var iken, idâre-i Osmanîye devrinde nüfus-ı mahalîyesinin, ancak kırk bine tenezzül ettiğini ve bu da Beglerin, mütesellimlerin istibdad ve zulmünden ve ehalinin ya telef veya diyâr-ı âhare hicret eylediğini rivâyet ederler. Hâlbuki yerli Rumlar, ez-cümle Venedik idâresinden daha ziyade bî-zâr oldukları için esnâ-yı muharebede Osmanlılar aleyhine hufyeten muavenette bile bulunmamışlardır. Venedikliler henüz Kıbrıs'ta iken, Rumların Kıbrıs'ta ecnebî bir idârenin takarruru arzu etmeleri, yine Osmanlıların merhamet-i kalbiyelerine delâlet eder âsârdan değil midir?" (s. 103).

Osmanlıların Âdil Yönetimi

Osmanlıların âdilâne yönetimi ile ilgili tesbit, yaşanmış bir hâdisenin anlatımı ile vurgulanmıştır: "*Freng tarihleri de inkâr edemezler ki, İkinci Katerina'nın Memâlik-i Osmanîye'ye saldırdığı, Ehl-i Salîblerle meşgul olduğu bir sırada, Kıbrıs Muhafızı Çil Osman Paşa'dan şâyette Bâb-ı Âli'ye gönderilen hey'et-i meb'ûse sûret-i mahsusada hüsn-i kabûl görüp, Müslim ve Gayr-ı Müslim ehalinin mütesaviyen vergi vermek emrini almış ve beraberinde müsteid memurları bulunduğu hâlde Kıbrıs'a avdet etmiştir*" (s. 103).

Adada Üretilen Emtia ve Ticaret

Kıbrıs'ta üretilen emtianın çeşidi, miktarı ve birim fiyatı bir tablo ile verilmiştir. Bunlar, buğday, arpa, yulaf, keşni, şarap, zeytinyağı, harup, ipek, bal, balmumu, zift, kereste, kömür, tütün, kendir, susam, kızıl boya, pamuk, yapağı, tuz, balık, av, süt, tereyağı, peynir, hayvan ihracatı, sebze ve meyve (s. 105) olup, maddî değer bağlamındaki yekûnu 7.260.000 Frank'tır, ki bu miktar oldukça büyük bir tutardır.

Yukarıdan da anlaşılacağı üzere, Kıbrıs'taki ticarî emtia, ağırlıklı olarak tarım sektöründen sağlanmaktadır. Bununla ilgili olarak Zîver Bey, şöyle demektedir: "*Kıbrıs ceztresi, Girid'den daha cesîm olup, ziraata*

sâlih bir milyon hektar arazisi olduğu hâlde, bundan belki yetmişbini mevrâ değildir. Şehirler ve köylere yakın olmayan arazi, velev bahçe hâlinde bile olsa, metrukdur” (s. 104).

Kıbrıs'ta Tahıl ve Şarap Üretimi

Aslında Kıbrıs'ta yetişen mahsul, şarap ve harup istisna edilirse, arpa ve buğday gibi tahıl mahsulünden ibarettir. Girit ve Midilli'de zeytin ne kadar kıymetli ise, Kıbrıs için şarap da o kadar önemlidir. Bu kadar ünlü olan Kıbrıs şarapları, beş ayrı çeşidi ile haklı bir şöhrete sahiptir. Misket, Bordo, Malaka, Morukanela ve Kumandarî şarapları (s. 106) ticarî emtia açısından paha biçilmezdir.

Kıbrıs'ta Sanayi ve Madencilik

Kıbrıs'taki sanayi, mahallî ihtiyaçları karşılama niteliğini taşıdığı için pek gelişmiş değildir. Fakat Kıbrıs'ın ticaret madeni genellikle bakır olma özelliğini her zaman korumuştur. Ayrıca Baf ve Soli dağlarında demir madenleri olduğu ve buradan çıkan elmasın tercih edilir olduğu bilinmektedir (s. 106).

Kıbrıs'taki Hayvancılık

Kıbrıs'ta bulunan hayvanlar içinde en makbulü merkeplerdir. Kıbrıs sekencesinin tükettiği et çeşidi koyun ve keçiden karşılanmıştır. Adada bulunan koçların kuyruklu olmasının onların Anadolu'nun Karaman bölgesinden getirildiklerinin delili olarak görülmüştür (s. 107).

Kıbrıs'taki Haşarat

Kıbrıs'ta haşarat pek çoktur. Özellikle tahıl mahsullerine büyük zararı olan çekirgeler (s. 107) sekencesi oldukça rahatsız etmişlerdir.

Kıbrıs'taki Nüfus

Daha önce de belirttiği gibi, ada nüfusunun miktarı hususunda birçok tarihçi arasında ciddî bir ihtilâf

vardır. Hicrî 1255 yılına kadar Freng coğrafyacılar, ada üzerinde 40-50 binden fazla sekene olmadığını iddia etmektedirler. Lâkin yukarıda ifade edilen tarihte adanın mutasarrıfı olarak görev yapan Tal'at Bey'in yaptırdığı nüfus sayımında Kıbrıs sekencesinin 110 bine ulaştığı görülmüştür (s. 108-109).

Zîver Bey'in bir risaleye dayalı olarak verdiği bilgiye göre, “...Kıbrıs'ın beher kilometresine 19 nüfus isabet etmek üzere mecmû-ı nüfus 186.673 nefer gösterilmiştir ve varidât-ı umumiyesi 180 bin lira bâlîğ olduğu ilâve edilmiştir” (s. 109).

Zîver Bey, eserinin Sonuç bölümünde, adanın 1878'de Büyük Britanya'ya verildiğini dile getirmiştir. Bu hususla alâkalı olarak Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasî vaziyet hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra, Büyük Britanya'nın adayı neden, nasıl ve ne için istediğini belirtmiştir. Adanın idarî tasarrufunun Büyük Britanya'ya verilmesi ile Osmanlı Devleti'nin dinî, mülkî, iktisadî ve içtimaî haklarının nasıl ve ne şekilde korunduğu anlatıldıktan sonra, tek kelime ile oldukça ilginç bir tesbit yapılmıştır. Kitabın kaleme alındığı H. 1312 tarihinde, ada henüz Büyük Britanya'nın idarî tasarrufunda olduğundan ve hâlen Osmanlı Devleti'nin mülkî tasarrufunda bulunmasından mütevellit, ilerde Kıbrıs'ın Osmanlı Devleti'ne devredilmeyeceğini belirten bir ima yapılmıştır: “Rusya Devleti, Kars'ı ve yahut Ermenistan'da muharebe-i ahîrede zabt ettiği mahallesi Devlet-i Alîye'ye reddettiği hâlde, Kıbrıs cezîresi dahi İngiltere tarafından tahliye olunarak fî 4 Haziran 1878 tarihinde akdolan mukavele-nâme mer'iyü'l-icrâ olamayacaktır. İn-şa'-allah!” (s. 111 - 112).

Zîver Bey'in *Kıbrıs Tarihi* adlı eserini, günümüz Türkçesine kazandıran Harid Fedai'ye teşekkür eder, ilim dünyasına ve Kıbrıs tarihine katkısından dolayı takdire şayan bir çalışma yaptığını belirtmek isterim.

“Türklerde Spor Kültürü”

Genişletilmiş II. Baskı
(Özbay GÜVEN)

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI

- Yeni çıktı -

Azerbaycan Yayın Tarihiyle İlgili Yeni Bir Kitap

Emin Efendiyev, Zakire Aliyeva, **Orucov Kardeşler Basımevi, Bibliyografya, Fihrist**, Azerbaycan Bilimler Akademisi, Millî İlişkiler Enstitüsü, Merkezî İlmî Kütüphanesi Yayınları, Bakü, Karta - 1999, 98 sayfa.

Doç. Dr. Kübra ALİYEVA-ULUSOY
Bakü İlimler Akademisi

Bakü'de yeni bir kitap yayımlandı. Kitabın adı XX. yüzyıl öncesi Bakü'de faaliyet gösteren *Orucov Kardeşler Basımevi*'dir. 1905-1918 yılları arasında Bakü'de yayıncılık hayatının ileri gelen isimlerinden H. B. Vezirov, M. B. Aşurbeyli, E. Müznip, M. Mirbağiroğlu gibi yayın patronlarının yanında Orucov kardeşlerin basımevi özellikle ün kazanmıştı. Orucov kardeşler, Abuzer, Oruc ve Kamber, o devrin en ünlü yayıncılarıydı.

1905-1918 yıllarında Bakü'de teknik yönden oturmuş, sağlam bir basımevine sahip Orucov kardeşler *Güneş*, *Hakikat*, *Malûmat*, *Kelniyat* gibi gazete ve dergiler yayımlamakla birlikte, Azerbaycan, Rus, Batı ve Doğu edebiyatlarından değerli örnekler de yayımlıyorlardı. Bu basımevinin fen bilimleri üzerine kitapları yayımlamasının yanı sıra bunların da çoğunu ücretsiz olarak çocuklara dağıtması üstün niteliklerindedir.

Yazar Seyit Hüseyin, XX. yy. öncesi yayıncılık tarihi üzerine şunları söylüyordu: *"O zaman Azerbaycan yayını iki ismin tekeli altında bulunuyordu. Bu isimlerden biri Orucov kardeşler, diğeri Haşim Vezirov idi. Eğer Orucovlar, Sabir'e (Mizah şâiri - K. U.) hergün yazdığı "taziyanı"leri (mizahî şiir) için ayda on manat prim verirlerse, Haşim Vezirov onu basımevinde para ödemedi çalıştırır."*

Kimdi bu Orucov kardeşler? XX. yy. öncesi ilim ve kültür hayatımızın gelişmesinde önemli bir yer eden maarif aydınlarımızdan Oruc, Kamber ve Abuzer

Orucov kardeşler, Karabağ'ın Berde şehrinde, Alpout Köyü'nde dünyaya gelmişlerdir. Kardeşler iyi tahsil görmüş, Arap, Fars ve Rus dillerini çok iyi öğrenmiş, Azerbaycan'ın içtimaî ve politik hayatında aktif rol oynamışlardır.

Kardeşlerden büyük olanı Oruc Orucov, basımevine önderlik ettiği gibi, ayrıca devletin işlerini de takip ediyordu. Kamber Orucov, Azerbaycan'ın tüm bölgelerindeki kitap mağazalarının satış işlerini idare ediyordu. Fakat basımevinin esas işlerini ve önderliğini Abuzer Orucov yapıyordu. Abuzer Orucov, basımevinin kuruluşundan kapanmasına kadar tüm işleri tek başına yürütmüştür.

Abuzer Orucov'un yayıncılık faaliyeti, onun Azerbaycan yayıncılık hayatına hizmetleri, Türkiye'deki editörlerle sıkı, dâimî ilişkisi vs. sebepler neticesinde, 1930 yılında Sibiry'a'da kurşuna dizilmesiyle son bulmuştur. Oruc ve Kamber Orucov'lar ise Sovyet iktidarı yıllarında kendi ecelleriyle ölmüşlerdir. O zamanlar basımevinde Seyit Hüseyin, Seyit Selmasî, Ruhulla Alundov gibi ünlü yazarlar çalışıyordu.

Orucov Kardeşler Basımevi, yayımladığı kitap ve dergilerin, proje, resim çiziminde kullandığı kâğıtların çeşitliliği, ofis dâvetiyelerinin yüksek düzeyi açısından çok seçici imiş. Basımevinde bulunan yayın, linografi araçları devrin çağdaş taleplerinin üzerinde imiş ve basımevinin önderi Abuzer Orucov, sürekli Almanya'nın Leipzig kentinde yayın makinaları yapan fabrikalarla ilişkide olup, eskiyen araçları yenileriyle değiştirmiş. Basımevi, Nikolayevski (Sovyet döneminde Komünist, şimdi ise İstikbal) sokağındaymış ve telefon numarası da 12-91 imiş.

Emin Efendiyev ve Zakire Aliyeva'nın birlikte hazırladıkları kitap, Sovyet hâkimiyetinin sona ermesinden sonra bu konuda hazırlanmış ilk çalışmadır. Bu iki araştırmacı Bakü M. F. Ahundov Devlet Kütüphanesi, Azerbaycan Bilimler Akademisi Merkezî İlmî Kütüphanesi, Bilimler Akademisi Elyazması Enstitüsü, Nizamî Edebiyat Müzesi, Azerbaycan Tarih Müzesi, Bakü Devlet Üniversitesi, Devlet Edebiyat ve Güzel sanatlar Arşivi, Abdulla Şaig'in Müzeevi arşivinde çalışarak, belgeler toplamışlardır. Ayrıca Orucovların hayatları ve faaliyetleri hakkında bilgi toplamak için Berde kentine ve Alpout'a gitmişlerdir. Bu çalışmaların neticesinde de, Orucovların bir zamanlar yayımladıkları kitapların "kara" listeye alınıp, yok edilenlerinden başka, 350'nin üzerinde kitabın bibliyografik fihristini

tam olmasa da, işlemiş, ilk kez okuyuculara sunmuşlardır.

Sovyetler döneminde kapitalist olarak değerlendirilen Orucov'ların inkâr edilmesinde hükûmetin önemli rol oynamış olduğunu, kitapların yok edildiğini, 70 yıl zarfında adı geçen yayıncılar hakkında, küçük yazıları dikkate almazsak, hiçbir eser yazılmadığından bu kitapların sanki hiç yaşamamışlar gibi Berde bölgesinde bile unutulduklarını bibliyografik fihristi hazırlayanlar üzüntü ile ifade ediyorlar.

E. Efendiyev ve Z. Aliyeva, kitapta Orucov kardeşlerin akrabalarından, onların özgeçmişini, yayıncılık alanındaki hizmetlerini kaleme almakla beraber, ünlü

yazar ve şâirlerinden, A. Sahhat, E. Şahverdiyev, N. Vezirov, N. Narimanov, S. Kanize, M. S. Ordubadi, Ü. Hacıbeyov vb. klâsiklerle dostluk ve işbirliği yaptıklarını okuyuculara iletmişlerdir.

Çalışmayı hazırlayan araştırmacılar basımevinde yayımlanan kitapların bibliyografisini sunmakla, Azerbaycan halkına büyük hizmette bulunmuşlardır. Ayrıca bu konuya bir daha dönerek, gelecekte Orucov kardeşlerin yayıncılık faaliyetlerinin ortaya konmasına zemin hazırlamak düşüncesindedirler.

Kitap, Azerbaycan yayıncılık ve basım tarihi ile Orucov kardeşlerin basım ve yayın faaliyetlerinin incelenmesinde eşsiz bir kaynaktır. 250 adet basılmıştır.

*“... bu kitabı Türkî yazdım. Türkî yazdığım şol ecirden oldu kim,
kavm-i Rum, Türkî dilin söylerler ve bu asrın cerrahın ekser
ümmilerdir, ohuyanları da Türkî kitablar ohurlar...”*

(Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye'den)

Fatih Devri Hekimlerinden
Şerefeddin SABUNCUOĞLU'nun

**İlk Türkçe
DeneySEL Tıp Eseri
“Mücerreb-Nâme”**

(Prof. Dr. İlter ÜZEL - Dr. Kenan SÜVEREN)

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI

- Yeni çıktı -

Etimolojik Sözlüklerimiz ve “Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü”

Prof. Dr. Hasan Eren, **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Bizim Büro Basımevi, Ankara 1999, XXIX+512 sayfa.

Abdülbaki ÇETİN

Atatürk Üni. Fen-Edeb. Fak.

Türk Dili ve Edeb. Böl. Araştırma Görevlisi

Etimolojik sözlükler, bir dildeki kelimelerin kökünü, kökenini, geçmişini, başka kelimelerle ilişkisini, kısacası tarihini¹ ortaya koyan eserlerdir. Bir dilin etimolojik sözlüğünün hazırlanabilmesi için, yazılı metinlerinin ve lehçelerinin işlenmesi, ak-raba ve komşu olduğu veya kültürel ilişkiler içine girdiği dillerin bilinmesi gerekir. Etimolojik sözlükler, sözlük türleri içinde hazırlanışı en zor olanlardır. Bu sözlükler, bir de Türk dili gibi eski ve yeni birçok di-yalekte sahip ve geniş bir alana yayılmış bir dil için hazırlanıyor ise, işin zorluğu bir kat daha artar.

Bugüne kadar Türk dilinin etimolojisiyle ilgili, Türk ve yabancı bilim adamları tarafından yurt içinde ve yurt dışında birçok makale ile birkaç eser yayımlanmıştır.² Türk dilinin ilk etimolojik sözlüğü, Ármin Vámbéry tarafından hazırlanmıştır: *A Török-Tatár Nyelvek Etymologiai Szótára*³ (*Türk-Tatar Dillerinin Etimolojik Sözlüğü*) (Budapeşte 1877). Prof. Dr. Hasan Eren, Vámbéry'nin sözlüğünü, yazıldığında, eski ve yeni Türk diyalektlerine ilişkin çalışmaların henüz başlamadığını, eski Türk yazıtlarının okunmadığını ve *Divânü Lügati't-Türk*'ün ele geçirilmediğini göz önünde bulundurarak, “çok erken yapılmış bir deneme” olarak niteler ve bugün için eserin sadece tarihî bir değerinin olduğunu belirtir.⁴ Vámbéry'den hemen hemen bir asır sonra Martti Räsänen'in, *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen* (*Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğü*) (Helsinki 1969) adlı sözlüğü yayımlanır. Martti Räsänen'in sözlüğünü, -“erken yapılmış bir deneme” olan Vámbéry'nin sözlü-

ğünü saymazsak- Türk dilinin ilk etimolojik sözlüğü olarak kabul edebiliriz.⁵

Yurt dışında Türk dilinin etimolojisiyle ilgili yayımlanmış diğer belli başlı sözlükler şunlardır: Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* (XIII. Yüzyıl Öncesi Türkçenin Etimolojik Sözlüğü) (Oxford 1972),⁶ Ervand Vladimiroviç Sevortyan vd., *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov* (*Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğü*),⁷ Vasiliy Georgieviç Egorov, *Etimologičeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka* (*Çuvaş Dilinin Etimolojik Sözlüğü*) (Çeboksarı 1964)⁸ ve *Kazak Tilinin Kısağa Etimologiyalı Sözdigi*, (Almatı 1966).

Ülkemizde Türk dilinin etimolojisiyle ilgili hazırlanan ilk sözlük, Bedros Keresteciyan'ın *Dictionnaire Etimologique de la Langue Turque* (*Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*) (Londra 1912) adlı eseridir. Söz konusu sözlüğün, Türkçenin ülkemizde hazırlanan ilk etimolojik sözlüğü olması yönüyle tarihî bir değeri vardır. Ülkemizde hazırlanan bir diğer etimolojik sözlük ise, İsmet Zeki Eyuboğlu'nun *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*'dür (İstanbul 1988). Bedros Keresteciyan'ın sözlüğü hakkında M. Fuad Köprülü,⁹ Eyuboğlu'nunki hakkında ise, Prof. Dr. Hasan Eren¹⁰ birer eleştiri yazmışlardır.

Biz, bu yazımızda Prof. Dr. Hasan Eren'in, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (Ankara 1999) adlı eseri üzerinde durmak istiyoruz. Eserde, “İçindekiler” (s. vii), “Önsöz” (s. ix-x), “Giriş” (s. xi-xxviii), “Açıklama” (s. xxix)'dan sonra “Sözlük” kısmı gelmektedir (s. 1-471). Daha sonra ise, “Kısaltmalar” (s. 473-478) ve “Bibliyografya” (s. 479-512) yer almaktadır.

“Yıl 1940. Budapeşte Üniversitesi Türkoloji Bölümü'nde ikinci sınıf öğrencisi olarak “Türk Söz Bilgisine Katkılar” başlıklı bir yazı yazmış, Türkoloji Bölümü Başkanı Prof. Gyula Németh'e sunmuştum. Prof. Németh yazımı gözden geçirdikten sonra ‘Anlaşılan Türk dilinin etimolojik sözlüğünü siz yazacaksınız’ demişti” (s. ix). Ve yıl 1999. Prof. Dr. Hasan Eren'in sözlüğü elimizin altında. Aradan 59 yıl geçmiş. Bir ömür... Türk dilinin etimolojisine adanmış bir ömür...

Önsöz'de Prof. Dr. Hasan Eren, eseri hakkında şunları söylüyor: “Değerli okurlarıma sunduğum bu sözlükte, bir yandan yerli ve yabancı bilim erlerinin, Türk dilinin söz dağarcığının kökenlerine ilişkin çalışma ve yayınları gözden geçirilerek değerlendirilmiş, bir yandan da kişisel çalışmalarım sonunda topladığım belli başlı veri ve bulgular özet olarak verilmiştir.”

Giriş'te, sözlükte, Türkçede kullanılan eski ve yeni sözlerin yer aldığı, yerel ağızlarda yaşayan sözlerin de değerlendirildiği, maddelerde eski kaynaklarda geçen belli başlı verilerin gözden geçirildiği, eski ve yeni diyalektlerde geçen anlamdaşlar üzerinde durulduğu, komşu dillerden Türkçeye geçen sözlerin titizlikle irdelendiği, Türkçeden komşu dillere geçen sözlerin özel olarak verildiği belirtildikten sonra şöyle deniyor: "Bu sözlük uzun ve yorucu bir emek sonunda ortaya çıkmış bir denemedir. Eski ve yeni yayınları toplama ve değerlendirmeye yönelik bir deneme..." (s. xxviii).

"Açıklama" başlığı altında, Türk dili ile ilgili 1997 yılından sonra yapılan yayınların (meselâ, E. R. Tenişev yönetiminde çıkan, *Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika Tyurkskih Yazıkov* adlı gramerin 4. cildi: *Leksika*) sözlüğün ikinci baskısında değerlendirileceği belirtiliyor. Sözlük kısmında 2500'ü aşkın madde yer almaktadır. Madde başı olan kelimelerin önce anlamları verilmiş, sonra -varsa- eski ve yeni Türk diyalektlerindeki şekilleri üzerinde durulmuş, kök ve kökeni açıklanmış, söz konusu kelime üzerine bugüne kadar yapılmış belli başlı açıklamalar "eleştiri süzgecinden geçirilerek" değerlendirilmiştir. Her maddenin sonunda, ilgili bilimlik yayınların özet olarak verilmesi konuyla yakından ilgilenmek isteyenlerin yönlendirilmesi açısından faydalı olmuştur.

Sözlükte, "ayva, bayrak, çam, şimşek" gibi kök ve kökeni "ilk kez" açıklanan kelimelerin (s. xxv) yanı sıra, "kökünü bilmiyoruz", "kökenini bilmiyoruz" (almana; alengirli, alengilli, an, bargam...), "etimolojisi karışıktır" (bahadır, çultar, çultarı, kiraz...), "kökeni karışıktır" (çadır, kepenk, kıska...), "kökünü açık olarak bilmiyoruz" (çarık...), "kökenini/etimolojisini açık olarak bilmiyoruz" (dam, kerki, kişi...), kaydıyla verilen kelimeler de vardır. Sayın Eren, bu maddelerle ilgili gelişmeleri sözlüğün yeni baskısında değerlendireceğini belirtiyor. Sayın Eren'in, daha önce farklı süreli yayın organlarında üzerinde durduğu, fakat sözlüğünde yer almayan "sanduvaç, qarman, çekirdek, istabur, sökü, mezeldek, kuşku, ağabey ve abla..." gibi kelimelerde de sözlüğün yeni baskısında yer vermesini diliyo-

ruz.¹¹ Eserin sonunda geniş bir Bibliyografya yer almaktadır. Bu bibliyografyanın konuyla yakından ilgilenenler için son derece önemli olduğunu da belirtelim.

Eseri Türk bilim âlemine sunan Sayın Prof. Dr. Hasan Eren'i kutlar, kendisine uzun ömürler dileriz.

NOTLAR

1. David Yerkes, "A word's etymology is its history" (Bir kelimenin etimolojisi onun tarihidir). *Grolier Electronic Publishing Inc.*, 1995, "Lexicology and Lexicography" mad.
2. Yurt dışında, Türk dilinin etimolojisiyle ilgili farklı, süreli yayın organlarında yayımlanmış bazı makaleler için bkz., İsmail Doğğan, *Yabancı Ülkelerde Yayımlanmış Türkolojiyle İlgili Makaleler Bibliyografyası*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1990, s. 33-37.
3. Eser, 1878'de Almanca olarak da yayımlanmıştır: *Etymologischen Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen*, Leipzig 1878.
4. Hasan Eren, "Türk Dilinin Etimolojique Sözlüğü", *Türk Dili*, Sayı 513, Eylül 1994, s. 184.
5. Bkz., Hasan Eren, a.g.m., s. 185. Eser yayımlandıktan sonra, Gerhard Doerfer, eser hakkındaki düşüncelerini "Gedanken zur Gestaltung Eines Idealen Türkischen Etymologischen Wörterbuchs" (*Orientalistische Literaturzeitung*, LXVI, September/Oktober 1971, s. 434-454) başlıklı makalesinde belirtmiştir. Söz konusu makale Dr. İlhan Çeneli tarafından Türkçeye çevrilmiştir: "Türkçenin İdeal Bir Etimolojik Sözlüğünün Nasıl Olması Gerekliği Hakkında Düşünceler", *Türk Dili*, Sayı 392-393, Ağustos-Eylül 1984, s. 366-374. Prof. Dr. Hasan Eren de, *Räsänen*'in sözlüğü çıktıktan sonra, bir değerlendirme yazmaya başladığını fakat daha sonra gözlemlerini kendi sözlüğünde değerlendirmeyi düşünüp bundan vazgeçtiğini belirtir. (*Türk Dili*, Sayı 513, Eylül 1994, s. 185).
6. Eser üzerine, A. Dilâçar'ın kaleme aldığı tanıtım yazısı için bkz., *TDAY-Belleten*, 1972, s. 276-287.
7. İlk cilt: Ünlülerle başlayan kelimeler (Moskova 1974); B harfi ile başlayan kelimeler (Moskova 1978); V, G, D harfleri (Moskova 1980); J, Y harfleri (Moskova 1989); K, Q harfleri (Moskova 1997). Eserin ilk cildi üzerine Talât Tekin'in kaleme aldığı değerlendirme yazısı için, bkz., *TDAY-Belleten*, 1975-1976, s. 274-285.
8. Prof. Dr. Hasan Eren'in eser üzerine değerlendirmesi için bkz., *TDAY-Belleten*, 1972, s. 241-265.
9. *Türkiyat Mecmuası*, Cilt I, 1925, s. 294-296.
10. *Türk Dili*, Sayı 443, Kasım 1988, s. 272-291.
11. "sanduvaç" için bkz., *Türkiyat Mecmuası*, Cilt IX, 1946-1951, s. 95-96; "qarman" için bkz., *Türkiyat Mecmuası*, Cilt IX, 1946-51, s. 97-98; "çekirdek" için bkz., *TDAY-Belleten*, 1954, s. 31; "istabur" için bkz., *TDAY-Belleten*, 1956, s. 145-152; "sökü" için bkz., *TDAY-Belleten*, 1965, s. 149-153; "mezeldek" için bkz., *TDAY-Belleten*, 1978-1979, s. 1-15; "kuşku" için bkz., *TDAY-Belleten*, 1978-1979, s. 1-15; "ağabey ve abla" için bkz., *Türk Dili*, Sayı 549, Haziran 1993, s. 405-410.

XIX. Yüzyıl Türk Halı ve Dokumasında Bir İz Hereke Fabrikası

Mehmet Kenan Kaya, Yaşar Yılmaz, Sara Boynak, Vahide Gezgör, **Millî Saraylar Koleksiyonu'nda Hereke Dokumaları ve Halıları**, TBMM Millî Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 1999, 288 sayfa.

Neval KONUK

MÜ Türk Sanatı Prog. Yüksek Lisans Öğrencisi

Millî Saraylar Koleksiyonu içerisinde bulunan eserler hakkında sanat tarihi uzmanlarının yaptıkları bilimsel araştırmalar, ilk sonuçlarını vermeye başlamıştır. *Millî Saraylar Koleksiyonu Isıma Araçları*, *Millî Saraylar Koleksiyonu Saatler ve Millî Saraylar Koleksiyonu'nda Hereke Dokuma ve Halıları* başlıklı yayınlar, devam ettirilen çalışmaların bir bölümünü kapsamaktadır.

Belirli başlıklar altında toplanan, gelecekte farklı sergilemelere ve yayınlara konu olacak birbirinden ilginç objeler, düne kadar bilmediğimiz bilgilere ulaşmamızı sağlamıştır. Bu çalışmalarda Osmanlı yönetiminin yeni kurumlar oluşturma çabalarının geçirdiği süreç belirlenirken, diğer yandan bu süreçte elde edilen ürünün niteliği de tesbit edilmektedir.

Ele aldığımız *Millî Saraylar Koleksiyonu'nda Hereke Dokuma ve Halıları* adlı kitap, TBMM Millî Saraylar'da araştırmacı, müze araştırmacısı, müşavir görevini üstlenen üç sanat tarihçisi ve bir tekstil teknik öğretmeni tarafından yayına hazırlanmıştır.

Millî Saraylar Koleksiyonu'nda Hereke Dokumaları ve Halıları, yedi bölümden oluşmaktadır. Bunlar, Önsöz (s. 7-8), Sunuş (s. 9), Hereke Fabrika-i Hümayunu Tarihçesi (s. 10-21), Hereke Fabrika-i Hümayunu ve İpeklî Jakar Dokumaları (s. 22-39), Katalog (s. 40-171), Hereke Fabrika-i Hümayunu'nda Halı Üretimi (s. 172-193) ve Katalog (s. 194-288)'dur. Önsöz bölümü, Millî Saraylar Bilim ve Değerlendirme Kurulu Başkanı Prof. Dr. Metin Sözen, üyeleri Prof. Dr.

Mete Ünügör, İsmail Hakkı Celâyir tarafından kaleme alınmıştır. Bu bölümlerde Hereke Fabrikası'nın Türk halı ve dokuma sanatındaki öneminden, bu önemin geç de olsa ortaya çıkarıldığından bahsedilerek, bu yayında emeği geçenlere teşekkür edilmektedir.

Mehmet Kenan Kaya tarafından kaleme alınan "Hereke Fabrika-i Hümayunu Tarihçesi" başlıklı bölümde, Hereke'nin tarihî gelişimi, 1843'de İzmit Çuha Fabrikası'nın yapımında görevlendirilen Ohannes ve Bogos Biraderler'in tabii güzelliklerinden etkilendikleri Hereke'de Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk özel dokuma fabrikasını kurdukları, fabrikanın ilk idarî heyetinin müdür Sarkis Ağa ve İtalyan ressam Comoron olduğu, fabrikanın kuruluşundan iki yıl sonra, Hereke'de kendisinden habersiz bir fabrika kurulduğunu öğrenen ve pek de hoşnut kalmayan Abdülmecid'in İzmir'e düzenlenen bir gezi sırasında Esir-i Cedid vapuruyla fabrikanın önlerinden geçerken, Rıza Paşa'ya fabrikayı tesadüfen görmüş gibi davrandığı, bu yapının ne olduğunu sorduğunda Rıza Paşa'nın da, "*Sultanum size bir sürprizim vardı. Bu fabrikayı, size yerinde göstermek istiyordum. Bu yüzden bugüne kadar sizden saklanmıştı. Bu fabrikayı müteahhitler sizin adınıza kurdu*" diyerek, Önder Küçükerman'ın deyişiyle "*durumu kurtarmıştır*" (s. 11).

Bu geziden hemen sonra, Serasker Rıza Paşa tarafından, Gebze tapusuna Abdülmecid adına fabrikanın tescil edildiği, fabrikanın aynı yıl Hereke Fabrika-i Hümayunu adını aldığı, Abdülaziz döneminde piyasada satılmak üzere ipeklî dokuma üretimine başladığı ve bu doğrultuda Kapalıçarşı'da bir satış mağazası açıldığı, fakat kısa bir süre sonra saraydan yapılan itirazlar sonucunda, jakar tezgâhlarında dokunan ipeklilerin yeniden sadece saray için üretilmeye devam edildiği, 1891'de fabrikada ilk defa halı üretimine başladığı, Hereke'de fabrikanın ardından hastane, cami, rüstiye, köşk, Duyûn-u Umumîye, Telgrafhane binalarının yapıldığı, Hereke ürünlerinin dünya pazarındaki önemi, kazandığı ödüller ve fabrikanın Cumhuriyet döneminden günümüze gelinceye kadar geçirdiği idarî değişikliklerden bahsedilmektedir.

Yaşar Yılmaz ve Sara Boynak tarafından kaleme alınan "Hereke Fabrika-i Hümayunu ve İpeklî Jakar Dokumaları" başlıklı bölümde, kumaş kullanımının dekorasyonda tarihî gelişimi, 1805'de Charles Marie Jacquard'ın kendi adıyla anılacak olan tezgâhların ilk örneğini gerçekleştirmesi, 1850'de jakar tezgâhlarının getirilerek, kemhâne bölümünde çalışmaya başlaması,

fabrikada döşemelik kumaş ve halıdan başka havlu, klaptanlı bornoz, ipek zenne çorabı, ipek erkek çorabı, mendil, yatak örtüsü, masa örtüsü, baş örtüsü, boyun atkısı, çarşaflık, esvaplık, nişan kurdela, çiçekli tül, çorap bağ şeridi, sabun bezi gibi ürünlerin ve kumaş türü olarak da canfes, çuha, brokatil (brokar), abanî, şal, kadife, çatma kadife, ipekli kadife, madampul, amerikan gibi kumaşların dokunduğu, dokumalarda ipek iplik ve klaptan iplik kullanıldığı, desen tasarımlarında Batılı sanatkarların çalıştığı, desenlerde Batılı ve klâsik Osmanlı süsleme unsurlarına yer verildiği, kumaşlarda hemen her rengin kullanıldığı belirtilmekte ve Osmanlı'nın son dönemlerini anlatan anı kitaplarında Hereke ürünlerinden sözü edilen bölümlere yer verilmektedir.

Saltanatın kaldırılmasından 1995 yılına kadar Sümerbank İdaresi'nce Hereke Fabrikası'nda orijinal desen kartonlarından yararlanılarak, özgün jakar tezgâhlarında kumaşların dokunmaya devam ettiği, 1995'den itibaren de bir yasayla fabrikanın Millî Saraylar bünyesine katıldığı, 1995 yılından bu yana süren çalışmalar sonucunda üretilebilen kumaş desen sayısının 48'den 51'e çıktığı, bununla birlikte saraylarda bugün varlığını sürdüren, fakat çeşitli nedenlerle fabrikada dokunması devam etmeyen kumaşlarla birlikte 75 değişik desen belirlendiği ve bir zamanlar Hereke'de ürettiği yapılan 143 değişik desende kumaşa ulaşmak için çalışmaların sürdüğü belirtilmektedir.

Katalog bölümünde, Hereke Fabrikası'nda şu an ürettiği süren ve sarayda döşemelik, perdelik, minder yüzü, paravana üstü, duvar kaplaması, yastık yüzü, kapı perdesi ve perde farbelası olarak kullanılan 75 adet kumaşın fabrika desen numarası, kullanıldığı yer, renk ve desen özellikleri, kullanıldığı yerin şu anki veya ilk hâlinin fotoğrafı ve varsa desenin orijinal çizimi verilmiştir.

Vahide Gezgör tarafından kaleme alınan "Hereke Fabrika-i Hümayunu'nda Halı Üretimi" başlıklı bölümde, Türk halı sanatının tarihî gelişimi, 1891'de halı üretimine başlandığı, el tezgâhları yanında 1892'den itibaren makine halıları üretildiği, fabrikanın kurulmasından sonra, padişahın iradesiyle sarayların bütün halı ihtiyacının bu fabrikadan sağlandığı, Hereke ürünlerinin dünyada büyük ün kazandığı, bunun sonucunda elçi ve yabancı misafirlerin Hereke'ye götürülüp, fabrikanın gezdirilmesi sırasında, fabrikanın şerefine uygun bir köşkün 1893'de yapıldığı, köşkte kimlerin kaldığı, Hereke halılarının dünyada kazandığı ün ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.

Hereke'de üretilen halı ve seccâdelerin kompozisyon düzenlemelerinin, madalyonlu (göbekli), birim desenli, 1/2 simetrik desenli, yekpâre desenli, mihrap desenli, yollu desenli, geometrik desenli olmak üzere yedi grupta toplandığı, zemininde ağırlıklı olarak, kırmızı, pembe, bej, mavi, açık yeşil ve lacivert renklerin, motif içlerini ve desenlerin konturlarını belirlemede ise sarı, siyah, kahverengi, bordo renginin kullanıldığı, bitki ve hayvan motiflerinin genellikle natüralist olarak işlendiği, bazı örneklerde ise stilize motifler kullanıldığı belirtilmiş ve Millî Saraylar'da bulunan halı ve seccâdelerin resimleri verilerek, desen ve kompozisyon özellikleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Katalog bölümünde Millî Saraylar'da yer alan 152 adet halı ve seccâdenin tamamı buldukları yere, türlerine, yapıldıkları malzemeye göre resimleriyle birlikte her biri ayrı katalogta verilmiştir. Bu tasnife göre, Dolmabahçe Sarayı'nda, 69 adet madalyonlu, 6 adet yollu halı, 6 adet 1/2 simetrik, 5 adet mihraplı, 2 adet geometrik, 3 adet cilt kompozisyonlu, 10 adet birim kompozisyonlu, 1 adet yekpare halı; Beylerbeyi Sarayı'nda, 8 adet madalyonlu, 4 adet yollu, 1 adet yekpâre, 2 adet birim kompozisyonlu halı; Yıldız Sarayı Şale'de, 5 adet madalyonlu, 3 adet birim kompozisyonlu, 1 adet mihraplı halı; Küçüksu Kasrı'nda, 6 adet madalyonlu halı, 2 adet birim kompozisyonlu, 2 adet mihraplı; İhlamur Kasrı'nda, 2 adet madalyonlu; Yalova Atatürk Köşkü'nde, 10 adet madalyonlu, 1 adet 1/2 simetrik halı bulunmaktadır. Ayrıca zaman içinde yıprandıkça yenileriyle değiştirilen yol halılarının tamamı kataloga alınmamış, Dolmabahçe Sarayı'nda özgün kalmış üç örneğe yer verilmiştir.

Cumhuriyet döneminde birkaç kısa ara dışında kesintisiz faaliyet gösteren Hereke Fabrika-i Hümayunu Osmanlı dokuma sanayinin ilk fabrikalarından biridir. Yüzelli yıllık tarihi boyunca birçok tekstil ürününün yüksek bir kaliteyle üretildiği fabrika, Türk halı ve dokuma sanatında önemli bir yere sahiptir.

Millî Saraylar Koleksiyonu'nda Hereke Dokumaları ve Halıları, Osmanlı İmparatorluğu'nun 700. kuruluş yıl dönümünde, Hereke Fabrikası'nın uzun ve görkemli tarihini, orada üretilen ve bugün Millî Saray'da bulunan değerli bir koleksiyonla birlikte, bizlere tanıtmayı amaçlıyor.

Millî Saraylar Koleksiyonu'nda Hereke Dokumaları ve Halıları kitabının hazırlanmasında emeği geçen herkesi, yakın tarihimize ait sanat olaylarını gündeme getirdikleri için kutluyoruz.

Bir Şuarâ Tezkiresi “Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr”

İsmail Belîğ, *Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*, Haz. Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1999, XXXVII+560 sayfa.

Nail TAN

Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni

Divan edebiyatımızda ünlü kişilerin, hattatların, müzikşinasların ve özellikle şâirlerin biyografilerinden bahseden kitaplara “tezkire” denir. Yalnızca şâirlerle ilgili olanlarına “Şuarâ Tezkiresi” adı verilmiştir. Halk edebiyatımızda ise, tezkire yazılmamış, şâirlerin adlarını, özelliklerini sayan “Şâir-nâmeler” ortaya konulmuştur.

Tezkire yazma geleneği, Arap edebiyatındaki “tabakat” kitaplarıyla başlamıştır. Tabakat kitaplarında her alanda ün yapmış kişilerden söz edilirken, İran’da gelişen tezkirecilikte yalnızca şâirlerin ele alındığı görülmüştür. İran’da Nizâmî-i Aruzî’nin yarı tezkire niteliğindeki *Çihâr Makâle*’sinden sonra, ilk gerçek tezkire Muhammed Avfî (ölümü 1233) tarafından *Lübâbü'l-Elbâb* adıyla yazılmıştır. Bunu, Devletşah’ın (ölümü 1485?) *Tezkiretü’ş-Şuarâ* adlı ünlü Farsça tezkiresi izlemiştir.

Prof. Dr. İskender Pala’nın *Divan Şiiri Sözlüğü*’nün “tezkire” maddesinde (Ankara 1989, Cilt II, s. 448, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1019) verdiği bilgiye göre, Türk edebiyatında ilk şuarâ tezkiresi Ali Şir Nevâî’nin 1491 yılında Çağatay Türkçesi’yle yazdığı *Mecâlisü'n-Nefâis*’tir. Bu eserin zeyli, yani kaldığı tarihten sonraki devamı, Sadıkî’nin 1607 tarihinde yazdığı *Mecmau'l-Havâs*’tır. Osmanlı döneminde, Anadolu sahasında Sehî Bey’in *Heşt Bihişt* (yazılışı 1538/39)’iyle başlayan tezkire yazma geleneği sonucu 30 kadar tezkire yazılmıştır. XVI. yüzyılda tezkire yazan diğer yazarlar, Latîfî, Ahdî, Âşık Çelebi, Gelibolulu

Mustafa Âli, Kınalızâde Hasan Çelebi ve Mustafa Beyanî’dir. XVII. yüzyılda Abdurrahman Hibrî, Riyazî Mehmet, Kafzâde Fâ’izî, Mehmet Rızâ, Salih Yümnî, Mehmet Asım, Ali Güftî, XVIII. yüzyılda Safâyi, Sâlim, İsmail Belîğ (iki tezkire), Safvet, Râmiz, Silâhtarzâde Mehmet Emin, Enderunlu Âkif, Şeyh Gâlip-Esrar Dede, Mucib Mustafa Efendi, XIX. yüzyılda Şefkat, Esat Efendi, Şeyhülislâm Arif Hikmet, Fatin Efendi, Çaylak Tevfik, XX. yüzyılda ise, Mehmet Sirâcettin ve Nail Tuman tezkire yazarı olarak eser vermişlerdir. XX. yüzyılda tezkire yazma geleneği sona ermiş, modern biyografiler ve biyografi ansiklopedileri yazılmaya başlanmıştır.

Söz konusu şuarâ tezkirelerinden 28’ini inceleyen Prof. Dr. Haluk İpekten, Prof. Dr. Mustafa İsen, Prof. Dr. Recep Toparlı, Prof. Dr. Naci Okçu ve Prof. Dr. Turgut Karabey, bu tezkirelerde adları geçen divan şâirlerimizin isimlerinden oluşan karşılaştırmalı bir sözlük yayımlamışlardır (*Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Yorum Mat., Ankara 1988, 580 s. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 942).

Birinci baskısı Gazi Üniversitesi tarafından 1985 yılında yapılan “Şahin Emirzâde” lakaplı Bursalı İsmail Belîğ’in şuarâ tezkiresi olan *Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*’ın gözden geçirilmiş ikinci baskısı Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı’na yayımlandı. Ülkemizde çok sayıda üniversite açılıp, Türk Dili ve Edebiyatı öğretimının yaygınlaşması sonucu olsa gerek, eski ve yeni edebiyatımızla ilgili eserlerin mevcudu kısa sürede tükeniyor, yeni baskıları yapılabiliyor. Bu sevindirici gelişme, yazarları, edebiyat bilginlerimizi yeni eserler yazmaya, hazırlamaya sevk ediyor.

Bursalı İsmail Belîğ’in tezkiresini baskıya Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu hazırlamış. Yazarın, kitabın “Takdim” bölümünde verdiği bilgiye göre, 1668 yılında Bursa’da doğan ve 10 Nisan 1729 tarihinde doğduğu şehirde vefat eden İsmail Belîğ, bilgin, şâir ve müzikşinas bir kişiydi. İyi bir öğrenim görmüş olup, Arapça ve Farsça da biliyordu. Asıl mesleği dedesi ve babası gibi imamlıktı. Bursa’nın Mantıçı Camii’nde elli yıl imamlık yapmıştır. İmamlık yanında kısa sürelerle nâiblik ve kâtiplik görevlerinde de bulunmuştur. İmâret Şeyhliği (Müdürlüğü) de yaptığı biliniyor.

Bursalı Belîğ’in eseri, XVII. yüzyıl tezkire yazarlarından Kafzâde Fâ’izî Abdülhay Efendi’nin (1579-

1622) *Zübdetü'l-Eş'âr* adlı antoloji (güldeste) özelliğindeki şuarâ tezkiresine, 1620-1726 yılları arasında kapsayan 106 yıllık dönemde yaşayan şâirlerin dâhil edildiği bir zeyl, yani ektir. Fâ'izî, kendisinden önce yazılan şuarâ tezkirelerinden farklı şekilde, bir yenilik yapmış; şâirlerin hayatlarıyla ilgili bilgileri kısa tutmuş, şâirlerinden örnekler vermeyi yeğlemiştir. Bir bakıma divan edebiyatında güldeste-antoloji çığırını açmıştır. Fâ'izî'nin şuarâ tezkiresinde, 14'ü kadın 500 kadar şâir hakkında bilgi ve şâirlerinden örnekler bulunmaktadır. Bursalı Belîğ'den önce Mehmet Asım Efendi (ölümü 1675), Fâ'izî'nin eserine *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr* adıyla bir zeyl yazmıştır. Mehmet Asım Efendi, bu eserinde 1622-1675 yılları arasında yaşamış 123 şâirden söz etmektedir. Fâ'izî'nin eserine ikinci zeyli yazan İsmail Belîğ de aynı yöntemi uygulamış, şâirlerin hayatından çok şâirleriyle ilgilenmiştir.

“Belîğ” mahlâsıyla şâirler de yazan İsmail Belîğ bin İbrahim, divan edebiyatımızın ikinci derecede önemli şâirleri arasındadır. Onun kültür tarihimizdeki asıl önemi, vefeyâtnâme ve tezkire dallarında eser vermiş olmasıdır. Prof. Dr. Abdulkadir Abdulkadiroğlu, Bursalı Belîğ ve eserleri üzerinde uzun zamandan beri çalışmaktadır. *Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyli Zübdetü'l-Eş'âr*. Prof. Dr. Esad Coşan'ın danışmanlığında hazırladığı doktora tezidir. Dr. unvanını alan yazar, 1985 yılında Gazi Üniversitesi tarafından yayımlanan *İsmail Belîğ ve Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyli Zübdetü'l-Eş'âr* adlı iki kitabı ve “Folklorun Bilinmeyen Bir Kaynağı Vefeyâtnâmeler ve Bursa Vefeyâtnâmelerinde Bulunan Folklorla İlgili Unsurlar” adlı makalesinde (*Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler*, Cilt I, Ankara 1985, s. 125-137), Belîğ'in hayatını, edebî kişiliğini ayrıntılı olarak gözler önüne sermiştir. Bu kitaplarla makaleyi, Kültür Bakanlığı'nca yayımlanan *Belîğ* (Ankara 1988) ve kendisinin bastıracağı *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân-Tıpkıbasım* (Ankara 1998) ile 1986 ve 1989 yıllarında yayımlanan Bursalı Belîğ'in eserlerindeki Tokatlı ve Kastamonulu şâirlere, tanınmış şahsiyetlere dair iki bilgi şöleni (sempozyum) bildirisi izlemiştir. Ayrıca, Belîğ'in eserlerine dair beş makalesi daha yayımlanmıştır. Kitabının “Takdim” bölümünde, Belîğ'in bilinen sekiz eseri hakkında geniş bilgi vermiştir.

Prof. Abdulkadiroğlu'nun Belîğ'i okuyup tanıdık-tan sonra ortaya koyduğu önemli bir hizmeti, Türk halk kültüründe, halkbiliminde vefeyâtnâmelerin de

değerlendirilmesi konusunu gündeme getirmesidir. Yukarıda künyesini verdiğimiz “Folklorun Bilinmeyen Bir Kaynağı...” başlıklı makalesinde, bir şehirde ölen kişilerin hayatları, meslekleri, gömüldükleri yerleri yazan vefeyâtnâmelerin folklorik değerini, önemini açıklamış, Belîğ'in vefeyâtnâmesinden de örnekler vermiştir.

Yazarın baskıya hazırladığı *Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyli Zübdetü'l-Eş'âr* nüshası, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki 1182 numaralı yazmadır. H. 1139, M. 1727 tarihinde tamamlanmış olup, 119 varaktır. Bizzat Belîğ tarafından yazılmış ünik bir eserdir ve tezhiplidir. Şâirlerin adları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Müellif hattı (yazar el yazısı) olması bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır. Belîğ, eserinde 450 şâirden söz ettiğini yazmışsa da, Prof. Abdulkadiroğlu'nun tesbitine göre, 414 şâir ele alınmıştır. Şâirlerin biyografileri kısa tutulmuş, şâirlerine daha çok yer verilmiştir. Şiir örnekleri, şâirin önemine göre artmakta veya eksilmektedir. Ünlü bestekâr, şâir Buhurizâde Mustafa İtrî Efendi de eserde yer alan şâirlerden biridir (s. 280).

Prof. Abdulkadiroğlu'nun transkripsiyonlu olarak yayımladığı 414 divan şâirine ait şiirler içinde çok güzel olanları vardır. Gazel, kaside, rubâî gibi klâsik divan şiiri nazım biçimlerinin yanında konusuna göre adlandırılmış naat, fahriyye, iydiyye, şitaiyye, sulhiyye, Ramazaniyye, Temmuziyye, Bahariyye, esbiyye, Mîrâciyye, sûriyye, kalemiyye gibi şiirler de bulunmaktadır. Belîğ'in antoloji niteliğindeki bu şuarâ tezkiresini hazırlarken, eserine aldığı şâirlerin divanlarını da incelediği anlaşılıyor. 106 yıllık bir devrede yaşamış 414 şâir hakkında böyle bir eseri hazırlamak hiç de kolay olmasa gerek. Çünkü, Belîğ'in incelediği şâirlerin pek çoğu Osmanlı coğrafyasına hattâ dışına dağılmış durumdadır. Şâirlerin memleketlerine göz attığımızda, şu adlar karşımıza çıkmaktadır: İstanbul (en çok şâir bu ile mensuptur), Edirne, Halep, Adana, Diyarbakır, Bursa, Ayıntap (Gaziantep), Bosna, Manisa, Elmalı, Filibe, Sofya, Balıkesir, Malatya, Mostar, Ağrıboz, Urfa (Ruha), Kayseri, Özice, Kıbrıs, Merzifon, Mardin, Kefe, Semerkant, Sivas, Tekfurdağı, Gelibolu, Tokat, Bağdat, Selânik, Ankara, Eskişehir, Çankırı, Kütahya, Çorlu, Niğbolu, Üsküp, Köstendil, Kırım, Şam, Budin, Belgrat, Konya, Niğde, İran, Turhal, Bolu, Yenişehir, İsfahan, Rodos.

Son yıllarda şuarâ tezkireleri konusundaki yayımlar artmış, tezkireler bir bir gün ışığına çıkmaya başla-

miştir. Divan nesrinin bu değerli eserlerinin yayımına Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı'nın da başlaması sevindirici bir gelişmedir. Bilindiği gibi, ilk kitap olarak, Dr. Sadık Erdem'in hazırladığı Râmiz'in *Âdâb-ı Zurafâ*'sı 1994 yılında yayımlanmıştı (Atatürk Kültür Merkezi Yayınları: 79, Şuarâ Tezkireleri Dizisi: 1). Bu tezkireden sonra, Prof. Dr. Mustafa İsen'in hazırladığı

Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı (Ankara 1994), Dr. Kudret Altun'un hazırladığı *Tezkire-i Mucib* (Ankara 1997) basıldı. Esrar Dede ve Latîfi'nin tezkireleri de baskı aşamasında. Prof. Abdulkadiroğlu'nun baskıya hazırladığı tezkireyle birlikte Atatürk Kültür Merkezi'nin yayınları arasında altı şuarâ tezkiresi yer almaktadır ki, bu büyük bir başarıdır.

**“Türk Dünyasında
NEVRUZ
Üçüncü Uluslararası
Bilgi Şöleni
Bildirileri”**

(18-20 Mart 1999, Elazığ))

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI

- Çıkıyor -

“Özbekistan Bayramları”

Usman Hasıloviç Karabayev, **Özbekistan Bayramları**, Okıtuvçı Neşriyatı, Taşkent 1991, 191 sayfa + 20 sayfa resim.

Aysu ŞİMŞEK-CANPOLAT

AKM Türk Dünyası Edebiyatı Projesi Uzmanı

“**B**ayram halkning şadlık ve hursendlik küni” (Bayram, halkın neşe ve mutluluk günü) demiş, XI. asrın büyük âlimi Kaşgarlı Mahmut. Gerçekten de bayramlar, günümüzde bir koşuşturma içinde anlamını duymadan, güzelliklerini görmeden yaşamaya başladığımız bu hayattan biraz zevk almamızı, mutlu olmamızı, hayatın güzel yönlerini görmemizi sağlayan özel günlerdir. Bayramlarımız, eski devirlerden beri insan hayatının en önemli kısmını oluşturmuştur.

Eski devirlerden beri halkın ihtiyaçlarıyla, yaşayışıyla şekillenmeye başlayan, toplum ihtiyaçları esasında gelişen, belli vakitlerde kutlanan bayramlarımız zengin bir geçmişe sahiptir. *Özbekistan Bayramları* adlı bu kitapta, Orta Asya halklarının, özellikle Özbek halkının, eski devirlerden beri evlâddan evlâda geçerek devam eden, gelişen bayramları verilmektedir. Özbekistan’da eskiden beri kutlanan, sonraki devirlerde de halkın hayatına giren bayramlar hakkındaki bilgiler belli bir düzene koyulmuştur.

Özbekistan Bayramları adlı bu eserin yazarı Usman Karabayev, kitabın “Giriş” bölümünde şu bilgilere yer vermiştir: “*Özbekistan Bayramları*” kitabı iki esasî kısımdan oluşup, I. kısmında Özbek halkı bayramlarını tarihî, mahiyeti, kendine has özellikleri, esasî şekilleri, II. kısmında zamanevî bayramlar hakkında fikir yürütülmektedir. Eserde bayramlar tarihine ait doğunun büyük âlimleri *Beyrûnî*, *Firdevsî*, *Kaşgarlı Mahmud vb.’nin eserlerinden ve de arkeologlar, etnograflar, folklorcular, B. Sarımsakov, M. Rahmanov, D. M. Genkin, N. P. Lobaçeva vb.’nin kaynaklarından faydalanıldı. İkinci olarak, Özbekistan’ın Türkî yerlerinde kutlanan kitle bayramları incelendi. Özbekistan’ın Urgut, Fariş, Behmel, Çust, Taşkent, Buhara, Nemengan gibi yerlerinde yaşayan yaşlılarla özel soh-*

betler yapılarak, onlardan geleneksel halk bayramları hakkında önemli bilgiler alındı. Dünyadaki birçok halkın, kısacası Orta Asya halklarının gelenekleri ve bayramları onların günlük hayatı, hayat şeraiti, medeniyeti yaşadığı iklime has özellikler esasında şekillenip, gelişmiştir.”

Özbekistan Bayramları adlı bu kitap, 2 kısım, 6 ana bölüm ve alt başlıklardan oluşmaktadır.

“Bayramlar Tarihi ve Onların İlmî-Amelî Esasları” adlı birinci kısmın “Özbek Halk Bayramları Tarihinden” adlı birinci bölümünde alt başlıklar hâlinde, şu konulara değinilmiştir: “İbtidâî Devirde Ortaya Çıkan İlk Bayram Şekilleri” adlı kısmın ana teması, bayramların eski devirlerden beri mevcut olduğu ve bizlere kadar ulaştığı hakkındadır. Arkeologlar, tarihçiler, etnograflar, sanatçıların verdiği bilgilere göre, bayramlar en eski devirlerde bile insanların hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. Tarihî bilgilere baktığımızda, eski devirlerde avcılar arasında yapılan “*Avcılık Oyunları*” eski devir insanları arasında önemli bir yer tutmuştur. Eski paleolitik devirlerde (tahminen M.Ö. 40-41 bin yıl önce) yeryüzünün kuzey kısımlarında “*Ayı Bayramları*” yapılmış. Totem ayıya bağışlanan efsanelerden bu bayram hakkında bazı bilgileri bulmak mümkündür. Bu efsanelerden birinde, insanları âfetlerden koruyan bir ayı ve ayının yaptığı büyüklükten dolayı kabilenin en güzel kızıyla evlendirilmesinden bahsedilmektedir. Onlar arasındaki düğün tasviri “*Ayı Bayramı*” olarak adlandırılır. Sibiryalı halklarının bazılarında XX. asır başlarında “*Ayı Bayramları*”nın değişik şekilleri görülmüştür. Burada ayı rolündeki kişi baş kahraman olup, ayı karakterini canlandırmıştır. Orta Asya’da ise, “*Ayı Oyunu*” sonraki zamanlarda görülmüştür. Günümüzde bu oyun Orta Asya, Türkiye, Hindistan ve Kafkasya’da devam etmektedir. Eski devirlerde görülen diğer bayramlar ise, çiftçilerin hasıl toplama merasimleri olan “*Mihnet Oyunları*”, genç erkeklerin çocukluğu bırakıp, büyüklüğe adım atma töreni olan “*Erkekliğe Geçiş*” merasimidir. Eskiden ortaya çıkan bu basit şekilli oyunlar, merasimler sonraki tarihî devirlerdeki bayramlara zemin hazırlamıştır.

“Orta Asya Halklarının Eski (İslâm’a Kadar) Bayramları” kısmına baktığımızda, Orta Asya’da yaşayan halkların bayramlarını öğrenmede büyük âlim Ebu Reyhan Beyrûnî’nin *Kadimgi Halklardan Kalgen Yadgarlıklar* (Eski Halklardan Kalan Yâdigârlıklar) adlı eserinin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

Eserin bizim için önemli tarafı Orta Asya, özellikle Hâzrem ve Soğd halklarının İslâm'a kadar olan bayramları hakkında bilgi vermesidir. Orta Asya halklarının eski takvim bayramı şöyledir: Kışın en uzun gecesi "Sada (Alev) Bayramı", baharın denkliği "Nevruz, Yılbaşı Bayramı" (şimdiki 21-22 Mart), ve yazın en uzun günü "Engam Heyit" (Suv Seyli) ile güz denkliği "Mehrgah" bayramları (şimdiki 22 Eylül).

Beyrûnî'ye göre, Soğdiyelerde Mevsed ayının birinci günü Nevruz, Hâzremîlerde Nevserci ayında Yıl Başı (Nevruz)'dır. Nevruz hakkında Beyrûnî, *Kadimge Halklardan Kalgen Yadgarlıklar* adlı eserinde, şunları yazmıştır: "Nevruz geçmiş zamanlarda güneşin Saraton burcuna giriş zamanına doğru gelir. Sonra o arkaya sürülünce baharda gelen gün oldu. (Şimdi) O bütün yıl ona hizmet ettiği bir vakitte, yani bahar yağmurunun birinci damlalarının düşüşünden, güller açıncaya kadar, ağaçlar yeşerip meyve verinceye kadar, hayvanlarda kaçış zamanı (şevhet) kaldırılışından tâ nesil meydana gelene kadar devam eden vakte gelir. Bunun için "Nevruz" âlemin başlaması ve yaratılmasına delildir." Nevruz'un ortaya çıkışı hakkında birçok fikirler, efsaneler vardır. Bunlardan biri eski efsanelerde geçen Âdem'in Havva ile karşılaştığı günün "Nevruz Bayramı" olarak kutlanmasıdır. Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinde *Yeni Yıl* yani "Nevruz"un meydana gelişi Şah Cemşit adı ile bağlanmıştır. "Cemşit yurda iyilik, mutluluk getirmek maksadıyla insanlara çalışmayı öğretti, demir eritip zırh yaptırdı, ip eğertip kıyafetler diktirdi, hamam, ev ve saraylar inşa ettirdi, hekimlik sırlarını ortaya çıkardı, gemi yaptırdı. İşler yoluna girince, bir gün taht yaptırdı, onunla göğe yükseldi." Kitapta bu konuyla ilgili Firdevsî'nin yazdığı bir şiir de verilmiştir.

Ali Şir Nevaî'nin *Tarihî Mülkî Ecem* eserinde, Cemşit'in büyük mucitleri sonucunda ulu Nevruz'u keşfettiği beyan edilmektedir. Nevaî'nin yazdığına göre ise, "Cemşit "Çihil Minar" adlı insanlığın görmediği, akıl sır ermeyen yüksek bir bina yaptırdı... Bu bina bitti, bütün insanlar başına toplanıp büyük bir ziyafet yaptı. O vakit... o binada tahta oturup, adalet sedasını âleme yaydı ve o günün adını "Nevruz" koydu." Beyrûnî'nin yazdığı efsaneye göre ise, "Cemşit kendine araba yaptırdı, o gün arabaya bindi, cinler ve şeytanlar onu havaya yükseltip, bir gün Dunbavenden (Demavend Dağı) Babil'e götürdüler. İnsanlar bu acayip olayı görünce, o günü bayram yaptılar." Bize kadar ulaşan eski kaynaklardan açıkça görülüyor ki,

İran, Orta Asya ve Afganistan'da "Nevruz" bayramını kutlama Ahmaniye devrinde (M.Ö. 6. asırlarda) geniş bir alana yayılmıştır. Çok eski zamanlardan atalarımız tarafından kutlanan ve bugüne kadar süregelen Nevruz'un binlerce yıllık geçmişi vardır.

İslâm'a kadar olan devir, Orta Asya halklarında kâinat, tabiat, mevsimler ile ilgili olan belli sistemdeki bayramlardır. Çünkü bu türdeki bayramlar insanları tabiata yakınlaştırarak, tabiat zenginlikleri ve güzelliklerini düşünmeyi, değer vermeyi öğretmektedir.

"Orta Asırlardan İnkılâba Kadar Olan Devirdeki Özbek Halk Bayramları" ve "Sovyet Hâkimiyetinin İlk Devirlerindeki Kitle Bayramları" başlıklı kısımlarda verilen bayramlardan daha sonraki kısımlarda kısaca bahsedeceğim için, şimdilik başlıklarını vererek geçmek istiyorum. Birinci kısmın "Kitlesele Bayramların Nazarî-Emelî Esasları" adlı ikinci bölümünde, "An'ane, Âdet, Merasim ve Bayram Düşünceleri Hakkında", "Bayramların Mahiyeti ve Esasî Hususiyetleri", "Bayramların Esasî Şekilleri" başlıkları altında, bayram düşüncesi ile doğrudan bağlantılı olan "merasim", "âdet", "an'ane" (gelenek) kelimeleri açıklanarak, bu kelimeler arasında bağlantılar kurulmaktadır. Bunun yanında, bayramların özellikleri ve dikkate değer yönleri maddeler hâlinde verilerek, bayramların hangi sebeple, nasıl meydana geldiği ve her bayramın kutlanmasının bir sebebi olduğuna değinilmektedir. Özbekistan'da yıl devamında kutlanan millî ve dinî bayramlar sırasıyla yazılarak, her bayramda ne gibi faaliyetlerin yapıldığı da kısaca izah edilmektedir. Ayrıca, bayramları meydana getiren esasî şekiller olan halk gösterileri, bayram geceleri, tiyatrolaştırılan eğlenceler, halk oyunları ve müsabakaları detaylı olarak anlatılmaktadır. Yazar, bu bölümde yaptığı değerlendirmelerden sonra, şu sonuçlara varmaktadır: "Demek ki, bayramsız toplumsal mânevî hayatı tasavvur etmek olmuyor. Onlar mahallî hayatın terkibî kısmıdır. Şunu unutmamak gerekir ki, her bir bayramın yeri ve düzenlenmesi doğru olarak yapılsa, gerekli yerde ve belli vakitte organize edilse, bayramlar o halkın mânevî ihtiyaçlarını karşılamaya hizmet eder."

Kitabın "Özbekistan'da Kutlanan Zamanevî Bayramları" adlı ikinci kısmında, "Zamanevî Bayramların Tasnifi" başlığı altında, günümüzde kutlanan bayramlar tasnif edilerek, bayramlar adlarıyla birlikte maddeler hâlinde sıraya dizilmiştir. Yazar, Özbekistan bayramlarını "Tabiat Bayramları", "Mihnet Bayramla-

rı”, “Medeniyet Bayramları”, “Ailevî-Hususî Bayramlar”, “İçtimaî-Siyasî Bayramlar”, “Dinî Bayramlar” olmak üzere 6 gruba ayırmıştır. Yazarın yaptığı bu tasniflere kısaca değinecek olursak;

“Tabiat Bayramları”: Adından da anlaşılacağı gibi insanlığın en eski gelenekleri ve bayramları, tabiat, tabiattaki değişmeler, mevsimler ve insanoğlunun emeği ile ilgilidir.

“Zamanevî Nevruz”: Orta Asya’da kısacası Özbekistan’da Nevruz, tabiatla gece ve gündüzün denk oluşu, baharın başlaması, tarlalarda çalışmaların başladığının haber verilmesidir. Halk tarafından geniş bir şekilde kutlanan Nevruz bayramı kutlamaları, 1990 yılından önce birçok kez engellenmiş, fakat 1990 yılından sonra resmî bayram olarak kutlanmaya başlanmıştır. Özbekistan’da Nevruz tüm vilâyetlerde mahallî durumlar ve mevcut imkânlar dâhilinde renkli bir şekilde kutlanmaktadır. Özbekistan’ın türlü bölgelerinde Nevruz bayramını kutlamada çeşitli farklılıklar olsa da, birçok bölgeye has olan umumî gelenekleri ve yemekleri mevcuttur. Bütün bunlar genelleştirildiğinde, Nevruz şu plânda kutlanmaktadır: Bahar Seyri, Nevruz Bayramının Açılış Töreni ve Büyük Bayram Eğlencesi, Halk Seyli, Nevruz Bayramının Kapanış Merasimi.

“Yeni Yıl Bayramı”: Tüm dünyada olduğu gibi Özbekistan’da da 1 Ocak Yeni Yıl olarak kutlanmaktadır. Orta Asya’da bu bayram XIX. asır sonu XX. asır başlarında genelde Rus ve Avrupa halkı tarafından kutlansa da, inkılâptan sonra bu yeni bayram Türkiye ve tüm Orta Asya’da olduğu gibi, Özbek halkı hayatına da girmiştir.

“Tabiatseverler Bayramları”: Günümüzde Özbekistan’da tabiatla ilgili birçok bayram kutlanmaktadır. Özellikle “Genç Tabiatseverler Bayramı” bütün öğrenciler arasında her yıl kutlanır. Amaç, tabiatı çocuklara sevdirmek, güzellikleri korumaktır.

“Gül ve Kuş Bayramları”: “Bitkiler dünyasının en güzel temsilcisi “güzellik melikesi” çiçekler, hayvanlar âleminin en güzel temsilcisi kuşlar olarak bilinir. Bunun için insanlar, bitkiler ve hayvanlar âleminin bu iki temsilcisine saygı göstererek, kuşu barış sembolü, çiçeği ise güzellik sembolü olarak kabul etmiştir. Bu sebepten, tabiat bayramları içinde “Kuşlar Bayramı” ve “Çiçekler Bayramı”nın oldukça önemli bir yeri vardır. Bu bayramlar Özbekistan’da coşkulu bir şekilde her yıl kutlanmaktadır. Kuş bayramının kutlanma sebebi canlı tabiatın paha biçilmez varlıklarına mutluluk verme, kuşların güzel ve nadir türlerini koruma, çoğaltma ve kuş merak-

larının ilgilerini çekmektir. “Gül Bayramı”nı kutlamaktan maksat ise, tabiat güzelliklerini muhafaza etme, şehrin her yanını gül bahçesi gibi yapma, her yeri güzel bir hâle getirmektir. Fakat gelenekli “Gül Bayramları” ile zamanımızda kutlanan gül bayramları farklılık göstermektedir”.

“Mehrcan”: Geniş bir geçmişe sahip olan bayramlar tarihimizde kendine has bir yere sahip olan, fakat daha sonraları unutulmuş “Mehrcan” (Harezm’de Çiriruc”, Suğd’da “Nim-Sarda”) günümüzde çok fazla bilinmemektedir. Tabiatın uyanışı, tarlalarda çalışmaların başlaması “Nevruz” (yılbaşı), bitkiler dünyasının uykuya yatışı, çalışma mevsiminin sona ermesi ise “Mehrcan” (yıl yarısı) olarak kutlanmaktadır.

Kitabın ikinci kısmını “Mihnet (Emek) Bayramları”na ayıran yazar, emek bayramlarının Özbekistan’da özellikle köylerde, tarlalarda ve çeşitli endüstri kuruluşlarında çalışan işçiler için önem teşkil ettiğini ifade etmektedir. “Emek Bayramları”nı “Köy İşletmeleri Çalışanlarının Emek Bayramları” ve “Endüstri İşçilerinin Emek Bayramları” diye ikiye ayırdıktan sonra, bu bayramların Özbekistan’da nasıl kutlandığını detaylı bir şekilde anlatmıştır. Kitapta %60’a yakını tarımla uğraşan Özbekistan halkının hayatında pamuğun önemli bir yer tuttuğu ve zor şartlarda tarlalarda çalışan işçilerin hayatını biraz da olsa güzelleştirmek için bu bayramların gerekliliğine değinilmiştir.

Tarımla uğraşan işçiler, “Tohum Ekme”, “Birinci Çiçek”, “Kızıl Kervan”, “Hasıl” bayramlarıyla çalışmalarını renklendirmektedirler. Ayrıca, “Mihnet Bayramları”nın içinde önemli bir yer tutan “Kavun Bayramları, Üzüm Bayramları”, çiftçilerin yıl boyu çalışmalarının sonucu olarak elde ettikleri ürünleri sergilemeleri için bir fırsat olmuştur. Bu bayramlarda bir yarışma düzenlenerek, tarlalarda yetiştirilen en büyük kavun ve en lezzetli üzüm seçilmektedir. Bu sayede çiftçiler her yıl en iyi ürünü yetiştirmek için birbirleriyle yarışmaktadırlar. Ülkemizde de yaz aylarında “Karpuz Yarışması”, “Üzüm Festivali” gibi şenlikler düzenlenerek, çiftçiler daha iyi ürünler yetiştirmek için teşvik edilmektedir.

Özbekistan’da, çeşitli kuruluşlarda çalışan işçilerin yoğun çalışma hayatlarında biraz da olsa, dinlenme ve daha verimli çalışmalarını sağlayabilme maksadıyla “Endüstri İşçilerinin Emek Bayramları”nın kapsamı içinde yapılmakta olan, endüstri işçilerinin hayatı ve çalışmalarının en önemli yönünü oluşturan ve Öz-

bekistan'da gelenek hâline gelen bu bayramların adlarını vererek geçmek istiyorum: “İşçiler Safına Kabul Edilme Merasimi”, “İlk Maaş”, “Emek, Kültür ve Hayat Gelenekleri”.

Kitabın üçüncü kısmında “Medeniyet Bayramları”nı işleyen yazar, bu bayramları şu cümlelerle ifade etmiştir: “Bütün bayramlar insanlık medeniyetinin önemli bir kısmını meydana getirir. Fakat, öyle bayramlar var ki, onlar vasıtasız medenî hayat, kısacası ilim, eğitim, edebiyat, sanat, halk, medeniyet, spor medeniyeti ile ilgilidir. Buna özel edebiyatlarda geniş mânada “Medeniyet Bayramları” denir. Medeniyet bayramlarının bir kısmı marifî olaylara aittir. Kitapların çok yayımlandığı ülkemizde “Kitap Bayramı”, “Elifba” bayramı gibi gelenekler ile birlikte “Bilimler Günü” gibi eğitim bayramları şekillenişine esas oldu. Medeniyetin en önemli sahalarından biri olmuş âlimlere başışlar merasimler, güçlü bilim adamlarının jübilelerini kutlamak önemli toplumsal gelenek hâline geldi.”

Gerçekten de, Türkiye’de ve bütün dünyada gurur kaynağımız olan büyük âlimler için çeşitli kutlamalar, toplantılar, anma törenleri yapılmaktadır. Bu kitapta, “Medeniyet Bayramları”, “Ma’rifî Bayramlar”, “Sanat Bayramı”, “Folklor Bayramı”, “Üç Kut’a Kino Bayramı”, “Bedî-Spor Bayramları”, “Uluslararası Dostluk Bayramları” şeklinde sınıflandırılmıştır.

Çoğu ülkemizde de bilinen bu bayramlardan kısaca bahsedecek olursak; “Ma’rifî Bayramlar”, yani eğitimle ilgili bayramlar Özbekistan’da Bilimler Günü, Kitap Bayramı, Dil Bayramı gibi küçük merasimler çerçevesinde kutlanmaktadır. Özbekistan’da 1973’ten beri kutlanan “Sanat Bayramı”nın kutlanma maksadı ise, çocukların boş vakitlerini anlamlı bir şekilde organize etme, icadî kabiliyetlerini ortaya çıkarma, geliştirme ve mânevî olgunluğa eriştirmektir. “Folklor Bayramları” kitapta şöyle izah edilmiştir: “XX. asrın sonu Özbekistan’da sadece ilmî ve teknik gelişim bakımından değil halk medeniyetini, halk icadını geliştirmede de önemli bir devir oldu. Halk icadı öyle bir sahaki, gelenekliliği, eksikliği ve tarihîliği ile herkesin ilgisini çekiyor. Halk icadı eskiden bayramların önemli bir kısmı olarak gelişti. Bayram günleri halk icadının en güzel örnekleri gösterildi. Bu sebeple günümüzde de halk icadının yapıldığı yerlerde bayram havası hissedilir. Bu durum, Türkiye ve tüm Orta Asya’da ortak bir gelenektir.” Özbekistan’da her yıl “Üç Kut’a Film Bayramı”, “Bedî-Spor Bayramı”, “Uluslararası Dostluk Bayramları” da kutlanmaktadır.

Dördüncü kısımda “Ailevî-Hususî Bayramlar” yer almaktadır. Ortak tarihten geldiğimiz Özbek Türklerinin gelenekli kutlamalarının ve bayramlarının Türkiye Türkleri ve diğer Orta Asya Türkleri ile nasıl benzerlik gösterdiğini göreceğiz. Aşağıda her bir insanın hayatı devamında doğumundan başlayıp, bütün ömrü boyunca meydana gelen en önemli ve heyecanlı dakikalar ve bu anların eğlenceli, hatırdaki kalacak şekilde kutlanması hakkında bilgiler verilmektedir.

“Doğum Günleri”, hepimizin bildiği gibi Türklerin geleneklerinde yoktur. Bizde ve tüm Orta Asya’da “Doğum Günü”, yeni çocuk doğduğunda ailedeki bayram keyfinin olması, tüm eş dostların, akrabaların o aileyi kutlamasıdır. Son yıllarda batıdaki kutlama şekline biz de ayak uydurarak, büyüdükten sonra da her yıl doğum günlerimizi kutlamaya başladık. Özbekistan’da da inkılâptan önce Özbek halkı arasında doğum günlerini kutlama âdeti yoktu. Orta Asya’da “Yılbaşı” (Nevruz)’dan sonra insan ömrüne bir yaş katıldı diye söylenirdi. Bu sebeple “Nevruz” sadece tabiatın yenilenmesiyle kalmayıp, herkes için “yaş aştu” eğlencesi olmuştur. Günümüzde ise, doğum günleri aile ve eş, dostlar arasında bireysel olarak kutlanmaktadır.

Eski Türk âdetlerinden biri olan “Beşik Toyi” (Beşik Düğünü) eski zamanlarda her ailede yapıldığı için, halkın hayatında önemli bir yere sahiptir. Bu merasim ailede birinci evlât dünyaya geldiği zaman yapılan kutlamadır. Bazı yerlerde küçük bir ailevî merasim şeklinde, bazı yerlerde de mahallî bayram gibi yapılır. Taşkent’te çocuk doğduğunda 7 gün ya da 9 gün dolduğunda, önce çocuğu beşiğe koyma merasimi yapılır. Bebeğin kırkı çıktıktan sonra ise, aile tarafından tesbit edilen bir günde kutlama yapılır. Kutlamaya katılan herkes bebeğe bir hediye getirir. Bu kutlamalar Özbekistan’ın çeşitli şehirlerinde küçük değişikliklerle kutlanır. “Beşik Toyi” yapılırken, birçok şarkılar ve mâniler söylenir.

“Birinci Kadem Bayramı” (İlk Adım Bayramı): Bizde de hemen her ailede yapılan bu merasimin yapılması için çocuğun ilk adımını atması, yani yürümeye başlaması gereklidir. Bu merasim tüm Orta Asya ve Türkiye’de küçük farklılıklar dışında hemen hemen aynı şekilde kutlanır. Yalnız Karakalpakistan’da çocuğun kimse yokken adımını atmaması için ayağı ip ile bağlanır. Merasimin yapıldığı gün ip çözülür. Özbekistan’da, daha coşkulu bir şekilde kutlanan “İlk Adım Bayramı”nda merasim yapılırken 7-8 yaşlarındaki biri kız, diğeri erkek iki çocuk tören kahramanı olan çocuğa şiirler okurlar.

Dördüncü sırada yer alan “Sünnet Toyu” (Sünnet Dügünü) tüm Türk dünyasının çok eskilerden beri kutlanan bir törendir. Buna erkek çocuklarının yetişkinliğe geçmesi de denilebilir. Özbekistan’da uzun yıllar yapılan sünnet düğünleri, inkılâptan sonra dinî âdet ve “eskilik kalıntıları” denerek yasaklanmıştır. Sünnet olmanın yeni resmî şekilleri belirlenerek bu şekilde sünnet yapılmasına zorlanmıştır. Şu anda ise, sünnet düğünleri Özbekistan’ın çeşitli yerlerinde çeşitli kural- lar çerçevesinde kutlansa da bu düğünler Özbekis- tan’daki eski heyecanını kaybetmiştir. “Okul Yaştaki Çocuk Bayramları” ise, okula yeni başlayan çocukları küçük bir törenle kutlamaktan ibarettir. Özbekistan’da biraz daha geniş bir şekilde kutlanan bu törenler, bizde tören olarak kutlanmasa da, okula yeni başlayan ço- cuklar yakınları tarafından tebrik edilir.

Geniş bir tarihe, edebiyata ve folklorla sahip olan Özbek Türklerinin düğünleri de eğlenceli ve oldukça büyük bir şekilde kutlanmaktadır. Özbek düğünlerini anlatmanın, geniş bir geleneğe sahip olan Özbeklerin düğünlerinin de çok geniş bir konu olduğu için, bur- da sadece adlarını yazarak geçiyorum. “Gümüş, Altın ve Elmas Düğünleri” ise, evliliklerini 25 yıl sürdüren aileye gümüş, 50 yıl sürdüren aileye altın, 75 yıl sür- düren aileye elmas düğün yapma törenidir. “Emeklilik Düğünü”, isminden de anlaşılacağı gibi emekli olan kişilerin bir törenle kutlanmasıdır. “İhtiyarlar Bayra- mı” “Ömrü Çınarlar Bayramı” olarak da adlandırılır. Taşkent’in Oktyabr ilçesinde ise, “100 yaşından Faz- la Ömür Görenler Bayramı” kutlanmaktadır.

Kitabın beşinci kısmını “Toplumsal-Siyasî Bay- ramlar” kapsamında kutlanan “Hemfikirlik Bayramı”, “İnkılâb Günü”, “Hatın-Kızlar Günü”, “Zafer Günü”, “Hâtura Günü” gibi bayramlar oluşturmaktadır. Ortak Türk kültürünün bir parçası olmadığı için Özbek Türk- lerinin öz bayramları arasında yer almayan ancak, Sov- yet baskısıyla zorla bayrammış gibi kabul ettirilmeye çalışılan “Toplumsal-Siyasî Bayramları”, “Hemfikirlik Bayramı”, “İnkılâb Günü”, “Hatın Kızlar Günü”, “Zafer Günü” gibi bayramlar, Sovyet baskısına maruz kalmayan Anadolu Türkleri tarafından bilinmeyen bay- ramlardır.

“Dinî Bayramlar” adlı altıncı kısımda, “Roza He- yiti” (Ramazan Bayramı) ve “Kurban Heyiti” (Kur- ban Bayramı)ne yer verilmiştir. Türk İslâm Dünyasın- da yıllarca baskı altında yaşamış ve dinî görevlerini yapmalarına izin verilmemiş Orta Asya halkının ba- ğımsızlığını kazanmasıyla birlikte, ne gibi değişmeler

yaşadığını, yazarın şu cümleleri öyle güzel ifade edi- yor ki: “Ekim inkılâbından sonra uzun yıllar din ve ona has olan birçok bayramlar yasaklandı. Şükürler olsun ki, toplumdaki ideolojik değişmeler neticesinde memleketimizde dinî bayramlar yine özgür bir şekilde kutlanmaktadır. 1 Mart 1990 yılında radyo ve basında Ramazan Bayramı’nın kutlanması hakkında bilgiler verildi ve Özbek televizyonunda bayram namazının kı- lınışı gösterildi. Kurban Bayramı öncesinde 500 Öz- bek Türk’ü Mekke’ye hac ziyaretini yaptı. Bütün bu ya- pılanlar Orta Asya İslâm dini tarihinde önemli bir olay oldu ve özgürlüğümüzü kazandığımızı ispatladı. 1990 yılında kabul edilen “Vicdan Özgürlüğü ve Dinî Teşkilâtlar Konusundaki Kanun dinî bayramların öz- gür bir şekilde kutlanmasına imkân verdi.”

Kitabın sonunda yazar, Özbek halk bayramlarının tablosunu hazırlayarak, “Özbek Halk Bayramlarının İstikbali”ni şu cümlelerle değerlendirmektedir:

“Toplumumuzda sonraki yıllarda meydana gelen ciddi değişmeler elbette halkın hayatının önemli kısmı, medeniyetin esasî şekillerinden biri, mutluluk ve kı- vanç kaynağı ve de hayattaki güçlü olaylar tarihler ve başarıları kutlamaya yardım eden bayramlara tekrar ilgi gösterilmektedir. Malûm ki, yasak ve durgunluk yılları devamında ecdâdımızın uzun yıllar devamında kutladığı bayram baskılarla karşılaştı, hayattan dışarı sürüldü, yasaklandı, bayramların çoğu ülkenin başın- da duran rehber şahısların mevkisini sağlamlaştıran, itibarını artıran ve siyaset propagandası yapmaya ya- rar bir vasutaya dönüştürüldü. Onlarda gelenekler, sa- mimî, sevecen eğlencelerin yerini şatafatlı, yapmacık- lık, gösteriş aldı. Bu bayramlar çoğunlukla siyasî ted- birlere dönüştürüldü. Hakikî bayramların halkın ihti- yacı esasında meydana geldiği unutuldu. Şükürler ol- sun ki, sonraki yıllarda, daha doğrusu 1990 yılından başlayarak bu sahada büyük ilerlemeler oldu. Yasakla- nan halk bayramları canlandı, dinî bayramlar özgür bir şekilde kutlanmaya başladı. Bundan sonra da öz- gür bir şekilde kutlanmaya devam edecektir.”

Sonuç olarak, insanların ihtiyaçları esasında şekille- nen, eski devirlerde atalarımızın kutladığı, hâlen günü- müzde de kutlanan bayramlarımızı uzun yıllar birçok Türk kardeşimiz dilediği gibi kutlayamasa da, Orta As- ya Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını kazanmasıyla bay- ramlarımız ortak bir kültüre sahip Türk Dünyasında coşkulu bir şekilde ve hep birlikte kutlanmaktadır.

Bayramlarımızı dilediği gibi kutlayamayan Türk kardeşlerimizin de aramıza katılması dileğiyle...

“Esrâr Dede Divanı”

Doç. Dr. Osman Horata, **Esrâr Dede, Hayatı, Eserleri, Şiir Dünyası ve Divanı**, T.C. Kültür Bakanlığı, Sanat/Edebiyat Dizisi: 169/34, Ankara 1998, XI-666 sayfa.

M. Fatih KÖKSAL

Cumhuriyet Üni. Türk Dili ve Edeb. Böl.
Araştırma Görevlisi

Esrâr Dede Divanı, baş tarafında Esrâr Dede'nin hayatı, eserleri, sanatı ve divan metninin tetkikinden oluşan bir incelemeyle birlikte yayımlandı. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Osman Horata tarafından yapılan bu yayının 1998 yılında eski Türk edebiyatı sahasında yapılan son neşriyat olduğunu zannediyoruz. Bu, Sayın Horata'nın *Nedim-i Kadim Divançesi* (Ankara 1987) ve Prof. Dr. Umay Günay'la birlikte hazırladığı *Risâletü'n-nushiyye* (Ankara 1996)'den sonra kitap olarak karşımıza çıkan üçüncü yayını.

Esrâr Dede, hiç şüphesiz Türk edebiyatı tarihi için de, Türk kültür tarihi için de çok önemli bir isim. Çok sayıda şâir yetiştiren Mevlevî tarikatının Şeyh Gâlib'den sonra en tanınan şâiri olan Esrâr Dede'nin *Divan*'ının yeni Türk harfleriyle neşredilmemiş olması Türk edebiyatı ve kültürü için önemli bir eksiklikti. Bu yayın için, eseri hazırlayan Sayın Horata'yla birlikte Kültür Bakanlığı'na da teşekkür borçluyuz. Zira, ne yazık ki, önemli bir kısım yüksek lisans tezleri, doktora tezleri veya özel çalışmalar sonucu yeni Türk harflerine kazandırılan yüzlerce divan, mesnevî, tezkire ve diğer edebî yâdigarlarımız bu yayım imkânından mahrum durumdadır. Bilimlik olması sebebiyle popülaritesi bulunmadığı kanaati hâkim olan bu eserleri neşretmeye özel yayınevlerinin pek istekli görünmemesi, yayım görevini neredeyse tamamen devletin ilgili kurum ve kuruluşlarının üzerinde bırakmaktadır. Aslında bahis konusu kurumlar, bütçeleri oranında ve ilgi sahaları doğrultusunda bu sorumluluğu yerine getirmeye çalışıyorlar. Ne var ki, hepsi birbirinden önemli ve değerli bu eserleri daha çok ve daha süratli bir şekilde,

üstelik birçok kurumu marifetiyle yayımlamanın, devletimizin temel kültür politikalarından biri olması ve bu hususta âcilen uygulamaya geçilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Tam adı, *Esrâr Dede, Hayatı, Eserleri, Şiir Dünyası ve Divanı* olan eseri yazı boyunca kısaca *Esrâr Dede Divanı* olarak anacağız.

Eser iki ana bölümden oluşuyor. Birinci bölümde “Esrâr Dede'nin Hayatı, Eserleri ve Şiir Dünyası”, ikinci bölümde ise “Esrâr Dede Divanı (Tenkitli Metin)” yer alıyor. Bu iki bölümün önünde, Önsöz ve Kısaltmalar'dan sonra, devrin tarihî, edebî ve kültürel durumu, “Giriş” başlığı altında 4 sayfa ile özetlenmiş.

Birinci bölüm, “A. Hayatı, B. Kişiliği, C. Eserleri, D. Şiir Dünyası, E. Etkilediği ve Etkilendiği Şâirler, Sonuç ve Bibliyografya” kısımlarından meydana gelmektedir.

Şâirin hayatı, eserleri ve kişiliğinin tanıtıldığı kısımda, mevcut kaynaklar salâhiyetle değerlendirilerek tenkide tâbi tutulmuştur (s. 5-27). Şâirimizin hayatı hakkında, biyografik kaynaklardan başka, çeşitli izler de yazar tarafından değerlendirilmiştir. Esasen ne kadar klâsik bir edebiyatın mensubu bulunurlarsa bulunsunlar, bütün sanatkârlar az veya çok, kendilerini, çevrelerini, çeşitli konulardaki görüş ve düşüncelerini, kültürlerini bir şekilde eserlerine yansıtırlar. Muhtelif biyografik eserlerin yanı sıra âdeta manzum bir otobiyografi olan 247. sıradaki gazeline şâirin Mevlevîlikten önceki yaşantısıyla ilgili önemli ipuçları bulunmaktadır. *Esrâr Dede Divanı*'ndaki bu işaretlerden yola çıkılarak şâirin biyografisini destekleyici bilgilere ulaşılması bize sahamızda -yani klâsik Türk edebiyatı sahasında- eser incelemelerinde bir şeylerin eksik bırakıldığını hatırlattı. İtiraf etmek gerekir ki, bugün üniversitelerimizin bu anabilim dalında yapılan lisans üstü tezlerde divanlar incelenirken, hâlâ klişeleşmiş bir metot uygulanmaktadır. Ancak bu metot şâirin sanatını yeterince tanıyabilmemize elvermemektedir. Zira her şâirin kendine mahsus bir şiir dünyası vardır. Sözelimi, XVI. yüzyıldan rastgele seçilmiş on şâirin divanlarını bu tarzda inceleyip bıraktığınızda ancak devrin “müşterek” muhayyilesi, estetiği, zevk anlayışı, kısmen kelime kadrosu vs. hakkında genel bir kanaate varabilirsiniz. Bu yanı sıra elbette faydalı bir metottur. Ancak tek başına bir şâirin şiir dünyasını ve sanatını ortaya koymak için sadece söz konusu metot asla ve kat'â kâfi değildir. Şiirin özünü teşkil eden ve âhengi

sağlayan unsurlardan vezin, kafiye, redif tercihleri, daha da ileri giderek, kelime ve hattâ her şiiir için sesli ve sessiz harf kadrolarının tesbit ve değerlendirmesi gibi son derece önemli noktalar eksik kalmaktadır. Bütün bunların yanı sıra Sayın Horata'nın tesbitinde olduğu gibi, metinleri mısra mısra kılı kırk yararcasına değerlendirerek, şâirle ilgili bilinmeyenleri ortaya koymak asıl edebiyat araştırmacısının yapması gerekenler arasındadır. Burada ifadeye çalıştığımız, metne bir cepheden değil, birçok açıdan ve cepheden, farklı gözlerle bakabilmek gereğidir. Sözü ettiğimiz inceleme metoduyla ilgili görüşlerimizin *Esrâr Dede Divanı* ile ilgili olmadığını hatırlatalım. Zira eserin incelenmesi, daha çok Batı'da bilinen ve rağbet gören, ülkemizde çok az örneği görülen "Yapısalcı Metot"la yapılmıştır ve bu tesbitlerimizden âzâdedir. Bunları sadece bir "tesbit" olarak belirtme ihtiyacı duyduk.

Esrâr Dede gerçekten önemli ve aynı zamanda ilginç bir şahsiyet. Devrinde sıradan aydınların veya şâirlerin bilmesi zaten elzem sayılan Arap ve Fars dillerinden başka Rumca, Latince ve İtalyanca biliyor. Hattâ *Lugat-i Taylan* adını verdiği İtalyanca-Latince-Türkçe ilginç bir lugat bile yazmıştır (Bilim âlemince pek tanınmayan bu lugat için, *Esrâr Dede Divanı*, s. 46-48'e bakılmalıdır).

Esrâr Dede Divanı'nın şâirin hayatının anlatıldığı bölümünde dikkat çekici başka tesbitler de vardır. Bunlardan biri, şâirin mahlasıyla ilgilidir. Eserde, şâirin "*Esrâr*" kelimesini mahlas olarak alışında veya ona bu mahlasın verilisinde "beng"e, yani "esrâr"a olan düşkünlüğünün etkili olduğunun söylenebileceği ifade edilmekte (s. 17), ölümünün de bu beng düşkünlüğü sebebiyle olduğu üzerinde durulmaktadır (s. 24). Şâirin beng düşkünü olduğuna başka bir vesileyle ileride bir kez daha değinilmektedir (s. 32). Bu hükümden Esrâr Dede'nin ölümü üzerine Surûrî'nin şu tarih beyitinin rol oynadığı anlaşılıyor:

"Kimse bilmez ne hayâl oldu ki dervîş Esrâr
Yedi beng-i eceli beñzi sarardı soldu"

Üzerinde durduğu "esrar içme alışkanlığı"ndan başka, şâirin bir şiiirinde "*çar-darb*"ı tavsiye etmesini de göz önüne alan yazar, bunların Kalenderîlik tarikati mensuplarında görülen özellikler olduğu, Kalenderîliğin de Mevlevîlik üzerinde tesirli olduğu düşüncesiyle bazı değerlendirmelerde bulunmuştur (s. 9-10). Bu değerlendirme veya tenkidin temelinde, şâirin "*abdâl*" kelimesini hangi anlamda kullandığı sorusu yatmakta-

dır: "*Bilindiği gibi 'abdâl', edebî metinlerde 'dervîş' anlamında kullanıldığı gibi Kalenderîler için unvan da olmaktadır. Esrâr ise 'abdâl'ı hangi anlamda kullanmaktadır? Şâirin bu rubâisinin yanında, Divan'ının birkaç yerinde de kendisini 'Mevlevî abdâli', 'abdâl-ı fenâ' gibi sıfatlarla nitelendirmesi; hattâ bir beyitinde 'çar-darb'ı tavsiye etmesi ve esrâra düşkünlüğü (bk. Surûrî'nin tarihi) onun 'abdâl' kelimesine özel bir anlam izafe ettiğini düşündürmektedir.*" Burada Sayın Horata'nın, bu hususiyetlere dayalı olarak Esrâr Dede'nin Mevlevîlikten önce Kalenderî tarikatine mensup olabileceğini bir "ihtimal" olarak gördüğü, fakat bunu ihtiyaten bir "hüküm" olarak vermediği anlaşılmalıdır.

Şâirin hem hayatı, hem de sanatı açısından son derece önemli olan Mevlevîliğe intisabı meselesi üzerinde haklı olarak etraflıca durulmuştur. Bu bölümde yazar, onun Mevlevîliğe girişinin, diğer bazı çalışmalarda gösterildiği gibi, H. 1205 veya 1206'da değil, 1208 (1793)'de olması gerektiğini belirtmektedir (s. 12). Dede'nin Mevlevîliğe intisabından önceki hayatını aşağı, sıradan, mâsivâyâ boğulmuş bir yaşantı olarak değerlendirmesi tasavvuf erbabı için normal bir davranıştır. Dede'nin hayatının bu dönemi hakkında malûmat sıkıntısı çekilmesi de esasen kendisinin o dönemi kabul etmemesinden de kaynaklanıyor olmalıdır.

Esrâr Dede'nin hayatında Şeyh Gâlib'in ne denli önemli olduğu bu çalışmayla net bir şekilde gözler önüne serilmektedir. Şeyh Gâlib'i tanımadan önce "*hüzün kulübesi*"nde yaşadığını ifade eden şâir, Şeyh Gâlib'i tanıdıktan sonra hayatının "*safâ bahçesi*"ne döndüğünü söylüyor (s. 15).

Esrâr Dede'nin ölümü de enteresandır. Yazarın bildirdiğine göre, *Esrâr Dede Divanı* yazmalarından birinde (İstanbul Üniv. Ktp. İbnülemin, T. 2594) yer alan bir notta, onun "Dede" olmak için girdiği binbir günlük çilesinin bittiği gün vefat ettiği kayıtlıdır. Bu gün, Hicrî 1211, Milâdî 1796 yılının Mi'rac gecesidir. Sayın Horata, bu kaydın doğru olduğu kanaatiyle, muhtelif eserlerde yer alan dedelikten sonra bir müddet daha yaşadığına dair bilgilerin "*bir rivâyetten öteye gitmediğini*" belirtmektedir. Tam çilesinin bittiği gün vefat etmesi, üstelik bu günün İslâm âlemince en kutlu gecelerden biri olarak kabul edilen Mi'rac gecesine tesadüf etmesi oldukça ilginçtir. Sadeddin Nüzhet Ergün'e göre, Esrâr Dede 49 yaşında hayata gözlerini yummuştur. Kaynağı belirtilmeyen bu bilgi doğru ise,

bu yaşın özellikle şiire çok geç başlayan birinin ölümü için ne kadar erken olduğunu söylemeye gerek yoktur. Bu yaşı doğru kabul edersek, *Fütüvvet-nâme*'sini 1211'de, yani öldüğü sene yazdığını bir beyitle lafzen ifade ettiğine göre, âni bir ölümle fâni âleme göçtüğü akla gelmektedir.

Kaynaklarda Esrâr Dede'nin Mevlevîlikten önceki hayatında şiir yazıp yazmadığı hususuna açıklık getirilmemektedir. Bu konuda yazar, "*Birçok şâirin şiir yazmaya Mevlevîhâne muhitlerinde başladıkları düşünüldüğünde, Esrâr'ın şâirlik yeteneğinin de Mevlevîliğe intisabından sonra gün ışığına çıkması yadırganacak bir durum değildir*" demekte; Mevlevîliğe ilk adım atanların tanıştukları *Divan-ı Kebîr*'le ve *Mesnevî*'yi anlayabilmelerinin en azından şiirden anlamalarını gerektirdiğini, bu itibarla sözkonusu eserlerden mülhem olarak şâirimizin bu "mekteb-i edeb"de şiire başlamış olması ihtimalini göz önünde tutmaktadır (s. 16).

Esrâr Dede'nin *Divan*'ından başka, *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevlevîyye* adlı, taslağı, aynı zamanda şeyhi olan Şeyh Gâlib tarafından hazırlanan Mevlevî şâirlerin biyografilerinin yer aldığı şuarâ tezkiresi; *Mübârek-nâme* ve *Fütüvvet-nâme* adlarını taşıyan 150 beyit civarında iki küçük mesnevîsi ve *Lugat-ı Taylan* adını verdiği bir de sözlüğü bulunmaktadır. Bütün bu eserler çalışmada etraflıca tanıtılmış, yazma nüshaların bulunduğu yerler tavsifleriyle beraber bildirilmiş ve söz konusu eserler üzerinde yapılan çalışmalar da gösterilmiştir (s. 33-47). Oldukça doyurucu olan bu bölümden sonra, kitabın yoğun emek mahsulü olduğu belli olan bir başka bölümüne, şâirin "*Şiir Dünyası*"na geçilmektedir.

"1. Nazım Tekniği, 2. Üslûb, 3. Muhteva" ana kısımlarından oluşan bu bölümde, yazarın hiçbir ayrıntıyı kaçırmamaya özen gösterdiği dikkat çekmektedir. Sözelimi, kasideler ele alınırken (s. 48-53), *Divan*'da yer alan 14 kaside tek tek değerlendirilerek, nesib, girizgâh vs. gibi bölümleri üzerinde bilgiler verilmiş, bunlarla da yetinilmeyerek, bu bilgiler, kasidelerin kimlere yazıldığı, beyit sayıları ve kaside bölümlerinin her birinde kaçır beyit olduğu bilgileri bir tablo hâlinde sunulmuştur. Bunlar kesinlikle teferruat veya gereksiz bilgiler olarak görülmemelidir. Tam aksine, ortaya konulan bazı kitap ve makalelere rağmen klâsik edebiyatımızdaki nazım şekilleri konusunda hâlâ birçok problem ortada durmaktadır. Üniversitelerimizde - özellikle Gazi Üniversitesi'nde sırf bu problemlere ışık tutulabilmesi için nazım şekilleri lisans üstü tez konu-

ları olarak verilmektedir. Bu tür ayrıntılı bilgilendirmeler, nazım şekilleri üzerinde yapılacak çalışmalara ışık tutacak değerli ipuçlarıdır. Aynı zengin istatistikî bilgileri, beyit sayıları, işlediği konular, dili vs. ile "Gazeller", "Musammatlar" ve "Diğer Şiirler" için de geçerlidir.

Esrâr Dede'nin şiir tekniği incelenirken, "Âhenk" başlığı altında, zaruri olan vezin ve kafiye gibi ritmi sağlayan unsurların yanı sıra mısra başı tekrarları, iç kafiyeler, assonans ve aliterasyonları da değerlendirilmiştir. Burada yazar, Dede'nin "ses"i değil, "söz"ü ön plânda tutan bir şâir olduğunu belirterek, esasen her şiirde olabilecek bu tür hususlar için şâirin özel bir gayretinin bulunmadığı tesbitini yapmaktadır. Esrâr Dede'nin tahkiyeciliğini daha önce makaleleriyle tanıtan ("Esrâr Dede'nin Şiirlerinde Tahkiye I-II", *Türk Dili*, Sayı 544, Nisan 1997, s. 423-433 - Sayı 546, Haziran 1997, s. 593-599) Sayın Horata, kitabında tekrara düşmemek için olsa gerek, o hususlarda pek derine inmemiş ve makaleleri dipnotta göstermekle yetinmiştir.

Şâirin diliyle ilgili olarak, yer yer "*Türkî-i basit*"i hatırlatacak kadar Türkçe söyleyişlerin bulunduğunu belirten yazar, onun asıl gücünün, sanat yapma kaygısına düşmeden yazdığı, tamamen duygularını yansıtan sade ve külfetsiz söyleyişlerin bulunduğu yerlerde olduğunu (s. 71); üslûb bakımından ise, gazellerinde canlı, coşkulu bir söyleyişin, kasidelerinde kuru, didaktik tarafı ağır basan bir üslûbun hâkim olduğunu; genellikle şiiriyet yönü zayıf olan bu şiirlerde "hayâl"den ziyade, Nâbî'de olduğu gibi "fikir"in ön plânda bulunduğunu ifade etmektedir (s. 74-75).

Divan'da yer alan şiirlerin muhtevasının ele alındığı bölümde, şâirin mensubu olduğu Mevlevîliğin ve Mevlânâ tesirinin şiirlerinde ne denli kesif olduğu örneklerle ortaya konmakta (s. 79-96), ardından Mevlevîlik dışındaki tasavvufî unsurlar, aşk, rindlik, tabiat gibi mevzuların işleniş örneklerle izah edilmektedir (s. 96-122). Esrâr Dede'nin etkilendiği ve onu etkileyen şâirler bölümünde, tabiatıyla en çok Şeyh Gâlib'le olan etkileşimi üzerinde durulmaktadır (s. 123-127). Ne var ki bu bölümde, Esrâr Dede'nin etkilendiği şâirler -muhtemelen dizgi, baskı vs. gibi teknik bir kusurdan dolayı- yer almamaktadır.

Sadece divanlarda değil, yeni Türk harflerine aktarılan bütün metinlerde, her metnin kendine has vasıfları göz önünde tutularak yapılacak geniş incelemeler, metinleri araştırmacıların önüne konulmuş ham bir

malzeme yığını olmaktan çıkaracak, dil, üslûp, nazım türü, nazım şekli ilh. konularda yapılacak araştırmalar için de çözülmüş ve işlenmiş malzemeyi önümüze sunacaktır. Doç. Dr. Osman Horata'nın bu yayınında sözünü ettiğimiz işlenmiş malzeme büyük oranda sunulmaktadır ve eser bu yönüyle de değerli bir çalışmadır.

135 sayfa tutarındaki inceleme, kitabın tamamının çok güzel bir özeti diyebileceğimiz "Sonuç" (s. 129-135) bölümüyle tamamlanmaktadır. Zengin bir bibliyografyadan (s. 137-145) sonra geçilen ikinci bölümde, *Divan* metninde esas alınan 4 nüsha ile kullanılmayan 2 nüsha tanıtılmakta, metnin hazırlanmasında takip edilen metot anlatılmakta ve nüsha aileleri bir tabloyla gösterilmektedir (s. 147-153).

Metne geçmeden önce, "Transkripsiyon Sistemi ve Metin Tesbitiyle İlgili Açıklamalar" yapılmıştır (s. 156-158). Doğrudan bu eserle değil, ama bu çalışma vesilesiyle ve bu çalışmadan hareketle bilimlik metin neşirlerinde transkripsiyon sistemi ve metin tesbitinde yaşanan bazı problemlere değinmek istiyoruz:

"Transkripsiyon Sistemi ve Metin Tesbitiyle İlgili Açıklamalar", çalışmada 10 madde altında toplanmıştır. Bu açıklamanın 4. maddesinde kalın ünlüyle başlayan kelimelerde "d" sesinin genellikle "tı" harfiyle gösterildiği, "fonetik bir değeri olmadığı için" bu sesin metinde "d" olarak tesbit edildiği, farkların da aparratta gösterilmediği belirtilmiştir (s. 156). Metin transkribelerinin fonetik değerlerden yola çıkarak yapıldığında karşılaşılabilecek aksaklıkların bir kısmına aşağıda da temas edileceği için, esas olarak 7. madde üzerinde durmak istiyoruz.

Açıklamanın 7. maddesinde "normalleştirme"ye gidildiği belirtilmektedir. Meselâ, "oldı" yerine "oldu", "benüm" yerine "benim", "çıkup" yerine "çıkıp", "geldüğü" yerine "geldiği", "senün" yerine "senin" vs. yazıldığı ancak ünsüzlerde metne bağlı kalındığı (çıktdı, yaktdı, değil vs.) ifade edilmektedir. Bununla beraber "kelime köklerindeki ve bazı edatlardaki (içün, gerü, gice, tiz) ünlülerin eski şekilleri korunmuştur" denilmektedir (s. 157). Ünsüzlerde metne sadık kalındığına örnekler verilirken, "çıktdı" ve "yaptdı" örneklerinden benzeşme kuralına uyararak, kelimelerin "çıktdı" ve "yaptdı" şeklinde yazılmadığı anlaşılıyor. Ancak diğer kelime türlerinde normalleştirme tercih edilirken, edatlarda bu kelime türünün hangi özelliğinden dolayı niçin normalleştirmeye gidilmediği açıklanmamaktadır.

Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinleri genellikle harekeli olduğundan bu döneme ait metinlerde dil ve imlâ problemleriyle pek fazla karşılaşmamaktadır. Klâsik dönem metinlerinde de aynı oranda olmasa da harekeli metinler sayesinde kuralları tesbit edebilmekteyiz. Ancak XVII. asırdan bu tarafa ait dil yâdigârlarımızda gerek harekeli metinlerin çok nadir oluşu, gerekse yazarın da ifade ettiği gibi, klişeleşmiş veya standart imlâlar metin tesbitinin devir imlâsına uygun bir biçimde yapılmasına engel teşkil eden faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine de bugün için bu imlâ birliğini sağlamak üzere TDK'nun *Tanıklarlarıyla Tarama Sözlüğü*'ndeki kalıp cümlelerden yola çıkılarak bir sonuca varmak mümkündür. Esasen oradaki XVII-XIX. asır metin örneklerine dikkat ettiğimizde, Sayın Horata'nın metin tesbitiyle örtüşen bir imlâ buluruz. Meselâ, temel kurallardan biri olarak eski Anadolu Türkçesi dönemi ve klâsik dönemde görülen "yuvarlaklaşma"nın bu dönemde yavaş yavaş ortadan kalktığı, "benüm"ün "benim"e, "evüm"ün "evim"e dönüştüğü görülmektedir. Bu tercihe tabii olarak katılmakla beraber, hangi yüzyıla ait olursa olsun, bir metnin transkribe edilirken, "oldu" ve "çıkup" şeklinde imlâ tercihinin doğru olmayacağını, bunları her hâlükârda "oldı" ve "çıkup" şeklinde transkribe etmek gerektiğini düşünüyoruz. Aksi hâlde, eski metinlerle ilgili çok sayıdaki imlâ problemlerine yenileri eklenecektir. Sözelimi, bir yazar da yine fonetik değerlerden yola çıkarak, "çıktdı" yerine "çıktdı", "geçdi" yerine "geçti" imlâsını pekâlâ tercih edebilir. Elbette bu da çok haklı bir normalleştirme kabul edilmek zorundadır. Transkripsiyon sisteminde fonetik değerleri temel aldığımızda, "nazal n" (ñ) sesinin bilhassa eklerde "dişsi n" ye dönüşmüş olduğu XVIII. yüzyıl Türkiye Türkçesi'nin temel özelliklerinden biri olarak kabul edildiğine göre (Hayati Develi, "XVIII. Yüzyıl Türkiye Türkçesi Üzerine", *Doğu Akdeniz Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi*, Sayı 1, (1998), s. 35), transkripsiyonda da eklerde nazal n'lerin yerine "n" kullanmamız gerekir. Bu kabullerin, sonunda daha büyük imlâ kargaşalarına yol açacağından endişe duyuyoruz. Bu itibarla en sağlıklı yolun metne tamamen sadık kalmak olduğunu düşünüyoruz. Esasen buradaki asıl mesele, fonetik değerler "konuşma dili", en azından "ses"le ilgili iken, edebî metinlerin "yazı dili", yani "harf" esasına dayalı olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu konuda söylenecek çok şey olmakla birlikte bütün bunlar bir tanıtım yazısını gagesinden uzaklaştıraca-

ğı gibi onun alışıl gelmiş ölçülerine de sığmayacaktır. Yazar kriterlerini baştan belirttiğine göre, zaten söyle-
necek bir söz olamaz. Ancak, yukarıda da ifade ettiğimize
gibi, bu görüşler sadece bir vesileyle dile getirmeye
çalıştığımız tamamen şahsî görüşlerimizdir. Esasen
bir kısmını yukarıda ifadeye çalıştığımız sebeplerden
dolayı konu tartışmaya son derece açık ve müsaittir.

Esrâr Dede Divanı, gözden kaçması gayet normal
olan bazı transkribe hatâları ve çok az kelimedede görü-
len imlâ birliğinin ihlâlleri dışında, sağlam bir metin
olarak önümüzdedir. Büyük bir dikkat ve özenle hazır-
landığı belli olan bu *Divan* metnini ortaya koyan Sayın
Horata'nın bu başarılı çalışmasını başka eserlerle de
süslemesini temenni ediyor ve bekliyoruz.

ERDEM

“Halı Özel Sayısı”

Cilt: 10

Sayı: 28-29-30

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI

- Yeni çıktı -

İki Katalog Hakkında...

- **Turkish Publishers Catalogue (Türkiye Yayıncılar Kataloğu)**, Türkiye Yayıncılar Birliği, İstanbul 1999, 135 sayfa.
- **The Catalogue of Turkish Authors (Türkiye Yazarlar Kataloğu)**, Türkiye Yayıncılar Birliği, İstanbul 1999, 95 sayfa.

Mustafa DURMUŞ

Gazi Üni. Sosyal Bilimler Ens.
Yüksek Lisans Öğrencisi

“**E**debiyat hayatı, sanatkâr, cemiyet, edebiyat dünyası, millî kültür, kültür değişmeleri, basım dağıtım, pazarlama, okuyucu kitleleri olmak üzere, sekiz kavram ile çepeçevre sarılı...” Prof. Dr. Sadık Tural bu ifadeleri, Türkiye’de bilimlik anlamda hak ettiği ilgiyi göremeyen bir alan olan “Edebiyat Sosyolojisi” konulu bir konuşmasında kullanıyor. Prof. Dr. Sadık Tural, edebiyat sosyolojisinde teorisini, sistemini bu sekiz kavram, bir bütün olarak edebiyat hayatını oluşturan bu sekiz unsur üzerine kuruyor. Bu sekiz unsur arasında basım dağıtım, pazarlama, genel olarak yayıncılık, cemiyet içerisinde yazarı, eseri vasıtasıyla geniş okuyucu dünyasına taşır, bu yönüyle de vazgeçilmez bir unsur, bir köprü vazifesi görür. Bu ilişki sadece edebiyat hayatı, edebiyat sosyolojisi için geçerli değildir. Bu ilişkiyi diğer bütün ilim ve sanat dallarına teşmil etmek mümkündür. İşin ticarî cephesi, çalışma alanları, teknikleri... Çünkü, yazarı, eseri vasıtasıyla geniş okuyucu dünyasına taşımak, bunu yaparken de, tâbir yerinde ise, bu işin kaymağını yemek gibi özellikler hepsinde ortak nokta olarak düşünülebilir. Bütün bu özellikleriyle birlikte yayıncılık, hem gelirleri, hem de taşıdıkları görev ve sorumlulukları açısından, büyüklü küçüklü üyeleriyle günümüzde çok önemli bir sektör hâline geldi.

Toplam 129’u bulan yayınevleri, yazar örgütleri, devletin yayıncılıkla ilgili kuruluşları ve yayıncılıkla ilgili diğer derneklere, vasıflarını esas alan genel bilgi

ile birlikte yer veren *Turkish Publishers Catalogue (Türkiye Yayıncılar Kataloğu)*, Türkiye Yayıncılar Birliği ürünü olarak ilgililerin hizmetine sunuldu.

Türkiye Yayıncılar Birliği, “... Türkiye’deki yayınevlerini, yayıncılık alanlarını tanımanız, onlarla ilişki kurarken doğru bilgilerden yararlanmanız ve yayınevleri hakkında genel bilgilerin yanı sıra, yayınevleri yöneticilerinin adlarını ve iletişim adreslerini bulmanızı sağlamak...” şeklinde sıraladıkları ilgililerine yönelik amaçlarını, Introduction/Sunuş bölümünde böyle ifade ediyor.

Katalog, Türk ve dünya edebiyatı örneklerinden ekonomiye, politikadan tarihe, sinemadan kadın ve çocuk eğitimine, felsefeden hukuka, ilk ve orta dereceli okullara yönelik ders kitaplarından çeşitli dergilere ve daha başka birçok alanla ilgili ürünlere yönelik geniş bilgi yelpazesinin yayıncılar koluna ait değerli, derli toplu bir kaynak teşkil etmektedir.

51. Uluslararası Frankfurt Kitap Fuarı’nda, Türkiye Standı’nda, 1998-1999 yıllarında yayımladıkları kitaplardan örnekler sergilenen yayınevleri ile birlikte, yayıncılık sektöründe adını sıkça duyduğumuz, bu sektörde önemli bir yer edinmiş olan devletin ilgili kuruluşları, diğer özel dernekler ve yazar örgütlerinden 129’u 135 sayfalık katalogda birer sayfa ile tanıtılmıştır. Bu tanıtım sırası, Türkiye Yayıncılar Birliği’nin yine bir sayfalık tanıtımından sonra, alfabe dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Yayıncıların önce iletişim adresleri verilmiş, özgeçmişleri ve faaliyet konuları ayrı birer başlık altında ele alınmış, son olarak da yetkili kişilerin isimleri sıralanmıştır. Katalog, İngilizce ve Türkçe olarak hazırlanmıştır.

Bugün 230 üyesi bulunan ve Başkanlığını Çetin Tüzüner’in yaptığı Türkiye Yazarlar Birliği, 1985 yılında Türkiye’deki kitap yayıncıları ve dağıtımçıları tarafından kuruldu. “... yayıncılık mesleğini geliştirmek, sorunlara çözümler üretmek; yayıncıların haklarını korumak ve desteklemek; düşünce ürünlerinin tam bir özgürlük içinde yayımlanmasını sağlamak...” gibi amaçları, birliğin temel ilkelerini de ortaya koymaktadır. “... Yayıncılık sektörünün sorunları, yayınlama özgürlüğü, kitap fuarları, uluslararası ilişkiler, korsan yayımla mücadele...” birliğin yayıncılar adına ortaya koyduğu etkin faaliyet alanlarıdır.

Türkiye Yayıncılar Kataloğu, Adam, Bilgi, Dergâh, İletişim, İnkılâp, Ötügen, Remzi, Timaş, Atatürk Kültür Merkezi, Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Dil Ku-

rumu, Türk Tarih Kurumu, Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı (DÖSİM), Yapı Kredi Yayınları ve daha başka adını sıkça duyduğumuz ve saymadığımız yayıncılıkla ilgili birçok kurum, dernek hakkında tanıtıcı bilgi bulmak isteyenler için değerli bir kaynaktır. Adlarını sıraladığımız yayıncılıkla ilgili bu müesseselerin arasında, birçok değerli çalışmayla birlikte *Bilge* dergisini de yayımlayan Atatürk Kültür Merkezi ile ilgili ifadeleri olduğu gibi aktarmak istiyoruz.

“Autobiography / Özgeçmiş” başlığı altında, “*Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi 1983 yılında kurulmuştur. Atatürk Kültür Merkezi'nin amacı, millî varlığımızın ve millî gücümüzün devamında ve gelişmesinde, 'Millî kültürümüzü çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkarma' ülkümüzde temel unsur olan Türk kültürünü. Atatürkçü Düşünce ve İnkılâpları doğrultusunda bilimsel yoldan incelemek, araştırmak ve bir bütünlük içerisinde yaymak ve yayımlamaktır*” sözleri, Atatürk Kültür Merkezi'nin kuruluş amaçları çok açık ve güzel bir şekilde özetlenmektedir.

“Field of Activity / Faaliyet Konusu” başlığı altında belirtilenler, Merkez'in yukarıda ifade edilen amaçları gerçekleştirmek üzere ortaya koymuş olduğu çalışmalarından örnekler sunmaktadır. “*Atatürk Kültür Merkezi akademik bir kurul olarak Bilim Kurulu'yla (Bilim Kurulu, hepsi de alanlarının uzmanı olan ve önde gelen değerli isimlerden oluşmaktadır) ve uzmanlarıyla yayın, konferans, millî ve milletlerarası bilgi şöenleri düzenlemektedir. Şimdiye kadar yayımladığı 200 kitaba sahiptir. En önemli yayınları Erdem, Bilge, Arış adlı uluslararası dergileri ile kitaplarıdır. Kitapların büyük bir çoğunluğu Türk Dünyası ve Türk Kültürü ile ilgilidir. Düzenlediği bilgi şöenlerinin en önemlileri, Nevruz, Manas, Cengiz Ayımatov, Türk Halı ve Kilim vb.'dir.*” Geçtiğimiz günlerde “Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöeni”ni de değerli faaliyetleri arasına ekleyen Atatürk Kültür Merkezi, millî kültüre yönelik amaçlarını gerçekleştirmeye devam etmektedir.

Türkiye Yayıncılar Kataloğu'nu, yayıncılığın günümüzde geldiği noktayı, okuyucuların ilgi alanlarındaki farklılığın sektör içerisinde dağılım noktasındaki etkisini gösteren ve yayıncılık alanında boşluğu gideren bir çalışma olarak tanımlıyoruz. Bu çalışma aynı zamanda yayıncılık sektörünün, sahip olduğu gelişim çizgisini, yayıncılar hakkında verdiği bilgilerle ortaya koyarak, geleceğine de ışık tutmaktadır.

* * *

230 üyeli Türkiye Yayıncılar Birliği, *Türkiye Yazarlar Kataloğu* adıyla bir çalışma daha yayımladı.

Türkiye Yayıncılar Birliği, İngilizce olarak hazırlanan 93 sayfalık katalogta, yayıncılıkla ilgili toplam 16 müessesenin yayınlarından örnekler vermiştir. Bunlar çeşitli yazarlara ait, 14 yayınevince yayımlanmış 217 kitaptan oluşmaktadır. Bazı yazarların birden fazla kitabına yer verildiği için katalogta yer alan yazar sayısı, kitap sayısı ile eşit değildir.

Katalog kısa bir Sunuş'la başlar. Çalışmada birçok yazar ve onların kitapları arasında, katalogta yer verilecek olanların seçiminde dikkat edilen ölçüyü bu kısa Sunuş'u okurken öğreniyoruz. Birliğe bağlı yayın evlerince eserleri yayımlanan yazarlardan bazılarına, son çalışmaları ile birlikte yer verilmiştir.

Katalogta, örnek olarak seçilen 217 kitap hakkında kısa bilgiler, bu kitapların yayın haklarını ellerinde bulunduran yayıncılık ile ilgili müesseselerin isimleri ve adresleri de sunulmuştur.

Katalogta, sayfa düzenine göre, önce alfabetik sıra ile yayınları olan müesseselerin telefon, telefaks, e-mail, internet ve merkezlerinin bulunduğu yerlerin adreslerinden oluşan birer liste verilmiş, bunun ardından da seçilen yazarların katalogta yer alan kitapları alt başlıklar olarak sunulmuştur. Bu kitaplar, yazar veya yayına hazırlayanların adları, sayfa sayıları, ebatları, yayın yılları, türleri, ISBN (International Serial Book Number) ve kapak resimleri ile birlikte verilmiş, her biri için kısa bilgi de eklenerek, okuyucuların bu çalışmalar hakkında bir ön inceleme yapmasına imkân sağlanmıştır.

Katalogta yer alan yayıncılık ile ilgili müesseselerden, bu müesseselerce eserleri yayımlanan yazarlardan ve çalışmalarından bazılarına bir göz atalım. Alfabenin dikkate alındığı bu sıralamaya göre, katalogta ilk olarak Altın Kitaplar Yayınevi tarafından yayımlanan 16 yazara ait 20 eser yer almaktadır. Denemeden yetişkin gençlere yönelik kitaplara, romandan psikolojiye, sosyolojiden tarih araştırmalarına, hâtıradan şiire kadar çeşitli konularda kaleme alınmış 20 eser katalogun ilk bölümünde 5-11. sayfalar arasında sunulmuştur. Toktamış Ateş, Cenk Koray gibi popüler isimler ile birlikte Özcan Köknel, Gönül Özgül, Meral Altındal, Ergun Hiçyılmaz ve daha başka isimler son çalışmalarıyla biraraya getirilmiştir.

Katalogun 12. sayfasında Arıkan Yayınları arasında yer alan P. Euqéne Poulin'in *Holy Virgin's House*

adlı kitabına yer verilirken, Arkadaş Yayıncılık, kataloğun 13. sayfasında Gönül Candaş'a ait iki yemek tarifi kitabı ile karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye Yazarlar Kataloğu'nda 14-40. sayfaları arasında 40 yazar ve şâire ait 80 çalışma ile Bilgi Yayınevi'ne geniş yer verildiğini görmekteyiz. Bu 80 çalışma içerisinde neler mi var? 14 roman ile 18 hikâye, 9 şiir, 7 inceleme-araştırma, 4 deneme, 5 hâtıra ve 22 çocuk kitabı. Bu bölümde verilen bilgilerde de, Halikarnas Balıkcısı, Sait Faik, Atilla İlhan, Memduh Şevket, Haldun Taner, Turgut Özakman, Muzaffer İzgü, Doğan Aksan, Yekta Güngör Özden ve Talât Halman gibi birçok tanınmış isme ait çalışmalara, Bilgi Yayınevi aracılığıyla ulaşılabileceğine işaret edilmiştir. Kataloğun 41-53. sayfaları arasında ise, çoğunluğu çocuklara yönelik olmak üzere 15 yazara ait 25 eser yer almaktadır. İsmet Kür, Zeliha Akçagüner, Adnan Çakmakcioğlu ve daha başka isimleri ve çalışmalarını bu yayınevine ayrılan bölümde bulmak mümkündür.

Erdem Yayınları, 12 yazar, şâir ve tamamı çocuklara yönelik 26 kitapla karşımıza çıkarken, Elmira Kalkanova tarafından hazırlanan "Ana Yurttan Masallar" serisi içerisinde 8 masal, Kemalettin Tuğcu'nun 5 eseri ile birlikte, edebiyat klâsiklerinden uyarlanmış masal kitapları, katalogda 52-64. sayfalar arasında küçük okuyucularını renkli dünyalarına çekmek üzere bekliyor. Arkeoloji, tarih ve çeşitli konularda kaleme alınmış 10 kitap, 7 yazar ile birlikte Kaynak Yayınları'na ayrılan 63-66. sayfalar arasında okuyucuların ilgisine sunulmaktadır.

Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı (DÖSİM) tarafından hazırlatılan kültür serilerinden örneklere 67-72. sayfalar arasında yer verilmekte, *Gravürlerle Türkiye* gibi çeşitli illere ait tanıtıcı nitelikte kitaplar, bunlardan iki örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Kataloğun 73. sayfası Mutlu Yayıncılık tarafından okuyucuların hizmetine sunulan Mustafa Kemal Atatürk'ün büyük eserine ayrılmıştır: *Resimlerle Nutuk*. Edebiyat dünyamızın değerli iki ismi Halide Edip ve Hüseyin Rahmi tarafından kaleme alınan 11 eser, Özgür Yayın Dağıtım'ın yayınları olarak kataloğun

74-77. sayfalarında. Gani Müjde, Can Barslan gibi yazarlara ait, Parantez Gazetecilik ve Yayıncılık yayınlardan örnek olarak sunulan 5 mizahî eser de, 78-79. sayfaları arasında yer almaktadır.

80-82. sayfalar arasında Ayşe Kulin, Emre Kongar, Mario Levi gibi yazarlardan okuyabileceğimiz biyografî, hikâye türünden kitaplar Remzi Kitabevi Neşriyat yayını olarak tanıtılmakta, sonraki iki sayfada da Scala Yayıncılık aracılığıyla, politik tarih araştırmaları, deneme, şiir kitapları ilgililerin dikkatine sunulmaktadır. Rasih Nuri İleri, Nail Çakırhan, Yılmaz Odabaşı ve Nejat Elibol bu bölümde adı geçen yazarlardandır.

Sev Matbaacılık ve Yayıncılık, özellikle turistik rehber kitaplar dizisi ile 85-89. sayfalar arasında karşımıza çıkarken, bu kitapların çoğunluğunun yabancı yazarlar tarafından kaleme alındığı da dikkatimizi çekmektedir.

Asım Zihnioğlu'nun Doğu Karadeniz'de çay endüstrisinin tarihî gelişimini anlatan *Bir Yeşilin Peşinde* ve Ekrem Akurgal'ın *Anadolu Kültür Tarihi* adlı arkeoloji kitabı, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırmalar Kurumu (TÜBİTAK) yayınlarından örnek olarak bir sayfayla verilirken, katalogda son sıra Yapı Endüstri Merkezi yayınlarına ve yazarlarına ayrılmıştır. Sanat tarihi çalışmaları, şehircilik ile ilgili kitaplar, mimarlık ve inşaat ile ilgili terim sözlükleri gibi eserler, Reha Günay, Engin Özendes, Doğan Hasol ve diğer yazarlar tarafından ortaya konmuş olan yapı-endüstri kültür ürünlerinden örnekler oluşturmaktadır.

Türkiye Yayıncılar Birliği, 120'den fazla yazar ve şâire ait 217 çalışmaya yer verdiği *Türkiye Yazarlar Kataloğu* ile Türkiye'de yayıncılık sektörü yanında çeşitli yazarlara ve onların son çalışmalarına yönelik renkli, tanıtıcı bir kaynak katalog oluşturmuştur. Yazarlarımızı kitaplarıyla birlikte, uluslararası arenaya taşımak, onları orada tanıtmak gibi amaçlarla hazırlanan *Türkiye Yazarlar Kataloğu*, bu yönüyle eksikliği kuvvetle hissedilen bir ihtiyaca da cevap vermiş olmaktadır.

* Prof. Dr. Sadık Tural'ın 7.11.1999 tarihinde, Türk Dil Kurumu Konferans Salonu'nda yaptığı, "Edebiyat Biliminin Bir Dalı: Edebiyat Sosyolojisi" başlıklı konuşma.

“Tanzimat Edebiyatı”

Yard. Doç. Dr. Bekir Öztürk,
Tanzimat Edebiyatı, Mimoza Yayınları,
Konya 1995, V + 265 sayfa.

Serap BÖCÜ

Süleyman Demirel Üni. Burdur Eğitim Fak.
Araştırma Görevlisi

Tanzimat Edebiyatı, Tanzimat döneminde ortaya çıkan edebiyat akımını, ayrıntılı olarak ele alan bir eserdir. Bu kitap, Tanzimat edebiyatının sevdirelmesi ve “herkes tarafından zevkle okunması” (s. V) amacı ile titiz bir çalışma sonucu ortaya çıkmıştır.

Tanzimat edebiyatının genel özellikleri anlatılmadan önce, sosyal hayatın edebiyata etkisi dikkate alınarak, “Türk Tarih, Kültür ve Medeniyetine Kısa Bir Bakış” yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun duraklama ve gerileme sebepleri çeşitli Türk ve yabancı kişilerin bu konu hakkındaki bilgilerinden de yararlanılarak açıklanmıştır.

Tanzimat devrinde ortaya çıkan fikir hareketlerinin sebeplerinin açıklanması amacıyla Batılılaşma hareketleri anlatıldıktan sonra, Tanzimat devri fikir hareketlerinden olan Batıcılık, Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük akımlarından kısaca söz edilmiştir. Tanzimat Fermanı’nın ve İslahat Fermanı’nın ilânları konularından bahsedilmiş, ardından eser Bibliyografya ile devam etmiştir.

Tarihe genel bir bakış yapıldıktan sonra, Tanzimat edebiyatı bütün yönleriyle tanıtılmaya başlanmıştır. Tanzimat edebiyatının genel özellikleri, şiir, tiyatro, hikâye ve roman cephesinde olan gelişmeler de ayrıntılarıyla anlatılmıştır.

Tanzimat devri aydınları siyaset, cemiyet ve edebiyat alanlarını bir bütün olarak gördükleri için bu alanlarda çalışmışlardır. Siyaset alanındaki çalışmalar gazetecilik ile başlar. Eserde 1860’dan sonra çıkan *Tercümân-ı Ahvâl*, *Tasvir-i Efkâr*, *Muhbir*, *Ulûm*, *Hürriyet*, *İnkılâp*, *Hadika* gibi gazetelerden bahsedilmiştir. Tanzimat edebiyatının genel özellikleri anlatılırken,

1839-1895 tarihleri arasında hüküm süren bu akım üç bölüme ayrılmıştır:

“1- İbrahim Şinasi, Namık Kemâl, Ziya Paşa’nın temsil ettikleri politik ve sosyal fikirler devri. 2- Abdülhak Hamid, Recaizâde Ekrem ve Sami Paşazâde Sezai’nin temsil ettikleri romantik, büyük ihtiras ve ızdıraplar devri. 3- Ana neslin eserlerinde kendini gösteren günlük, küçük hassasiyetler devri” (s. 72).

Birinci devre şâir ve yazarları, sanatı toplum için yapmışlar, edebiyatı fikirlerini halka yaymak amacı ile bir vasıta olarak kullanmışlardır. Amaç halka bir şeyleri anlatmak olduğu için de dil sadedir. Sade bir dil kullanmak düşüncesi Şinasi ile başlar. Nesre şiirden çok önem vermişlerdir. Üslûbun ise eskiden kopmadığı görülmüştür.

İkinci devre mensup şahsiyetler “Sanat, sanat içindir” görüşünü savunmuşlardır. Eserlerinde içtimaî taraftan ziyade, estetik taraf ağır basmıştır. Romantizmin de etkisiyle ferdi ızdıraplar ve ihtiraslar anlatılmıştır. Birinci devrenin tersine, nesre değil, nazma itibar edilmiştir. Mizaç olarak da birinci ve ikinci devre birbirlerine zıt bir görünüm arz ederler. Birinci devreye mensup şahsiyetler, kavga, hareket ve aksiyon adamdırlar. İkinci grup, idarenin baskısı karşısında istedikleri gibi çalışmamışlardır. Dolayısıyla şâir ve yazarlar kendi duygu ve hayâllerini eserlerine yansıtmışlardır. Estetik ön plânda olduğu için dil son derece ağır, üslûp ise gayet süslüdür.

Üçüncü devir, Servet-i Fünûn devrini hazırlayan bir geçiş dönemi gibidir. Önde gelen temsilcileri “Nâbizâde Nâzım, Mehmet Ziver, Fazlı Necib, Mehmet Celâl, Mustafa Reşit” (s. 77) gibi isimlerdir. Bu kişiler ikinci nesli takip etmişler, fakat yeni temleri işlemekten de geri kalmamışlardır.

Eserde, devrin daha iyi anlaşılabilmesi için dönemi en doğru ifade eden şahsiyetler, hayatları, edebî şahsiyetleri ve eserleri ile açıklanmaya çalışılmıştır. İlk olarak Tanzimat edebiyatının önde gelen isimlerden İbrahim Şinasi ele alınmış, kısaca hayatından kesitler anlatıldıktan sonra, nesrinden ve nazmından bahsedilmiştir. “*Tercümân-ı Ahvâl Mukaddimesi*”, “*Validesine Bir Mektubu*”, “*Şâir Evlenmesi*” ve daha pek çok manzum ve mensur parçalarla bu bahis kapatılmıştır. İkinci olarak Namık Kemâl’in hayatı anlatıldıktan sonra, edebî şahsiyeti hakkında bilgi verilmiştir. Şiirleri Şinasi ile tanışmasından önce ve sonra olmak üzere iki

ayrı grupta tasnif edilen şâirin vatan, hürriyet ve milliyet fikirlerinden bahsedilmiştir. Daha sonra “*Vatan Türküsü*”, “*Vatan Şarkısı*” ve “*Vatan Yahut Silistre*”den alınan parçalar eserlerine örnek gösterilmiştir. Şinasi ve Namık Kemâl arasında Tanzimat edebiyatının özelliklerini sanatında toplayan Ziya Paşa, hayatı ve eserleriyle anlatıldıktan sonra, “*Terkib-i Bend*”, “*Şiir ve İnşa*”, “*Veraset Mektupları*” gibi eserleri kitapta yer almıştır. Daha sonra yer alan Ahmet Mithad Efendi bölümünde, yazarın edebî şahsiyetinden bahsedildikten ve eserlerinin isimlerinin zikredilmesinin ardından metin olarak birkaç örnek verilmiştir. Yine aynı şekilde Ali Suavi’nin özellikleri anlatılarak, “*Türk*”, “*Mütalâa*”, “*Gazete*” adlı mensur eserleri kitaba alınmıştır.

Edebiyatımızda Batılı mânada büyük yenilikler yapan Abdülhak Hamid Tarhan’ın, diğer şahsiyetlerde de anlatılan genel özelliklerinden bahsedildikten sonra, şiirleri ve tiyatroları hakkında bilgi verilmiştir. “*Duh-*

ter-i Hindu”, “*Makber*”, “*Ölü*”, “*Finten*” gibi önemli eserlerinden parçalar örnek olarak gösterilmiştir.

İkinci devrenin önemli isimlerinden Recaiâde Mahmut Ekrem’in kısa hayat hikâyesi, edebî şahsiyeti, sanatı ve fikirleri ele alındıktan sonra, eserleri dört ana başlık altında verilmiştir: “*Şiirleri*”, “*Nesirleri*”, “*Edebiyat ve Tenkit Eserleri*”, “*Tercümelere*”. Daha sonra bazı eserlerinden parçalar alınmıştır: “*Şevki Yok*”, “*Ah Nijad*”, “*Araba Sevdası*” gibi...

Bahsi geçen son şahsiyet Sami Paşazâde Sezai’dir. Yazarın hayatı, edebî şahsiyeti ve eserlerinden söz edildikten sonra, “*Sergüzeşt*” ve “*Pandomima*” ile bölüm nihâyetlendirilmiştir.

Kitap, Bibliyografya ile son bulur.

Merhum Bekir Öztürk’ün anlaşılır bir üslûpla kaleme aldığı *Tanzimat Edebiyatı*, bu edebî cereyanı ve bu cereyana mensup şahsiyetleri tüm yönleriyle açıklayan, bu konuda geniş bilgi sahibi olmak isteyenlerin hizmetine sunulan faydalı bir kaynak eserdir.

D İ K K A T . . . D İ K K A T . . .

Bilge’nin son 7 sayısında yazıları

yer alan yazarların

-kendilerine ödeme yapılmak üzere-

telefon ve belgegeçer ile banka hesap

numaralarını dergimize âcilen bildirmeleri

rica olunur.

BİLGE YAYIN KURULU

Meş'ale-i Edebiyat

Türk Edebiyatı (Aylık Fikir ve Sanat Dergisi), Yıl: 27, Sayı: 313, Kasım 1999.

Canan BEŞLİ

Gazi Üni. Sosyal Bilimler Ens.
Yüksek Lisans Öğrencisi

"Yüksek bir insan cemiyeti olan Türk milletinin tarihi bir vasfı da, güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir. Bunun içindir ki, milletimizin yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, fırfır zekâsını, ilme bağlılığını, güzel sanatlara sevgisini, millî birlik duygusunu mütemâdiyen ve her türlü vasıta ve tedbirlerle besleyerek inkişâf ettirmek millî ülkümüzdür..."

M. Kemal ATATÜRK

10 Kasım'ı geride bıraktığımız şu günlerde Atatürk'ün yukarıdaki sözünü kendisine düstur eden *Türk Edebiyatı* dergisi, edebiyat hayatımızın önemli yapı taşlarından birini teşkil etmektedir. Başlangıçtan bugüne sürdürdüğü düzeyli ve ilkeli tavrıyla örnek bir dergicilik anlayışı sergileyen derginin, 27. yıl Kasım sayısı okurlarla buluştu.

Aylık fikir ve sanat dergisi *Türk Edebiyatı*, Gazi Altun'un "Hasbihal" adlı yazısıyla başlıyor. Gazi Altun, yazısında Bosna-Hersek'te görev yapan Türk birliğinin komutanları tarafından Fojnica şehrinde bulunan Fâtiş Sultan Mehmed'in tuğrasına yer vermiş. Altun, burada insan hakları konusunda Türk tarihine dil uzatanların dikkatine sözü edilen fermanı sunmuş:

"1463 Fâtiş Sultan Mehmed Ahidnâmesi

Ben Fâtiş Sultan Han, bütün dünyaya ilân ediyorum ki, kendilerine bu padişah fermanı verilen Bosnalı Fransiskanlar himâyem altındadır ve emrediyorum: Hiç kimse ne bu adı geçen insanları ne de onların kileselerini rahatsız etmesin ve zarar vermesin. İmparatorluğumda huzur içerisinde yaşasınlar ve bu göçmen durumuna düşen insanlar özgür ve güvenlik içerisinde yaşasınlar. İmparatorluğumdaki tüm memleketele dönüp, korkusuzca kendi manastırlarına yerleşsinler."

"Hasbihal"den sonra, 27 yıldır çıkan dergiyle ismi artık özdeşleşen Ahmet Kabaklı'nın "Atatürkçülerin

Atatürk Düşmanlığı"na değindiği yazısı geliyor. Bazı çevrelerin "Atatürkçü" kisvesi altında Atatürk düşmanlığı yaptıklarına dikkat çeken Kabaklı, bu kisvenin ardında Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesinden rahatsız olanların yattığını söylüyor. "Görüntüler-Görüşler" bölümünde, Hüsrev Hatemi, bize bazı yayın ve eserleri tanıtıyor. Yazarın beğendiği eserler arasında *Kafdağı* dergisiyle Kâmil Yeşil ve Recep Duymaz'a ait iki ayrı çalışma yer alıyor.

Günümüzde basın-yayının olay ve şahısları etkileyici gücü inkâr edilemez. Tiraj ve reyting kaygısıyla hareket eden medyanın büyük bir kısmı, ne yazık ki Türk dilinin yozlaşmasında önemli bir pay sahibidir. İşte bu durum karşısında medyanın artık kendisini sorgulaması gerekmektedir. "Radyo-Televizyon Dilinin Bugünkü Meseleleri" başlıklı yazıda, aynı konuya değinen ve hassasiyetini dile getiren Birol Emil, Türkiye'de yeni bir dil alanı meydana geldiğini, bunun radyo-televizyon dili olduğunu belirtir. Türkçe yazı dili ve konuşma dilinden doğru, temiz, tabii bir radyo-televizyon dili çıkarmanın mümkün olduğunu söyleyen Emil, yazısının devamında bunun nasıl yapılacağını açıklar.

"Güncel" bölümünde, Mehmet Doğan'ın Mehmet Âkif Ersoy ile ilgili yazısından sonra Hasan Kayıhan "Puşkin Yazıları"nda, Rusya gezisini anlatıyor. Daha sonra Reha Oğuz Türkkan, uzun yıllar emek verdiği *Gökçin* adlı romanının başından geçenleri okuyuculara aktarıyor. Aynı sayfada Ahmet Balta'nın öğrencilerine yazdığı "*Yalnız Gemi*" adlı şiir yer alıyor.

"Divan Şiirinde Ân" kavramını örneklerle açıklayan Süreyyâ Beyzâdeoğlu, divan şiirinin mazmun ve mefhumlarla örülü olduğunu belirttikten sonra, bu mazmun ve mefhumların gerçek anlamları bilinmedikçe beytin anlamına ulaşmanın mümkün olmadığına dikkati çekmiştir. "İnceleme" bölümünde, Ramazan Gülendam'ın, Kemâl Tahir'in roman anlayışını değerlendirdiği yazısını görüyoruz.

"Afife Jale Masalı" başlıklı yazısında Zeynep Uluant, Dârülbedâyi'ye giren ilk kadın oyuncu olan Afife Jale konusuna değinir. Yazara göre, Afife Jale haksız bir ün sahibidir ve Müslüman Türk kadını temsil edemez: "Afife Jale, Müslüman Türk kadınının medârı iftiharî değildir. Yukarıdaki metinde de ifade edildiği gibi, Dârülbedâyi'ye giren ilk Müslüman kadın oyuncudur. Müslüman Türk kadını için ölçü olabilecek kriterlere sahip olduğu söylenemez. Zira toplumların

çeşitli kesimlerinde bazı vasıflarıyla temâyüz eden kimselerin, öncelikle örnek bir hayat çizgisine sahip olmaları gerekmektedir. Hâl böyleyken, genç yaşta uyuşturucuya mübtelâ olup, bir akıl hastanesinde hayata veda eden bu bahtsız kadının topluma hangi mesajı verebileceğini doğrusu merak etmişimdir...

“Afife Jale, bazı yazar ve aydınlarımızın iddia ettiği gibi, Müslüman kadınına sahne oyununu açan bir fedâi midir, yoksa kadının bugünkü teşhirci basının elinde metâ hâline getirilişinin müsebbiblerinden, bir zavallı kader kurbanı mıdır? Batılı anlamda tiyatro icra etmek medeniyetin tek ölçüsü sayılamaz. Afife’yi ön plâna çıkarmak isteyenler, yozlaşmayı sanat olarak görenlerdir ki, bunun tiyatroseverlikle bir alakası yoktur. Tiyatro edebiyatı ve dünyası, birbirinden seçkin tiyatro eserleri ve san’atkârlar ile doluyken böylesine basitliği ön plâna çıkarmak acaba hangi cehaletin örneğidir dersiniz?”

“Araştırma” köşesinde, M. Mehdi Ergüzel, “Kutadgu Bilig’de Medeni Hayata Yönlendirmeler ve Eğitim Unsurları” dizisinin ikincisini okuyucularıyla paylaşıyor. İnsanımızın temel kaynaklara yönelmedikçe ideal insan tipine ulaşamayacağını belirten Ergüzel,

Kutadgu Bilig (Mutluluk Veren Bilgi)’den bazı alıntılar yapıyor: “Kamçı yarası geçer, dil yarası yıllarca acır... Cimriye sövülür, cömert övülür... Töre, yol ve usûlü iyi bilmeli... Siz diyene siz, sen diyene sen demeli... Kendinden yükseklerle yaklaşma, yüz güzelliği değil, huy güzelliği ara... Ölüyü gören diri kalmaz, ölüme hazırlan...” Fikret Kızıltuğ’un “Rakçı” adlı yazısının ardından, şâir Mehmet Zeki Akdağ ile şiir üzerine yapılan söyleşi yer alıyor. Osmanlı’da halk müziği verimleri hakkındaki düşüncelerini dile getiren Can Etili, Osmanlı’nın tarihî süreç içinde yalnız sarayın ve kent alanlarının müzik anlayışını değil, aynı zamanda halkların müzik anlayışını da içinde bulundurduğunu söyler.

Savaş Bektaşoğlu’nun romancılık üzerine Mustafa Miyasoğlu ile yaptığı mülâkatta, Miyasoğlu, romanı birçok sanat dalının kaynaştığı bir tür olarak gördüğünü açıklıyor. Dergi Cafer Akman’ın bir hikâyesi ve Muhterem Yüceyılmaz’ın kitap tanıtımıyla sona eriyor.

Kültür hayatımızı yıllardır bir meş’ale gibi aydınlatan *Türk Edebiyatı* dergisine devam ettiği çizgide başarılar diliyoruz.

“Namık Kemâl’in Şâirliği ve Bütün Şiirleri”

(Önder GÖÇGÜN)

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI

- Yeni çıktı -

Bir Âb-ı Hayat Sızıntısı “Dergâh”

Dergâh (Aylık Edebiyat, Sanat, Kültür Dergisi), Sayı: 115 - 116, Eylül - Ekim 1999.

Ebru AKTAŞ

Gazi Üni. Sosyal Bilimler Ens.
Yüksek Lisans Öğrencisi

*“Lâkin bu heves bir heves-i digere mağlûb
İnsan yaşamak hırs-ı cibillisine meclûb
Her devresi bir devr-i azâb olsa hayâtın
Rûzısı değildir yine bir türlü memâtin”*

M. Âkif Ersoy

MÂkif Ersoy’un mısralarında da dile getirdiği gibi, insan her türlü zorluğa karşı ölümü bir türlü kabullenmez. Çünkü ölüm, bu dünyadan göçtükten birkaç zaman sonra üç-beş dost dudığından bile adının silinmesidir. İşte insanlar cismen değilse bile fikren ebedileşmek için kendi fikirlerini döktükleri eserler vücuda getirmişlerdir. *Dergâh* dergisi de kişilerin fikirlerini, araştırma sonucu elde ettikleri sonuçları ortaya koyan aylık edebiyat, sanat, kültür dergilerindendir. *Dergâh*’ın bu sayısı Ali C’nin “Başlayan”, Ersin Özarslan’ın “Hakikat” ve yine Ersin Özarslan’ın “Müzehher” adlı şiirleriyle başlar. “Derkenar” bölümünün ilk yazısı, Mahmut Kâhyaoğlu’na ait. Mahmut Kâhyaoğlu “Sinemanın Osmanlıca Serüveni yahut Osmanlıcanın 1999 Serüveni” adlı yazısında, Ali Özyar’ın *Sinema’nın Osmanlıca Serüveni* adlı kitabının eleştirisini yapmaktadır. Bu yazıda Kâhyaoğlu, eserdeki, Osmanlıcadan Latin harflerine aktarma yapılırken ortaya çıkan hataları ortaya koymaktadır. “Operatör makinenin ahizesini mevkitten (seçilen yer) kapar. Burada mevkitten kelimesinin yanına “seçilen yer” açıklamasının konulması biz okuyucular açısından gerçekten açıklayıcı oluyor. Yani operatör makinenin ahizesini seçilen yerden kapar, cümlesinin altında derin anlamlar saklanıyor olsa gerek. Tabii eğer “muvakkaten” kelimesini “mevkitten” şeklinde okur-

sanız. Kendisine ne türlü hareket edeceğimi sormak cür’etinde bulundum. Müteheyyir kaldı: “Teheffüsünüz...” dedi. Anlaşılmayacak ne var? Evet anlaşılmayacak ne var? Ama yine de anlaşılıyor. Müteheyyirin müteheyyir okunuşunu geçelim. Aktarılan yazıdaki kişi kendisine ne yönde hareket edilmesi icab ettiğine dâir bir soru sorulunca şaşkınlık içinde kalıyor ve teheffüsünüz diyor. Acaba bu soru sorulunca, utanıp “teveccühünüz” diyeceği yerde dili dolandı da “teheffüsünüz” mü dedi? Ya da dili o kadar dolandı ki, sözlüklerde bile yer almayan teheffüsünüz kelimesi mi ağzından döküldü?”

Derginin yine “Derkenar” bölümünde, “Bir Külli-yat Neşri ve Ömer Seyfettin Müjdesi” adlı yazısında Oğuzhan Karaburgu, aynı anda birden çok gazete ve mecmuaya eser veren, aynı mecmua ve gazetede birkaç müstear isimle eserler yayımlayan Ömer Seyfettin’in eserlerini toplamanın ne kadar zor olduğunu söylemektedir. Hiçbir ölçüte dayanmaksızın sadece para kazanmak amacıyla basılan eserlerin artık tanınmaz hâle geldiğini belirtir. Ancak Doç. Dr. Hülya Argunşah tarafından hazırlanan, *Ömer Seyfettin, Bütün Eserleri Hikâyeler 1 (2)* ismini taşıyan eserin ne kadar özverili bir çalışmanın ürünü olduğunu söyleyerek, bu eseri tanıtır (TDK’nun S. Tural başkanlığındaki bir heyete Ö. Seyfettin’in bütün eserlerini ısmarladığını da biz duyuralım).

Selçuk Orhan’ın “*Susunluk Seçenekleri*” adını taşıyan hikâyesi, alışılmışın çok dışındadır. Bir delikanlının huzur evinde kalan yaşlı bir adamı ziyaretleri, burada çalışan Gözde ile tanışması ve yaşlı adamın ölümünün anlatıldığı hikâyede, fiiller kesin olarak açıklanmamış, şıklarla okuyucuya bırakılmıştır.

“Çekmece kapandı. Tamam mı? dedi görevli, Murat ne dediyse dedi. a) Görevli Murat’a ölüyü yıkatacak birini bulursa, defnin o gün olacağını söyledi. b) Görevli, Murat’ı morgtan dışarı çıkardı. Cenazeden bahsetme niyeti yoktu, ama ölüyü kimin yıkayacağını belli olmadığını tekrar etti.”

“İdeolojilerin Enkazı Altında Şâirlerin Seferberlik Çağrısı” adlı yazısında Hakan Arslanbenzer, ülkemizdeki ideolojik enkaza karşı şâirleri seferberliğe ve bu konuda duyarlılığa çağırıyor ve aksi hâlde İstiklâl Savası’nı şiirsiz geçiren nesil kadar bile esamelerinin okunmayacağını belirtiyor.

Recep Duymaz “Muhayyelât ile Taaşuk-Tal’at ve Fitnat Arasındaki Benzerlikler” adlı yazısında, bu iki

eser arasındaki benzerlikleri, kız kahramanların kapalı mekânlarda tutulmaları, erkek kahramanların kızları pencerede tesadüfen görmeleri ve âşık olmaları, erkek kahramanların kızlara dâir bilgileri başkalarından öğrenmeleri, erkek kahramanların kız kıyafetine girmeleri şeklinde sıralıyor ve bu eserleri örneklerle karşılaştırıyor.

Derginin orta sayfalarında ise, gençlere divan şiirini sevdiren kişi olarak adını duyuran âlim, Prof. Dr. İskender Pala ile yapılan bir röportaj yer alıyor. Berat Demirci "Mal Meydanı'ndaki Serbest Pazar" adlı yazısında, eski mal pazarlarını, burada karşınıza çıkabilecek meyancı, canbaz gibi şahsiyetleri, bunların seyirlik oyunlara bile konu oluşunu ve günümüzde mal pazarlarının durumunu anlatmaktadır. "Bu Hâletle Tenezzül mü Ederdim Şiire" adlı yazısıyla Düccane Cündioğlu, sıkça karşılaşılan çeviri yanlışlarından biri üzerinde duruyor. Düccane Cündioğlu, Yüksel Özemer'nin, Toshihiko İzutsu'nun *Sufism and Taoism: A Comparative Study of Key Philosophical Concept* adlı

eserinin İbn Arabî'yle alâkalı olan ilk bölümünün çevirisinin, gerek İngilizce, gerek Osmanlıca açısından yetersizliklerini ortaya koyuyor.

"Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri" adlı yazısıyla Muhsin Mâcî, Prof. Dr. Cemal Kurnaz'ın aynı adlı eseri hakkında bilgi veriyor. "Hâtıraların Gizli Tarihi" adlı bölümde, bir posta telgraf memurunun hâtıralarından bazı kısımlar anlatılmıştır.

Dergideki son yazı, Mustafa Kutlu'nun etkileyici anlatımıyla kaleme aldığı, tüm yurdumuzu yasa boğan Marmara depremi sonucunda hissettiklerini anlatan bir denemedir. Kutlu, "Balkondaki Çamaşırlar" adlı yazısında, çöken balkon ve kopan ipten yere saçılıp darma-dağın olan çamaşırlarla sahiplerinin hayatlarını özdeşleştirerek, hazin tabloyu ortaya koyuyor.

Allah'ın ülkemize ve tüm insanlığa bir daha böyle acılar göstermemesi ve kültür hayatımızda âb-ı hayat sızıntısı olan tenkit, bilim ve sanat dergilerinin çağılaması dileğiyle...

ERDEM

"Cumhuriyet Özel Sayısı"

Cilt: 11

Sayı: 31-32-33

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI

- Yeni çıktı -

“Bizim Külliye”

Bizim Külliye, Ekim-Kasım-Aralık 1999,
Sayı: 3, Yıl: 1, 72 sayfa.

Semiha ÖZEL

Gazi Üni. Sosyal Bilimler Ens.
Yüksek Lisans Öğrencisi

Bizim Külliye dergisi, yayın hayatına henüz adım atmış bir dergi. Bu, üçüncü sayısı. Türkiye sınırları içinde ve dışında yaşayan insanımızı, inancımızı, kültürümüzü, örfümüzü, âdetlerimizi, fikirlerimizi, ilmimizi, irfanımızı birleştirmek amacıyla yola koyulmuş olan *Bizim Külliye*'nin, Elazığ İzzet Paşa Vakfı adına Sahibi ve ayrıca Yazı İşleri Müdürü Nihat Eriş'tir.

Elazığ'dan Türkiye'ye seslenen *Bizim Külliye*'nin bu sayısında şiir ve eğitim konuları üzerinde duruluyor. Şiir dosyasında, Prof. Dr. Sadık Tural, Yahya Akengin, Yard. Doç. Dr. M. Nâci Onur, Dr. Tarık Özcan'ın yazıları yer alıyor. Eğitim dosyasında ise, Oktay Sinaoğlu, Prof. Dr. Vedat Tanyıldızı, Yard. Doç. Dr. Ahat Üstüner ve Nihat Büyükbaş'ın yazıları bulunuyor.

Bizim Külliye dergisi, “Dost Bî-perva, Felek Bî-rahm Kâzım Ağam” başlıklı yazıyla başlıyor. Yazının sahibi Nâzım Payam, Cemil Meriç'in kitaplarını, onların kendisinde bıraktığı izlenimlerle birlikte, birkaç cümlede özetliyor. Bu vesileyle aydınlarımıza da mesajlar göndermeyi ihmal etmiyor. Payam'ın yazısının ardından *Külliye*, Prof. Dr. Sadık Tural Hoca'nın “Şiir Ne Değildir?” sorusuna cevap verdiği yazı ile devam ediyor. Hoca, bu yazıda şiirin ne olmadığını anlatıyor, dolayısıyla şiiri tanımlıyor. Hoca yazısında, nesrin, nazmın ve manzumenin tarifini yaptıktan sonra, bu kavramlarla şiirin ilişkisini ortaya koyuyor. Şiir ve ona bağlı kavramları tariflendirek açıklığa kavuşturduğu bu yazısında Hoca, tarifi de tarif ediyor: “*Tarif etmek, bir kavramın, varlığın benzerlerinden ayrı olan yönlerini ve benzemelerden ana farklılıklarını bir cümlede toplamak demektir.*”

Müzikinin şiirle olan yakınlığını belirten Hoca, farklılıklarını da söylemek suretiyle şiirle müzikinin

sınırını çiziyor. Şiir, “*İç dünyamızdan veya dış dünyamızdan bize gelen uyarıcıların, bizi hayrete düşüren, bizi öfkeliendiren ve bizi yaradılış sebebimize yabancılaştıran herşeye karşı duygularımızı dile dökme hevesi, arzusu, ifade başarısıdır*” diyen Hoca, kavramları açıklığa kavuşturmaya devam ediyor: “*Şiir, bir yüksek duyarlılığın, durmayan ve durdurulamayan bir sesin âhenkli söze dökülmesi...*”, “*Şiir bildiri değil, saçmalık değil, vaaz değil, mûsikî değil... Her şiir kendince nazım, pek az nazım ise şiir... Şiir, çocukların, meczupların veya akıl hastalarının âhenkli hezeyanları değil, ideoloji çığırkanlığı değil...*”

Hoca, şiirin üç aslı unsurundan söz açıp, bunları şöyle sayıyor: Âhenk, bedîî tefekkür, form. Şiirde âhengin yeterli olmadığını, şiirin, içinde her türlü şeyin bulunduğu bir selin içinden çıkarılan zümrüt, elmas olduğunu ifade ediyor: “*Şiir, mısra denilen bir ince köprü ile hem âhenk, hem mâna selinden geçme çilesidir; en küçük birlik olan mısraı haysiyet sayma tavrıdır.*” Hoca'nın cümleleriyle şiir tariflerini vermeye devam edelim: “*Şiir, en eski atalardan, her şâirin başka bir âlemde alabildikleri, bulabildikleri, idrâk edebildikleri, bilince taşıyabildikleri sırlar, bilgiler...*”, “*Şiir, dilin namusu, şiir kültürün bekçisi, şiir sizin haysiyetiniz, sizin beyninizin içinde, sizin kalbinizde yanıp duran damar...*”

Dergide şiire ayrılan bölümün ikinci konuğu, Yahya Akengin. Şâir, kendisiyle yapılan bu röportajında şunları söylüyor: “*Şâir, çok iyi bir şiir cevherine sahip olduğu hâlde, gerek bu imandan (vahye iman), gerekse temel değerlerden yoksun ise, ya o vahye doğru olan çizgiyi, 'haddi' aşar, saçmalar duruma gelir, veyahut da cinnet çukuruna düşer. Bir kayboluşa, bir helâke yönelir.*” Akengin, şâirin tehlikeli bir yerde durduğunu ve bir yol göstericiye ihtiyacı olduğunu ifade ediyor. Bu noktada edebiyat nazariyatçısının ve edebî tenkitçinin, edebiyatçıya ve şâire yol göstermesi gerektiğinin üzerinde duruyor. Sadık Tural Hoca'nın “*ilham*” adını verdiği ruh hâlini şâir, bir trans, vecd ya da istiğrak hâli olarak nitelendiriyor ve burada bir “*titreşim*” söz konusu olduğunu söylüyor. Titreşimi, şâirin yaklaştığı kaynaklarla frekanslarının bulunduğu nokta olarak tanımlayan Akengin, bir soru üzerine, Türkiye'de ve Türk Dünyasında gelenekçilik ve yenilik üzerinde duruyor. Bu röportajın ardından, Tarık Özcan'ın “*Durdur Dil, Fakat Derindir*” başlıklı yazısı geliyor. “*Şiir, dil içinde bir yolculuktur*” cümlesiyle başladığı ya-

zısında Özcan, şiir diline ve şiirde dilin önemine değiyor. “(Şâir) *Dil gibi ortak bir malzemeyi estetize ederek, onu kendi zevkine ve tecrübesine uygun bir biçimde düzenler. Dilin bu şekilde kullanımındaki amaç, bir ihtiyacı karşılamaktan çok, bir güzelliği ifade etmektir. Şiir, bir konuşma lisanı değil, bir sanat lisanıdır. Güzelliğin dille anlatım buluşudur. Sanatkâr, umumî dil içerisinde barınmaz, onun barınağı, kendi mührünü vurduğu şiir dilidir. Bunun için şiirin kendine özgü bir dil mimarîsi vardır*” diyen Özcan, şiirin muhteva ve şekilden ibaret olmadığını, bunlardan birinin önemsenmediği şiirlerin de olduğunu; ancak, dilin önemsenmediği şiire şiir denemeyeceğini ifade ediyor.

Sözü Tarık Özcan’dan devralan Nâci Onur, “Harput’ta Şiir Geleneği”ni anlatıyor. Öncelikle Harput’un coğrafi ve tarihî zemininden bahseden Onur, daha sonra klâsik edebiyat ve halk edebiyatı tarzında eserler veren Harputlu şâirleri sıralıyor. Nâci Onur, yazısında, Harput’un şiir sahasında güçlü bir temele ve güçlü şâirlere sahip olduğunu bildiriyor.

Murat Cengiz, “Mendilimi Çaldılar” isimli yazısında, tatlı bir dille kendine iğneyi batırıyor, başkalarına çuvaldızı batırmayı unutmadan! Hasan Ali Kasır ise, “Sevgi ve Dostluk” üzerinde duruyor. Kasır, ünlü düşünür ve yazarların “dostluk” kavramına getirdikleri tanımlayıcı cümlelere yer verdiği yazısında, bize bu kavramın değerini ve önemini hatırlatmak istiyor.

Bizim Külliye’de eğitim dosyası Oktay Sinanoğlu ile yapılmış olan röportajla açılıyor. Oktay Sinanoğlu, bu röportajında yabancı dille eğitime şiddetle karşı çıkıyor ve bu konuda şunları söylüyor: “*Batının bu oyunu, bir nesil sonra Türk insanını tarihten silme gayretinin bir sonucudur.*” Türk eğitim sisteminde yabancı dile, her meslek grubunda yer verilmesine, en basit sınavda bile İngilizce sorular sorulmasına, KPDS denen ve bilim adamını bilim yapmaktan alıkoyan sınava karşı çıkan Sinanoğlu, dilin yapı taşları olan kelimelerle oynanmaması gerektiğini de sözlerine ekliyor.

Prof. Dr. Vedat Tanyıldızı, “*İsrara Ne Hacet*” isimli yazısında, bilinçsiz eğitim programlarının sebep ol-

duğu para, zaman ve emek kaybı üzerinde duruyor. Hâdi Önal’ın Belçika’nın eğitim sistemini anlattığı yazısından sonra, Nihat Büyükbaş’ın, kaç kelimeyle düştüğümüzü sorguladığı yazısı yer alıyor. Yard. Doç Dr. Ahat Üstüner “Eğitime Dâir” başlıklı yazısında öğretmenin öğrencisine örnek olması ve ona şahsiyet kazandırması gerektiğini ifade ediyor.

“Harput’un Manevî Dinamikleri” bölümünde, Hayri Murad, Osman Bedreddin Erzurumî’ye yer veriyor. Lütfi Parlak da yazısında, yedincisi düzenlenen Hazar Şiir Akşamları’nı anlatırken, “Türk birliği” fikrine karşı çıkılmasına da değiyor. Böyle bir girişimin ne dinden çıkmak, ne de ırkçılık yapmak olmadığını belirten Parlak, Türk’ün Türk’le uğraşmasına isyan eden Şahmar Ekberzâde’ye katıldığını ifade ediyor.

Dergide bu yazılardan başka, Ali Akbaş’ın gazel formunda yazdığı *Güz Gazeli* şiiri, Nazım Payam’ın *Şiir ve Ben*, A. Tevfik Ozan’ın *Harput’ta Bir Ömür ve Arıç Dalı*, Mahmut Bahar’ın *Kamertâbı Vâsfeyler* şiirleri, Kemal Karabulut’un Marmara depreminin acılarını dile getirdiği *Marmara* adlı şiiri, Ömer Kazazoğlu’nun *Deniz Sevgili* şiiri, Ali Öztürk’ün *Kartalın Uyanışı* adlı uzun şiiri, Güney Azerbaycanlı şâir Abbas Söhrabi’nin *Dil*, Rıfat Araz’ın *Yok Ol* şiirleri, Ömer Faruk Karataş’ın *Gazel* adını taşıyan şiiri, Nüzhet Dede’nin *Ne Hacet* adlı gazeli ile Levent Genç’in *Kanaryam*, *Güzel Kuşum* adlı şiiri de yer alıyor. Ayrıca Vahap Akbaş’ın *Hachacik*, Günerkan Aydoğmuş’un *Şavaklı Göçlerin Sonu*, Necati Kanter’in de *Bir Garip Adam* adlı hikâyelerinin bulunduğu *Külliye*’de, Yusuf Dursun’un, Beşir Ayvazoğlu’nun *Kuşunun Son Şarkısı* adlı kitabını tanıttığı yazısı ile Kemal Batmaz’ın bir roman ve iki şiir kitabını tanıttığı yazıları da bulunuyor.

Dolu dolu yetmişiki sayfaya sahip olan *Bizim Külliye* dergisinin, bu sayfaların hakkını verdiği görülüyor. Gerek ele aldığı konularla, gerekse bu konularda görüşlerine başvurduğu bilim adamlarıyla seçkinliğini, attığı üçüncü adımında da ortaya koyan genç dergiye uzun ömürler diliyoruz.

“Yüce Erek”

Yüce Erek (Aylık Fikir, Kültür ve Araştırma Dergisi), Yıl: 1, Sayı: 5, Eylül 1999, Ankara, 32 sayfa.

Kalmamat KULAMŞAYEV

Gazi Üni. Sosyal Bilimler Ens.
Yüksek Lisans Öğrencisi

Yüce Erek dergisi... Adının anlamı için herhangi bir sözlüğe, kılavuza veya kitaba bakmamıza gerek yok. Adı, günlük konuşma dilinde mevcut *yüce* ve *erek* kelimesinin terkibinden ibaret olan bu derginin tanıtacağımız sayısı, derginin birinci yılının Eylül 1999 tarihli sayısıdır. Faaliyete geçtiği günden bu yana her geçen sayısında daha da gelişme gösteren bu dergi Türk Gençliği'nin seçkinlerinin biraraya gelmesiyle temeli atılmış, aylık fikir, kültür ve araştırma dergisi olarak düşünülmüş ve yayın faaliyetine geçmiş, şu anda beşinci sayısını başarılı bir şekilde bizlerin, Türk Gençliği'nin, Türk yurdunun, Türk milletinin her katmanının, yaş farkını, din ve siyasî görüş farkını göz önünde bulundurmaksızın, dikkatine sunmuştur.

Böyle bir ilgi ile derginin İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü Zaim Gök ile bir telefon konuşması yaptım. Benim sorularıma özlü bir şekilde cevap verdi. Ben de onun bu dediklerini yazı üzerinde bana iletmesini istedim. Gönderdiği yazıyı olduğu gibi dikkatinize sunmak istiyorum: “Yüce Erek... Erek, erişilmek istenen noktadır. Yüce olmasının sebebi ise, erişilen her noktadan, daha yeni ereklere görülebilmesidir. Yüce Erek, Türk Dünyasında millî amaç birliğini yakalamak, yakalatmak için vardır. Türk milletini, ilimde, teknikte, ekonomide, bunlara bağlı olarak da, sosyal hayat şartlarında mutlu ve güvenli bir seviyeye taşımak Yüce Erek'in asıl hedefidir. Yüce Erek'liler bu hedefe Türk milletini yönlendirme çabasındaki her türlü oluşumla yardımlaşır. Bilin ki, ülküler, hedefler, millete mâl olmazsa, başarı olmaz, Türk milletinin aynı ereklere yönelmesi için en önemli etken, dilde ve ruhta kaynaşmaktır. Bunun için de Türk'ün kucaklaşmasına engel oluşturan bazı kavram ve metotlar yeni-

den ele alınmalıydı. Türk'ün şu ana kadar yakaladığı en olumlu hava harcanmamalıydı. Kaynaşmayı sağlamak için yüzde yüz uyulması gerektiğine inandığımız maddeler bizim için ilke oldu: 1. Dinlere eşit mesafede durulacak. 2. Boylar eşittir. 3. Hiçbir Türk Topluluk ve Cumhuriyetinin iç siyasetine karışılmayacak. 4. Siyasî partilerle ve kuruluşlarla organik bağ olmayacak. 5. Bağımsızlık. 6. Tavizsizlik. Yüce Erek, Türk Dünyası Gençleri'nden oluşan birliğin adıdır. İddiamız odur ki, Yüce Erek bir gençlik hareketi olarak kalmayacak, Yüce Türk milletinin her yaştan ferдинin katılımı ile geleceğe yürüyecektir!”

İşte burada görüldüğü gibi, adının anlamına tam tamına cevap vermeye çalışan ve başarı gösteren derginin bu sayısının birinci sayfasının ikinci sütununda İçindekiler kısmı, ikinci sayfasında da Sunuş'u bulunmaktadır. Derginin mâhiyeti ve faaliyetinin özeti halindeki Sunuş, ilk yazılı Türk kaynaklarının teşkil ettiğini bildiğimiz M. S. VIII. yy.'da Bengü Taş üzerine vurdurulmuş Bilge Kağan'ın ibaresiyle başlamaktadır ki yazımızda belirtmemizde fayda vardır:

“Ey Türk!

Üstte mavi gök çökmese,

Altta yağız yer delinmese,

Senin ilini, töreni kim bozabilir?”

“Yola çıktığımız günden bu yana, hep daha güzeli, daha yararlıyı, daha iyiyi yapmaya çalışıyoruz. Yaptığımız çalışmalar hiçbir zaman yeterli olmayacak, hiçbir zaman yapılabileceklerin en iyisi olmayacak. Ne kadar iyi, ne kadar başarılı çalışma yapsak da, o iyi çalışmalar daha iyi çalışmalar yapmak için, Yüce Erek'e kurulu merdivene, sadece bir üst basamak olacak. Bu merdivene eklenecek her basamakta, sizlerin de büyük katkısı var. Yüce Erek çatısında hiçbir işi hiçbir zaman “ben” yapmaz, “biz” yapar! Hem de çeyrek milyar biz... Dilinde, kanında ve ruhunda, sanatında, kültüründe ve dünya görüşünde, duygusunda, düşüncesinde ve zevkinde Türkçe davranabilen çeyrek milyar biz! Varolun...”

Evet. Bundan daha net bir ifade olamaz. Dergiye her yönüyle anlamak için bu ifadenin yeterli olacağına inanıyorum.

Böyle güzel bir Sunuş'tan sonra 3-9. sayfaları arasında dil-tarih-kültür üzerine, 10-17. sayfaları arasında araştırma üzerine, 18-26. sayfaları arasında tekrar dil-tarih-kültür üzerine, 27-30. sayfaları arasında yine araştırma üzerine yazılar, 31-32. sayfalarda da haber-

ler yer almıştır. Ön ve arka kapak sayfaları ise reklâmlara ayrılmış olup, kendine özgü sürükleyici üslûbuyla dikkat çekmektedir.

3. sayfada, *Bilge Kağan Âbidesi*, doğu cephesinin günümüz Türkçe metni verilerek, orijinal transkripsiyonlu metniyle devam etmektedir. 9. sayfa tamamıyla Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü öğrencisi Soltobay Zarıpbektegin'in kalemine ait. "Oş-3000" başlıklı yazı, Kırgızistan'ın güneyinde bulunan, Orta Asya'daki en eski şehirlerinden biri olan Oş'u, her boyutuyla kısa ve öz bir şekilde ele almaktadır. 10-12. sayfalar arasında da, Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Lehçeler Bölümü Araştırma Görevlisi Hayat Aras'ın hem gözleme, hem araştırmaya dayanan "Tıva Cumhuriyeti" başlıklı makalesi yer almaktadır. Makale, *Tıvam* adlı Tuvaca şiir ile başlayıp, Tuva Cumhuriyeti'ni, coğrafyası, yüz ölçümü, nüfusu, dini, sosyal yapısı, tabiatı vb. cihetlerden ele alıp, kısa bilgiler vermektedir. Bu makaleyi "Yüce Ereğ" hakkında *Saha Sire Eder Saas* gazetesi yazarı Svetlana Ammasova'nın kalemine ait "YanlıŞ Düşünmemişim" başlıklı yazının Aykal Gabişev ile Soltobay Zarıpbektegin tarafından Türkiye Türkçesi'ne aktarılmış metni takip etmektedir. Bu çeviri yazıda, *Yüce Ereğ* dergisi Yayın Kurulu Yakutistan Üyesi, aynı zamanda da Temsilcilikler Sorumlusu olan, Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bölümü öğrencisi Aykal-V. Gabişev hakkında kısaca bilgi verilmektedir. Aykal, Yakutistan'ın hem Kültür Bakanlığı, hem Gençlik Bakanlığı, hem de Eğitim Bakanlığı'nın Türkiye'deki temsilcisidir denilerek, ona başarılar dileğinde bulunmaktadır.

14-15. sayfalarda "Dişi Kurdun Nesli" başlıklı, L.N. Gumilev'in *Eski Türkler* adlı kitabından Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Bölümü Yüksek Lisans öğrencisi Anargül Omorova tarafından Türkiye Türkçesi'ne kazandırılmış metin yer almaktadır. 16-17. sayfalarda Ankara Üniversitesi DTCF Arkeoloji Bölümü öğrencisi Uğursay Tolga Gürsoy'un yayına hazırlayıp sunduğu "İslâmiyet Öncesi Türklerin Millet ve Devlet Yapısı" başlıklı yazısı, "Türk Milleti", "Türk Dini", "Türk Devlet Yapısı", "Türk Ordusu" ve "Türk Hukuku" alt başlıklarıyla dikkate değer bilgiler veriyor.

Bu sayının önemli yazılarından biri de "Türkmen Tarihi" adlı makaledir. Bu makale Murat Gurdov (Türkmenistan) ile Aleksay Çimbiyev'e (Buryatia) aittir. Her ikisi de derginin Yayın Kurulu üyesidir. Bu hacimli çalışma XVIII-XXIII. sayfalar arasında olup, "Moğol İstilas", "XI-XIII. Yüzyılda Türkmenistan'da Kültür Hayatı", "XIV-XV. Yüzyıl Timur Devrinde Türkmenistan, Türkmen Boyları", "XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkmenistan", "Türkmenlerin Çarlık Rusyası ile İlişkileri", "1917-1945 Yılları Arasında Türkmenistan", "2. Dünya Savaşı Sonrası Türkmenistan", "1991 ve Sonrası Türkmenistan" alt başlıkları altında veciz şekilde özetlenmiş Türkmen tarihini nazarlarımızıza sunmaktadır. Bu yazıdan sonraki önemli bir çalışma, "Deşt-i Kıpçak ve Kıpçak Türkleri" adlı çalışma olup, Ünver Sel tarafından kaleme alınmış bulunmaktadır. Makale, 25-26. sayfaları kaplamakta olup, Kıpçak Türkleri hakkında bilgiler vermektedir.

Derginin günümüzdeki önemli meselelere, ayrıca üniversitelerle ilgili birtakım problemlere ve hususiyetlere yer vererek, "Üniversite", "Üniversitelerin Faydaları", "Eğitim-Öğretimin Denkliği", "Türk Dünyası - Üniversiteler - Kurum ve Kuruluşlarımız", "Üniversiteler - Eğitim Öğretim Programları - Demokrasi" alt başlıklarını taşımaktadır. "Haydi Gençler Üniversiteye" adlı Zafer Kibar'ın yazdığı yazı, derginin 27-30. sayfaları arasında yerini bulmuştur.

Derginin son iki sayfasında Türk Dünyasından ve dünya gündeminden önemli haberler yer almaktadır. Bu haberler sırasıyla şu başlıklar altında verilmiştir: "Kazakistan ile Rusya Arasında Sınır Tespiti", "ABD'de Ermeni Lobisine Darbe", "Türkiye'de Dördüncü Sırada", "Tataristan'dan Depremzedelere Yardım", "Bakü-Ceyhan", "Türkmen Silâhlı Kuvvetleri, Kazak Petrolleri", "Kazakistan, Bazı İthal Mallara Gümrük Muafiyeti Getiriliyor".

Buraya kadar tanıtmaya çalıştığımız derginin beşinci sayısı bunlardan ibarettir. Bu derginin kapısı herkese açıktır. Daha önce belirtildiği gibi, hiçbir yaş ve siyasî engeli göz önünde bulundurmamaktadır. Sonuç olarak şunu söylemek gerekir ki, bu dergi, ermişlerin, yüceltilmişlerin, ufukları ufuklara katanların, Bengü Taş'lara tarihini yazdıranların, tarih yaratanların dergisidir.

Ankara'da Bir Soluk, Bir "Hece"

Hece (Aylık Edebiyat Dergisi),
Yıl: 3, Sayı: 33-34, Eylül-Ekim 1999.

Canan BEŞLİ

Bir şehrin bilim, sanat ve kültür merkezi olması o şehirde yayımlanan dergi ve gazetelerle yakından ilgilidir. Günümüzde medyanın inkâr edilemez gücü göz önüne alındığında, bu tür dergi ve gazetelerin topluma bir seviye kazandırmadaki rolü daha iyi anlaşılacaktır. Bu amaçla yayımlanan ve soluğu başkent Ankara'dan bütün Türkiye'ye yayılan dergilerden biri de, *Hece*.

Sahipliğini Ö. Faruk Ergezen'in, Yazı İşleri Müdürlüğünü Faruk Koca ve Yayın Yönetmenliğini İbrahim Çelik'in üstlendiği aylık edebiyat dergisi, birlikte yayımlanan 33-34'üncü Eylül-Ekim 99 sayısında, 17 Ağustos'ta yaşadığımız acıya oldukça önemli bir yer ayırmış. Dergi, Süleyman Sahra'ya ait "Yokoluş" adlı yazıyla başlıyor. Süleyman Sahra, zelzele felâketinin boyutlarını "*Kaçacak yer nere*" kelimelerini tekrarlayarak vurguluyor. *Hece*'nin dâimî yazarı olan Necip Tosun "Ses Geldi" başlıklı yazısında, uğultularla yükselen sesin fay hatlarıyla birlikte plânlarımızı ve hayâllerimizi de paramparça ettiğini anlatıyor: "*Kucağımıza bırakılan kırkbeş saniyelik zaman parçası, gerçek sandığımız tüm parıltıların ne kadar sahte ve kof yansımalar olduğunu anlamamıza yetti.*" Esver Ölüç ve Necati Mert'e ait yazılarla deprem izlenimleri son buluyor.

Ferhan Sungur "Toplum ve Devlet" adlı yazıda, devletin ilk nasıl ortaya çıktığını, insanlık tarihi ve toplum yönetimi anlayışının daha da ilerlemesiyle devletin kurumlaşma sürecinin nasıl ilerlediğini anlatıyor. Aralara şiirlerin serpiştirildiği *Hece*'de sırasıyla, Faruk Uysal, İsmail Kılıçarslan, Hüseyin Atlansoy ve İbrahim Demirci'nin birer şiiri yer alıyor. Yine *Hece*'nin vazgeçilmezlerinden olan Hüseyin Su'nun "*Gömleği Yırtık Kırmızı Gül*" adlı etkileyici hikâyesinden sonra, Hüseyin Atlansoy, bizi "Rengârenk Yazılar"a götürüyor.

Burada yeşil renginin insan ve tabiat üzerindeki etkisi çarpıcı bir anlatımla okuyucuya sunuluyor.

İsmail Kılıçarslan'ın "Kupkuru Bembeyaz Bir Yaz" adlı ilginç yazısından sonra, Emin Köroğlu, insanların kendi öz kaynaklarına, benliklerine güvenmedikleri sürece başarılı olamayacaklarını, Refik Halit Karay'ın *Zincir* hikâyesindeki Juju emsaliyle açıklıyor. Köroğlu, sırtını bir şekilde güç-iktidar denklemine dayamış mağrur insanların, devran dönüp rüzgâr ters yöne esince, nasıl sünepeleştiklerini, âciz duruma düştüklerini, Jujulaştıklarını anlatıyor. "Fânilikten Ebedîliğe" başlıklı yazısında Necip Tosun, yüreğimizi en derin yerinden yakalayacak samimî yazılara artık rastlayamadığımızdan söz ediyor. Çünkü yazı yazma anlayışı değişmiştir ve yazar yazı yerine kendini öne çıkarmaya başlamıştır: "*Yazmak da her şey gibi günümüzde anlamını yitirdi sanki. Samimiyet bitti, nefis putlaştı. Artık neyi, kimi yazarsa yazsın, özne hep yazarın kendisi. Okur, daha ilk satırdan bu samimiyetsizliği fark ediyor. Çünkü yazar, mevzunun değil bizzat kendinin önemli olduğunu vurguluyor yazıda.*"

Mustafa Muharrem "Şiirin Fiilleri Hakkında"ki yazısında, şiirin yalana tahammül etmeyeceğini, onun kendisine özgü bir anlatımla şiir olmayandan hemen ayrılacağını belirtiyor. Dergi, batı edebiyatından çeviriler yapılması, doğu kültürü ve edebiyatının çeşitli yönleriyle ele alınması bakımından da dikkate değer bir anlam taşıyor. İbrahim Demirci, Abdülvahhab el-Bayatî ve eserlerinin tanıtımının ardından, bir de Bayatî'nin "*Doğulu Metinler*" adlı şiirini tercüme etmiş.

Hece dergisi, okuyucularına seçme şiirler ve hikâyeler sunuyor. Bunları şöyle sıralayabiliriz: Şefik Deniz'in "*Nazargâh*", Şahin Baş'ın "*Defter*", Hüseyin Bektaş'ın "*İnce Bir Hasret*" adlı şiirleri; Hasanali Yıldırım'ın "*Beklenti*", Dilek Aslaner'in "*Erik Ağacı*" hikâyeleri. Edebiyat ve edebiyat ilmi arasındaki farkı belirten yazısında Nazir Akalın, sanatkârın hissettiklerini edebiyat âliminin hissedemeyeceğini, sanat eserinin kavramaya değil, sadece anlamaya dayalı olduğunu söyler.

Hece'nin 33-34'üncü sayısında, son zamanlarda adından sıkça bahsettiren Mustafa Kutlu'ya bir dosya ayrılmış. Dosya, Hüseyin Su'nun "Hayatın Füsün ve Şiiri'nin Öyküleri" başlıklı yazısıyla başlıyor. Hüseyin Su, Mustafa Kutlu'nun sanat anlayışının seyrini anlatırken, onun hikâyelerindeki bakış açısı ve anlatım tekniğini de incelemiştir. Ömer Lekesiz de Kutlu'nun "*Sır*"

adlı hikâyesini tahlil etmiş. Mustafa Kutlu dosyası, "Mustafa Kutlu ile Öykücülüğü Üzerine" başlıklı söyleşi ile tamamlanıyor. İlyas Dirin'le hikâyeciliği üzerine konuşan Kutlu, "Bu Böyledir", "Yokuşa Akan Sular", "Yoksulluk İçimizde", "Sır" hikâyelerindeki sembolleri açıklar.

"Kum Saati" bölümünde, Mustafa Muharrem, son zamanlardaki kaset furçasına uyararak ticarî kaygılarla şiir kasetleri çıkarılmasını eleştirir. Şiire gönül veren İbrahim Sadri, Yılmaz Erdoğan, Bedirhan Gökçe gibi isimleri istisna tutan Muharrem'in karşı çıktığı nokta şiirin ticarî amaçlar uğruna harcanmasıdır: "Şiirin medyatikleştirilmesi, popüler kültürün metayı olmaya indirgenmesi üzerinde durulması gerekiyor. Türkiye'de müzik sanayinin sanat potansiyeli olan yetenekleri, keşifleri, özgünlükleri nasıl emerek pörsüttüğü, estetik adına 'değer'den yana değil de, her zaman 'geçer'den yana saf tuttuğu herkesçe mâlum. Ticarî kaygının tek otorite olduğu Türk müzik ve gösteri dünyası, saf sanata asla kadirşinas davranmamıştır bugüne kadar. Asla, sanatsal niteliği, eserin kitlesel etkisini önemsememiştir. Dört-beş notadan ibaret ezgileri,

ucube tekerlemelerle giydiren, piyasaya sunan, her mevsim yeni star'lar üretip, özellikle genç kuşakların zihin sularına idol bayraklarını hoyratça diken üretim şirketleri, şimdi de şiir talanına girişti bütün barbarlıklarıyla..."

"Haberiniz olsun" köşesini M. Cahit Uysal hazırlamış. İlerleyen sayfalarda Ali K. Metin'in Can Yücel'e yazdığı mektubu görüyoruz. Cemil Çiftçi, "Sükutun Vakti Geçti" başlıklı yazıda, bir ülkenin esenliğe doğru yürüyebilmesi için, yöneticilerin, aydınların, bilim adamlarının ve halkın birbirine destek olmaları gerektiğini söyler. Aylık edebiyat dergisi *Hece*, "Kitaplık" bölümüyle sona eriyor.

İnsanlık tarihi boyunca hep iyi'ye, güzel'e doğru'ya ulaşmak için çalışmıştır. Bu hedefe ulaşmakta en önemli yapı taşlarından biri de edebiyat alanında verilen eserlerdir. Genç bir soluk olmasına rağmen *Hece*, bu alandaki nezih yerini alma yarışında emin adımlarla ilerlemektedir. Sanata ve edebiyata değer veren dergi yöneticilerine, verdikleri hizmetlerden dolayı teşekkür ediyor, *Hece*'nin bir sonraki sayısını heyecanla bekliyoruz.

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

Gönüllü Öğrencilerin

Devam Ettiği

Bir Ü n i v e r s i t e dir...

“Tarih İncelemeleri Dergisi”

Tarih İncelemeleri Dergisi, Cumhuriyet’in
75. Yılına Armağan, Sayı: XIII,
Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova-İzmir
1998, ISSN: 0257-4152.

Yard. Doç. Dr. Necdet BİLGİ

Celâl Bayar Üni. Fen-Edebiyat Fak.

Tarih Böl. Öğretim Üyesi

Ülkemizde tarih dergiciliğinin, akademik anlamdaki bilinen en ünlü temsilcisi, Türk Tarih Kurumu tarafından, altmış yıldan fazla zamandır (1937’den başlayarak) yayımlanan *Belleten*’dir. Türk Tarih Kurumu dışında, akademik anlamda tarih dergisi yayımlayan kurumlar olarak üniversiteleri görmekteyiz. Üniversitelerin tarih bölümleri tarafından yayımlanan tarih dergilerinin ilki, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü tarafından çıkarılan ve uzun ömürlü olmayan *Tarih Semineri Dergisi*’dir. Ama aynı bölümün yayımladığı *Tarih Dergisi*, ülkemizin en eski ve en uzun ömürlü tarih bölümü dergisi durumundadır. İlk sayısı 1949 yılında çıkarılan dergi, başlangıçta yılda iki kez yayımlanması plânlanmakla beraber, günümüze kadar 35 sayı çıkarılabilmektedir. Esikilik bakımından ikinci tarih bölümü dergisi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü tarafından, 1963 yılından beri 28 sayı çıkarılan *Tarih Araştırmaları Dergisi*’dir.

İstanbul ve Ankara üniversitelerinin, ilgili bölümlerince yayımlanan bu dergilere göre, çok daha genç olan Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi² Tarih Bölümü’nün çıkardığı *Tarih İncelemeleri Dergisi*, onbeş yıldır, diğer tarih bölümü dergilerine kıyasla, daha düzenli bir biçimde yayımlanmaktadır.³

İlk sayısı 1983 yılında yayımlanan derginin 13. sayısı 1988 tarihini taşımaktadır. Üniversitelerin yayın imkânlarının giderek daraldığı bir ortamda, ülkemizin en köklü olduğu kadar, en geniş imkân ve kadrolarına sahip tarih bölümlerinin bile, dergilerinin periyodları-

nı olağandışı boyutlarda aksattığı bilinmektedir. Böyle bir dönemde, henüz 22 yıllık bir geçmişe sahip tarih bölümünün, 15 yıllık dergisinin -özellikle on yıldır-yıllık periyoduna uyarak yayımlanması, takdirle karşılanması gereken bir çabadır. Yayın kurulu başkanlığını Tarih Bölümü Başkanı Prof. Dr. İsmail Aka’nın yaptığı derginin,⁴ ülkemizin sayılı tarih bölümü dergileri arasındaki saygın yerini sürdüreceği şüphesizdir. Ancak, aynı üniversite bünyesinde on yıla yakın görev yapmış bir akademisyen olarak, *Tarih İncelemeleri Dergisi*’nin son sayısını tanıtmaya çalışacağım bu yazıda,⁵ derginin yayın çabalarının önüne yığılan engellerin, bazen usandırıcı boyutlara ulaştığını belirtmeden geçemeyeceğim.⁶

Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan olarak yayımlanan *Tarih İncelemeleri Dergisi*’nin XIII. sayısında, 15 inceleme, 4 çeviri ve 4 tanıtma olmak üzere toplam 23 yazı bulunmaktadır. Dergideki yazılar ve kısaca muhtevaları şu şekildedir:

1. Tuncer Baykara, “Bazı Selçuklu Kervansarayları Üzerine Notlar”, s. 1-5: Baykara’nın Selçuklu dönemi kervansarayları hakkındaki kendi gözlemleri ile kaynaklardan elde ettiği ve daha çok, üzerinde yeterince durulmayan hususlara dikkati çektiği yazıda, Sekili Hanı, Hacı Eyüplü Kervansarayı, Çit Hanı ve Konya-Antalya yolu ele alınmaktadır.

2. Ahmet Özgiray, “Türkiye-Almanya İlişkileri (1923-1939)”, s. 5-23: Türkiye’nin dış ilişkilerini ayrı ayrı ele alan Özgiray bu yazısında, I. Dünya Savaşı’nda müttefik olduğumuz Almanya ile ilişkilerimizi, II. Dünya Savaşı’na kadar farklı boyutlarıyla inceliyor.

3. M. Âkif Erdoğan, “Rodos Adası’nda 1711 Yılında Timarlar ve Timarlılar”, s. 25-48: Akdeniz’de şimdi sınırlarımız dışında ve çok yakınında olan Rodos adasının 1711 yılı tahririne ait *İcmal Defteri*’ni yayımlayan Erdoğan, “Timar Mahsulatı” ve “Timar Hasılatının Paylaşımı” adlı iki ana başlık altında defteri değerlendiriyor. Ayrıca defterin, III. Ahmed zamanında, timar sisteminin işleyişi ve sipahiler hakkında nazari bilgiler ihtiva eden önemli bir kaynak olduğunu da vurguluyor.

4. Hasan Yüksel, “Celali İsyanlarında Kaybolan Bir Belge: Zeynü’l-Arap (veya Ahmed Fakih) Zaviyesi Vakfiyesi”, s. 49-56: Konya şehrinde yer alan ve şimdi ayakta olmayan Ahmed Fakih Zaviyesi, *Lâtiî Tezkeresi*’nden hareketle Karaman’da gösterilmiş. Yüksel, zaviyeye ait olup, Celali isyanları sırasında

kaybolduğunu tespit ettiği vakfiyeye dayanarak, bu yanlış düzeltiyor. Ancak, yazının ekinde tıpkıbasımı ve transkripsiyonu verilen vakfiyeyi nerede bulduğunu belirtmiyor.

5. A. İbrahim Savaş, “Osmanlı Türkçesi ile Yazılan Tarihî Belge ve Eserlerde Secili Anlatım Şekilleri”, s. 57-70: Osmanlı Türkçesi ile yazılan belge ve eserlerdeki sıfat grubu çok sayıdaki kelimenin rastgele kullanılmadığını vurgulayan Savaş, belge ve eserlerdeki süslü anlatımın henüz araştırma konusu yapılmadığını belirtiyor ve bu incelemesiyle, bu konuda belki de ilk oluyor.

6. Süleyman Özkan, “Hitit İmparatorluğu’nun Yıkılışında Küçük Krallıkların Rolü”, s. 71-81: Özkan, Anadolu’da M. Ö. XIII. ve XII. yüzyıllarda varlığını sürdürmüş olan Hitit Krallığı’nın, Deniz Kavimleri’nin göçleri ile aynı sıralarda meydana gelen ve Kuzey Balkanlar’dan kaynaklanan büyük bir hareketin sonucunda, Phryg kavmi tarafından yıkıldığı yönündeki görüşün ağırlık kazandığını belirtmektedir. Yazıda, Hititlerin yıkılışında etkili olan faktörler arasında yer alan küçük krallıkların rolü incelenmektedir.

7. Mehmet Ersan, “Rupenliler Dönemi’nde Kilikya Ermeni Krallığı ile Antakya Haçlı Princepsliği’nin Çukurova’da Hâkimiyet Mücadelesi”, s. 83-95: Bizans Devleti’nin yürüttüğü ilhak siyaseti sonrası, Çukurova’da iki ayrı Ermeni hanedanının ortaya çıktığını kaydeden Ersan, I. Haçlı Seferi (1097) neticesinde, Haçlıların Antakya’da kurdukları devletin egemenlik alanını genişletmek için, Çukurova’da Ermenilerle yürüttükleri mücadeleyi inceliyor.

8. Cüneyt Kanat, “Bahrî Memlûkler Zamanında Hüküm Süren Çerkez Asıllı Bir Sultan: Baybars El-Çaşnığir 1309-1310”, s. 97-119: Kanat’ın makalesinde, Mısır’da 1250 yılında Türk asıllı Memlûkler tarafından kurulan ve devletin resmî belgelerinde de, dâima “ed-Devletu’t-Türkiye” olarak anılan Memlûk Devleti’nin, Bahrî Memlûkler diye adlandırılan dönemde yetişerek, sultanlığa kadar yükselen Çerkez asıllı bir hükümdar olan Baybars ve dönemi inceleniyor.

9. Nejdet Bilgi, “Temettüat Kayıtlarına Göre Manisa Uncuboz Köyü ve Tarihî Gelişmesi”, s. 121-142: 1844-45 yıllarına ait olup, dönemin sosyo-ekonomik yapısı hakkında önemli bilgiler veren temettüat kayıtlarını esas alan Bilgi, bugün Manisa şehrinin mahallesi durumunda olan Uncuboz köyünü ve gelişimini ele alıyor.

10. Mevlüt Çelebi, “Mondros Mütarekesi’nden Sonra Batı Anadolu’da İtalyan Faaliyetleri”, s. 143-162: I. Dünya Savaşı’nda İtilâf Devletleri arasında yer alan İtalya’nın, mütarekeden sonra, Türkiye politikasını müttefiklerinden bağımsız olarak geliştirmek zorunda kaldığını belirten Çelebi, İtalya’nın, Anadolu’da işgale girişmeden önceki faaliyetlerini ortaya koyuyor.

11. M. Ali Kaya, “Anadolu’da Roma Egemenliği ve Pompeius’un Siyasal Düzenlemeleri”, s. 163-173: Roma’nın Anadolu’yu bütünüyle egemenliği altına alma eğiliminin M. Ö. 90’lı yıllarda başladığını ve 42 yıl süren savaşlar sonunda gerçekleştiğini belirten Kaya, Pompeius’un Anadolu’da Roma egemenliğini kurması ile birlikte, gerçekleştirdiği siyasal düzenlemeleri inceliyor.

12. Sergey M. Ivanov, “The Problems of Westernization of the Traditional Ottoman Economic Culture”, s. 175-180: Ivanov, Osmanlı’nın XIX. yüzyılda yaptığı batılılaşma tercihi ile, karşılaştığı yeni değerlerle gelenekli Osmanlı ekonomik anlayışının çatışmasından doğan problemleri değerlendiriyor.

13. Maria Pia Pedani-Fabris, “Ottoman *Fetihnâmes*: The Imperial Letters Announcing a Victory”, s. 181-192: Pedani-Fabris, Osmanlı diplomasisinin önemli belgelerinden olan ve kazanılan zaferlerin diğer devletlere duyurulmasını sağlayan fetihnâmeleri, çeşitli yönleriyle inceliyor.

14. Nahide Şimşir, “XVIII. Yüzyıl Başlarında İzmir Kazası’nda Görev ve Görevliler”, s. 193-207: Şimşir, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde bulunan, 1728 tarihli İzmir Kazası’na ait 1144 numaralı hurufat defterini, yerleşim birimi, görevler ve görevliler şeklinde tasnif ederek veriyor.

15. Vehbi Günay, “Bergama Yeşil (Yeni) Medrese ve II Numaralı Şer’iye Sicilinde Yer Alan Kitaplar”, s. 209-230: Günay, bugüne ulaşamayan Bergama Yeşil Medrese ve Kütüphanesi’nin, bir eğitim ve kültür kurumu olarak tarihî gelişimini ele alıyor. Ayrıca bu kütüphanede bulunan 540 kitabın listesini vererek, değerlendiriyor ve ülkemizin kültür haritasının tesbitine katkıda bulunuyor.

Çeviriler

16. Elizabeth A. Zachariadou, “1641’de Nakşa Sancağı”, (Çev. M. Âkif Erdoğan), s. 231-243: Zachariadou, Patmos’da Saint John Manastırı Arşivi’nde bulunan ve ekte fotokopisini de verdiği, 1641 tarihli belgeden hareketle, Nakşa Sancağı’nı inceliyor.

17. Tadeusz Swietochowski, "Atatürk ve Transkafkasya", (Çev. Hasan Mert), s. 245-249: Swietochowski, Türk bağımsızlık savaşı sırasında, Atatürk'ün Azerbaycan'la ilgili geliştirdiği politikaları, Sovyetler'le ilişkiler çerçevesinde değerlendiriyor.

18. Cornelius Nepos, "Miltiades", (Çev. M. Ali Kaya), s. 251-255: M. Ö. I. yüzyılda yaşamış olan Nepos'un, *Ünlü Kişiler* adlı eserinden yapılan tercümede, M. Ö. V. yüzyılda yaşamış olan, Athenalı Miltiades'in mücadeleleri ve kişiliği üzerinde duruluyor.

19. Ata Cıkıyev, "Türkmen Halkının Etnografyası (XX. yy.)", (Çev. Aytmamet Geldiniyazov), s. 257-264: Cıkıyev, tarih boyunca hep aynı coğrafyada yaşadıklarını belirttiği Türkmenlerin kökenlerini, iktisadî hayatlarını, meskenlerini, giyimlerini, yemeklerini, gelenekli ve çağdaş âdet ve kutlamalarını özetle veriyor.

Kitap Tanıtma

20. E. İhsanoğlu (Ed.), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* (Tuncer Baykara), s. 265-266.

21. Ziya Musa Bunyatov, *İrevan Eyâleti'nin İcmal Defteri* [Hüsameddin Memmedov 'Garamanlı' ile birlikte] (Tuncer Baykara), s. 267-268.

22. Ömer Şen, *Osmanlı Panayurları (18-19. Yüzyıl)* (Cahit Telci), s. 269-271.

23. Hsüeh Tsung Cheng, *Göktürk Tarihi (Tu-Chüeh Shih)*, (Eyüp Sarıtaş), s. 273-274.

1999 yılına ait ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. yılına armağan olması tasarlanan XIV. sayı-

sının yayımlanmak üzere olduğunu öğrendiğimiz *Tarih İncelemeleri Dergisi*, tarih araştırmacıları için gözardı edilemez süreli yayınlar arasında yer almaktadır. Diğer tarih bölümü dergilerinin de aynı düzenliliğe kavuşmasını dileyerek, daha nice sayılar diyoruz.

NOTLAR

1. Aynı üniversitenin Tarih Enstitüsü tarafından çıkarılan *Tarih Enstitüsü Dergisi*, ilk sayısının çıktığı 1970 yılından beri 15 sayı yayımlanabilmiştir.
2. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin daha önceki adı Sosyal Bilimler Fakültesi idi ve *EÜ Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi* adıyla, tarih de dâhil sosyal bilimlerin diğer alanlarıyla ilgili araştırmaların yayımlandığı bir süreli yayını bulunmakta idi. Bu dergi, 1980 ve 1981 yıllarında iki sayı yayımlanmıştır.
3. İlk sayısı 1983'te çıkarılan dergi, 1985, 1986 ve 1988 yıllarında yayımlanmamıştır.
4. Derginin ilk üç sayısının yayın kurulu başkanlığını Prof. Dr. Salih Özbaran, diğer sayılarını Prof. Dr. İsmail Aka yürütmüştür. Derginin Yayın Kurulu hâlen, Prof. Dr. İsmail Aka başkanlığında, Prof. Dr. Tuncer Baykara, Prof. Dr. Necmi Ülker ve Doç. Dr. Ahmet Özgiray'dan oluşmaktadır.
5. Derginin ilk dokuz sayısının bibliyografyası için bkz., *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın Kataloğu 1976 - 1996*, İzmir 1995, s. 59-63.
6. Derginin ilk sayıları 1000'er adet basılırken, bu miktar IV. sayıdan başlayarak 500'e ve nihayet XII. sayıdan başlayarak 250'ye indirildi; başından beri yazarlara ödenen telif ücreti, XI. sayıdan itibaren kaldırıldı (bu arada, popüler tarih dergilerinin, telif ücreti ödemeye başladığını hatırlatalım); fakültenin diğer dergilerinden az satılmadığı ve ilk yedi sayısının mevcudu kalmadığı hâlde, ilgililerce bunun aksine görüşler ifade edildi ve hattâ 1996 yılında fakültenin yayınları, %75 gibi inanılmaz bir indirimle ve sergi usûlüyle satışa çıkarılırken, satılmadığı belirtilen *Tarih İncelemeleri Dergisi* bu indirimin dışında tutuldu; her şeye rağmen, Tarih Bölümü Başkanı Prof. Dr. İsmail Aka'nın çabalarıyla yayımlanmaya devam eden dergiden, XI. sayıdan itibaren fakültenin dizgi biriminin desteği kaldırıldı ve derginin dizgi işleri tamamen bölüm asistanlarının fedakârlığına terkedildi.

"Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri"

II. Cilt

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI

- 2000'de çıkacak -

“Bilig”

Reşide GÜRSES

Türk Dil Kurumu Uzmanı

Türk tarihi, kültürü, edebiyatı ve dili hakkında çeşitli kitaplar yayımlayan Ahmet Yesevî Üniversitesi Sosyal Bilimler ve Araştırma Merkezi bünyesinde kurulmuş olan Ahmet Yesevî Üniversitesi Yardım Vakfı Bilig Yayıncılık ve Ticaret İşletmesi, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* adlı bir de dergi çıkarmaktadır. Dergi, Türk Dünyasının kültürel, ekonomik ve siyasî bütünleşmesini gerçekleştirmek amacıyla -ağırlıklı olarak- sosyal bilimler alanındaki problemleri, zenginlikleri ve değerleri ortaya koyan çeşitli araştırma ve inceleme yazılarını ihtiva etmektedir.

1996 yılı başlarında yayın hayatına girmiş olan *Bilig* dergisi, Şubat, Mayıs, Ağustos ve Kasım ayları olmak üzere, yılda dört defa çıkarılmaktadır. 1998’de (Güz) çıkan 7. sayısından itibaren dergi, uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Bu nedenle, dili Türkiye Türkçesi olan dergide, yayımlanan yazı ve incelemelerin, 1/3 oranını geçmeyecek şekilde İngilizce ve Rusça olmak üzere başlık ve özetleri de yer almaktadır. Bu özetler yanında, dergide yer alan anahtar kelimeler yine bu üç dilde verilmektedir. Öte yandan araştırmacılar, dergide yayımlanan yazıların başlığını, özetini ve anahtar kelimelerini ihtiva eden Türkçe, İngilizce ve Rusça dizinlere, internetteki şu adresten kolayca ulaşabilmektedirler; [http:// www.yesevi.edu.tr/bilig](http://www.yesevi.edu.tr/bilig).

Derginin 1999 Kış sayısını oluşturan sekizinci ve son sayısında yer alan yazılar ile ilgili kısaca bilgi verecek olursak, sırasıyla şu isimler ve yazılar yer almaktadır:

Mümin Köksoy “Uluslararası Bilimsel Dergiler ve Bilig” başlıklı yazısında, dünyadaki -sayısı 50.000’i aşkın- bilimlik dergilerin, süresi içerisinde, düzenli bir şekilde çıkarıldığı, yayımlanacak makalelerin hem şekil, hem de muhteva açısından incelenebildiği alanın uzmanlarından oluşan bir hakem kurulunca değerlendirildiği, makalenin yazı dilinden başka uluslararası düzeyde geçerliliğe sahip ikinci (bugün için İngilizcede) veya gerekirse bir üçüncü, bir dördüncü dilde özetinin yer aldığı ve makalelere bilgisayar ortamında kolay bir şekilde ulaşmak için, bu dillerde olmak üzere anahtar kelimelerinin yazıda belirtildiği gibi çeşitli hu-

suslar üzerinde durmuş ve *Bilig* dergisini söz konusu kriterler açısından karşılaştırmalı olarak değerlendirmiştir. Öte yandan, bilimin gelişip ilerlemesinde bilgi akışının sağlanmasının, yani yeni gelişmelerden -en kısa zaman dilimi içerisinde- haberdâr olunmasının, bilgiye ulaşılabilmesinin önemini de vurgulayan Köksoy, bu yazıda, mevcut yapı içerisinde Türkiye’de yapılan bilimlik araştırmaların yoğun bir şekilde gelişmiş ülkelere aktığını ve böyle bir akış karşısında ülkemizde bilimlik ilerlemenin mümkün olamayacağını da altını çizmiş ve Türkiye’de sosyal bilimler alanında, öncelikli ve âcil olarak uluslararası düzeyde bir indeks sistemine ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır.

Bu sayının ikinci yazısı, Selçuk Çolakoğlu’na ait. “Çin-Sovyet İttifakı Döneminde (1950-1963) Orta Asya” başlığını taşıyan bu yazıda, “ulusal çıkar” kavramının uluslararasıdaki ilişkilere etkileri üzerinde durulmuş ve Orta Asya üzerinde hâkimiyet kurma fikrinin, “Komünist kardeşliğe” dayalı Çin-Sovyet ittifakını (1950-1963) bozduğu ifade edilmiştir. Üçüncü yazının sahibi N. Güngör Ergen. “Siyasetnâmelerimizde Çizilen ‘Devlet Adamı’ Portresinin Temel Özellikleri” başlıklı yazıda, devlet adamlarına, siyasetçilere öğütler içeren siyasetnâmelerin iyi bir devlet yönetiminin tesisi için kaleme alındığı belirtilmiş ve çeşitli dönemlerde yazılmış olan siyasetnâmelerden, Yusuf Has Hâcib’in *Kutadgu Bilig* (Karahanlı dönemi), ünlü devlet adamı Nizâmülmülk’ün *Siyâsetname* (Selçuklu dönemi), Koçi Bey’in *Koçi Bey Risâlesi* (Osmanlı dönemi), Defterdar Sarı Mehmet Paşa’nın *Devlet Adamlarına Öğütler* (Osmanlı dönemi) adlı eseri devlet adamının taşınması gereken özellikler açısından değerlendirilmiştir. Önce bu eserler ve yazarları ile ilgili kısa bir bilgi verilmiş, sonra “Devlet Adamlarının Sahip Olması Gereken Özellikler” başlığı altında, “Adalet”, “İlim/Bilgi”, “Zulmün Önlenmesi”, “İşi Ehline Verme”, “Meşveret/Danışma: Yöneten - Yönetilen Etkileşimi”, “Ölçülü, İtidalli, İhtiyatlı ve Uyanık Olma”, “Akıl”, “Tevâzu”, “Kontrol”, “Cömertlik”, “Doğruluk ve Dürüstlük” alt başlıkları altında, bir devlet adamının özellikleri tek tek ele alınmıştır: Makalenin sonunda “Sonuç ve Değerlendirme” başlığı altında, farklı dönemlerde, söz konusu devlet adamları tarafından yazılmış olan bu dört eserle ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Yusuf Akgül’ün imzasını taşıyan “Hoca Ahmet Yesevî’nin Hazar Ötesi Türkmenlerine Tesiri ve Bu Çerçeve de Bazı Tesbitler” başlıklı yazı, Hoca Ahmet

Yesevî'nin Türkmenistan'da gelişen sözlü anlatım ürünlerine ve klâsik şâirlere tesiri hakkında bilgiler ihtiva etmektedir. Hoca Ahmet Yesevî'nin "Pamuk ve Ateş", "İrmaktan Geçiş" menkıbe ve rivâyetlerinden bahsedilmiş ve Türkmenler arasında hâlen canlı bir şekilde yaşadığı da ifade edilmiştir.

İdris Bal'ın "Türk Cumhuriyetlerinde 'İslâm Kimliği'nin Dünü, Bugünü ve Türkiye ile İlişkileri" başlıklı beşinci yazıda, Sovyet dönemi öncesinde Türk kökenli halklarda "İslâm Kimliği'nin önemli bir unsur olduğu, buna karşılık bu dönemde Çarlık yönetiminin daha sonra da Sovyet yönetiminin bu kimliğe zıt bir politika izlediği ve her iki yönetimin bunda oldukça büyük bir başarı elde ettiği hakkında bilgiler verilmiştir. Ancak Türk halklarında "İslâm Kimliği'nin yine de varlığını sürdürdüğü ifade edilmiş ve günümüzde ortak İslâm kültürünün Türkiye ve diğer Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin gelişimine olumlu katkı sağladığı belirtilmiştir.

Muhsine Börekçi'nin "Gösteren-Gösterilen İlişkisi Açısından Türkçenin Görünümü Üzerine Bir Deneme" başlıklı yazısı, altıncı sırada yer almaktadır. Türkçeyi Saussure'in "göstergenin nedensizliği" ilkesi doğrultusunda inceleyen bu yazıda, Türkçenin sentetik yapısı ve söz yapısı itibariyle gösteren ve gösterilen arasında bir "nedenlilik" izlenimi verdiği ve bu göreceli nedenliliğin Türkçenin önemli bir özelliği olduğu ifade edilmiştir. M. Naci Önal'ın "Dobruca'daki Tatar Türklerinde Nevruz Geleneği" başlıklı yazısında, Dobruca'nın tarihi, Türk varlığı ve bunlar arasındaki Nevruz geleneği ve türküleri tarihî bir perspektif içinde verilmiştir. Yazının sonunda Dobruca'daki Osmanlı Türkleriyle ilgili bir karşılaştırmaya yer verilmiştir.

İ. Hakkı Aksoyak imzalı sekizinci sıradaki yazı, "Hafız Divanındaki İlk Beyit'in Osmanlı Edebiyatına Etkisi" başlığını taşımaktadır. Yazıda, Şirazlı Hafız (1389)'ın divanında yer alan ilk beyitinin Osmanlı şâirlerine etkileri üzerinde durulmuştur. Hattâ Behiştî, Mirî, Zikrî, Sırrî, Sanî, Hisalî, Nîmetî, Derviş ve Hıfzî'nin divanlarındaki ilk gazele bu beyitle başladıkları, bazılarının da aynı anlam ve vezinde Arapça bir beyitle veya Arapça ya da Farsça bir veya iki dize ile başladıkları yönünde tesbitleri ihtiva etmektedir.

A. Fuat Bilhan'ın "Babür'ün *Risâle-i Vâlidîyye Tercümesi* Adlı Eseri" başlıklı yazısı dokuzuncu sırada bulunmaktadır. A. Fuat Bilhan bu yazısında, Hindistan'daki Bâbü Devleti'nin kurucusu Bâbü Şah'ın,

Türkistanlı Ubeydullah Ahrârî'den nazım hâlinde tercüme ettiği *Risâle-i Vâlidîyye Tercümesi* ile ilgili bilgiler vermektedir. Bu yazıda, *Risâle*'nin yazarı Ubeydullah Ahrârî hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Onuncu sırada, Ali Sarıkoyuncu'nun "Türklerde Kadın Hakları Üzerine Bir Değerlendirme" başlığını taşıyan yazısı bulunmaktadır. Bu yazıda, Türklerde kadın hakları, İslâmiyet öncesi, İslâmiyet sonrası ve Türkiye Cumhuriyeti dönemi olmak üzere üç ayrı zaman dilimi içerisinde değerlendirilmiştir. Yazının başlangıcında tarih içinde kadının yeri ve "kadın hakları" üzerinde de durulmuştur. Yazının sonunda, Atatürk'ün kadına bakışı üzerinde durulmuş ve konuyla ilgili geniş bir değerlendirme yapılmıştır.

Hamdi Mert'in "Musa Carullah Bigiyef -Hayatı, Mücadelesi ve Fikirleri-" başlığını taşıyan yazısında, tefsir, fıkıh, hadis, dinler tarihi gibi çeşitli konularda yazılmış olan, *Tefsiru'l Kur'âni'l-Kerîm*, *Kur'an'ın Türkçe Tercümesi*, *Kitabü'l-Mesaniif*, *Mesahifü'l-Em-sâl*, *Usûlu'l-Fıkh ve Menaâbiuhu*, *Kavaid-i Fıkhiyye*, *El-Usûlu'l-Celâliyye ve Kitâbü's-Sünne* gibi eserleri yanında, "Büyük Mevzularda Ufak Fikirler", "Cebir ve Kader Meselesi" gibi makaleleri bulunan Kazanlı Türk-İslâm bilgini Musa Carullah Bigiyef (1875-28 Ekim 1949)'in hayatı ve fikirleri ile ilgili bilgiler verilmektedir. Yazıda, Musa Carullah Bigiyef'in eserlerinin konulara göre tasnifini veren listesi ile Türkiye kütüphanelerinde bulunan eser ve yazılarının listesi ayrı ayrı verilmiştir. Makalenin sonuna, Musa Carullah Bigiyef'in yaşadığı coğrafyayı gösteren bir de harita eklenmiştir. Derginin sonunda *Bilig*'in yayın ilkeleri ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

8. sayıda yer alan bu yazılardan da anlaşılacağı üzere, dergi, ana hatlarıyla Türk dili, edebiyatı ve tarihi, kısaca Türk Dünyasının dünü ve bugünü ile ilgili konularda yazılmış çeşitli makaleler ihtiva etmektedir. Türkçe yanında yazıların İngilizce ve Rusça özetlerinin de yer alması bakımından dergi, geniş bir araştırmacı ve okuyucu kitlesine hitap etmektedir. Bu açıdan *Bilig*, geniş anlamda Türkolojiye, özel anlamda da Türk Dünyasına hizmet veren, uluslararası nitelik gösteren bilimsel bir dergidir. Bu yönüyle derginin alanında bilimin gelişmesine büyük katkı sağlayacağını ümit ediyoruz.

Dergide yayımlanan yazıların, Türkçe, İngilizce ve Rusça dizinlerinin internet ortamında bulunması, bilginin geniş bir kitle tarafından paylaşılmasını sağladığı için bu durum dergiye ayrı bir değer katmaktadır.

İlkokuma ve Yazma Öğretiminde Selim Sâbit'in Yeri ve Önemi

Dr. Fahri TEMİZYÜREK

Gazi Üni. Fen-Edeb. Fak.
Araştırma Görevlisi

Memleketimizdeki eğitim anlayışının yenilenmesinde ve yayılmasında emeği geçen Osmanlı eğitimcileri içerisinde önemli bir yeri olan Selim Sâbit, 1829 yılında, Edirne vilâyetinin Saray Vize kasabasında doğmuştur. Tahsil için İstanbul'a geldiğinde, bir müddet Çırcır semti civarındaki Gazanfer Ağa Medresesi'nde ikâmet etmiş, Fâtih Medresesi'ne devamla "Umûm-ı Arâbiye'de tekmil-i nüshile icâzet-nâme"¹ almıştır. Selim Sâbit'in Dârülmuaallimîn'de öğretmenlik yaparken vermiş olduğu bilgilere istinaden, onun, medresede iyi bir tahsil gördüğü anlaşılmaktadır. 1851 yılında, yeni açılan Dârülmuaallimîn'e kaydolarak, Tevfik Efendi'den Farsça, Esseyyid Osman Sâib Efendi'den cebir-geometri, Yahya Tevfik Efendi'den Arapça ve tarih dersleri okumuş, 1854 yılında okulun ilk mezunlarından biri olarak diploma almıştır.²

25 Şubat 1855 tarihli "Meclis-i Maarif Talimatnâmesi", Selim Sâbit'in hayatında yepyeni bir safhanın açılmasına vesile olur. Talimatnâme gereğince, "mekâtib-i şâhâne ile mahâlli-sâireden Paris'te tahsilde bulunan efendileri okutmak ve Hristiyan tebaa-i Devlet-i Âlîye'den orada olanlara dahi Türkçeyi öğretmek"³ vazifesıyla, Hoca Tahsin (1812-1881) ile beraber memlekete döndüklerinde, Dârülfünûn hocalığına atanmak üzere 1855 yılında 420 frank maaşla Paris'e gönderilir. Paris'te kaldığı altı sene içerisinde Mekteb-i Osmânî ve Muradyan mekteplerinde Türkçe dersleri vermiş, aynı zamanda da tahsiline devam ederek, Fransızca, hesap, cebir, hendese, müsellesat, cerr-i eskal, heyet ve hikmet-i tabîye tahsil ederek, diploma almıştır.⁴

1861 yılında İstanbul'a dönen Selim Sâbit, ilk memuriyetine Süleymaniye semtinde bir taş mektepte "Numûne Mektebi" açarak başlar. Paris'te kaldığı süre içinde buradaki eğitimden etkilenen ve bizzat yaptığı öğretim ile de Batı'nın bilim metotlarına aşina olduğu gözlenen Selim Sâbit, "Usûl-i Cedîd"e göre eğitim

ve öğretimi ilk defa bu okulda tatbik eder. Fransa'da olduğu gibi, sınıflara sıra, hesap tahtaları ve haritalar koydurur. Lâkin kısa bir süre sonra, o zaman için yeni sayılan ders araç ve gereçlerini kullandığından dolayı, dinin özünü kavrayamamış şahısların engelleriyle karşılaşır.⁵ 1862 tarihinde okuldaki görevinden alınarak, 800 kuruş maaşla İstanbul Belediyesi Altıncı Daire Gümrük Kalemî'ne memur olarak tayin edilir. Uzun yıllar eğitim teşkilâtına geçme imkânı bulamayan Selim Sâbit, 1864 yılında padişah irâdesiyle ve 1.800 kuruş maaşla Nafia Nezâreti Turuk ve Meâbir (Bayındırlık Bakanlığı Yollar ve Köprüler) Muhasipliği'ne atanır.⁶ 13 Eylül 1868 tarihinde Mekteb-i Sultânî II. Müdürlüğü'ne tayin edilmesiyle, eğitim teşkilâtına yeniden geçen Selim Sâbit, bu göreve getirilmesiyle Türk eğitimine hizmet etme imkânını tekrar elde eder. Onun daha sonra bulunduğu görevleri şu şekilde sıralayabiliriz: 1872 yılında 2.850 kuruş maaşla Meclis-i Kebîr-i Maarif Başkan Yardımcılığı görevi, 28 Aralık 1875 tarihinde tekrar 2.850 kuruş maaşla Meclis-i Kebîr-i Maarif Âzalığı'na dönüş ve 13 Haziran 1879 tarihinde aynı maaşla naklen Mekâtib-i Rüşdîye İdaresi Müdürlüğü'ne geçmiştir.

Selim Sâbit'in memuriyet hayatındaki tek ve en önemli felâket, Encümen-i Teftiş ve Muayene Riyâseti görevini ifâ ederken meydana gelmiştir. İlkokullar için yazdığı *Muhtasar Târih-i Osmânî* adlı ders kitabında, Sultan Abdülaziz'in halli ve ölümü hakkındaki, "evâhir-i saltanatlarında umûr-u idareye bazı mertebe sekete geldiğinde müşârinileyh hal olunup, yerine Sultan Murad-ı Hâmis iclâs edilmiş ve bir ay sonra Abdülaziz kendi kendini telefetmiş"⁷ satırları, hafiyeler tarafından jurnal edildiğinden dolayı, 3 Ocak 1888 tarihinde adı geçen başkanlıktan azledilmiştir. Birçok tarihî kaynak, görevden alınması ile ilgili yukarıda ifade ettiğimiz görüşü savunsa da, bazı kaynaklar Selim Sâbit'in görevden alınışını başka sebeplere dayandırmaktadır. Tarihî kaynaklarımızdan biri olan *Sicill-i Ahvâl Defteri*'nde, onun görevden alınışı, "evvelce basımı için izin almış olduğu Muhtasar Târih-i Osmânî adlı kitabı sonradan tashih etmiş olduğu hâlde, tekrar izin almaksızın bastırılmış olması"na bağlanmaktadır.⁸ İbrahim Alaeddin Gövsa ise, kitap sansörlüğü demek olan bu son vazifesinde, Abdülhamit'in istibdâdına uygun hareket etmediği için görevden alındığı görüşündedir.⁹ Günümüz eğitim tarihçilerinden Yahya Akyüz¹⁰ ve Hasan Ali Koçer¹¹ de Selim Sâbit'in azli konusunda İbrahim Alaeddin Gövsa ile aynı görüşü paylaşmaktadırlar.

Türk eğitim tarihinin en kıymetli isimlerinden olan Selim Sâbit'in yazmış olduğu bu kitap, hattâ bu kitabın birkaç satırı, onun hayatının akışını değiştirmiş, memuriyet hayatının bitmesine vesile olmuştur. “*Bir ömrün hikâyesi, bir kitabın hikâyesinin başladığı yerde âdeta mânen bitmiştir.*”¹² Ömrünün sonlarına doğru kulakları ileri derece sağırlaşan eğitim tarihimizin bu mümtaz şahsiyeti, 5 Ocak 1911 tarihinde, Sarıyer'deki evinde vefât etmiş ve Eyüp'teki Kaşgarî Dergâhı yakınına defnolunmuştur.

Eğitim tarihimizde, Selim Sâbit'ten evvel Batı'daki alfabe öğretim teknikleri konusunda bilgi sahibi olan ve pedagoji kitaplarına ilgi duyan yoktur. Avrupa'ya tahsile gönderilmesi, Paris'te Osmanlı Devleti tarafından açılan “Mekteb-i Osmânî”de ders vermesi, ayrıca kendisinin de uzun bir süre Paris'te tahsilde bulunması, eğitimci kişiliğinin gelişmesinde önemli rol oynar.¹³

Batı tarzı pedagojik eğitimin ilköğretimde ilk defa uygulanması, Selim Sâbit'e aittir. Satı Bey zamanına kadar da yeni metotla eğitim yaptırılan olmamıştır. “Usûl-i Cedîd” üzere yapılan eğitimde ilk defa yeni sıralar, hesap tahtaları ve haritaların kullanımı yine Selim Sâbit tarafından Süleymaniye'deki İbtidâî Mektep'te gerçekleştirilir. Her ne kadar eğitim tarihimizde, ondan önce Batı'nın pedagojik anlayışından esinlenerek, ilköğretimde yeni uygulamaları deneyenler olmuşsa da, bu hareketler bir deneme niteliğinden öteye geçememiştir.

Eğitim tarihimizde, eğitimi bir bütün olarak benimseyen, eserleriyle metotlaştıran, fikirlerini görev yaptığı okullarda uygulamaya koyan Selim Sâbit'in eğitim tarihimizdeki önem ve değeri, bize bırakmış olduğu eserlerindeki eğitimle ilgili görüşlerinin yanı sıra, bu fikirlerin onun döneminde oynadığı rol ve etkisiyle de ölçülmelidir. Tanzimat devrinin eğitim sahasında en dikkate değer simalarından olan Selim Sâbit, fikirleriyle sıbyan mekteplerinde uygulanan klâsik eğitim ve öğretim devrini kapatarak, “Usûl-i Cedîd” adıyla bilinen ve Türk eğitim tarihinde yeni bir çığır açmış olan eğitim sisteminin yerleşmesine öncülük etmiştir.

Tanzimat dönemi ilk yenileşme hareketleri ile İbtidâî Mektep'lerde reformist fikirlerini uygulama fırsatı bulan Selim Sâbit'in, ilk tedrisatta başladığı en önemli yenilik, gelenekli okuma öğrenme yöntemi yerine, “Usûl-i Cedîd” olarak değerlendirilen Savtî metotla okuma yöntemini uygulamasıdır. Aslında, gelenekli

okuma öğrenme yönteminde amaç, *Kur'ân*'ın okunmasını öğretmektir.¹⁴ Bu nedenle, Türkçede mevcut olan p, ç, j, n harflerine yer verilmezdi. Harfler hareketlere göre hecelenmekteydi. Meselâ, elif üstün: e, elif esre: i, elif ötre: ü gibi. Bazı öğretmenler, harfleri daha çabuk öğretebilmek için, bunları eşya ve hayvanlara benzeterek okuturlardı. Meselâ, elif mertek gibi, be tekne gibi, te ona benzer, cim karnı yarık, t tavşan kulaklı, fe kuzu başlı, vs. Bu uzun hecelemeden sonra harfler birbiri ile birleştirilerek, *Kur'ân* öğretilmeye çalışılırdı. “Usûl-i Teheccî” de denilen bu yöntemle harflerin ve hecelerin öğretilmesi çok zaman alırdı. “Usûl-i Savtîye” de denen Cedîd yöntemde ise, ilk olarak harflerin isimleri yerine, onların sesleri öğretilir (e, b, t, s, c, d), sesler birleştirilerek, günlük hayatta kullanılan basit kelimelerden heceler türetilir, daha sonra da bu heceler birleştirilerek, kelimeler doğrudan doğruya okutulurdu.

Selim Sâbit, okuma-yazma öğretimine ilişkin kaleme aldığı *Elifbâ-yı Osmânî* adlı eserinde, “Usûl-i Savtîye” metodunun nasıl uygulanacağını geniş bir şekilde ele alır. Yazar, bu eserinde eğitim tarihimiz açısından yeni sayılabilecek birçok görüş ortaya koyar. Şöyle ki, “Usûl-i Teheccî” denen eski yöntemde, yazmaya öğretimin ileri safhalarında yer verilirken, Selim Sâbit, ilkokuma ve yazmaya birlikte yer vermiş, okuma-yazma öğretimine harflerin adını ezberleterek başlamak yerine, bilinen bir harfin yanına başka bir harf getirerek, heceleme yoluna gitmiştir. Bu yeni okuma usûlü, okuma yazmada “bilinenden bilinmeyene doğru gitme” metoduna da uygundur. Çünkü, bu usülle kelimelerin okunuşunda öğrencilerin günlük hayatta kullandığı kelimelerden başlanır. Pedagojik prensibe de uygundur.

Defalarca basılan *Elifbâ-yı Osmânî*, uzun yıllar İbtidâî Mektep'lerde okuma-yazma öğretiminde ders kitabı olarak kullanılmış, “Usûl-i Cedîd” hareketinin kabul görmesi ve gelişmesinde büyük katkısı olmuştur. “Usûl-i Savtîye” metodu ile öğrenciler, doğrudan Türkçe okuma ve yazmaya başlar, bilâhare *Kur'ân* okumaya geçerler.

Günümüzdeki ilkokuma-yazma eğitimi metotları içerisinde yer alan “Alfabetik Metot”un da “Usûl-i Savtîye” metodunun kendisi olduğunu görmekteyiz. Zira “Alfabetik Metot”ta da önce harflerin sesleri öğretilmekte, sonra da birleştirme çalışmalarına geçilmektedir. Kısacası, alfabetik metot ile ilk önce harf, sonra hece, sonra kelimeler ve daha sonra cümle öğre-

tilir. *Elifbâ-yı Osmânî* adlı kitabı ile “Savfî Metot”la alfabe öğretimini metotlaştıran Selim Sâbit’in bu eseri, eğitim tarihimiz açısından çok değerli bir eserdir. Zira, ilkokuma yazma öğretiminde bugün dahi bu ilkelere bir kısımdan yararlanmaktayız.

Selim Sâbit’in alfabe öğretimi konusunda kaleme aldığı ve uyguladığı metot çerçevesinde ilkokuma ve yazma öğretimine getirmiş olduğu yenilikleri, ana hatları ile kısaca şu şekilde ifade edebiliriz:

- Alfabe öğretiminde, harflerin hepsinin birarada öğretilmesi yerine tadrîcî bir metot izleyerek, kısım kısım öğretilmesi yoluna gitmiştir.

- Hecelemede harflerin adları yerine seslerini öğretme yolunu izlemiştir.

- Öğrencilere hecelettirilecek kelimelerin seçiminde titiz davranarak, bu kelimelerin günlük hayatta kullanılan, basit ve mânalı kelimelerden seçilmesine özen göstermiştir.

- Öğrenciye eskiden olduğu gibi, cim, vav, ötre = cü diye heceletmeyerek, ce, ü = cü şeklinde heceletmiş, böylece uzun heceleme metodu ile heceleme yerine kısa hecelerle okuma öğretimi yolunu açmıştır.

- Yazıya, bir müddet sonra başlamak şartıyla, okuma ile birlikte yer verir. Yazı hece ile başlar ve bundan sonra okuma ile beraber yürür. Halbuki Selim Sâbit’ten önce yazı dersleri ilköğretimin son yıllarında gösterilirdi.

- Tüm yazı çeşitlerinin (rika, sülüs, nesih vb.) bir yıl içerisinde gösterilmesine karşı çıkararak, muhtelif yazı şekillerinin ayrı ayrı sınıflarda öğretilmesini sağlamıştır.

Selim Sâbit’in alfabe öğretimi hakkında yazmış olduğu *Elifbâ-yı Osmânî* adlı eser, uzun yıllar “Dersâdet ve Kasabat İbtidâî Mektepleri” ve “Taşra Köy Mektepleri”nde ilkokuma ve yazma kitabı olarak okutulmuştur.

NOTLAR

1. *Musavver Nevâl-i Osmânî*, “Selim Sâbit Efendi” maddesi, İstanbul 1327-1329, s. 226.
2. *Mahmud Cevad, Maarif-i Umûmiye Nezâreti Târîhçe-i Teşkilât ve İcraâtı*, İstanbul 1338, s. 110.
3. *Mahmud Cevad, a.g.e.*, s. 64-65.
4. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sicill-i Ahvâl Defteri, Nu. 1, s. 260.*
5. *Kilisli Muallim Rifat (Bilge), “Mektep Hâtıraları”, Muallimler Mecmuası, Sayı 30, 3 Nisan 1925, s. 1352.*
6. *Sicill-i Ahvâl Defteri, Nu. 1, s. 260.*
7. *Selim Sâbit, Târîh-i Osmânî, İstanbul 1295, s. 37.*
8. *Sicill-i Ahvâl Defteri, Nu. 1, s. 260.*
9. *İbrahim Alaeddin Gövsa, Türk Meşhurları, İstanbul 1946, s. 350.*
10. *Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, Ankara 1989, s. 228.*
11. *Hasan Ali Koçer, Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923), İstanbul 1991, s. 98.*
12. *Ali Birinci, “Bir Kaderi Değiştiren Kitap: Selim Sâbit Efendi ve Eseri Muhtasar Tarih-i Osmânî”, Dergâh, Cilt II, Sayı 15, Mayıs 1991, s. 18.*
13. *Muallim Cevdet (İnançalp), “Selim Sâbit Merhum Hakkında”, Tedrisat Mecmuası, Cilt 13, Nu. 68, Eylül 1341, s. 361.*
14. *Fuat Baymur, İlkokuma ve Yazma Öğretimi, İstanbul 1939, s. 18-19.*

“Bitkilerle Tedavi”

(Dr. Anarhan NADİROVA)

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI

- Çıkıyor -

“Şiir İncelemeleri”

Ahmet Kabaklı, **Şiir İncelemeleri**,
Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları,
İstanbul 1992, 320 sayfa.

Rânâ Gökçe URAL
Lise II. Sınıf Öğrencisi

Edebiyatımıza birçok eser kazandırmış bir isim Ahmet Kabaklı. Çoğumuzun başvurduğu beş ciltlik *Türk Edebiyatı* kitabının yazarı. Sanata ve sanatçıya olan saygısının bir ürünü olarak bu eseri oluşturmuş. Sayın Kabaklı, *Türk Edebiyatı* kitabının bir çeşit uygulandığı olan eserde, bizi daha ifade-i merram (Sunuş) bölümünde uyarıyor: “*Bu eser, öncelikle içinde şiir sevdası olanlar için yazılıyor*” (s. 3).

Türk edebiyatı şaheserlerinin bütünü hakkında fikir oluşumuna yardımcı olan bu kitapta, şiirlerin özenle seçilmiş, üslûp, tema, tarz zengini olmasının yanı sıra, öğretici, ibretli, lirik, mizahî, destanî, taşlamalı, pastoral ve tasavvufî özellikler göze çarpmaktadır. Kitapta ki parçalar kronoloji sırasına göre dizilmiş, tür ve şekil açısından çeşitliliği olanlar seçilmiş ve gerçek anlamda şiir kapsamına girenler tercih edilmiştir. Ahmet Kabaklı, şiiri şöyle tanımlıyor: “*Şiirler büyük oldukları ölçüde hem ‘arka plân’a, hem büyük kültüre, hem de ‘sırr’a dayanırlar. Bu unsurları içinde bol bol taşımayan eserlere şiir denemez*” (s. 3).

Kitapta yer alan incelemeler, *Tercüman* gazetesinin 1975-76 tarihli yayınları ile *Türk Edebiyatı* dergisinin çoğunluğu 1980-81 yıllarını kapsayan 1980-1991 yılları arası sayılarından seçilmiş olanlardır.

Şiirler... Kitapta yer alan her şiir özenle seçilmiş, âdeta bir tablo... Bu tabloda kimi zaman bir şâirin ruhunu, kimi zaman insanlığın, bazen tabiatın, bazen aşkın ve bazen de karanlığın ruhunu sezinliyorsunuz. Ve her okuyuşta farklı çağrışımlar yakalyorsunuz. “*Hakkî şiir de zaten her okuyuşta yeni anlamlar bulduğumuz değerler değil midir?*” (s. 3).

Yazar, şiirleri başta şekil ve muhteva yönünden incelemiş, bilinmeyen kelimelere yer vermiştir. Daha sonra, gerektiğinde şiirleri mısra mısra açıklamıştır.

Şiirlerin daha iyi kavranması gayesiyle aynı türden başka şâirlere ait örnekler sunmuştur. İncelemelerde başlıca üzerinde durduğu metod, şâirin ruh dünyasını şiire nasıl aksettirdiği mevzuunda araştırma ve tahliller yapmasıdır. Şâirin ruh dünyasını şiire ne türlü oyunlarla sunduğunu göstermektedir. Bunu, şâirin çevre şartlarını, gayesini, iç ve dış dünyasının bütünleşmesini örnek göstererek yapmaktadır. Zaman zaman kaynak kitaplardan aktarım yapmakta, zaman zaman da şâirin diğer şiirleriyle açığa vurulan ruh dünyasını alâkalandırmaktadır. Yazar, çoğu zaman insan psikolojisinin derin tahlillerine de girmiştir. Sayın Kabaklı, bu şiir incelemelerini sıradan ve sadece düşünce aktarımı şeklinde değil de, şâirin insan ruhuna yansıtmak istediği şekilde içe işletmeye, kavratmaya ve yorumlamaya varan anlatımıyla başarmaktadır. Yer yer, incelediği şiirlere dair farklı araştırmacı ve yazarların görüşlerine ve incelemelerine de yer vermiştir. Bazı şiirlerde, şiirin yazılış gayesini uzun uzadıya anlatmış, belleklerden silinmeye başlayan gerçekleri bir kere daha hatırlatmıştır. Şâirlerin bir olay, bir şahıs, cismânî veya ilâhî aşk nedeniyle bu tür girişimlerde bulunduğunu açıklamıştır. Bazı şiirlerde şâirlerin etkilendikleri şahsiyetlerin şiirlerine de yer vermiş, etki noktalarının üzerinde durmuştur.

Yazar, şiirlere bir senarist, bir ressam, bir kartograf gözüyle bakmış, objektiflikten ayrılmayarak, kendi yorumu ile birleştirmiştir. Yazar bir şiiri değil, âdeta bir resmi açıklamaktadır. Öyle ince detaylar üzerinde durmuştur ki, bizlere motifler sunduğu şiirde daha sonra elle tutulur (plâstik), sahneye gelir örnekler sunmuştur. Âdeta şiirden resim, resimden de bir film oluşturmuştur. Oyun ile oyuncu, oyuncu ile seyirci alâkalarını bile kurmuş, derin bir psikoloji ve insan dramının üzerine gitmiştir. Ayrıntılara gizlenen öyle şeyleri açığa vurmaktadır ki, şâirler gözümüzde bir kelime illüzyonistinden ziyâde bir ruh bilimcisine dönüşmüştür. Belirli kalıplardaki deyimler ve kullanılan edebî sanatlar bile bu özenle seçilmiş şiirlerin en esrarlı noktaları olmuş çıkmıştır. Zaten iyi ve halis şiirin vasıflarından biri de bizleri düşüncelere gark etmek değil midir?

Sayın Kabaklı, şiiri açıklarken, çoğunlukla içinde ukde olarak kalmış sosyal-kültürel, ekonomik meseleleri ara ara vurgulamıştır. Özellikle şu an doğuyu küçümseyen batının doğunun kültüründen habersiz olmasını şöyle anlatıyor: “*Türk edebiyatında, cihanlar açan tablolar, sahneler, canlılık dolu şiirler var. Bunlara çok kez, eski metotlarla bakılmış. Çoğu yalnız dil-*

lere lezzet olmuş. Bugün ise doğunun üzerine cehâletin, ihmâlin, 'kültür devrimi' denilen barbarlığın kara perdesi çekilmiştir" (s. 69). "16. 17. asırda, halkımıza dil olan bir şâirin, ecnebiye, bu beğenmez vakur bakışı ne kadar ibret vericidir. Hele de 'kansız, sarı benizli' diye, azımsadığı o yabancıları: 'Akılları yok küfre uyarlar/İmanları yoktur cana kıyarlar', diye yadırgayıp, barbar göstermesi... Şimdi Avrupalıların bize bakışlarını ne kadar andırıyor... Bir gün olur, yine o bakış bize döner mi?..."' (s. 50).

Yazar, şiirlerin daha rahat anlaşılabilmesi için bazı Arapça ve Farsça kalıplarla örülü şiirleri sadeleştirmiştir. Bunu yaparken, şüphesiz kafiye düzenine dokunmamış, mümkün mertebeye aruz kalıbını da bozmamıştır. Şiirlerdeki sosyal muhtevayı dışa vurmuş, sosyal ve edebî açıdan öncü olan şâirlerin birden fazla şiirine yer vermiştir. Bazen de tamamen sayfalarını şâirlerin görüş, hayat, düşünüş tarzına ayırmıştır.

Şâirlerin şiirlerini açıklarken, eski eserlerinden de faydalanmıştır. Meselâ, kitabın 202. sayfasında geçen "O kadar ki: 'Hayır, hayâl ile yoktur benim alış verişim!' diyen ve çoğu şiirlerinde tasvir, ülkü ve düşünce şâiri olan Mehmet Âkif, Çanakkale Şehitleri, İstiklâl Marşı, Bülbül gibi parçalarında lirik şiirin bütün unsurları ile ses ve söz mûsikisini hayâl ve mecazın eri-

şilmezlerini de kullanmıştır" paragrafı yine yazarın Mehmet Âkif adlı eserinin 173. sayfasında da geçmektedir. Yine bir paragrafta, Fuzûlî'nin bir gazelini açıklamak için verdiği açıklamalar, *Türk Edebiyatı* adlı eserinin 2. cildinde yer almaktadır.

Yazar, şâire şiir yazdıran ruh hâlini ise, şu paragrafıyla sorguluyor: "Sonunda damarlarına rüzgâr gibi dolan ve gönlünde binlerce çiçek açtıran nedir? O da meçhule ermek midir? Sevda mıdır? Allah mıdır? Ruhun, insan bedeni içindeki macerası zaman boyunca insanı düşündürmüş ve düşündürmektedir" (s. 10).

Yazarın, çok şeyler anlatmak istediği bu kitapta arayan için büyük değerler var. Önemli olan, aç susuz yola çıkabilmek ve sahip olduklarımızın kıymetini bilerek, en iyi derecede koruyabilmek ve anlayabilmek değil midir?

Tanıtımımızı Ahmet Kabaklı'nın eserindeki şu paragrafla bitiriyoruz: "Hele şiirimizin yakın zamanlarına bilhassa el atınsınlar. Necip Fazıl'lar, Muhip'ler, Tanpınar'lar, Necatigil'ler, Haşim'ler, Yahyâ Kemâl'ler, Âkif'ler, Arif Nihat Asya'lar, kitapları ve ıslıl ıslıl dünyaları ile kolayca uzanacağımız raflarda sizi bekler. Şiirler okundukça güzelleşir, zenginleşir, bize de zenginlik verirler. Bakarsınız, biz de güzel alır, güzel satarız da, şu cüceliklerden kurtulanlardan oluruz" (s. 277).

"İlmek'e Yansıyan Şiir Halı-Kilim"

(Sadık TURAL)

Ahmet Yesevi Üniversitesi Yardım Vakfı
BİLİG YAYINLARI

- Yeni çıktı -

“Televizyon Yayınlarının Türk Toplumunu Üzerindeki Etkisi”

Mehmet Mete, *Televizyon Yayınlarının Türk Toplumunu Üzerindeki Etkisi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, 98 sayfa + 18 sayfa basında çıkanlar.

Rânâ Gökçe URAL

Kitle iletişim araçları baş döndürücü bir hızla gelişmekte ve yayılmaktadır. Özellikle televizyon yayınlarındaki gelişme insanların her gün belli zamanlarını âdeta esir almıştır. Televizyon seyretmeden gün geçmemektedir. Ülkemizde günlük televizyon izleme payının diğer ülkelere göre oldukça fazla olmasını ve yayınların sanıldığından daha fazla toplumda etki oluşturmasını gözönünde bulunduran Mehmet Mete, bu konu ile ilgili yazdığı araştırma kitaplarına bir yenisini katmıştır.

Takdim’ini Atatürk Kültür Merkezi Başkanı Prof. Dr. Sadık Tural’ın yaptığı kitapta, Sayın Tural, bu kaçınılmaz gerçek ve önüne geçilmez teknoloji atağı hakkında şunları söylemektedir: “1950’li yılların ikinci yarısından itibaren deneme yayınlarını başlatan, 60’lı yılların ikinci yarısından sonra ise dünyaya yayılan televizyon, sesli ve görüntülü bir araç olarak dünyayı teslim aldı. Sinemadan farklı bir işlevi olması gereken televizyon, 1970 yılından sonra Türkiye’deydi. Devletin parasını verdiği, bir yan kuruluş saydığı TRT, bugün birisi eğitim kanalı, diğeri Avrasya-Int olmak üzere günlük 390 saat yayın yapan bir dev kuruluşa dönüşmüştür” (s. VII). “Televizyon insanları etkiliyor. Bunu hiç kimse inkâr edemez. Özel televizyonun da, devlet televizyonunun da beş trilyon lira olan reklâm pastasından aldığı payı yükseltmek adına, yerin altındaki insanlara ve geleceğin yetişkinlerine karşı umursamaz bir tavır göstermesini savunabilecek vicdan, ızan ve ahlâk sahibi çıkamaz” (s. XI).

Yazar kitabında, televizyon yayınları konusundaki gelişmeler ile televizyon yayınlarının ülkemiz insanı

üzerindeki etkilerini son on yılda yapılan izleyici araştırmalarına dayanarak, açıklamaya çalışmıştır. 1968’de ülkemize giren televizyon kısa zamanda tüm hayatımızı etkilemiştir. Ülkemizde 200’den fazla televizyon kuruluşu bulunmaktadır. Yazar son on yılda yapılan izleyici araştırmalarıyla elde edilen izleyicilerin beğeni, düşünce ve beklentilerini, ülkemizde ve diğer ülkelerde ne gibi uygulamalar olduğunu belirtmiş, çoğu zaman tablolarla açıklamıştır.

Kitapta birçok araştırma sonucu ve gözlem verilmektedir. Ülkemizde en çok seyredilen kanallar ve hangi illerde yüzde kaç oranında izlendiği sunulmaktadır. Bu iller karşılaştırıldığında, izleyici yoğunluğu açısından anlamlı ilişkiler göze çarpmaktadır. İzleyici, yaş, eğitim düzeyi, meslek grupları, cinsiyet, yerleşim yeri ve gelir oranlarına göre ayrı ayrı gruplandırılmıştır. Yazar, televizyon yayınlarının genel etkilerini şöyle açıklıyor: “Günlük alış-verişlerden spora, müzikten sağlık konularına kadar insan hayatındaki pek çok değişik beklenti, istek ve arzulara cevap verebilen televizyon yayınları izleyenleri tesiri altına almakta, izleyicilerin alışkanlıkları ve beklentilerini değiştirmektedir. Polonyalı lider Lech Walesa çok önemli bir tespiti şöyle dile getirmektedir: Komünizmin yıkılması televizyonla başladı” (s. 37).

TRT tarafından yapılan bir araştırmada ise, ülkemizde günlük hayatta radyo-televizyon yayınları sonunda etkilenenlerin oranının %59’a kadar çıktığı belirtilmektedir. Çoğu programın ve özellikle reklâmların çocukları büyük ölçüde etkilediği bilinmektedir. Yazarın kitaba naklettiği bir araştırma ise oldukça dikkat çekicidir: “Fransa’da yapılan bir araştırmada çocuklara şu sorular yöneltilmiştir: Babanızı mı daha çok seviyorsunuz, yoksa televizyonu mu? Alınan cevaplarda büyük çoğunluk ‘televizyon’ olmuştur. Aynı araştırmada bir diğer sorulan soru da şudur: Babanızı mı tercih edersiniz, yoksa televizyonu mu? Büyük çoğunlukla, ‘babam olmasa da olabilir ama televizyon mutlaka olmalı’ cevabı alınmıştır” (s. 40).

Yazar, insanları etkileyen diğer bir hususun da televizyon programlarında yer alan şiddet olduğunu vurgulamaktadır. Gençlerin ne derece etkilendiğini de belirtmektedir. Seks dozu yüksek programları belirtirken ise, TRT’nin bu konu ile ilgili araştırmasını sunmaktadır: “Programlardaki seks dozajının yüksek ölçüde kullanılması ve çok sık ekranlara getirilmesi, toplumun genel ahlâk anlayışını etkilemekte, sürekli olarak

cinsel arzular tahrik olmakta, ar ve hayâ duyguları zedelenmekte, genç kız ve kadınlarımızın saygıdeğer şahsiyetleri bir tarafa bırakılarak, öncelikle seks ve zevk aracı olduğu fikri oluşmaktadır. Öte yandan sık sık ekrana getirilen cinsel sapıklıklar gençlerimiz için özeniye sebep olmakta ve toplumun bu tür olaylara karşı tepkisini azaltmaktadır” (s. 50).

Televizyonda yayınlanan sağlık programlarının istatistikî açıdan temel sağlık bilgilerinin elde edilmesinde yararlanılan kaynaklar arasında ilk sırada yer aldığı belirtilmektedir. Mehmet Mete, din ve ahlâk yayınları ile haber programlarının izleyici beklentilerine cevap verip vermediğini açıklamıştır. Siyasî yayınların yorumunda ise, görselliğin önemine değinmiştir. Televizyonun siyasî tercih değişiminde oynadığı rol vurgulanmış, yapılan araştırmalarda elde edilen veriler yüzdeye dökülerek sunulmuştur. Müzik ve müzik eğlence programları ile reklâm yayınlarının tercih oranlarına değinilmiş, etki alanı olan çocukların davranış değişimleri belirtilmiştir. Yurt dışına yönelik yayınlarımızı ve yurt dışında ne gibi yayınları izleyebildiğimiz, uyuşuk anteni ile kablolu televizyonun faydaları ve izlenme

oranları sunulmuştur. Bugün için her yüz kişiden 96’sı ara sıra da olsa mutlaka televizyon seyretmektedir. Televizyon, izlemeyen %4 oranındaki nüfus ise, genelde hasta, sakat ve özürlü kişilerdir. Kültür, sanat ve düşünceyi değiştirici imkânlarını muhafaza eden bu güç, insanlarımızın günlük alış-verişlerinden siyasî tercihlerine kadar her alanı etki altında tutmaktadır.

Mehmet Mete, televizyonun Türk toplumu üzerindeki etkilerini, son on yılda yapılan izleyici araştırmalarını tarayarak, açıklamaya çalışmıştır. Türkiye’de hedef kitleler arasında bulunan çocukların televizyondan etkilenme oranlarının %98.9 olduğu göz önünde bulundurulursa, bu araştırmaların ehemmiyeti daha da öne çıkmaktadır.

Otuz yılını TRT’ye vermiş olan yazar, kitabının iki sayfasını yararlandığı kaynaklara ayırmış, ardından basında çıkan, televizyonun etkilerini konu edinen yazıları yayımlamıştır. Bu eserde, farkında olmadan sürüklendiğimiz girdabın bize sunulması, kaybedilen değerlerin ve unutulmuş faaliyetlerin hatırlatılmasına da yardımcı olmaktadır.

“Savaştan Barışa Aşktan Kavgayı”

II. Baskı

(Recep BİLGİNER)

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI

- 2000’de çıkacak -

“Ana Çizgileriyle Türk Kişi Adları Sistemi”

Erol Güngördü, *Ana Çizgileriyle Türk Kişi Adları Sistemi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yard. Doç. Dr. Leyla Karahan, Ankara 1991, VII+219 sayfa.

Nazir AKALIN

18 Mart Üni. Sosyal Bilimler Ens.
Doktora Öğrencisi

Ad bilimi araştırmaları kapsamında, 1991 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, Erol Güngördü tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. *Ana Çizgileriyle Türk Kişi Adları Sistemi* başlığını taşıyan bu basılmamış yüksek lisans tezinin ağırlık merkezini, “Oğuzca” unsurlar oluşturmakta ve dilde birliğin Türk kişi adlarındaki tezahürlerine şahid göstermek gayesiyle de tarihî ve çağdaş Türk halklarının isimlerine yer verilmektedir.

Erol Güngördü, çalışmasının başında, dilbilimi değerlerinden “kelime ailesi” ve “kavram alanı”nın “Türk Kişi Adları Sistemi”nin ortaya konuluşunda büyük faydalar sağladığını ileri sürerek, hazırlayacağı “Adlar Sistemi”nin anahtar kavramlarını açıklıyor ve Türk kişi adlarını sistemleştirme çalışmalarında mâna-ya öncelik vermenin, sistemin mantığını oluşturduğunu söylüyor.

Türk kişi adlarını ilk sistemleştirme gayretinin, M. Th. Houtsma'nın 1894'te Leiden'de yayımlanan *Ein Turkish Arabisches Glossar* isimli eseriyle başladığını söyleyen araştırmacı, bu çalışmanın fazla detaya inmeyen, basit bir dil bilgisi ve anlam kategorisi çerçevesinde kaldığına da işaret ediyor.

Houtsma'nın kitabından sonra, Janos Melich,¹ Zoltan Gombacz,² Gyula Németh³ ve Lászlo Ra'sonyi⁴ gibi önde gelen Macar âlimlerinin yayımladıkları kitap ve makalelerle Türk kişi adlarını sistemleştirme taslakları hazırlamaya çalıştıklarını hatırlatan araştırmacı,

Suzanne Kakuk tarafından 1974 yılında kaleme alınan “*Quelques catégories de norms de personnes turc*” adlı makalede, XVI-XVII. asırlara ait Macar kaynaklarında görülen Osmanlı Türk adlarının örneklendirilmesi suretiyle Türk kişi adlarının 12 anlam grubu hâlinde sistemleştirildiğini; 1977'de ise, Türkiye Türklüğündeki kişi adları hususunda Sedat Veyis Örnek'in⁵ “mâna”yı öne çıkaran bir sistem taslağı ortaya koyduğunu bildiriyor.

Güngördü, “Önsöz” ve “Giriş”ten sonra çalışmasını üç ana başlık altında topluyor; çok kısa tuttuğu “Türk Kişi Adlarının Tamlayıcıları” hakkında bilgiler veriyor. Kişi adlarının kolay anlaşılmasını sağlamak için adlarla bileşik olan tamlayıcıların incelenmesi gerektiğini belirten araştırmacı, Ra'sonyi'nin Türk kız adları için tesbit ettiği tamlayıcıları bazı eklemelerle sıralıyor: “Anlamlarına Göre Türk Kişi Adları” adlı ikinci başlıkta ise, totem, dilek, tesadüf, okşama, moda ve kişilere bağlı olarak verilen adları inceliyor.

Türklerin Totemist olduklarına ilişkin görüşlerin tartışmalı olmasından dolayı konuya ihtiyatla yaklaşmak istediğini ifade eden araştırmacı, Türklerin yirtici kuşları kutsal sayarak, sembol edinme sebepleri üzerinde çok durulduğunu; meselâ Rus etnograf D. K. Zelenin'in, 1936'da Moskova'da basılan *Sibirya'da Ongon Kültü* isimli eserinde, Totemizm'i, Şamanizm'in kökeni olarak gösterdiğini; her tasavvurun mutlaka Totemizm'e bağlı kalmakla açıklanamayacağını ileri süren Ra'sonyi'nin de bu görüşleri şüpheyle karşıladığını; Ba-haeddin Ögel'in ise, adı geçen Rus müsteşrikin totem konusunu detaylı bir şekilde incelemediği için fikirlerini ve vardığı sonuçları inandırıcı bulmadığını belirtiyor.

Araştırmacı daha sonra, Ögel'in araştırmalarını dinler tarihi metodolojisine göre değil, mitolojik esaslara bağlı kalarak yaptığını; kuş totemi veya sembollerini 24 Oğuz boyunun sembolik kuşları ile açıkladığını, ancak bu kuşların eski kutsal muhtevalarını çoktan kaybettikleri, sadece bir sembol ve arma olarak kaldıkları sonucuna ulaştığını söylediikten sonra, İbrahim Kafesoğlu'nun Oğuzlardaki totemcilik temayüllerini Moğollarla ilişkilendirdiğini; *Oğuz Destanı*'nda bu mâna-da bir işarete rastlanmamasını esas aldığını; gerekçe olarak İbn Fadlan'ın X. asırda Oğuzların kutsal kuşlarından ve totemciliği hatırlatan âdetlerinden bahsetmesini ileri sürdüğünü naklediyor.

Ra'sonyi ve Németh'in konuyla alakalı görüşlerine yer verdikten sonra, özellikle Ra'sonyi'nin Türklerin

Ak-koyan, Arpa, Ayu-bike, Balaban, Bogday, Bozkurt, Çakır, Çura, Kablan, Kök-börü, Sonkur, Togrul, Toğan, Turumtay, Yılan vs. gibi isimleri Totemizm'e bağlı olarak verdiklerini öne sürdüğünü belirten Gündü, Totemistik adlara örnekler verilirken, Totemistik figürlerin âdetâ bu adların arkasında gizlendiğine dikkat çekildiğinin de altını çiziyor.

"Dilek Adları" verilirken, Türk milletinin umut, hasret, hayâl ve inanışlarının çocuklara verilen isimlerde tecelli ettiğini belirten araştırmacı, adların, çocuk istenip istenmemesi, çocuğun yaşaması, uzun ömürlü olması gibi niyetler etrafında teşekkül ettiğini; ebeveynin dileklerini belirginleştirmek için çocuklarına mutluluk, başarı ve iyi karakter özelliği dileyen, fizikî güzelliğe, unvan ve rütbeye delâlet eden adlar verdiğini sistematik bir şekilde sınıflandırıyor ve bol miktarda örnek veriyor.

"Tesadüf Adları" verilirken, yeni doğmuş bir çocuğun dikkat çeken bir özelliğinin, doğumdan sonra göze çarpan ya da zikri geçen bir hayvan, bitki veya nesne adının verilecek ismi belirlemede rol oynayabileceği gibi, adı, rütbesi, işi, ya da çekici vücut güzelliğine sahip yabancı bir kişinin doğumun gerçekleştiği mekânda bulunmasının, doğumdan sonra ebeveynin ilk işittiği veya söylediği sözün, doğum anındaki tabiat olaylarının görüntüsünün, Oniki Hayvanlı Türk Takvimi'ne göre doğum yılının adının, belirli gün, hafta, ay ve bayramların, doğum gününe rastlayan önemli olayların, doğum zamanında gerçekleşen savaşlarda mağlub edilen kavim, ülke ya da hükümdar adlarının, doğum yerine yakın coğrafya adlarının, doğan çocuğun kaçınıcı evlât olduğunun, babanın yaşının ve *Kur'ân-ı Kerim*'den yapılan 'tefeül'ün de verilecek isme ilham kaynağı olabileceğini söyleyen ve örneklerini sıralayan araştırmacı, çoğu kız adı olan "Okşama Adları"nın da, ebeveynin sevgi ve şefkat hislerini gösterecek şekilde, güzel, ince, tatlı ve değerli mefhumlar arasından seçildiğini belirtiyor.

"Moda Adlar" konusunda, modanın geçici yaptırım gücünün önemli rol oynadığının altını çizen araştırmacı, bu tür adların aslında "psikolojik fon" bakımından gelenekli adlara göre daha zayıf kaldığını belirttiikten

sonra, yakın tarihimizin kültür hayatında edebiyat, fikir ve siyaset akımlarının tesiriyle birtakım moda adların dikkat çektiğini, 1960'lı yıllardan başlayarak, bazı ailelerin fikrî ve siyasî tansiyona göre çocuklarını adlandırdığını, meselâ sol görüşlü ailelerin çocuklarına genellikle Devrim, Özgür, Örgüt, Eylem, Deniz vs. gibi adları verdiklerini, milliyetçi ailelerin ise çocuklarına daha çok Ülkü, Bozkurt, Alp-arслан gibi tarihî kahramanların adlarını seçtiklerini hatırlatıyor.

"Kişilere Bağlı Olarak Verilen Adlar" konusunda ise, ölmüş büyüklerin adlarının, minnet, şükran, hayranlık, dostluk ve sevgi uyandıran adların, milletin hayâl ve hâtırasında mukaddes sayılan kişi adlarının örnek alındığını söyleyen araştırmacı, çalışmasının üçüncü bölümünde, kişi adlarının kelime yapısı bakımından nasıl teşekkül ettiğini inceliyor. Sıfat-fiillerinin, isim ve sıfat tamlamalarının, cümle çeşitlerinin, dikkate değer değişik türden bazı eklerin teşkil ettiği isimleri örnekler vererek sıralıyor.

Araştırmacının vardığı sonuçları şöyle özetleyebiliriz: Totemistik adlar grubu menşeye itibariyle her zaman tartışılabilir bir muhtevadadır. Çocukların yaşaması dileğiyle konulan adlarda ataerkil toplumun değer ve inanışları öne çıkmaktadır. Kişi adları üzerinde yapılacak araştırmalarda mukayese ilkesi göz önüne alınmalıdır. Tarih boyunca farklı coğrafya ve kültürleri idrak etmelerine rağmen, kişi adları arasında şaşılabilecek benzerlikler bulunmaktadır. Kişi adları, değişik kategorilerde ele alınabilecek özellikler taşımaktadır. Dilek adlarından emir kipi ve ikinci tekil şahıs yaygın olarak dikkat çekmektedir. Kişi adları varlığının bütün zenginliğiyle ortaya çıkarılmadan yapılacak sistemleştirme çalışmaları eksik kalacaktır. Adların mânalandırılması sırasında çekilen sıkıntılarının en büyük sebebi, Türkçenin tarihî bir sözlüğünün olmamasıdır.

NOTLAR

1. Janos Melich, "Ajtony", *Magyar Nyelv*, IX (1913), s. 325-356.
2. Zoltan Gombacz, *Árpádkori török szemályneveink*, Budapest 1915.
3. Gy. Németh, *A honfoglalo magyarság kialakulasa*, Budapest 1930.
4. Lászlo Ra'sonyi, "Sur quelques categories de norms de personnes en turc", *Acta Linguistica*, III (1953), s. 323-352.
5. Sedat Veyis Örnek, *Türk Halk Bilimi*, Ankara 1977, s. 148-159.

Aşgabat'ta Gorkut Ata 1500. Yıl Uluslararası Konferansı

Yard. Doç. Dr. Naciye YILDIZ

GÜ Fen-Edeb. Fak.

Çağdaş Türk Lehç. ve Edeb. Böl. Öğretim Üyesi

Türkmenistan'ın başkenti Aşgabat'ta, 22-24 Eylül 1999 tarihleri arasında, Türkmenistan Kültür Bakanlığı, Türkmenistan Dışişleri Bakanlığı ve Türkmenbaşı Adındaki Türkmenistan Millî Golyazmalar Enstitüsü tarafından düzenlenen "**Gorkut Ata 1500. Yıl Uluslararası İlmî Konferansı**" gerçekleştirildi.

Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat TÜRK-MENBAŞI'nın, "*Oğuzların ikinci ve gönüden-gönü nesilleri bolan Türkmenlerin ruhî tarihinde, beyik Gorkut Ata kitabı ayrıtın orun zeleyer. Bu kitapda biziñ halkımızñ ruhî medeniyetiniñ çeşmeleri, onuñ pehim çuñluğu, durmuşî payhası, belent insanperverlik ideyalara aşa vepalılığı cemenipdir. Bu beyik kitabıñ Türkî dilli halkların hemmesi gadırını bilyer, Türkmenler için bolsa ol ayrıtın, ünikalı yadigerlikdir ve baylıkdır. Milletiñ etnos hükmündeki ehli ösüşini hem de tarihî umumılığını beyan edyer ve indi 1500 yılñ dovamında melindir*" şeklindeki sözleriyle dikkat çektiği Gorkut Ata, UNESCO'nun da "**Dede Korkut Yılı**" ilân ettiği asrın son yılında, birçok Türk yurdunda olduğu gibi Türkmenistan'da da bilimlik bir toplantıyla anıldı.

Türkmenistan basınından takip ettiğimiz kadarıyla görülmektedir ki, Türkmen halkı ata yâdigârları konusunda bilinçlendirilmeye çalışılmaktadır. Böylece, Türkmen halkına uzun yıllar, hattâ asırlar boyunca unutturulmaya çalışılan ata yâdigârları bugün Türkmen halkının öz varlığını, millî kimliğini öğrenmesinde ve köklerini bulmasında mihenk taşı vazifesini görmektedir. Bu vazgeçilmez ata yâdigârlarından biri olan Dede Korkut ile ilgili olarak düzenlenen uluslararası ilmî konferans da bu konudaki çabaların bir tanesi olarak dikkat çekmektedir.

Türkiye'den Prof. Dr. Sadık Tural'ın, Prof. Dr. Fikret Türkmen'in, Doç. Dr. Mustafa Kaçalin'in,

Yard. Doç. Dr. Naciye Yıldız'ın tebliğleri ile katıldıkları konferans, 22 Eylül sabahı, 1947 yılındaki depremde Aşgabat'ta hayatını kaybedenlerin anısına yapılan heykele çiçek konulması ve saygı duruşu ile başladı. Ardından bu depremin fotoğraflarının yer aldığı müze ve Aşgabat'ın tepeden seyredildiği, en üst kısmında TÜRKMENBAŞI'nın dönen bir heykeli bulunan, halkın "Üç Ayak" olarak adlandırdığı "Bitaraplık Berguzesi" gezildi. Bundan sonra, konferansa ev sahipliği yapan Millî Golyazmalar Enstitüsü'ne geçildi.

İlmî heyetin dışında, Türkiye Cumhuriyeti'nin Müsteşarlık düzeyinde temsil edildiği konferansın açılışında yapılan protokol konuşmaları sırasında, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanı Müsteşarı Osman Tekin Aybaş, Dede Korkut'un Türk Dünyası için önemini belirten konuşmasının sonunda, Kültür Bakanlığı'nın armağanı olarak getirdiği Topkapı Müzesi'nde bulunan *Selçuknâme* yazmasının bir kopyasını Türkmenistan Golyazmaları Enstitüsü'ne hediye etti.

Konferansın birinci oturumuna Rusya Federasyonu'ndan Prof. Dr. H. G. Göroglı, "Oğuz-Türkmen Gahrımançılık Eposu"; Türkiye'den Prof. Dr. Fikret Türkmen, "Kahire'de Bulunan Bamsı Beyrek Boyu Hakkında"; Kazakistan'dan Prof. Dr. Şâkir İbrayev, "Gorkut ve Şamanizm"; Hindistan'dan Prof. Dr. D. Kauşık, "Gorkut Ata"; Tacikistan'dan J. Nazriyew, "Türkmenlerin ve Türkmen Edebiyatının Tarihinden Çeşmeler"; Türkiye'den Prof. Dr. Sadık Tural, "Bayat Tiresinden Bir Evliya" başlıklı tebliğleri ile katıldılar. Letonya'dan gelen Şâir Uldis Berziñş *Gorkut Ata*'yı kendi diline aktararak okudu. Ayrıca Prof. Dr. Fikret Türkmen, Kahire'de yeni bulunan bir *Bamsı Beyrek* nüshasının fotokopilerini de Türkmenistan Millî Golyazmalar Enstitüsü'ne hediye etti.

Konferansın ikinci oturumu, 23 Eylül günü saat 10.00'da başladı. Bu oturuma, Tacikistan'dan Prof. Dr. Ahmedow, "Tacik ve Türkmen Halklarının Gahrımançılıklı Eposlarının Özara Tarihi Bağlanışıkları"; Gürcistan'dan Prof. Dr. J. A. Abuladze, "Gruziyanın YA-nın Golyazmalar Enstitünde Türkmen Yazuw Yadigarlikleri"; Ermenistan'dan Uzman S. M. Ramazyan, "Türkî Halklarının Epiki Dapleri ve Ermenistan"; Türkiye'den Doç. Dr. M. Sinan Kaçalin, "Gorkut Ata Kitabı'nın Dresden ve Vatikan Nüshaları"; yine Türkiye'den Yard. Doç. Dr. Naciye Yıldız, "Dışoğuz'un İçoğuz'a Asi Olduğu Boy Hakkında Bir Değerlendirme" başlıklı bildirimleri ile katıldılar.

Konferansın üçüncü oturumunda, Türkmenistanlı bilim adamlarından A. Baymıadow, J. Göklenow, H. Muhiyew, M. S. Sarihanow, S. Gjúkow, S. Atayew, T. Gurbanow ve A. Rahmanow'un konuşmaları yer aldı.

Konferansın sonunda, katılımcıların hazırladıkları ve Sayın Saparmurat TÜRKMENBAŞI'na takdim edilecek olan "Yüzlenme" (Ortak Mesaj) okundu.

"Sizin ferasetli başkanlığınızda ve yönlendirdiğiniz olumlu yolda Türkmenistan kısa süre içerisinde siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişmeler arz etti. Devletiniz, bölgenin barış merkezine ve yabancı siyasetçilerin, bilginlerin, sanatçıların, iş adamlarının dikkatini çeken bir ülkeye dönüştü.

"Biz, konferansın katılımcıları olarak, bütün bunlarda Türkmen halkının altın asırdaki parlak geleceğinin teminatını görüyoruz. Biz Türkmenin tariht kökünü yansıtan ünlü Gorkut Ata Destanı'na atfen düzenlenmiş bu konferansın amacının sizin yüce hedeflerinizden biri olan Ruhnâme'deki amaçlarınızla da uyum içerisinde olduğundan gurur duyuyoruz. Sizin Türkmen toplumuna has gelenekleri, görenekleri korumak ve geliştirmek yolundaki faaliyetleriniz uluslararası camialardan büyük saygı gördü. Biz, sizin dünyanın birçok üniversitelerinin ve bilim akademilerinin fahri âlimlik unvanlarına münasip görüldüğünüzün bilincindeyiz. Fırsattan faydalanarak, sizi bu unvanlarınız ve ödüllerinizi dolaylı kutluyoruz.

"Gorkut Ata'nın 1500. yıl dönümünü kutlamak amacıyla düzenlediğiniz uluslararası konferans da, sizin millî kültür mirasına verdiğiniz değer sarit belirtisidir. Bunu, yardımlarınızla kurulmuş Elyazmaları Enstitüsü'nün muhteşem binasını görmüş olan herkes kabul etmektedir.

"Katıldığımız konferansın da ülkenizin sosyal bilimlerinin gelişmesine, Türkmen halkının atalarının mirasıyla geniş ölçüde tanışmasına ve mâneviyatını yükseltmesine yardım etmesini temenni ediyoruz.

"Saygıdeğer Saparmurat TÜRKMENBAŞI, üst düzeyde uluslararası konferansın düzenlenmesinden ve ihtiyaç duyulan her türlü imkânları sağladığınızdan dolayı teşekkür ediyor, Türkmenistan Devleti'nin başında bulunmanız arzusuyla, size sağlık ve devletin siyasi, ekonomik ve mânevî alanlarında yeni yeni başarılar diliyoruz.

"İmza: S. A. Abdulzade, A. A. Aşırov, H. G. Göroğlı, D. Kauşık, I. Moldabayev, S. M. Ramazyan, S. Tural, F. Türkmen, B. Uldıs."

Konferans süresince, öğleden sonraları Türkmenistan Halı-Kilim Müzesi, Türkmenistan Millî Medeniyet Müzesi gibi Aşgabat'da bulunan kültür merkezleri ziyaret edildi ve Aşgabat'ta bir şehir turu düzenlenerek, şehir tanıtıldı. 22 Eylül akşamı, "Deli Dumrul" piyesi seyredildi. Konferans 23 Eylül akşamı Kültür Bakanı Oraz Aydoğduyew'in de teşrif ettiği akşam yemeği ile son bulmuş oldu.

Konferans süresince, Türkmenistan basını da konferansa büyük ilgi gösterdi ve gerek Dede Korkut, gerekse konferans ile ilgili bilgiler gazetelerde yer aldı. Bunlardan birkaçını aktaracak olursak;

"Aşgabat'ta Gorkut Ata Eposu'nun 1500. yılına bağışlanan uluslararası konferans düzenlendi. Konferansı Türkmenistan'ın Bakanlar Kurulu'nun Yardımcı Temsilcisi, Türkmenistan'ın Kültür Bakanı Orazgeldi Aydoğduyew açtı. Konferansta Türkiye'nin Kültür Bakanlığı Müsteşarı Osman Tekin Aybaş, Türk Dünyasının son yıllarda kendi kültürünü öğrenmeye başladığını, Gorkut Ata gibi büyük şaheserlerin adlarının gündene daha çok anıldığını söyledi. En meşhur destanlardan biri olan Gorkut Ata'nın şimdiki devirde bütün dünya edebiyat âlimlerinin dikkatini çektiğini söyleyen Aybaş, onların bu konferansta biraraya getirildiğini belirtti.

"Türkmenistan'ın Millî Golyazmalar Enstitüsü'nde sabah açılan konferansa, Türkiye'den, İngiltere'den, Fransa'dan, Hindistan'dan, Kazakistan'dan, Kırgızistan'dan, Tacikistan'dan, Gürcistan'dan ve Letonya'dan gelen âlimlerle sanatçılar katıldı.

"Türkiye'de de 20 Ekim'de Gorkut Ata'ya ithaf edilen bir toplantının yapılacağı öğrenildi.

"Gorkut Ata ve Onun Kitabı: Türk Dünyasının umumî edebî mirası olarak düşünülen ve tam adı "Kitab-ı Dedem Korkud Ala Lisan-ı Taife-i Oğuzhan" olan Gorkut Ata kitabı, Oğuz boylarının arasından yazılmış hikâyelerden ibarettir.

"Esere adını veren Gorkut Ata'nın yaşadığı devre ait açık malûmat yoktur. Gorkut Ata'nın en eski devirlerden beri Oğuz boylarının arasında dilden dile nakledilip gelen hikâyelerinin XV. yüzyılda yazıya geçirildiği tahmin edilmektedir.

"Gorkut Ata kitabının bilinen en eski elyazma nüshasının biri Almanya'daki Dresden şehrinde, diğeri ise Vatikan'da saklanmaktadır. Destanın Dresden'deki nüshasında 12 boy var, Vatikan'daki nüsha ise, 6 boydan ibaret."

24 Eylül 1999 tarihinde yayımlanan *Edebiyat ve Sungat* gazetesinin ise Gorkut Ata Konferansı'na daha geniş yer verdiği görülmektedir:

“Gorkut Ata Eposu Bütün Dünya Edebiyatının Eşsiz Tarihi-Edebî Yadigârıdır.

“Bugün Türkmenbaşı adındaki Türkmenistan Millî Golyazmalar Enstitüsü'nde kadim Oğuz-Türkmen eposu Gorkut Ata'nın 1500. yılına bağışlanan uluslararası konferans başladı. Bunu düzenlemeyi Türkmenistan'ın Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı teklif etti. Bu toplantının organizasyonunda yurdumuzun Golyazmalar Enstitüsü'nü, Kültür ve Dışişleri Bakanlıkları'nı görevlendirdi.

“Dünya'nın birçok ülkesinden, Türkiye'den, Hindistan'dan, Letonya'dan, Kazakistan'dan, Rusya Federasyonu'ndan, Ermenistan'dan, Gürcistan'dan, Tacikistan'dan ve diğer yerlerden şarkşinas âlimler, Türkologlar, tarihçiler ve dilciler konferansa katılmak için Türkmenistan'ın başşehirine geldiler.

“Saparmurat Türkmenbaşı, kendisinin konferansın katılımcılarına gönderdiği mesajda, bu mühim toplantının uluslararası büyük ehemmiyeti olduğunu vurguladı ve görkemli âlimlerin tebliğleri ile iki asır boyunca bütün dünyanın şarkşinaslık öğrencilerinin dikkatini kendisine çeken bu kadim eposun öğrenilmesine ciddî emek sarfettiklerini belirtti.

“Toplantının açılış konuşmasında delegasyonların başkanları kendi yurtlarının hükümetlerinin ağızından kutlama mesajları verdiler. Ayrıca, birçok vekilden oluşan Türk delegasyonunun Başkanı, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kültür Bakanlığı Müsteşarı Osman Tekin Aybaşı, Türkiye hükümetinin namına “Oğuznâme”nin ve “Selçuklu Tarihi” yazmasının fotokopi nüshalarını Türkmenistan'a hediye etti. Bunların elyazma nüshaları İstanbul'daki Topkapı Müzesi'nde saklanmaktadır.

“Güzel sözün ve de temiz halk bilgisinin eşsiz yâdigârlığı, kahramanlık eseri Gorkut Ata Oğuz Destanı asırlar boyunca Türkmenlerin nesline ruh verip geldi. O, onlar için ruhî zenginliğin eksilmez, derin ve temiz kaynağına, mertliğin, halk bilgisinin ve ahlâkının mektebine dönüştü. Türk dilinde konuşan halkların temelinde büyük rol oynayan Oğuzların hayatının ve yaşayışının kendine özgü rehberi olmakla, Türkmen halkının bu büyük kitabı, hakikaten de onun maneviyatının, derin insan sevgisinin ve hoşgörüsünün kaynağı oldu. Elyazmaları devrinin geçmesi ile iyice köhneleşen, sa-

rarıp giden sayfalarını ebedileştirerek, bütün dünya kültürünün tarihi, onları bütün insanlığın en üst, en güzel sanat değerlerinin hazinesine kattı.

“Eğer halkların çoğu daha önce Gorkut Ata'nın yaratılmasında kendilerinin katkılarında söz edecek olsalar bile, kendi hukukları açısından uğraşmış olsalar bile, şimdi dünyanın bu mesele ile derinden ilgilenen âlimlerinin son araştırmaları, bu zatları tamamen reddetmektedir. Bu destanın kadimliği ve onun hakikî Türkmen destanı olduğu hususunda şimdi hiç kimsede hiçbir şekilde şüphe yok, Bu esere mahsus olan dil ve onun yazılışının şekli, ondaki dinî unsurlar, birçok vakaların ve epizotların Türk boylarının Orhun (Moğolistan) ve Yenisey ırmaklarının kıyılarındaki kayaların ve de taşların yüzünde bulunan Orhun ve Yenisey yazılarının mazmunu ile de benzer olması, onun erken devirlerde yaratıldığına şahitlik eder. Destandaki rivâyetlerde Türkmenlerin doğrudan ata-babaları olan Oğuzların hayatının, yaşayışının, âdetlerinin-geleneklerinin ve dünya görüşlerinin beyan edilmesi de mühim bir delildir. Esas kahramanı rivâyetçi, akıllı, Oğuz bilgin-yaşlısı ve de hürmet gösterilen vekili Gorkut olan destanın esasının, zamanla değiştiğini ve halkın fantazisi doğrultusunda ilişkilendirilen hakikî kişilerin icratlarının da hatırlandığını şarkşinas araştırmacıların hepsi konferansta tebliğler ile tasdik ettiler. Maalesef, Türkmenlerin birçok nesli, hakikatte bu büyük kahramanlık-tarihî eserden uzaklaştırılmıştı. O, bizim zamanımızda hakikî millî zenginliğe, gururun ve birlik-berberliğin simgesine dönüştürüldü. Kendi halkına ait millî kültürün, edebiyatın, dünya görüşünün, geleneklerin kaynaklarına yeniden dönme meyli sadece hürriyete sahip olduktan sonra hakikate çevrildi. Şimdi, yeni Türkmen halkının “altın asrının” eşiğinde halk destanlarını derinlemesine öğrenmek ve onları geniş mânada tanıtmak her zamankinden daha vahimdir. Çünkü, nesillerine muhteşem ve kendine özgü kültürü ve de çok zengin bir tarihi bırakan ata-babalarımızın sönmeyecek mirasına yeniden dönmek, milletin millî ruhunun kalkınışının kaçınılmaz bir parçasıdır. İşte, onun için de Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın geniş direktifiyle Gorkut Ata'nın 1500. yılının geniş çapta bayram şeklinde kullanmasından önce, bayram merasimleriyle ilgili özel komite oluşturuldu. Türkmenistan'ın başkentinde düzenlenen uluslararası konferans bu işlerin temelini oluşturdu. Konferansta, dünyanın âlimlerinin dikkatini Türkmen halkının geleceğiyle ayrılmaz şekilde bütünleşen büyük edebî yâdi-

gâra çekmek amaçlandı. Bu büyük toplantının başında âlimler ve profesörler sadece şarkın değil, Avrupa halklarının da edebiyatının gelişmesine önemli katkıda bulunan Türkmen halkının bu güzel eserinin araştırılmasıyla ilgili son zamanlarda hazırlanan ilmi çalışmalar hususunda istişare ettiler. Bunun yanı sıra muhafaza edilen tarihî kaynakların birçoğu ele alındı. Onların esasında ise, dünya halklarının destanlarındaki konuların ve kahramanların birbirine yakınlığı, umumiliği tek tek ortaya konuldu. Konferansın misafirleri ve katılımcıları için büyük kültür projesi hazırlandı. Misafirlere Aşgabat ve civarındaki güzel yerler gezdirildi.”

Dede Korkut veya Türkmen ifadesi ile “Gorkut Ata” ilgili olarak Türkmen basınında sadece konferansın olduğu günlerde değil, daha önceki aylardan itibaren de, asırlardan beri unutturulmaya çalışılan ve yasaklanan ve ata yâdigârı eser hakkında halkın bilinçlendirilmesi amacıyla yönelik yayınların sürdürülme- te olduğunu görmekteyiz. Konferanstan önceki günlerde de, basında, Türkiye’de Dede Korkut ile ilgili çalışmalar yapan araştırmacıların ve Türkmen araştırmacıların eserlerine ve düşüncelerine yer verildi. Ayrıca konferans süresince katılımcılarla yapılan röportajlar, yazılı ve görüntülü basında yer aldı. Bunlardan Prof. Dr. Sadık Tural ile yapılan röportajlardan biri, 24 Eylül 1994 tarihinde Rusça ve Türkmençe olarak yayımlanan *Türkmenistan* gazetesinde yer aldı. Bu röportajda Prof. Dr. Sadık Tural şöyle demektedir:

“Yaklaşık 29 yıldır Gorkut Ata destanı üzerinde çalışıyorum. Ben bu faaliyetimi, mecazî bir anlatımla, aşkını uzun yıllar hiç yorulmadan aramış ve otuz yıl-

dan sonra bulmuş bir gence benzetiyorum. Bütün bu yıllar içerisinde çeşitli ülkelerden Gorkut Ata hakkında parça parça kaynak topladım ve bugün rahatlıkla iş hazırlayabiliyorum.

“Benim bu yoldaki faaliyetimin ürünü geçen sene Türkiye’de yayımladığımız “Gorkut Ata” kitabı oluşturdu. Kitabın ilk nüshasını, bizim ülkemizde Türkmen kültürünün aydınlanma devresini başlatan kişi olarak tanınan Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat TÜRKMENBAŞI’na takdim ettim.

“Bu kitapta, Gorkut Ata Destanı’nın Vatikan ve Dresden varyantları ile birlikte tarihin bu âbidevî eseri ile ilgili Türkmen bilginlerinin ve diğer ülkelerin bilginlerinin çalışmalarına yer verdik. Yeni Türkmen alfabesiyle yayımlanmış olan bu eserin nüshaları Türkmenbaşı Adındaki Millî Elyazmalar Enstitüsü’nde ve Türkmenistan Bilimler Akademisi Kütüphanesi’nde bulunmaktadır.

“Gorkut Ata Destanı, güya 1500 yıl önce gerçekleşmiş tarihî olayların canlı şahidi gibidir. Ayrıca, bu eser, Orta Asya halklarının bir milleti oluşturduğunu da kanıtlamaktadır. Kısacası, Türk soylu halkların ortak değeri olan Gorkut Ata, Orta Asya halklarının kültür, gelenek ve görenek birliğini yansıtan bir numunedir.”

Türkmenistan’ın Türkiye Büyükelçiliği’nin de kendilerine yemek vererek, ev sahipliği yaptığı Türk heyeti, 24 ve 25 Eylül günlerinde, Aşgabat’taki sıcak kardeşlik ve dostluk havasından ayrılarak, Türkiye’ye döndü.

NOTLAR

1. *Vatan Gazetesi*, 22 Ağustos 1999, s. 3.
2. *Zaman Gazetesi*, 24 Eylül 1999, s. 1.

“I. Uluslararası Azerbaycanşinaslık Sempozyumu Bildirileri”

(3-5 Aralık 1998, Tebriz)

- 2000’de çıkacak -

Türk Soyunun Evlâtları Geldi: Boy Boyladı, Soy Soyladı...

Elmas KILIÇ

Atatürk Kültür Merkezi Uzmanı

Uluslararası Dede Korkut

Bilgi Şöleni

**ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI**

Üzerinde, Yaratan'ın "insan soyu" ortak tabiatını yükleyerek gönderdiği ancak tarihin ve coğrafyanın çeşit çeşit nitelikler kazandırdığı birçok "soy" bulunmasına rağmen, "soylu" davranışların fevkalâde nadir sıklıkta görüldüğü bir dünyada yaşıyoruz. Aslına bakılırsa, aynı soydan olanlar arasında, "soylu" olarak nitelendirilemeyecek davranışlar sergileyen "soysuz"lar bulmak da mümkün. Bu hâl, söylenen geldiğinin aksine, "bir soydan olmak" ile "soylu olmak" kavramları arasında herhangi bir bağlantının yokluğunu değil, tam tersine, iki kavram arasında bilincine varılması gereken ve reddedilmeyecek türden zorunlu bir bağlantının varlığını düşündürüyor. Öyle ya, "bir soydan olmak" bilincinin olmadığı "soysuz"larda, "soylu olmak" ve "soylu davranışlar sergilemek" bilincini aramak, tamamiyle boş bir çaba olmaz mı? Peki, bu iki kavram arasındaki bağlantının asıl mahiyeti nedir? Başlıca işi "kavramlarla güreşmek" olan birinin, Boethius adlı bir bilgenin, şu belirlemesi bu bağlantıyı gösterecek kadar net görünüyor: "Soyluluk, aslında insanların atalarının liyakatlerinden dolayı övüldükleri bir hâldir. Ama eğer insanın kendine ait hiçbir şeyi yoksa, sadece atalarının şöhreti onu övülecek biri hâline getirmez. Ancak, soylulukta iyi olan bir şey vardır ki, onun da şu olduğuna hükmederim: Soyluluk, bir soyun evlâtlarına, atalarının yüksek faziletlerinden kopup ayrılmalarına, alçalıp düşmelerine imkân vermeyen bir zorunluluk yükler."¹

Diğer taraftan, ne iş yaptığını soranlara, "Bütün işlerin en soylusunu" karşılığını verdikten sonra, "Kendi kendimi araştırıyorum" diye açıklama getiren bir adam da, şu hükme varmıştı: "Ben, hem benim, hem ben değilim." Bir çelişki taşıyormuş gibi görünen bu tuhaf hüküm, "mahallenin delisi" tipinden birine değil, ruh bakımının ilk ilkesinin kendini tanımak olduğunu bilen ve insanın kesif derinliklerindeki sırrı, hikmeti bulmaya çalışan "bilge" tipinden birine aitti. "Ne ararsan, kendinde ara" diyerek yola koyulan bir başka bilgenin "Bir ben vardır bende, benden içeri" hükmü de, aynı derin hikmetin söze dökülmesinden farklı bir anlam taşııyordu. "Gelimli gidimli / Son ucu ölümlü" bir dünyada, tek vasiyetleri "Ruhlarınıza özen gösterin..." sözlerinden ibaret olmuş bu bilge kişiler, üzerinde bu kadar kesin hükümler verebildiklerine göre, "benlik" kavramının işaret ettiği genel geçer, kalıcı ve değişmez, ölümsüz gerçekliğe, "ben" gerçeğinin ardındaki derin sırta erişmiş olmalıydılar. Hikmetleri, tavırlarında gizliydi. Tavırları, kendi hikmet-

lerini bilmeyi kendilerine iş edinip, derinliklerine çevirdikleri bakışlarıyla kendi kendilerini araştırmaktan ibaretti. Evet, yaptıkları iş, hakikaten de, bütün işlerin en soylusu idi. Çünkü oturup bir mucize beklemek yerine, kendi çabalarıyla kendilerini tanımaya çalışarak, insanın insan soyundan bekleneni gerçekleştireceğine inanıyorlardı.

Geçtiğimiz günlerde, atalarının yüksek liyakatlerinden dolayı övünüp övülmeyi hak eden Türk soyunun evlâtları da, bilgelere yakışır bir tavır gösterdiler. “Atalarının yüksek faziletlerinden kopup ayrılmalarna. alçalıp düşmelerine imkân vermeyen bir zorunluluk”la, “soylu” bir işe koyuldular: Alınlarındaki “Türk olmak” yazısının hikmetini, “Biz, ol âyine-i mücellâda nihânuz” diyerek, atalarının silinmez akisleriyle dolu benlik aynalarının, tarihlerinin, derinliklerinde arayıp bulmaya, gün ışığına çıkarmaya çalıştılar. Bu aynada en derin akislerden birini bırakmış, soylarının varlığına işaret eden adlarını takıp, kimliklerini benliklerine mühürlemiş ulu bilgelerinden Korkut Ata’larının şerefine bir bilgi şöleni düzenlediler.²

Gerçi yüzyıllar geçmişti. Zaman, başka bir zamandı artık, başkalaşmıştı. Ata, sözünü söyleyip gitmiş, ata ruhlarının arasına karışmıştı. Bir tek sözleri kalmıştı Ata’dan yâdigâr. Sözler de durmamıştı olduğu yerde, yürümüşü. Öyle sırlı sözlerdi ki, destanlaşmıştı. Sözü içinde söz vardı. Kulaktan kulağa, hem önceden söylenmiş sözlerin yankısını, hem de henüz söylenmemiş sözlerin müjdesini taşıyarak, dâimî bir oluş hâlinde zaman içre akıp gitmekteydi. Türk muhayyilesi, Türk tefekkürünün derin sesini destan havasına doldurup, ona zaman ve mekân üstü bir yol çizmişti. Sözüün ardında gerçek vardı. Sözüün ardındaki gerçek, temelini dış dünyadan almasına rağmen dış dünyadakiyle tıpatıp aynı olmayan, ama Türk’ün gözüne sanki daha gerçekmiş, “gerçek” adını almayı daha çok hak ediyormuş gibi görünen, Türk’ün yaşamaya ve yaşatılmaya daha lâyık gördüğü, yaşamak ve yaşatmak için, gerektiğinde ölümün bile üzerine üzerine yürüdüğü yüksek ölümsüz değerlerin kendisiydi. Ya da tersinden, Türk’ün göklerle çıkardığı ve ancak destan sözüne yüklemeye lâyık gördüğü yüksek ölümsüz değerler, Türk’ün, dünyada başka herşeyi -ölümü bile!- “yalan” sayıp da, “gerçek” dediği şeyin kendisiydi. Üstelik bu değerler, yalnızca Türk’ü “Türk” yapan, Türk soyuna has değerler değil, bugün dahi insanlığın hâlâ peşinde olduğu, gölgesinde yaşamayı seve seve kabul ederek, evrensel katına çıkardığı, insanı “insan” yapan soylu insanlık de-

ğerlerinin de ta kendisiydi. Uzun sözün kısası, sadece sözden ibaret olmayan hikmetli sözlerdi bunlar.

Şölen tam üç gün sürdü. Üç gün boyunca, Azerbaycan, Altay, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Türkiye’den Türk soylu bilim adamları, dilciler, tarihçiler, felsefeciler, kâh derin derin düşünerek, kâh konuşup söyleşerek, fakat hep övünüp gururlanarak, Korkut Ata’larının sözlerindeki hikmeti çözmeye çalıştılar. Olmayan bir şeyi icâd etmek değil, olanı ilim mihengine sürerek, tahlil ve tesbit etmek, her tesbitte yeni bir hikmet keşfetmek için biraraya gelmişlerdi. Sofrasında “hikmet sütü” içecekleri bu muhteşem şölene, yalnızca bilinçlerini değil gönüllerini de beslemek üzere yığılmışlardı. Dilekleri, daha çok “bilmek”, daha çok “bulmak”, daha çok “olmak”tı. Hedefleri, Türk soyunun benliğine yazılmış silinmez normları, yazıcılarıyla birlikte bilinç seviyesine çıkarmak, soylarını “soylu” kılan hakikate ermek, derinliklerinde yatan sırrı kavramak, sezmektir. Vardıkları sonucu, bir başka destanlarından taşıyıp getirdikleri, birbiriyle aynı anlama gelen şu dört hikmetli kelimedede topladılar: “**TÜRK, ÖVÜN, ÇALIŞ, GÜVEN.**” Bu sırlı söz, daha nice destanlarına ruh verecekti kimbilir...

Ve şölen dağıldı. Şölen yerinden en son ayrılan, ak sakallı bir Türk kocası oldu. Koca, elindeki âsâsına dayanarak, doğruldu. Arkasını dönüp giderken, yüzünde güneş gibi parlak bir tebessümle, mırıldandı. Görelüm Hanum, ne dedi:

“Kim bildi ef âlini	Görünen sıfatındır
Ol bildi sıfatını	Anı gören zâtındır
Anda gördü zâtını	Gayri ne hâcatındır
Sen seni bil, sen seni...	Sen seni bil, sen seni...”

NOTLAR

1. Boethius, *The Consolation of Philosophy*, H. F. Stewart-E. K. Rand, Edinburgh 1926, Türkçe Çev: Elmas Kılıç, *Boethius’un De Consolatione Philosophiae (Felsefenin Tesellisi) Adlı Eseri Açısından Felsefenin İşlevi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mübahat Türker-Küyel, Ankara 1994) içinde.*
2. *Gazete, dergi veya TV yayını, bir bilimsel gerçeği, hem de gün ışığı kadar hırak ve aydınlık bir doğruyu, örtülendirir, zifiri karanlıkla boğmaya çalışırsa, ne olur? Hürriyet gazetesini (3 Aralık 1999) ve Doğan Hızlan’ın Gösteri dergisini (Kasım 1999, Sayı 214) okuyup, düzeltilebilir yanlışlar yanında düzeltilemeyecek yanlışlarla dolu ifadeleri görünce, önce bu yanlışlara derhal müdahale edilip, cevap verilmesi gerektiğini düşündük. Ama, sonra gururlu ve polemiklerin içine hemen karışan değil, temkinli, ağırbaşlı bir şekilde cevap ve yorum oluşturan tavırla bilim belirdi önümüzde. Bu polemik yaratmayı hedeflemiş, art niyetli, temelsiz iddialar karşısında, gerek Türk soylu, gerek yabancı ama gerçek bilim adamlarının ortak tavrının, olsa olsa, gülüp geçmek olacağına şüphemiz kalmadı.*

Ankara'da Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni

Ercan ALKAYA

Fırat Üni. Fen-Edeb. Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Milletler, kendilerini geçmişe bağlayan kültür değerleri ile ayakta dururlar. Milletlerin geçmişinde var olan şahsiyetler, eserler ve kültür değerleri, onları hâle taşıyan ve gelecekle bağlarını kuran en önemli köprülerdir.

Türk tarihinde ve edebiyatında önemli bir yere sahip olan *Dede Korkut Hikâyeleri*, Türk'ün hayat felsefesini en iyi yansıtan ve Türk kültürünün derinliklerini en güzel şekilde ortaya koyan eserlerden birisidir. Sovyet Rusya'nın dağılmasından sonra meydana gelen gelişmeler sonucunda, Türk Dünyasının birlikteliğini ortaya koyan değerler daha fazla ele alınmaya başlanmıştır.

Türk Dünyasıyla ilgili önemli projelere imza atan Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ekim ayında düzenlediği "**Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni**"yle 1999 yılında önemli bir faaliyet daha gerçekleştirmiş oldu. 19-21 Ekim 1999 tarihleri arasında düzenlenen uluslararası bilgi şölenine, Türkiye'den ve Türk Dünyasının çeşitli bölgelerinden bazı bilim adamları da bildirileri ile katıldılar. Bilgi şölenine Türkiye'nin çeşitli şehirlerinden 30, Türk Dünyasından da Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, İran ve Altay Cumhuriyeti'nden 11 olmak üzere toplam 41 bilim adamı iştirak etti. TÜBİTAK Feza Gürsey Toplantı Salonu'nda yapılan açılıştan sonra, bilgi şölenine Stad Oteli'nde devam edildi.

Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni'nin açılışı 19 Ekim Salı günü yapıldı. Atatürk Kültür Merkezi Başkanı Prof. Sadık Kemal Tural'ın açış konuşmasından sonra, Cumhurbaşkanı Süleyman DEMİREL ve Başbakan Yardımcısı Dr. Devlet BAHÇELİ de bilgi şöleniyle ilgili veciz birer konuşma yaptılar.

Prof. Dr. Sadık Kemal Tural, açış konuşmasında, Dede Korkut'un Türk kültür coğrafyası içerisindeki yerine değinirken, Cumhurbaşkanı Süleyman DEMİREL de *Dede Korkut Hikâyeleri*'nin sıradan hikâyeler olmadığını ve bu hikâyeleri okurken tarihî dersler çir-

karılması gerektiğini belirtti. Başbakan Yardımcısı Dr. Devlet BAHÇELİ ise, Fuat Köprülü'nün "*Türk edebiyatının bütün eserlerini terazinin bir gözüne, Dede Korkut Hikâyeleri'ni de diğer gözüne koysanız, Dede Korkut Hikâyeleri daha ağır basar*" ifadesiyle, *Dede Korkut Hikâyeleri*'nin önemini ortaya koydu.

Açılış töreninden sonra, Türk kültürünün semâsında birer yıldız gibi parlayan yedi kişiye de Cumhurbaşkanı Süleyman DEMİREL tarafından "**Atatürk Kültür Merkezi Şeref ve Haberleşme Üyeliği**" beratı takdim edildi. Azerbaycan'dan şâir Bahtiyar Vahapzâde, Türkmenistan'dan şâir Berdinazar Hudaynazarov, Kazakistan'dan şâir Muhtar Şahanov, Kırgızistan'dan şâir ve yazar Esengul İbrayev, KKTC'den mimar İbrahim Numan, Türkiye'den şâir Yavuz Bülent Bâkiler ve edebiyat bilimci Metin Kayahan Özgül bu anlamlı ödüle lâyık görülen kişilerdi.

Açılıştan sonra, otumlara Stad Oteli'nde devam edildi. 19 Ekim Salı günü, saat 14.00'de başlayan oturumlar, 21 Ekim Perşembe günü, saat 17.00'de sona erdi. Şâkir İbrayev'in değerlendirmesinden sonra, Atatürk Kültür Merkezi Başkanı Sadık Tural'ın Dede Korkut diliyle yaptığı kapanış konuşmasıyla "**Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni**" sona erdi.

Türkiye'den ve Türk Dünyasının çeşitli bölgelerinden bilgi şölenine katılan bilim adamları, *Dede Korkut Hikâyeleri*'nin bu coğrafyadaki izleri, çeşitli varyantları, Türk kültürü içerisindeki yeri, bünyesindeki kahramanlar ve dili üzerinde çok kıymetli bildirimler sundular. "**Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni**"ne bildiri ile katılanların isimleri ve bildiri konuları aşağıdadır:

Prof. Dr. Şerif Aktaş "*Dede Korkut Hikâyeleri'nin Değeri ve Çağdaş Yorumu Üzerine*", Doç. Dr. Ali Berat Alptekin "*Bey Böyrek Hikâyesi'nin Motif Yapısı*", Prof. Dr. Annagurban Aşırov "*Türkmen Nusgasının Değeri*", Doç. Dr. Fuzuli Bayat "*Dede Korkut'ta Devletçilik*", Dr. Müjân Cunbur "*Dede Korkut Oğuznâmelerinde İslâmî Unsurlar*", Doç. Dr. Ali Abbas Çınar "*Dede Korkut Destanı'nda At Kültürü*", Doç. Dr. Ali Duymaz "*Dede Korkut Kitabı'nda Alpların Eğitimi ve Geçiş Törenleri*", Dr. Metin Ekici "*Dede Korkut Kitabı ve Köroğlu'nun Anadolu Anlatmalarında Kadın Tipleri*", Dr. Ülkü Eliuz "*Dede Korkut Hikâyeleri'nde Tipler*", Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilâsun "*Dede Korkut'taki Olayların Zamanı*", Prof. Dr. Gurbandurdi Geldiyev "*Korkut Ata'nın Türkmen İkbali*", Prof. Dr. Reşat Genç "*Kültür Tarihimizde Destanların Yeri, De-*

de Korkut'taki Olayların Zamanı Üzerine", Prof. Dr. Önder Göçgün "Ziya Gökalp'e Göre Korkut Ata'nın Kimliği", Prof. Dr. Umay Günay "Dede Korkut Kitabı'nın Toplumsal Değerlerinin Tahlili", Yard. Doç. Dr. Naile Hacızade "Dede Korkut Destanlarında 'Yahşi' ve 'Yaman' Kelimelerinin Anlam Özellikleri", Prof. Dr. Şâkir İbrayev "Korkut Ata Bir Şaman mıdır?", Doç. Dr. Mustafa S. Kaçalın "Korkut Ata Kitabı'nın Vatikan Yazması Üzerine", Alev Kâhya Birgül "Dede Korkut Hikâyeleri'nde Kadının Konumu", Süleyman Kazmaz "Yönetim ve Toplum Düzeni Açısından Dede Korkut", Prof. Dr. Fahrettin Kırzioğlu "Dede Korkut Oğuznâmeleri Çifte Başkenti ve Boylarının Tarihteki Kimliği", Doç. Dr. Ramazan Korkmaz "Fenomenolojik Açıda Tepegöz Yorumu", Nuşin Musavi "İran Türklerinde Dede Korkut", Annaguli Nurmemmet "Gorkut Ata'dan Oğuz Ruhlu Devlet Düsturu", Gülalek Nurmemmet "Gorkut Ata Adlı Eserdeki Deyimler, Atasözleri", Prof. Dr. İsmail Parlatur "Tarihsel Sözlük'ün Kaynaklarından Korkut Ata Kitabı", Prof. Dr. Ahmet Pirverdi-oğlu "Dede Korkut ve Şamanizm", Prof. Dr. Saim Sakaoğlu "Orhan Şaik Gökyay'ın Dedem Korkut Kitabı'nın Değerlendirilmesi", Doç. Dr. Berdi Sarıyev "Dede Korkut'ta Geçen Bazı Gelenekler, Deyimler ve Bugün Türkmenistan'daki İzleri", M. Necati Sepetçioğlu "Romancılığında Hareket Noktası: Dede Korkut", Prof. Dr. O. Fikri Sertkaya "Korkut Ata Kitabı'nın Dresden Yazması Üzerine", Yard. Doç. Dr. Güzin Tural "Dede Korkut Hikâyeleri'nde Zarf Fiiller", Prof.

Dr. Fikret Türkmen "Bamsı Beyrek Hikâyesi'nin Yeni Bulunan Kahire Nüshası ile Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'ndeki Eksik Yazma Nüshası Hakkında", Prof. Dr. Kâmil Nerimanoğlu Veliyev "Dede Korkut'un Dil Üzerine Çalışmalar", Yard. Doç. Dr. Ali Yakıcı "Dede Korkut Kitabı'nda Sağlıkla İlgili Konular", Yard. Doç. Dr. Naciye Yıldız "Korkut Ata Türkmen Nüsgasının Değeri ve Önemi", Nadya Yuguşeva "Altay Türklerinde Dede Korkut", Prof. Dr. Berin Yurdadoğ "Tepegöz - Kiklops".

1983 yılında kurulduğundan bu yana, uluslararası çapta sempozyum, kongre ve bilgi şölenleri olmak üzere toplam 18 faaliyet gerçekleştiren Atatürk Kültür Merkezi, son olarak düzenlediği "Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni" ile Türk kültürüne önemli bir hizmet daha yapmış ve *Dede Korkut Hikâyeleri*'nin değerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni'ne katılan bilim adamları ve dinleyiciler de bu vesileyle Dede Korkut'un ruhunu şâd etmişlerdir.

Yurt içinde ve yurt dışında Türk kültürünün, töre ve geleneklerinin tanıtılması için gerekli her türlü hizmet ve faaliyeti yerine getirmeyi kendisine bir vazife edinen Atatürk Kültür Merkezi'nin Başkanı Prof. Dr. Sadık Tural'a, Atatürk Kültür Merkezi çalışanlarına, bilgi şölenine maddî ve manevî destek veren Başbakan Yardımcısı Dr. Devlet BAHÇELİ'ye ve asıl ev sahibi Cumhurbaşkanı Süleyman DEMİREL'e teşekkürlerimizi sunuyor ve bu tür faaliyetlerin devamını bekliyoruz.

"Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri"

(19-21 Ekim 1999, Ankara)

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI

- 2000'de çıkacak -

“Oş 3000”*

Dr. Azize AKTAŞ-YASA

Atatürk Kültür Merkezi Uzmanı

Oş, güney Kırgızistan’da, Fergana Vadisi’nin güneydoğusunda, Pamir-Altay Sıradağları’nın eteğinde, deniz seviyesinden yaklaşık 940-1070 m yüksekliktedir. Ak-Bura Nehri’nin kıyılarında, yeşillikler içinde güzel bir şehirdir. Süleyman Too (Dağı)’nın yamaçlarında uzanan şehir, Çin’den Orta Asya’ya, Yakın Doğu’ya ve Avrupa’ya ulaşan ünlü İpek Yolu üzerindedir.”

Oş şehrinin kuruluşu Taş devrine kadar gitmekle birlikte bölgenin iktisadî ve kültürel yönden gelişmeye başlaması Tunç devrinin sonu, Demir devrinin başlarında gerçekleşmiştir. Oş ile ilgili efsaneler de şehrin geçmişinin çok eskilere dayandığını ortaya koymaktadır. Oş’un kuruluşunu Âdem Peygamber’e kadar götüren efsaneler olduğu gibi, İskender’e ya da Süleyman Peygamber’e bağlayanlar da vardır.

Şehrin tam ortasında bulunan Süleyman Too aynı zamanda tarihî-arkeolojik değerlere sahip muhteşem bir âbidedir. Buradaki arkeolojik buluntular M.Ö. VI-VII. bin yıllarına kadar uzanmakta, Oş çevresinin tarihini Neolitik devirlere kadar geri götürmektedir. M. B. Yunusaliyev, Süleyman Dağı’ndaki “Orlov Mağarası”nda yapılan kazıların sonucunda Taş devrine ait buluntulara rastlandığını belirtmektedir. Bu dağda bulunan “Naves Orlov Mağarası”ndaki resimler de aynı döneme tarihlendirilmiştir.

1976 yılında Elena Drujnine’nin Süleyman Dağı yamaçlarında Tunç devrine ait kalıntılar bulması çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Arkeolog Drujnine ve Yu. Eadneprovskiy’e göre, bu kalıntılar M.Ö. II. bin yılın sonları ve I. binin başlarına aitti ve Süleyman Dağı’nda bulunan Oş iskânının 3000 yıl öncesine tarihlendiğini gösteriyordu. Burada yapılan kazılarda ortaya çıkarılan yaklaşık 15 taraça, yerleşimin Süleyman Dağı eteklerinden yukarıya doğru dağı çevreleyerek devam ettiğini ortaya koymuştur. Kazılarda elde edilen taş âletler ve diğer objeler ise, burada yaşayan insanların başlıca uğraşısının tarım ve hayvancılık olduğunu göstermiştir. Oş’taki ilk yerleşmenin M.Ö. II-I. yıllarına kadar uzandığı San Petersburg’da bulunan Rusya

Bilimler Akademisi, Malzeme-Medeniyet Tarihi Enstitüsü’nün özel laboratuvarlarında yapılan radyokarbon tahlillerinin sonuçları ile de desteklenmiştir. Böylece güney Kırgızistan’ın ekonomik, kültürel ve mânevî merkezlerinden biri olan Oş’un, Kırgızistan’ın en eski şehri, Orta Asya’nın ise en eski şehir merkezlerinden biri olduğu kanıtlanmıştır. 1976-1978, 1982-1984 yıllarında yapılan arkeolojik araştırmaların sonucunda bulunan paha biçilmez objeler Oş’un 3000 yıllık geçmişini gözler önüne sermiştir.

“Oş’un kaderi bütün Kırgız halkının ve Kırgızistanlıların tarihidir” diyen Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar AKAYEV, Oş şehrinin Doğu medeniyetinin gelişim tarihi içindeki yerinin bilim adamları ve arkeologların ortaya koyduğu ilmi verilere dayanılarak belirlenmesinin yararlarını ve halkın bu konudaki tekliflerini dikkate alarak, birtakım girişimlerde bulunmuştur. 25 Mart 1996 tarihinde imzalanan Oş’un 3000. yıl dönümünün kutlanması ile ilgili kararda, 2000 yılı Oş’un 3000. yıl dönümü olarak ilân edilmiş ve aynı yıl bilimlik araştırma projesine başlanmıştır. Cumhurbaşkanı Askar AKAYEV’in bu kararının hayata geçirilmesi için Kırgızistan Cumhuriyeti Hükûmeti, 23 Kasım 1996 tarihinde çıkarılan bir kararla “Oş’un 3000. Yıl Dönümü Kutlamaları”nın hazırlıkları ve organizasyonu işlerinden sorumlu olmak üzere Ulusal Organizasyon Komitesi’nin yürütme organı olarak “Oş 3000 İdare Heyeti”ni oluşturmuştur. “Oş 3000 İdare Heyeti” faaliyetlerini Kırgızistan Cumhuriyeti anayasası, kanunları ve Kırgız hükûmetinin emir ve kararları ile kendi tüzüknâmesi çerçevesinde gerçekleştirmektedir.

Oş 3000 kutlamaları çerçevesinde, Oş şehrinin tarihi mekânlarının restore edilmesi, özellikle son 70 yıl içerisinde tahrip edilen anıtların onarılması, unutulmuş örf ve âdetler canlandırılarak, Kırgız halkına kendi kimliğini ve millî benliğini kazandırmak hedeflenmiştir. Bugün Oş’un gündemindeki başlıca meselelerinden biri, Oş’un muhteşem güzelliğini -Fergana gelenekli mimarlık okulunun Cuma Camii, Abdullahan Rabatı, Asaf bin Burhiye Türbesi, Yusuf Bayhocaoğlu Camii ve Süleyman Dağı zirvesinde bulunan Tahtı Süleyman Camii gibi değerli eserlerden oluşan- tarihî ve kültürel mirası ile birlikte koruyabilmektedir.

Yine aynı çerçevede, şehrin ve çevresinin tarihinin sağlam arkeolojik delillere dayandırılarak, 3000 yıllık geçmişi ile Tunç devrinden bu yana yerleşmenin varol-

duğuna ve IX. yüzyıldan beri Oş şehri olarak bilindiğine dikkat çekilmesi amaçlanmıştır. Bu sebeple Süleyman Dağı eteğinde bulunan bir hamam ile Oş'un batısındaki Korgon Döpö yerleşmesinde hâlen kazılar sürdürülmektedir.

Yine Oş 3000 kutlamalarının bir parçası olarak, 5 yıllık bir program dâhilinde konferanslar dizisi de düzenlenmiştir. Söz konusu konferansların ilki Ağustos 1997'de "Fergana-Bir Dostluk ve Karşılıklı Hoşgörü Vadisi", ikincisi Ekim 1998'de "XXI. Yüzyılın Eşiğinde Oş: Geçmiş Tarihten Gelecek Uygarlığa", üçüncüsü de yine 1998 yılında "Orta Asya Bağlamında Eski Oş" başlıkları altında yapılmıştır. Aynı diziden olmak üzere 29-30 Eylül 1999 tarihleri arasında, Kırgızistan Cumhuriyeti Hükûmeti'ne bağlı Oş 3000 Devlet Müdürlüğü, Kırgızistan Cumhuriyeti Millî Bilimler Akademisi, Oş İli Devlet Yöneticiliği, Kırgızistan Millî Devlet Üniversitesi'nin işbirliği ve UNESCO'nun desteği ile Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te "Tarihî Perspektif İçerisinde Oş ve Fergana" isimli uluslararası bir bilimlik konferans gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'den 10, Rusya'dan 7, Kazakistan'dan 6, Hindistan'dan 3, Fransa'dan 2, Azerbaycan'dan 2, Özbekistan'dan 2, Ukrayna'dan 1, Polonya'dan 1 ve Kırgızistan'dan 74 bilim adamının katıldığı konferans, 1 genel toplantı ve 4 seksiyonda tamamlanmıştır. Seksiyonlar "Eski Çağ ve Orta Çağ'da Kentleşme", "Eski Kaynaklara Göre Kültürel ve Entellektüel Gelişim", "Göçebe ve Yerleşik Gelenek-Görenek Etkileşimi ve Kültürel Miras", "Ticarî ve Kültürel Etkileşim Sistemi" başlıkları altında toplanmıştır.

Konferansa Türkiye'den, Atatürk Kültür Merkezi Başkanı Prof. Dr. Sadık Tural başkanlığında 10 kişilik bir heyet katılmıştır. Heyette, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden Prof. Dr. Ayşıl Tükel-Yavuz ve Prof. Dr. Yıldırım Yavuz, Marmara Üniversitesi'nden Prof. Dr. Selçuk Mülayim, Gazi Üniversitesi'nden Prof. Dr. Nihat Boydaş, Mimar Sinan Üniversitesi'nden Doç. Dr. Zeki Sönmez, Ankara Üniversitesi'nden Yard. Doç. Dr. Kenan Bilici ve Yard. Doç. Dr. Rüstem Bozer, Atatürk Kültür Merkezi uzmanlarından Dr. Azize Aktaş-Yasa ile Atatürk Kültür Merkezi Genel Sekreteri İmran Baba bulunmuştur.

Türk Heyeti 28 Eylül 1999 günü akşamı İstanbul üzerinden Kırgızistan'a uçmuş ve 5 saat süren bir yolculuktan sonra 29 Eylül 1999 sabahı, Kırgızistan saati ile 6.00 sularında Manas Havalimanı'na ulaşmıştır.

Kırgızistan Millî Devlet Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi ve Rektör Yardımcısı Enver Mokeyev tarafından karşılanan heyet, gümrük işlemlerinden sonra otele alınmıştır.

Aynı gün (29 Eylül 1999) başlayan "Tarihî Perspektif İçinde Oş ve Fergana" konulu uluslararası konferansın programı 8.00-9.00 arasında kayıt ile başlamış, saat 9.00'dan itibaren açış konuşmaları yapılmıştır. Kırgızistan Millî Üniversitesi salonlarında gerçekleştirilen, "Prezidium" adı verilen temsilciler grubunun oluşturulduğu ve Türkiye heyetinden Sadık Tural'a burada yer verildiği konferansta, ilk konuşmacı, Uluslararası Oş 3000 Konferansı Düzenleme Komitesi ve Kırgızistan Cumhuriyeti Millî Bilimler Akademisi Başkanı C. C. Ceenbayev, Cumhurbaşkanı Askar AKAYEV'in kutlama mesajını sunmuştur. Ceenbayev'den sonra Başbakan A. M. Muraliyev bir açış konuşması yapmış, bunu Türk heyeti başkanı Prof. Dr. Sadık Tural'ın konuşması izlemiştir. Oş Valisi ve Konferansı Düzenleme Komitesi Başkanı T. A. Akmataliyev ve Kırgızistan Millî Devlet Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. A. A. Borubayev de birer kutlama mesajı sunmuşlardır. Prof. Dr. Sadık Tural açış konuşmasında şunları söylemiştir:

"Sayın Başbakanım, Sayın Kırgızistan Bilimler Akademisi Başkanı, Fransa'dan, Hindistan'dan, Rusya'dan, Türk Soylu Cumhuriyetlerden çıkıp gelen değerli bilim adamları, Kırgızistan'ın uyanan aydınları!

"Bir tarafta Çin, bir tarafta Tacikistan, Özbekistan ve Kazakistan ile sınırdaş olan Kırgızistan'ın, geçmişini arama yolundaki çalışmalarını, son beş yılda yaptığı bilimlik toplantılarını alkışlamak benim ilk vazifemdir.

"Manas Havaalanı'ndan, Üniversite'nin bu güzel salonuna kadar ulaşan ağaçlı yolda şunları düşündüm:

"Sevmek, bir kişiye, topluluğa veya topluma özel yakınlık duymak, sorumluluk almayı gerektirir. Sevdiğinin huzursuz, hasta, bilgisiz veya yanlış davranışlarında bulunmak türünden olumsuzluklarını ortadan kaldırmak sevenin vazifesidir. Sevilen, samimiyetle bir adım atmışsa, seven, üç adım atmalıdır. Samimiyet varsa, yanlışları unutmak mümkün olur... Bu hür Kırgız bozkırları, dağları, Isık Göl ve çevresinde yaşayan insanlar benim sevdiğimlerdir, benim dildeşlerimdir, benim soydaşlarımdır. Siyaset ve ticarete aklı yetmeyen bir adam sıfatı ile söylüyorum, sizi sevmekten çit-

kar beklemeyen bir adam sıfatı ile söylüyorum: Ortak geçmişimizin araştırılmasında el ele vermek, bilimin aydınlığında Kırgızistan'ı bilgi ve kimlik sıkıntısından kurtarmak, bir uyanışlar, derlenişler ülkesi kılmak sizlerin olduğu kadar benim de boynumun borcudur. Birisi tartışmacı olmak üzere 10 kişilik bir heyetle geldik. Kardeşim Satıbaldı Mamutov'un gayretlerini özellikle belirtmek isterim. Bu uluslararası toplantıyı yapmak kolay iş değildir. Türkiye'den bildirilerle beraber iki teklif daha getiriyoruz. Oş Albümü'nü Tanıtma Fonu Desteği'nde yayımlamayı ve TV'de kullanılmak üzere Oş Belgeseli'nin yapımını... Yapılmış belgesel filme katkımız olduğu gibi bu konuda da üzerimize düşeni yapmaya çalışacağız.

"Türk soyunun bu bölgedeki macerasında bilmezleri aydınlatan bilim adamlarına, öncelikle yabancılara teşekkür etmek benim için bir görevdir. Çünkü onlar, yürekleri benim kadar aşkla dolu olmasa da, milletimizin kültürüne ilgi ve saygı duyuyorlar. Bilin ve unutmayın ki, 3500 yıllık Türk tarihi ve Türk Ata'nın bu bölgede yaşayan çocukları olarak yüzdeyüz Kırgız olduğunuz gün bu ülke sizin hakkınız olur. Bu toprak, bu hava, bu su, size helâl olur. Ölçüsünü kaybetmiş bir narsizimden değil, bilime dayanan bir bilinçten bahsediyorum. Heyetim ve şahsım adına sizleri selâmlıyor, bu türden toplantıların devamını diliyorum."

Açış konuşmaları ile birlikte 5 oturumda toplam 99 bildirin sunulduğu konferansta özellikle Oş ile ilgili olarak, Oş'ta şehirleşmenin tarihî safhaları, Oş adının kökeni, Orta Çağ'da Oş ve çevresindeki seramikler, şehrin tarihî kültürel mirası ve bu mirasın korunması, Oş şehrinde yapılan arkeolojik kazılar, Oş ve civarındaki yazılı medeniyet kaynakları, Oş ve çevresinde gelenekler-görenekler gibi konular üzerinde durulmuştur.

Konferansa sunulan bildiriler şunlardır:

Genel Toplantı

V. M. Masson (Rusya) "Tarihî Bir Fenomen Olarak Bozkır Hayat Tarzı", Sadık Tural (Türkiye) "Türklerde Şehir Kavramı", Remi Dor (Fransa) "Pamir Kırgızları: Tarihi, Gelenek-Görenekleri ve Günümüz", Şams-ud-din (Hindistan) "İpek Yolu: Tarihi ve Bugünkü Durumu", K. M. Baypakov (Kazakistan) "Büyük İpek Yolu Üzerindeki Oş, Otrar, Yangi, Almatu Orta Çağ Kentleri", S. P. Polyakov (Rusya) "Fergana'da Yerleşik Hayatın Oluşum Tarihi", (M.Ö. 2000)",

İ. İ. Movçan (Ukrayna) "Orta Çağ'da Kiev ve Göçebelere", Gudrat Seyfullahov İsmailzâde-Dostıyev Tarih Meyrutoğlu (Azerbaycan) "Azerbaycan ve Orta Asya'daki Orta Çağ Kentlerinin Mukayeseli Araştırması", F. H. Kasımov (Özbekistan) "Büyük İpek Yolu Üzerindeki Fergana Vadisi ve Buhara", B. E. Amanbayeva - D. A. Abdullayev (Kırgızistan) "Büyük Oş Bölgesindeki Kentleşme Safhaları", V.İ. Başkov (Rusya) "Oş Adının Kökeni", S. A. Mamıtov (Kırgızistan) "Oş Sözcüğünün Etimolojisi Problemine Dair".

I. Seksiyon: Eski Çağ ve Orta Çağ'da Kentleşme

V. M. Poloskih (Kırgızistan) "Hokandl Devrinde Kırgız Oş'u", İ. B. Moldobayev (Kırgızistan) "Özgür'deki Kazı Araştırmaları", Yıldırım Yavuz (Türkiye) "Kültürel Kimlik Açısından Mimarlıkta Geleneksellik ve Çağdaşlık", Aysıl Tükel-Yavuz (Türkiye) "Türk Dünyası Kervansarayları Üzerinde Ortak Araştırmalar: Kervansarayların Devlethâne Olarak Kullanımı", T. S. Nuridinova (Kırgızistan) "Orta Çağ'da Oş Kenti ve Çevresindeki Seramikler", S. A. Ottokurov (Kırgızistan) "Oş Kentinin Endüstrisi", Ö. Karayev (Kırgızistan) "Karahanlı Devrinde Fergana ve Maverâ-ünnehir Halkının Geçimi", Yu. G. Kutımov-B. E. Amanbayeva (Kırgızistan) "Oş Kentinde GTS Binası Önündeki Kadın Mezarları", Kenan Bilici (Türkiye) "Asya'da Şehir ve Kültür: III. Binde Yeni Fırsatlar ve Perspektifler", Azize Aktaş-Yasa (Türkiye) "Türklerde Şehirleşme Olgusunun Dile Yansıyan Bellibaşlı Kelimeleri", A. E. Zaharova (Kırgızistan) "Oş Kentinin Tarihî-Kültürel Mirası Meseleleri Üzerine", K. C. Maltayev (Kırgızistan) "Oş'taki Arkeolojik Anıtların Kronolojik Stratigrafisi Üzerine", Zeki Sönmez (Türkiye) "Asya'dan Anadolu'ya Türklerde Mimarlık Geleneği ve Ünlü Türk Mimarları", B. A. Kol'çenko (Kırgızistan) "Fergana mı Yedi Su mu? Orta Tien-Şan'daki Yerleşimlerin Oluşumu Sorununa Dair", B. A. Nurunbetov (Kırgızistan) "Oş Kentinde İşçi Sınıfının Oluşumu", V. D. Goryaçeva (Kırgızistan) "Eski Fergana Kültürü. M.Ö. VII. Yüzyıl - M.S. V. Yüzyıl", A. İ. Torgoyev - V. D. Goryaçeva (Kırgızistan) "Kızıl-su Kalesi'nde 1999 Yılı Kazıları", D. J. İmamkulov (Kırgızistan) "Şeyh Fazıl Türbesi'nin Tarihlendirilmesi ve İç Mekân Özellikleri", V. İ. Buşkov-E.C. Sulaymanov - T. N. Nasırov (Kırgızistan) "Bir Oş Yerleşimi Olan Süleyman Dağı'nda Bulunan Yeni Arkeolojik Malzemeler", A. M. Mokeyev (Kırgızistan) "Hokand Hanlığı Hakkında Yeni Bir Tarihî Kaynak", İ. N. Akıl-

beyeve (Kazakistan) “Şehirli Kazakların Kültür İhtiyacı İçinde Günlük Basın-Yayın ve Radyo'nun Önemi”.

II. Seksiyon: Eski Kaynaklara Göre Kültürel ve Entellektüel Gelişim

Gi İmor (Fransa) “Fuyuy Kırgızlarının Dilinin Özellikleri”, N. Rahmonov (Özbekistan) “Fergana’da Eski Türk Yazıtlarıyla İlgili Yeni Buluntular”, G. V. Dljnevskoya (Rusya) “Orta Asya Yenisey Kırgızlarının Kültürel Özelliklerine Dair”, A. K. Abetekov (Kırgızistan) “Eski Fergana’nın ve Orta Asya’nın Diğer Bölgelerinin Plastik Sanatlarında Zooltar Kültü”, Rüstem Bozer (Türkiye) “Günelek ve Çevresi Arkeolojik Çalışmaları”, F. K. Abdrazakova-M. S. Nomanova (Kırgızistan) “Arkeolojik Verilere Göre Eski Fergana’da Yaşayanların Dinî İnançları”, K. S. Duyşeniyeva (Kırgızistan) “Eski Türk Halklarının Dostluğu”, K. İ. Taşbayeva (Kırgızistan) “Saymalı Taş’ta Yeni İncelemeler”, L. Vedutova (Kırgızistan) “Süleyman Dağı’ndaki Eski Çağ Profilleri Üzerindeki İnsan Tasviri İzlerinin Semantik Rekonstrüksiyonu”, B. A. Karımşakova (Kırgızistan) “Süleyman Dağı Orta Asya’nın Hazinesidir”, Yanuş Kamotskiy (Polonya) “Oş Kentindeki Polonya-Yahudi Kampı”, O. Karatayev (Kırgızistan) “Fergana Vadisi’ndeki Kırgızların Etnik Yapısı”, K. İbragimov - Ç. Çotonov (Kırgızistan) “Oş Civarındaki Yazılı Medeniyet”, K. İbragimov (Kırgızistan) “Sakalar Kırgız-Karluk Türk Halklarının Köküdür”, N. S. Tunteyev (Kırgızistan) “Epik Eserlere Göre Orta Çağ’da Kırgız Silâhları ve Savaş Sanatı”, M. İ. Isakov (Kırgızistan) “Yakut-el Hamavî’nin Fergana Hakkındaki Bilgileri”, R. Zayniyev (Kırgızistan) “Kırgızistan’ın Göçebe ve Yerleşik Halklarının Kültürel Münasebetleri - XIX. asrın sonu, XX. asrın başı”, M. Asipbayeva (Kırgızistan) “XIX. Asrın Başlarında Oş Civarında Eğitim Durumu”, A. A. Aliyev (Kırgızistan) “Babür ve Oş Şehri”, A. N. Maryaşev (Kazakistan) “Fergana’nın ve Yedisu’nun Taş Çağı Sanatı”.

III. Seksiyon: Göçebe - Yerleşik Gelenek Görenek Etkileşimi ve Kültürel Miras

Mansur Haydar (Hindistan) “Hindistan ve Orta Asya’nın Kültürel İlişkilerinin Tarihinden”, Rubi Roy (Kırgızistan) “Hindistan ve Fergana Vadisi: İlmî ve Kültürel İlişkileri”, Ç. Cumagulov (Kırgızistan) “Oş ve Civarındaki Epigrafik Anıtları Araştırmanın Bazı Sorunları”, Nihat Boydaş (Türkiye) “Türk Sanat Eğitimi Geleneğinde Kaynaklara Yöneliş”, B. K. Abıtov (Kırgızistan) “Oş Kentinin Tarihî Şahsiyetleri”, R. Jol-

doşev (Kırgızistan) “Kırgızların Etnik Tarihi Hakkında Halk Rivâyetleri”, T. Asanov (Kırgızistan) “XVI. Asırda Moğolistan’da Kırgızlar”, T. Kenensariyev (Kırgızistan) “Fergana Vadisi’ndeki Göçebe ve Yerleşik Hayat Geleneklerinin Etkileşiminin Kökenleri ve Tarihî Perspektif”, D. B. Saparaliyev (Kırgızistan) “XVII-XIX. Yüzyıl Orta Asya Halklarının Toplumsal ve Siyasî Hayatında Kadınların Yeri”, T. N. Ömürbekov (Kırgızistan) “XIX. Yüzyılda Kırgızistan’da Yerleşik ve Göçebe İlişkilerinin Gelişiminde Bireylerin Rolü”, J.M. Sulaymanov (Kırgızistan) “Kırgız Halkının Mânevî Hayatında İslâm’ın Yeri”, M. O. Ömüraliyev (Kırgızistan) “Kırgızların Geleneksel Kültürü ve İslâm”, S. A. Macitov (Kırgızistan) “Göçebe ve Yerleşik Kültürlerin Birbiriyle Etkileşimi: Tarih, Problem ve Gelecek”, Z. Kırdraliyeva (Kırgızistan) “Göçebe Halklarının Kültürlerinin Özellikleri”, A. Z. Beysenov (Kazakistan) “Orta Asya-Kazakistan Bölgesinde Yerleşen Türk Halklarından “orka” Teriminin Anlamı Üzerinde”, D. Hatran-A. Z. Beysenov (Kazakistan) “Kırgızların ve Kazakların “bas” (baş) ve “uşı” Geleneksel Yemeklerindeki Farklılıklar Üzerine”, A. A. Arzımatov (Kırgızistan) “Oş - Halkın Kutsal Mekânı”, K. Moldokasimov (Kırgızistan) “XIX. Yüzyılın Ortası, XX. Yüzyıl Başında Oş Diyarındaki Etnopolitik Durum”, T. N. Zolotova-G. M. Patruşeva (Rusya) “Müslüman ve Hristiyan Etik’i: Genel ve Özel”, Z. E. Eraliyev (Kırgızistan) “Karahanlılarda Göçebe ve Yerleşik Halkların İlişkilerinin Özellikleri”, D.T. Ömürbekov (Kırgızistan) “Kırgız Tarih Yazıcılığında Göçebelilik Problemleri”.

IV. Seksiyon: Ticarî ve Kültürel Etkileşim Sistemi

Y. Y. Kuz’mina (Rusya) “Oş ve Fergana’nın Kuzeybatı Çin ile Ticarî ve Kültürel İlişkileri”, Selçuk Mülâyim (Türkiye) “Kırgızistan’dan Anadolu’ya Motif İlişkileri”, A. A. Akmataliyev (Kırgızistan) “Halk Dostluğunun Pekiştirilmesinde Yazarların Rolü”, A. B. Bedel’Bayev (Kırgızistan) “XIX. Yüzyıl Sonları - XX. Yüzyıl Başlarında Oş’ta Hayat”, Ş. D. Batırboyeva (Kırgızistan) “XX. Yüzyılın 70-90’lı Yıllarında Oş Kenti Hakkında Yazılı Kaynaklar”, A. M. Kamışyev (Kırgızistan) “Yedi Su’da Para Dolaşımının Oluşumu”, Aydarkul Kaana (Kırgızistan) “Oş ve Fergana’nın Dış Ülkelerle Ticarî İlişkileri - Tarih ve Perspektif”, İ. İ. Cabbarova (Kırgızistan) “Oş Kenti ve Çevresindeki Özbeklerin Geleneksel Dügün Törenleri ve Adetlerine Dair”, R. A. Bekturiyeva (Kazakistan) “Bü-

yük İpek Yolu Üzerindeki Tarihî Merkezlerin Müzeye Dönüştürülmesinin Sorunları”, T. T. Tabıldiyev (Kırgızistan) “Kırgızistan’ın Tarihî ve Kültürel Mirasının Korunması Problemleri”, N. Bekmuhammedova (Kırgızistan) “Ak Maktım Efsanesinin Güney Varyantının Poetika’sı”, T. Corobekov (Kırgızistan) “Oş Bölgesindeki Uluslararası İlişkiler Tarihinden - XX. Yüzyıl, 20-40’lı Yıllar”, İ. V. Halanskiy (Kırgızistan) “Asya İslâm Ülkeleri ve Batı ile Kırgızistan Arasında Eğitim Alanındaki İlişkiler”, K. A. Keneşbekov (Kırgızistan) “Oş Kenti ve Güney Kırgızistan’ın Almanya ile Uluslararası İlişkileri”, A. T. Canabeyeva (Kırgızistan) “XX. Yüzyılın 70-80’li Yıllarında Orta Asya Devletleri Arasında Yüksek İhtisaslı Kadroların Yetiştirilmesi Tecrübelerine Dayalı İşbirliği”, B. D. Saparaliyev (Kırgızistan) “Kırgızistan Cumhuriyeti’nin Uluslararası Hukukunun Oluşum ve Gelişim Tarihinden”, T. İ. Staruseyeva (Kırgızistan) “Oş Kentinde 70-80’li Yıllardaki Kültür-Eğitim Kurumlarının Faaliyetleri”, A. P. Nemih (Kırgızistan) “Güney Kırgızistan Bölgesine Yabancı Sermayenin Girişi”, Z. Arzıpulova (Kırgızistan) “Sömürge Türkistan’da İslâm’ın Durumu XIX. Yüzyıl Ortaları - XX. Yüzyıl Başları”, K. M. Mambe-

tova (Kırgızistan) “1970-1980 Yıllarında Kırgızistan’ın Sosyo-Ekonomik Gelişmesinde Çelişki ve Zorluklar”, T. A. Abdırâhmanov (Kırgızistan) “Geçmişte ve Günümüzde Fergana Vadisi’nin Jeolojik Rolü”.

Bildirilerin tamamlanmasından sonra, 30 Eylül 1999 Cuma günü, öğleden sonra kapanış ve değerlendirme konuşmaları yapılmıştır. Millî Üniversite Rektörü’nden sonra söz alan Prof. Dr. Sadık Tural, özellikle kendi ülkesini tanımak isteyen gençlere ve Kırgızlara seslenerek, Kırgızistan’da hem Türk Soylu Halkların, hem de insanlığın ortak malı olan tarihi ortaya çıkarmaya hizmet edecek konferansın düşünce olarak ortaya çıkışından bugüne varışına kadar geçirdiği safahatı anlatarak, başkanlık yaptığı seksiyondaki bildirileri değerlendirmiştir. Aynı *nationun* dalları, *etnosları* olma gerçeğini Türk soylu olmayan yabancıların da anlamasını isteyen Prof. Sadık Tural, konuşmasında bu coğrafyada yaşananları en iyi Kırgızların değerlendirebileceğini belirtmiş, bununla birlikte özellikle bu top- raklarda araştırma yapan bilim adamlarına da teşekkür etmiştir.

* Bu yazının hazırlanmasına çevirileri ile katkıda bulunan Yard. Doç. Dr. Kenan Bilici, Kalnamat Kulamşayev ve Güçmurat Soltanmuradov’a teşekkür ederiz.

AKM

“Türk Müziği Üzerine Araştırmalar 1999” Ödülü

18 Ekim 1999’da

Başbakan Yardımcısı Sayın Dr. Devlet BAHÇELİ’nin

huzurlarıyla ve kendileri tarafından verildi.

Birincilik ödülünü Süleyman Şenel,

Üçüncülük ödülünü Onur Akdoğu-Mustafa Çıpan aldılar.

Beypazarı'na Bir Gezi

Neval KONUK

“İlk fatihi” Kütahya beylerinden Germiyanoğlu Yakup Şah'ın veziri Dinar Hezar'dır. Onun için şehre “Germiyân-i Hezarî” de derler. Hafta da bir gün güzel ve süslü pazarı olup, bütün kıymetli eşyalar bulunur... Kalesinin binası bir dere içinde vaki olup iki tarafı balık arkası gibi sırtlı kaya üzerindedir. Aşağıda şehri iki vâsi dere içinde olup yirmi mahalle, kırkbir mihraptır. Hepsî üçbinalmış adet, ikişer kat haneleri vardır. Duvarları kerpiçtendir. Medrese, dar'ül-hâdis, dar'ül-kurra'sı vardır. Çünkü talebe ve bilginleri çoktur. Yetmiş adet çocuk mektebi vardır... Türk şehri olduğundan halkı Oğuz tafesidir. Yani Türk kavmi demenin hüsn-ü tabiridir. Yedi adet hanı vardır... Halkı garip sever ve cömert kişilerdir. Kadınları gayet edepli ve akıllı olur.

“Bağ ve bahçesi çoktur. Bostanlarında bir çeşit kavun olur ki, adamın lezzetinden damağı yarıılır. Misk ve ham amber gibi kokusu vardır. Şehir halkı çoğu bu kavundan zerde pişirip, içine darçın ve karanfil korlar. Muaviye'nin icat ettiği zereden leziz bir zerde olur. Bir türlü yeşil armudu olup, şeklen yuvarlak olduğu gibi dördü beşide bir okka gelir. Gayet hoş ve suludur... Bu armudun eşini Acem diyarından başka bir yerde görmedim... Velhasıl etrafı geniş, eşyası ucuz ünlü bir şehirdir.”

Evliya Çelebi ünlü Seyahatnâme'sinde 1638 yıllarına ait Beypazarı'nı bugüne, bizlere böyle aktarıyor.

Bugünkü Beypazarı'nın tarihî ve tabii zenginliklerini, kültürel dokusunu yerinde görmek ve incelemek üzere Belediye Başkanı Sayın Mansur Yavaş'ın daveti üzerine 9 Ekim 1999 tarihinde AKM yetkilileriyle Beypazarı'na bir gezi gerçekleştirdik. Bu geziye AKM Başkanı Sayın Prof. Dr. Sadık Tural, AKM Genel Sekreteri Sayın İmran Baba, Yürütme Kurulu Üyesi Prof. Dr. Mübahat Türkel-Küyel, AKM Şeref Üyeleri Prof. Dr. Rüçhan Arık ve Prof. Dr. Ayşıl Yavuz, AKM Türk Sanatı Bilim ve Uygulama Kolu ve Aslı Üyesi Prof. Dr. Yıldırım Yavuz, AKM Araştırma Plânlama Koordinasyon Şb. Müdürü Savaş Yaşa, AKM Saymanı Halim Kılıçer ve AKM Türk Dünyası Edebiyatı Projesi'nde görevli olan Durmuş Bunarcıoğlu ile birlikte katıldık.

Beypazarı'na vardığımızda Belediye Başkanlığı binasında Belediye yetkilileri ve yerel TV kanalı STV tarafından karşılandık. Beypazarı Belediye Başkanı Sayın Mansur Yavaş, AKM'nin Prof. Dr. Sadık Tural öncülüğünde Türk kültürüne yaptığı hizmetleri dikkatle takip ettiklerini, ilçelerinin kültürel dokusunu kurumumuzun sanat tarihi alanına mensup üyelerine tanıtmayı, bu konuyla ilgili bilim adamlarının görüşlerini ve tavsiyelerini öğrenmeyi arzu ettiklerini belirtti.

Atatürk Kültür Merkezi Başkanımız Sayın Prof. Dr. Sadık Tural geziden kendi ve üyeleri adına memnuniyetini dile getirdikten sonra, geziye katılan AKM aslı üyesi olan bilim adamlarını tek tek tanıttı. Daha sonra geziye katılan sanat tarihçileri, Beypazarı'nın kültürel kimliği, Türk tarihinde ve Türk sanatında Beypazarı'nın yeri, Beypazarı'nda bulunan ve sayısı onlarla ifade edilen, yıkılmaya yüz tutan Beypazarı evlerinin korunma yolları, restorasyonları hakkında çeşitli bilgiler verip, çareler öne sürdüler.

Bu karşılıklı fikir alışverişinden sonra Belediye Başkanlığı misafirhanesinde yöreye özgü güveç ve kavun yiyip, Beypazarı maden sularımızı içtikten sonra, ilçenin tarihî ve kültürel güzelliklerini kapsayan geziye başladık.

Beypazarı Belediyesi tarafından tahsis edilen otobüsümüz, ilk önce bizi Beypazarı'nın kuzeyinde bulunan, her iki tarafında üzerlerine çıkılması çok zor olan, eski çağlarda yapılan ve mesken olarak kullanıldığı anlaşılan mağaraların bulunduğu İnözü Vadisi'ne götürdü. Buraya giderken yolda Derbentçik Köyü ile Acı Bağları yolunun keşiştiği yerde araziye hâkim bir noktada yapılmış olan Boğazkesen Kümbeti'ni, İnözü Deresi'nin sağ kenarında bağ yolu üzerindeki tepenin eteğinde yer alan Yediler Türbesi'ni de gördük.

İnözü Vadisi'nden ilçe merkezine doğru gelirken yolun her iki tarafında, tarih boyunca yangınlarla birçok defa harap olmuş, son büyük yangından sonra Sarıbolu'dan gelen ustaların, Beypazarlı ustalar ile birlikte çalışarak yaptıkları, çok sayıda üç katlı Beypazarı evinin fotoğraf ve slaytlarını çektik.

İlçe merkezinde 1996 yılında hizmete açılan, Nurettin Karaoğuz tarafından bağışlanan Beypazarı Tarih ve Kültür Evi (Müzesi)'ni ziyaret ettik. Üç katlı Tarih ve Kültür Evi'nde Beypazarı tarihini ortaya koyan tarihî haritalar, kaybolan halk kültürünü ve hayat biçimini ortaya koyan eserler, kıymetli madenler, antika eşyalar, tarihî değeri olan yer altı ve yer üstünde bulunan

her türlü eşya, Beypazarı tarihine ışık tutacak her türlü belge burada sergilenerek, ziyaretçilere gösterilmektedir.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nin ünlü ressamlarından Turgut Zaim'in, Beypazarı sinemasında yıllarca asılı durduktan sonra, müzeye getirilen ve şu an Beypazarı Tarih ve Kültür Evi'nin ikinci katında bulunan tablosu ise bizi oldukça şaşırttı. Sayın Prof. Dr. Yıldırım Yavuz, tablonun restorasyonunun yapılması ve Ankara Resim ve Heykel Müzesi'nin tablodan haberdar edilmesi için gerekli yetkililerle temasa geçeceğini söyledi. Kültür Evi'nin bahçesinde Roma ve Bizans dönemlerine ait mezar taşları, heykel ve sütun parçacıkları, Osmanlı dönemi mezar taşları, koç ve koyun figürleri de bulunmaktadır.

İlçe merkezinde Beytepe Mahallesi'nde bulunan Akşemseddin Camii'ni, Paşa Mahallesi'nde bulunan Sultan Alaaddin Camii'ni ve XVII. yy.'da Nasuh Paşa tarafından yapıldığı tahmin edilmekte olan Suluhan Kervansarayı'nın restorasyon çalışmalarını ziyaret ettik.

Saatlerimiz 17.00'yi gösterirken Beypazarı'nın eşsiz manzarasını gösteren Hıdırlık Tepesi'nde çaylarımızı yudumlayarak, yorgunluğumuzu giderdik. Buradan ilçenin merkezinde bulunan altın ve gümüş telkâri yapan kuyumculara, Beypazarı yazmalarının ve elişlerinin satıldığı dükkânlara doğru hareket ederek, buralarda alışveriş yaptık. Bütün bu gezilerimiz de bize STV eşlik etti. Yapılar hakkında görüntüler çekerek, yorumlarımızı aldı.

"Güzel şeyler çabuk biter" sözüne bir kez daha inanarak, bu güzel günün de ne yazık ki sonuna geldik. Ayvaşık Dede, İvaz Baba Halveti Dergahı, Karadavud Türbesi, Gazi Gündüzalp Türbesi, Karaca Ahmed Sultan Türbesi, Adaören Kalesi ve Kurşunlu Camii'ni bir dahaki ziyaretimizde görmeye söz verdik.

Beypazarı Belediye Başkanı Sayın Mansur Yavaş'a, Kaymakam'a ve Belediye yetkililerine böyle bir gezi tertip ettikleri ve bir hafta sonunda Ankara'nın merkezine bu kadar yakın, tarihî ve tabii güzelliklere sahip Beypazarı ilçemizi bizlere bir kez daha hatırlattıkları ve eski kültürel değerlerimizi yaşattıkları için müteşekkirimiz.

Değerli Bilim Adamı
Projemizin Görevlisi
Filolog, Romancı, Edebiyat Tarihçisi

Prof. Dr. Samir KÂZIMOĞLU (TAĞİZÂDE)'na
(1950-1999)

Allah'tan rahmet,
kederli ailesine baş sağlığı diliyoruz.

BİLGE YAYIN KURULU

NÜZHET ERMAN ŞİİR ÖDÜLÜ “2000”

Yarışmanın amacı

Yaşayan Türkçe ile insan ve toplum plânında hakikatı ve estetikte mükemmeliyeti yakalamak isteyen yaratıcı düşünceleri teşvik ederek, şiir sanatına katkıda bulunmak ve 1996 yılında yitirdiğimiz şâir, değerli vali Nüzhet Erman'ın aziz hâtralarını yaşatmak amacıyla “NÜZHET ERMAN ŞİİR ÖDÜLÜ”nün dördüncüsü düzenlenmiştir.

Yarışmaya Katılma Şartları

1- Yarışmaya Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan herkes katılabilecektir. Ancak önceki yıllarda ilk üç dereceye girerek ödül alanlar katılamayacaktır.

2- Yarışmaya herkes bir rumuzla katılacaktır. Rumuzlar, gönderilecek şiirin sağ üst köşesine yazılacaktır. Yarışmacının adı, soyadı, adresi, telefonu, kısa biyografisi yazılacak ve bir adet vesikalık fotoğrafı birlikte aynı rumuzu taşıyan ikinci bir zarfa konarak, posta ile gönderilecektir.

3- Yarışmaya daha önce en az iki şiiri bir süreli yayında veya bir kitapta çıkmış bulunanlar, yayınlanmamış iki yeni şiirle katılabilecektir.

Yayınlanmış olan şiirlerin de fotokopisinin yarışmaya katılacak iki şiire ilâveten müracaata eklenmesi gerekmektedir.

4- Şiirler 7 nüsha olarak gönderilecektir.

5- Şiirler daktilo veya bilgisayar ile yazılmış olmalıdır.

6- Şiirlerde konu ve şekil serbesttir.

7- Ödül kazananların ödülleri düzenlenecek bir toplantı ile verilecektir.

8- Eserlerin en geç 31 Mart 2000 tarihine kadar aşağıdaki adreste olacak şekilde gönderilmesi gerekmektedir.

Verilecek Ödüller

Birinciye 300 milyon verilecektir.

Mansiyona lâyık şiirler olduğu takdirde 100'er milyon ödeme yapılacaktır.

Seçici Kurul

Yavuz Bülent BÂKİLER

Prof. Dr. Bilge ERCİLASUN

Prof. Talat HALMAN

Filiz ERMAN ÖREKLİ

Yard. Doç. Dr. Hidayet ÖZCAN

Prof. Dr. Sadık TURAL

Adres

Prof. Dr. Sadık TURAL

(NÜZHET ERMAN ŞİİR YARIŞMASI)

Atatürk Kültür Merkezi

Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No:133

06570 Maltepe-ANKARA

Y A R I Ő M A... Y A R I Ő M A... Y A R I Ő M A...

ROMAN YARIŞMASI

Atatürk Kùltür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ve Bağlı Kuruluşları Ödül Yönetmelięi ge-reğince **Atatürk Kùltür Merkezi** tarafından 2000 yılında **Roman** dalında ödül verilecektir.

ÖDÜLLER

Birinciye : 2.000.000.000 (İkimilyar) TL.
İkinciye : 1.500.000.000 (Birmilyarbeşyüz milyon) TL.
Üçüncüye : 1.000.000.000 (Birmilyar) TL.
Para ödülü ile plaket'den oluşmaktadır.

DEğERLENDİRME JÜRİSİ

Prof. Dr. Sadık TURAL
Prof. Dr. Önder GÖÇGÜN
Doç. Dr. Belkıs GÜR SOY
Doç. Dr. Ramazan KORKMAZ
Doç. Dr. İbrahim ŞAHİN
Yard. Doç. Dr. Ayşenur İSLAM (Yedek Üye)
Dr. Ayfer YILMAZ (Yedek Üye)

ARANAN ŞARTLAR VE BAŞVURU

- Eserlerde 2876 Sayılı Kanun'da gösterilen amaç, ilke ve görevler doğrultusunda, Türk dilinin doğru ve özenli kullanılması, halk arasında kendine güvensizliğe, so-rumsuzluğa, bölücülüğe ve bayağılığa yol açıcı her türlü ifadeden sakınılması,
- Herhangi bir yerde basılmamış veya çoęaltılmamıő olması,
- Altı nüsha olarak 15 Temmuz 2000 tarihine kadar, Atatürk Kùltür Merkezi Başkan-lığı, G.M.K. Bulvarı Nu: 133, Maltepe-06570/ANKARA adresine elden veya posta ile gönderilmesi gerekmektedir.
- Eserin üzerinde yazarla ilgili bilgi bulunmayacak, uygun görülen bir rumuz yer ala-caktır.
- Eser sahibi yalnız bir eserle katılabilir.
- Bir fotoğrafla birlikte hayat hikâyesi kapalı bir zarf ile ayrıca postalanacaktır.
- Eserler yaklaşık 200 sayfadan az olmayacak Şekilde, daktilo ile yazılmış veya bilgi-sayar çıktıtlı teslim edilecektir.
- Yarışmaya katılan eserler geri verilmez.
- Yarışmaya Atatürk Kùltür Merkezi'nin asıl, haberleşme, Şeref üyeleri, çalışanları ile eşleri ve çocukları katılamazlar.
- 1. ve 2. gelen eserler, Atatürk Kùltür Merkezi'nce basılacak ve bunun için kanunî telif ayrıca ödenecektir.
- Ödüller 18 Ekim 2000 tarihinde verilir.
- Katılımcılar bu Şartları kabul etmiş sayılırlar.
- Bilgi için: 0.312. 232 43 21

In 23 this issue

ARTICLES	
Remzi KILIÇ	The Historical Geographies of Iraq and Syria and Theirs Administrative Positions3
T. SENGÄ (Trans. Saadetin GÖMEÇ)	The Problem of Nine Oghuz and Khazars' Origin10
Feridun AĞASIOĞLU	Gutti State in the Ancient Azerbaijan15
Çetin CUMAGULOV	The Investigation Problem of Epigraphic Inscriptions in the Oş Religion.....19
(Trans. Kalmamat KULAMŞAYEV)	
Ebulfez AMANOĞLU	In Respect to Ottoman Sources, the Settlement Names in the South Caucasia Between XVI th and XVIII th Centuries21
Elnara BAŞIROVA	Almas Yıldırım's Struggle for National Independence24
Abdullah TÜYLÜ	A Monument of Freedom and Personality: Hüseyin Câvid.....27
Turgay TÜFEKÇIOĞLU	Kâzım Mirşan's Biography29
FROM THE PRESS	
Emin ÇOLAŞAN	Well, What Shall We Do?31
Hüsrev HATEMİ	Serious Damages of Division Two Parts as the Adherent of Atatürk and the Adherent of the Islâmîc Faith.....32
BOOKS	
M. Âkif TURAL	The Album of Atatürk33
Hâle ŞIVGIN	"Independence, Foundation, Republic"35
Müjgân CUNBUR	"From Etnografya to Anıtkabir"37
Selâhaddin BEKKİ	Galsan Çinag and His Works40
Nail TAN	"Handbook of the Turkish Folk Music"43
Mehmet TEKİN	"Stories of the Late Nasred-din Hodja"45
Durmuş BUNARCIOĞLU	"Embroideires of the Turkish Language"47
Güçmurat SOLTANMURADOV	An Example from Turkman Copy of Gorkut Ata49
İsmail KOKSAL	An Interpretation on "Religion and Secularism"51
İsmet ÇETİN	"The Antology of Alawi and Bektashi Poems"55
İlhan ÖZKEÇECİ	An Explanation to "Wise" (Bilge)58
Zafer GÖLEN	"Memoirs of Hafız İbrahim Demiralay"59
Semih YALÇIN	"Oppression of the Greeks"64
Soyalp TAMÇELİK	Ziver Bey's "The History of Cyprus"66
Kübra ALİYEVA-ULUSOY	A New Book on the History of Publication in Azerbaijan71
Abdülbaki ÇETİN	Our Etymological Dictionaires and "Etymological Dictionary of the Turkish Language"73
Neval KONUK	A Trace of the Turkish Carpet and Textile Industry in the XIX th Century: The Factory of Hereke75
Nail TAN	A Biographical Book of Poets: "Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdetü'l-Eş'âr"77
Aysu ŞİMŞEK-CANPOLAT	"The Bairams of Uzbeks"80
M. Fatih KOKSAL	"The Divan of Esrâr Dede"85
Mustafa DURMUŞ	About Two Katalogue90
Serap BÖCÜ	"Tanzimat Literature"93
PERIODICALS	
Canan BEŞLİ	The Literature's Torch95
Ebru AKTAŞ	A Trickle of Elixir: "Dergâh"97
Semiha ÖZEL	"Our Külliye"99
Kalmamat KULAMŞAYEV	"High Aim"101
Canan BEŞLİ	A Breath in Ankara: "Syllable"103
Necdet BİLGİ	"Periodical of Historical Studies"105
Reşide GÜRSES	"Knowledge"108
TEXT BOOKS	
Fahri TEMİZYÜREK	Selim Sâbit's Place and Importance in the Education of Reading and Writing110
YOUNG PENS	
Rânâ Gökçe URAL	"Studies on Poetry"113
Rânâ Gökçe URAL	"Influence of TV Programmes on the Turkish Society"115
UNPUBLISHED THESIS	
Nazir AKALIN	"With Main Lines, The System of Names of the Turkish People" (Erol GÜNGÖRDÜ).....117
NEWS	
Naciye YILDIZ	"The International Congress on Gorkut Ata's 1500 th Year" held in Aşgabat.....119
Elmas KILIÇ	Turkish Ancestor's Descendants Came and Praised Their Tribes and Races123
Ercan ALKAYA	"The International Congress on Dede Korkut" held in Ankara125
Azize AKTAŞ-YASA	"Oş 3000"127
Neval KONUK	A Trip to Bepazarı.....132

THE POETICS OF
"THE BOOK OF DEDE KORKUT"

Kamil Veli Nerimanoğlu

ATATÜRK CULTURE CENTER
PUBLICATIONS

VATAN MİLLET
& NADİLİ

BAHTIYAR VAHAPVADE

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI YAYINLARI

Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi: 50

TÜRK İNANISLARI İLE
MİLLİ GELENEKLERİNDE
RENKLER
VE SARI KIRMIZI YEŞİL

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI YAYINLARI

Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi: 44

TÜRKLERDE SPOR
KÜLTÜRÜ

ÖZRAY GÜVEN

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI YAYINLARI

